DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

SOLTÉSZ MÁRTON

Önmaga hőse és áldozata

Közelítések Szabó Magda (1917–2007) karriertörténetéhez

Doktori (PhD) értekezés

PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola
A doktori iskola vezetője:
Prof. Dr. Őze Sándor egyetemi tanár, az MTA doktora

Témavezetők:
Dr. habil. Bögre Zsuzsanna egyetemi docens
Dr. habil. Schmal Dániel egyetemi docens

Budapest
2025

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

NYILATKOZAT

Kijelentem, hogy a jelen munkát önállón készítettem, és semmilyen más segédeszközt nem használtam a feltüntetetteken kívül. Az értekezést saját szellemi termékemnek tekintem.

Budapest, 2025. február 13.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

„Szigorú értelemben a források sohasem adhatják szánkba a mondanivalót. Az olyan állítások elé mindenesetre gátat emelnek, amelyeket nem *szabad* kimondanunk. Ebben áll a források vétójoga. Nekik köszönhető, hogy nem kockáztathatunk és nem tűrhetünk meg olyan értelmezéseket, amelyek egész egyszerűen hamisak vagy szemmel láthatóan megengedhetetlenek. Hibás adatok, hibás számsorok, téves indoklások, hamis tudatelemzések: az ilyesmiről a forráskritika könnyen lerántja a leplet. A források megóvnak bennünket tévedésektől, ám azt nem írják elő, mit kell mondanunk.

Ami egy történetet történetté tesz, az nem vezethető le maradéktalanul a forrásokból: a lehetséges történetek elméletére van szükség ahhoz, hogy a forrásokat egyáltalán szóra bírjuk.

A pártosság és az objektivitás újszerűen illeszkednek egymásba elméletalkotás és forráselemzés erőterében. A kutatás egyiküket sem nélkülözheti."[1]

(Reinhart Koselleck)

„The historians profession has seemed to us to be sufficient to distinguished between the good and bad subjectivity of the historian. Perhaps the responsibility of philosophical reflection would be to distinguish between the good and the bad objectivity of history. For reflection constantly assures us that the *object* of history is the human *subject* itself."[2]

(Paul Ricœur)

„Valóban a legborzasztóbb igazságokat hirdettem önmagamról fennhangon. Ezt hoztam a szülői házból, nálunk soha nem volt divat a hallgatás. Mindent elmondtunk, amit érdemes, amiről nem szóltunk, arról nem volt érdemes. Ilyen volt az apám és az anyám is. *A múlttal nem nehéz szembenézni*, s az olvasók szeretete is lehetővé teszi. Ha találnék valami kellemetlent, akkor visítanék, de egyelőre semmi okom nem volt rá."[3]

(Szabó Magda)

„Alighanem kevés irodalomtörténésznek volt olyan könnyű dolga, mint azé lesz, aki majd Szabó Magda életművével fog foglalkozni. Mert az írónő elvégzett helyette mindent."[4]

(Szatmári Lajos)

[1] KOSELLECK, 2003, 237.

[2] RICŒUR, 1965, 40.

[3] BARTA–FEHÉRVÁRY, 2007, 53. (Kiemelés tőlem – S. M.)

[4] SZATMÁRI, 1977, 7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

TARTALOM

BEVEZETÉS

1. A SZABÓ MAGDA-JELENSÉG
   1.1 A normatív modell
   1.2. Az irodalomtörténet mint a történelem segédtudománya. Skandalum vagy alternatíva?
   1.3. Jelenség – modell – forrás. Alapfogalmak és historiográfia
   1.4. Stratégia – üzenet – kultusz. Mediális aspektusok
      1.4.1. Médiaszemélyiség és írói szerepmodell (a Paul de Man-tanösvény)
      1.4.2. A médiaszemélyiség protestáns gyökerei (a Max Weber-tanösvény)

2. MEGKÖZELÍTÉSMÓDOK
   2.1. Az immanens megközelítés eredményei és korlátai (Módszertani megjegyzések az első magyar nyelvű, tudományos igényű Szabó Magda-monográfiához)
   2.2. A műfajelméleti megközelítés önkényessége és a recepciótörténet mint tőkesúly (*Abigél*)
      2.2.1. „Műfaji” címkék
      2.2.2. Regényhősök
      2.2.3. Olvasók és nézők
      2.2.4. Párhuzamok
   2.3. A recepcióesztétikai megközelítés és a filológia kontrollinstanciája (*Katalin utca*)
      2.3.1. Olvasás és újraolvasás között
      2.3.2. Rekonstrukció és dramaturgia
      2.3.3. Vallomás és monológ
      2.3.4. A regényhős
      2.3.5. Idegenség
   2.4. A genetikus-holisztikus poétikai megközelítés a kanonikus történeti narratívák és a családtörténet tükrében (Az *Ókút*tól a *Für Elisé*ig)
      2.4.1. Látszat és gyakorlat
      2.4.2. Családtörténet és epikus distancia – egy fontos állomás
      2.4.3. Történelem és aktualitás – színpadi konzekvenciák

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

2.4.4. Az élettörténet morális tétje – egy nemzetközi kasszasiker
2.4.5. Az életmű metaregénye
2.5. A pszichohistóriai megközelítés (*Pilátus*)
2.5.1. Határhelyzet
2.5.2. A hallgatás tornyai
2.5.3. Iza balladája
2.5.4. Ihlet és funkció
2.5.5. Bűn – gyász – iszony
2.5.6. Júlia utca, végállomás
2.5.7. Önéletrajzi fikció – dokumentumszerű öntanúsítás

3. KAPCSOLATTÖRTÉNETEK
3.1. A Király István—Szabó Magda-vonal (*Régimódi történet*)
3.1.1. Koncentrikus körök
3.1.2. Figyelem és barátság
3.1.3. Szövetség és kiállás
3.1.4. Pátosz és illúzió
3.1.5. Coda
3.2. A Nagy Péter—Szabó Magda-vonal (*A pillanat*)
3.2.1. A mitomán és a racionális
3.2.2. „A Nagy–Szabó-szint”
3.2.3. A „Pillanat” – Pándi Pál-exkurzus
3.2.4. Coda
3.3. A Szabó—Szobotka-vonal (*Bánom is én…*)
3.3.1. „Példaéletek?”
3.3.2. A hatalmi viszony
3.3.3. Egy négyszög lélektana
3.4. Az Aczél György—Szabó Magda-vonal (*A szemlélők*)
3.4.1. Hipotézis
3.4.1.1. Források
3.4.1.2. Az Illyés—Szabó-mellékvágány
3.4.1.3. Viszolygás
3.4.1.4. Módszertan
3.4.2. Az élményi közös

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

3.4.3. Történelem és parabola
3.4.4. Levelek a Júlia utcából
3.4.4.1. Tőke
3.4.4.2. Haszon
3.4.4.3. Befektetés
3.4.4.4. Hiány
3.4.4.5. Recesszió
3.4.4.6. Infláció
3.4.5 Aczél szentesíti
3.4.6. Vízen a csolnak
3.4.7. Coda

VÉGSZÓ ÉS KITEKINTÉS

BIBLIOGRÁFIA
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE
MELLÉKLETEK
SUMMARY

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

BEVEZETÉS

Doktori értekezésem célja felvázolni a Szabó Magda-féle alkotói módszer és írói/közéleti/értelmiségi szerepmodell genezisét. Két irányból vizsgálom tárgyamat: egyrészt az írói életmű – nem csak, sőt nem elsősorban – poétikai elemzésén (egyfajta komplex, szociológiai, szociálpszichológiai, pszichobiográfiai megközelítést alkalmazva), másrészt kapcsolattörténeti esettanulmányok megírásán keresztül. Ez magyarázza disszertációm hármas szerkezetét. Olyan megközelítéseket alkalmazok tehát, amelyeket az irodalomtudomány évtizedek óta tudománytalannak minősít, a történettudomány viszont sikerrel hasznosít.[5]

A Szabó Magda-jelenség című első etapban számot vetek a magyar irodalomtudományban kialakult normatív modell(ek) szakmai következményeivel és következetlenségeivel, elvégzem olyan – munkám szempontjából – nélkülözhetetlen alapfogalmak tisztázását-értelmezését, mint a „jelenség", a „modell" és a „forrás". Itt következik a historiográfiai megközelítés, amely az életmű és a hagyaték publicitásával, hozzáférhetőségével, jogi helyzetével foglalkozik. Az első nagyobb egységet egy elméleti – filozófiai, irodalom- és művészetelméleti – problémafölvetés zárja, amely amellett hivatott érvelni, hogy természetesen nem a pozitivista, a szerzői szándék elvét követő és számon kérő irodalomtörténeti iskola okkal-joggal meghaladott hagyományához tér vissza vállalkozásom. A *Stratégia – üzenet – kultusz. Mediális aspektusok* című záró tanulmány a Max Weber és Pierre Bourdieu által kidolgozott fogalmak tükrében vizsgálja az ún. „Szabó Magda-jelenség"-et.

Munkám *Megközelítésmódok* című etapja sorra veszi az immanens, a műfajelméleti, a recepcióesztétikai, a genetikus-holisztikus poétikai és a pszichobiográfiai megközelítések célját, érdemeit és hibáit. Az immanens megközelítés a Szabó Magda-életmű első szakaszának úttörő poétikai értelmezését – Kosztrabszky Réka kollégám doktori értekezésként benyújtott Szabó Magda-monográfiáját – vizsgálja, premisszáit vitatja, végkövetkeztetéseit ismétli-erősíti meg. A műfajelméleti megközelítés önkényességének példáját az *Abigél* című regény és film recepciótörténetén keresztül mutatom be – itt a

[5] ALEXANDER, 1990.; BÁLINT, 2012, 2014.; KŐVÁRY, 2014.; RUNYAN, 1982.; SCHULTZ, 2005.; KÜLLŐS, 1982.; BÖGRE, 2003, 2010, 2017.; BÖGRE–KESZEI, 2015.; KESZEI, 2008, 2010, 2012, 2017a, 2017b.; FEHÉR M., 2015.; TENGELYI, 1998.; LÁSZLÓ–THOMKA, 2001.; KÖVÉR, 2014.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

„lányregény” a központi terminus, az „ifjúsági irodalom” pedig a tágabb műfaji besorolás, amely – meglátásom szerint – évtizedeken át korlátozta az irodalmi mű irodalmiságának – a regény poétikai kvalitásainak – érvényesülését, felszínre jutását. Tanulmányomban a kortárs kutatásokhoz – Horváth Futó Hargita és az Irodalmi Magazin „iskola-számában” megjelent írásokhoz – kapcsolódva Ottlik Géza magnum opusával, *Iskola a határon* című 1959-es regényével hasonlítom össze Szabó Magda művét. A *Katalin utca* című közismert és közkedvelt regény elemzésekor előbb teret engedek saját értelmezői víziómnak, naplószerűen követem saját benyomásaimat, majd megismerkedem a hivatalos (sajtó)fogadtatás és az internetes blogok szerzőinek (a valódi olvasóknak) a véleményével is. Miután e két forrás összevetése alapján kikristályosítottam saját olvasatomat, utánanéztem a kézirattári és levéltári forrásokban a szerzői szándék dokumentumainak, s meglepve tapasztaltam, hogy a laikusok és jómagam – a kései olvasó – az egykori céhbeli (állampárti) kritikusokkal ellentétben jól érzékeltem a szerzői szándékot: a művész által tervezett heurézis-hatás (katarzis) mind a szerkezeti alakítás, mind a mű „üzenete” szempontjából bekövetkezett – még akkor is, ha a korszerű irodalomtudományi megközelítésnek nem feladata, hogy rekonstruálja az intenciót. A filológiai kutatási eredmények ily módon kontrollinstanciaként asszisztáltak a recepcióesztétikai elemzéshez (miközben nem váltak korlátozó tényezővé).

A genetikus-holisztikus megközelítés a Szabó Magdára jellemző alkotói módszer és szövegtípus kialakulásának genezisét igyekszik rekonstruálni egyes – önkényesen kiválasztott – könyvművek vizsgálatán keresztül. Az *Ókút*tól (1970) a *Für Elisé*ig (2002) vezető úton az írónő számos műfajban és műnemben (vers, regény, önéletrajz, dokumentumregény, monográfia, esszé, tanulmány, rádiójáték, színmű; líra, próza, dráma) kipróbálta magát, életművének kvintesszenciáját azonban mégis önéletrajzi *sagá*jának elkészült részei jelentik, s lényegében minden egyéb alkotása e magnum opustól mért távolságában nyeri el értelmét, jelentőségét. A lélektani – pszichobiográfiai – megközelítés szemléltetésére a *Pilátus* című regény és film mutatkozott a legalkalmasabbnak; pontosabban ehhez az intermediális elemzéshez tudtam gyümölcsöző módon segítségül hívni a jelzett módszert (mert egyetlen esetben sem engedtem meg magamnak azt a luxust, hogy Szabó Magda művei illusztrációvá fokozódjanak le a magam hermeneutikai ambíciói jegyében). Az 1963-as *Pilátus*t a terápiás írás fogalmán keresztül, a szerzői biográfia – mint források és narratívák együttese – felől közelítettem meg. A magam részéről ugyanis a *Pilátus* születésétől számítom a fikciós példázatszerűség és az önéletrajzi öntanúsítás életműbéli viszonyának visszafordíthatatlan megváltozását.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Értekezésem harmadik nagy etapja a *Kapcsolattörténetek* címet viseli. Három irodalomtörténész és egy kultúrpolitikus Szabó Magdához fűződő kapcsolatát elemzem a fennmaradt dokumentumok tükrében – kettő ezek közül barát (Nagy Péter), illetve korábbi kérő (Király István), a harmadik az írónő férje, Szobotka Tibor, a negyedik pedig Aczél György, akivel Szabó Magda mindaddig fenntartotta a(z) (érdek)barátságot, ameddig a politikus el nem veszítette hatalmát. Úgy tűnik, a Nagy Péter-barátság is hasonló okokból ment tönkre – ha ugyan létezett, s nem csupán fegyverbarátság volt –: amikor a Kádár–Aczél-korszak kritikusnemzedékének tagjai „nemkívánatos személyek" lettek, Szabó Magda igyekezett menekülni az átkos „Aczél-girl" szereptől, s hátat fordított múltja szereplői között „házi kritikusának", Nagy Péternek is. Király István, aki 1945 után az akkor még költőként publikáló Szabó Magdának a kezét is megkérte, 1989-ben bekövetkezett halála miatt nem érhette meg a nyolcvanas években már harcostársaként szeretett és védelmezett írónő pálfordulását.

Hogy áldozat volt-e Szabó Magda vagy hős – nem dönthető el egyértelműen, aminthogy – hitem szerint – nem is ez a(z) (irodalom)történész feladata. Szobotka Tiborról ellenben jó szívvel elmondható: legalább annyiban áldozat(a) volt (Szabó Magdának), amennyiben feláldozta egészségét, karrierjét – végső soron önmagát – felesége írói sikere érdekében. Anélkül, hogy a Szabó Magda-kultusz ellenében egyfajta ellenkultusz meggyökeresítését szorgalmaznám, megkísérlem rekonstruálni azt a lelki – társkapcsolati – helyzetet, amelynek ékes dokumentuma Szobotka Tibor 1953 és 1961 között vezetett naplója, s legalább ennyivel hozzájárulni az írónő karakterének, egy a 20. század közepén írói helyét, szerepét kereső, traumatizált személyiségű alkotó kompromisszumainak megértéséhez.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

1. A SZABÓ MAGDA-JELENSÉG

1.1. A normatív modell

A 20. század utolsó évtizedeiben, számos európai országhoz hasonlóan, Magyarországon is meggyökeresedett az irodalomértés egy sajátosan normatív modellje. Az angol, francia, német és orosz irodalomelméleti törekvések, melyek szinte mindegyike az értelmezés felszabadításának, rehabilitációjának igényével lépett fel, számunkra – kis nemzet kisebbségi érzésekkel terhelt fiai számára – az igazodási és megfelelési kényszerek új rendszerét hozták működésbe. A marxizmus–leninizmus kötelező osztályszempontjait egyik napról a másikra lecseréltük a korszerű irodalomelmélet ideológiai premisszáira, s ennek keretében axiómaként fogadtunk el egy sor vitatható és saját hivatásunk gyakorlását nehezítő (egyes területeken egyenesen ellehetetlenítő) állítást. Pedig – Paul Ricœur szavait idézve – „az irodalmi művek maguk is egy tapasztalatot tesznek nyelvivé, ily módon ugyanúgy születnek, mint minden más megnyilatkozás. Ez […] szögesen ellentétes a jelenkori poétika uralkodó elméletével, amely az általa nyelven kívülinek tartott referencia mindenféle számbavételét elutasítja az irodalmi szöveg szigorú immanenciájának nevében.”[6]

Törvényerőre emelkedett például – csupán a gondolatmenetem szempontjából legfontosabbat említve – az *elbeszélő* és a *szerző* merev szétválasztásának elve. Mielőtt bárki azt hinné, hogy visszakívánom iskolás éveim pozitivista légkörét, a felmérők és szóbeli feleletek vissza-visszatérő, az alkotó – valamely homályos eredetű konszenzuson alapuló – életrajzát firtató kérdéseit, le kell szögezzem: nem erről van szó. Szívemen viselem ugyan az irodalomoktatás ügyét,[7] de mint történészt elsősorban azok a közmegegyezésen alapuló elvi béklyók izgatnak, amelyek kutatási eredményeimet – keservesen kiküzdött tévedéseimet és részigazságaimat – rendre légüres térbe utalják. Mire 2006 őszén bekerültem a bölcsészkarra, a „szerzői szándék téveszméje” vagy a „szerző halála” egy rendkívül redukált és vulgarizált értelmezési keret részeként már egytől egyig tankönyvi tény volt, függetlenül az egykor élt

[6] RICŒUR, 1999a, 297.

[7] Úgy is, mint a Tokaj-Hegyalja Egyetem Nyelvi, Irodalmi és Művészeti Tanszékének adjunktusa; az évtizedeken át Comenius nevét viselő campuson többek között anyanyelv-pedagógiai, kortárs magyar és világirodalmi, eszmetörténeti, valamint az irodalomtanítás módszertanával kapcsolatos előadásokat és szemináriumokat tartottam. (A szerző jelenleg az egyetem Regionális Történeti és Művelődéskutatási Tanszékének tudományos munkatársa. – *A szerk.*)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

szakszerzők (Jauß, Wimsatt, Beardsley, Barthes, Foucault és mások) eredeti – sokkal inkább óvó-figyelmeztető, árnyaló-korrigáló, mintsem előíró – szándékaitól.[8] Megszületett, jogerőre emelkedett, sőt kizárólagossá vált az immanens, a szövegközpontú, az irodalmi alkotást minden történeti és szociokulturális vonatkozásától élesen elválasztó műelemzés normája – mégpedig az irodalomértés minden szintjén: a középiskolától az egyetemi műhelyeken át a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályáig.

Az életrajz mint műfaj és mint absztrakt hivatkozási alap e szemléletváltás jegyében elsők között száműzetett a diskurzusból. Legalábbis elvileg. Tanárként – vidéki középiskolák rendhagyó irodalomóráit vezetve – ugyanis változatlanul azt kellett tapasztalnom: Fűzfa Balázs, Szegedy-Maszák Mihály, Veres András és mások erőfeszítései, új típusú tankönyvei[9] dacára továbbra sincs érdemi hajlandóság a szabad, örömteli és felelősségteljes egyéni műértelmezésre, az igényes kultúrafogyasztáshoz szükséges befogadói kompetenciák fejlesztésére. Tudományos körökben ugyanakkor szitokszóvá vált a szerző (és összes kapcsolt részei); Ferencz Győző *Radnóti Miklós élete és költészete* című MTA-doktori pályázatának benyújtása – tekintettel a *kritikai életrajz* (az angolszász nyelvterületen bevett és virágzó *critical biography*) *mint olyan* létjogosultságát illető kételyekre – nehézségekbe ütközött;[10] a legitim vizsgálati terep Mű és Olvasó viszonyára szűkült.

Az eszme-, művelődés- és mentalitástörténet – mint az átkos emlékű irodalomtörténet bűntársai – kívül rekedtek az interpretációs kultúra körén.[11]

1.2 Az irodalomtörténet mint a történelem segédtudománya. Skandalum vagy alternatíva?

[8] Alapvető – az egyetemek bölcsészkarain is olvasott – szövegeiket lásd: BÓKAY–VILCSEK, 2001.; BÓKAY–VILCSEK–SZAMOSI–SÁRI, 2002. A különböző irányzatok, illetve iskolák finom és intelligens értelmezését lásd: VILCSEK, 2001.

[9] Legutóbb: FŰZFA, 2012.

[10] „Ferencz Győző pályázatának két előterjesztője Kulcsár Szabó Ernő és Tamás Attila volt. Az előterjesztők részletes habitusvizsgálatot végeztek, s mindketten javasolták a pályázat elfogadását. Az előterjesztéseket követő titkos szavazáson a Bizottság 66,66 %-ban támogatta a pályázat elfogadását és nyilvános vitára bocsátását. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya 2007. június 18-i ülésén tárgyalta Ferencz Győző doktori pályázatát, és titkos szavazással, 37,5 %-al nem támogatta a doktori pályázatot. Ezt követően a pályázó 2007. augusztus 31-én eljárási kifogást nyújtott be, melyről az Ügyrendi Bizottság 2007. október 17-én döntött és a kifogásnak helyt adott." – HARGITTAY, 2008x.

[11] Vö. TVERDOTA, 2003, 3–17.; VERES, 2004a, 152–160.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Mi az irodalomtörténet – napjainkban? Még mindig az irodalomtudomány provokációja – ahogyan Hans Robert Jauß 1970-es (akkortájt nagyon is időszerű, sőt paradigmatikus) kiáltványában értékeli?[12] Avagy mi történt vele az 1960-as évek végén, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetét is Irodalomtudományi Intézetté keresztelték át?[13] A Tudomány leváltotta a Történetet? Az irodalomtörténet kettéhasadt – Tudományra és Történetre? Átalakult?[14] Vagy identitásválságba került, s most az Osiris Kiadó *Irodalomtörténet* sorozatának vaskos monográfiái, a Magvető-féle *Tények és Tanúk* egymást követő napló- és emlékirat-kiadásai révén „porából megéledett" főnixmadárként visszatér, s újra hódít? Magára talált?[15] (Esetleg előfordulhat, hogy csupán a saját ízlés-, szemlélet- és karriertörténetemet igyekszem – utólag – logikus, törvényszerű, mintaadó, tünet- és precedensértékű folyamatként látni és láttatni?)

Történet és Tudomány birkózásából az 1970-es évek elejére mindenesetre utóbbi jött ki győztesen. Ő lett a tudományos (a kanonikus erejű és hitelű) megközelítésmód – az ún. „science" –; noha a művek elemzése és értelmezése – ha már az angolszász terminológiánál tartunk – sokkal inkább a „studies" (tanulmány, tanulmányozás) kategóriájába tartoznék. Az irodalomtudomány alapja a(z) (immanens) műelemzés lett; értekező műformája pedig egy-egy időszak poétikai tendenciáinak folyamatrajza (lásd: Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945–1991* című művét [1993, 1994]),[16] vagy párhuzamos műelemzések füzére (példa erre *A magyar irodalom történetei* című háromkötetes gyűjtemény [2007]).[17] A recepciótörténet, vagyis az egyes művek korabeli fogadtatásának, a történő jelenig ívelő hatástörténete ebben a keretben ugyan még tárgya lehet az irodalomtudománynak,[18] de már az élet-, a karrier és a kiadástörténet, vagyis a művek megszületésének és megjelenésének *történeti forrásokra támaszkodó rekonstrukciója* semmiképpen sem. A Történet tehát az intézmény-, a művelődés, a (kultúr)politikatörténet és a könyvtártudomány[19] műveleti területeire húzódott vissza – és mint ilyen, a történelem segédtudományává[20] fokoztatott le.

[12] JAUSS, 1999², 36–85.

[13] SIMON, 2011.; KECSKEMÉTI, 2016, különösen: 57–129.

[14] Lásd: SZILI, 1989, I–II.; VERES, 2004b.

[15] Lásd: SOLTÉSZ, 2022, 196–202.

[16] Koncepciójával szakszerűen vitázik: BEZECZKY, 2008.

[17] A kiadvány megjelenéséhez kapcsolódó konferencia (töredékes) anyagát lásd: ÁCS, 2009.

[18] Előbbi jeles képviselője Veres András, utóbbié Radnóti Sándor.

[19] Ékes példa erre a következő, könyvtártudományi PhD-értekezésként megvédett munka: BELLA, 2016x.

[20] Vö.: BERTÉNYI, 2006.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Kérdés: hajlandóak vagyunk-e beletörődni, hogy az irodalomtörténetnek az irodalomtudománnyal való – a pozitivista, majd marxista–leninista kényszerházasság évtizedeit követő – szakítása és a történettudományhoz való közeledése státuszcsökkenést, lefokozást jelent. Miért ne lehetne e státuszváltás éppenséggel nyereséges az irodalomtörténet elhagyott épületét újra birtokba venni vágyó fiatal kutatók számára, akik mázsaszám kapják az érdekfeszítő nyersanyagot idősebb kollégáiktól, könyvtáros-kézirattáros és levéltáros ismerőseiktől, vagy szedik fel azt akár a különböző városrészek lomtalanításain az utca porából?[21] Számukra a kiadástörténet, az intézménytörténet, a folyóiratok, szerkesztőségek és az egyes művek megszületésének, kiadásának rögös, szinte minden egyes esetben kérdőjelekkel és egymást cáfoló adatokkal-híresztelésekkel vegyes históriája izgalmas vadászterület. Dedikációkat gyűjtenek,[22] leveleket vásárolnak,[23] kiadói iratanyagokban lektori jelentéseket fotóznak le,[24] közgyűjteményekben heverő, évtizedek óta feldolgozatlan (nem egy esetben hitbizománynak tekintett)[25] hagyatékok feldolgozását szorgalmazzák,[26] és igyekeznek rábeszélni az „Ugyan, kit érdekel már mindez rajtunk kívül?” slágvortja mögé húzódó idősebb kollégáikat-barátaikat, hogy gondoskodjanak személyi hagyatékuk közgyűjteményben történő elhelyezéséről.[27] Ezek a fiatalok interjúkat készítenek a még élő kor- és nemzedéktársakkal,[28] az ellenfelekkel és fegyvertársakkal,[29] fölveszik a kapcsolatot

[21] Példa rá: SOLTÉSZ, 2021, 45–49.

[22] Lásd Gál Mihály és Bíró-Balogh Tamás gyűjteményes köteteit.

[23] Király Júlia például rendszeresen vásárolja édesapja, Király István irodalomtörténész akadémikus aukcióra bocsátott leveleit, majd ajándékozza utóbb az MTA KIK Kézirattárának.

[24] Évtizedekre elegendő kutatómunkát kívánna a Szépirodalmi Könyvkiadónak az MNL OL Lángliliom utcai kutatótermében, valamint a Magvető Kiadónak az OSZK Kézirattárában hozzáférhető (töredékes voltában is fölbecsülhetetlen értékű) iratanyaga.

[25] „Egy közgyűjtemény nem hitbizomány. Nincsenek stoppolt témák. Minden dokumentum hozzáférhető mindenki számára. Az ír róluk, aki akar, akár még a kérdéskör sarlatánjai is.” – MONOK, 2017, 912.

[26] Az MTA KIK Kézirattárában feldolgozatlanul áll többek között Domokos Mátyás (1928–2006) kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő lektori jelentésektől és klasszikusokkal folytatott levelezéseitől súlyos hagyatéka, az OSZK Kézirattárában pedig – hogy most csupán két, szívemnek kedves példát említsek – Leszkai Andrásé (1907–1988), századunk legnagyobb magyar meseírójáé, és Pándi Pál (1926–1987) irodalomtörténész akadémikusé.

[27] Jómagam legutóbb Agárdi Pétert, Bertha Zoltánt, Kenyeres Zoltánt és Sipos Lajost kérleltem, korábban Kabdebó Lórántot, aki rendkívül bölcsen teljes hagyatékát a PIM-nek ajándékozta.

[28] Jómagam legutóbb – 2022 telén – Csalog Judittal.

[29] Jómagam 2019. március 15-én – Kiefer Ferenccel.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

özvegyekkel és örökösökkel,[30] szem- és fül-tanúkkal, örülnek minden tisztázott adatnak, „megmentett hangszalagnak".[31] S nemcsak ők, de idősebb pályatársaik is értékes titkokat őriznek; pincéjük, padlásuk, garázsuk, nyaralójuk műanyag dobozokban őrzött naplóktól[32] és szerelmi levelezésektől,[33] könyvtártöredékektől[34] roskadozik – ágyneműtartójukban folyóirat-szerkesztőségek,[35] jogutód nélkül fölszámolt intézmények iratanyagát,[36] könyveik borítólapja mögött újságkivágatokat, megsárgult leveleket őriznek.

Újabb kérdés, amely a föntiekből immár egyenesen következik: lehetséges-e a fent aposztrofált ifjú tudósoknak kutatói-filológusi ambícióikat „alma mater"-ük, az irodalomtudomány hasznos és szükséges belátásait kamatoztatva, ugyanakkor az általuk követett (kutatás)módszertan és szövegszemlélet (vagy forráskezelés) iránt sokkalta toleránsabbnak mutatkozó történettudomány területén kibontakoztatni? Vagyis a történelem segédtudományaként támasztani fel „porából" az irodalomtörténetet, s amint erőre kapott, a *cultural studies* trójai falován gördíteni be ismét az akadémiai irodalomtudomány erődítményébe, hátha – mindenféle puccs és forradalom szándéka nélkül – sikerül reorganizálni, rendszertényezővé tenni, s ezáltal felfrissíteni az irodalomértelmezői diskurzust?

A jelen értekezés szerzőjének szerény javaslata egy kapcsolattörténeti esettanulmányokból fölépülő irodalomtörténeti mátrixot modellez, körvonalaz. Lapozzuk fel levéltárak és kézirattárak, magán- és közgyűjtemények anyagában kutatva a magyar irodalom háttértörténetének lapjait! Nézzük meg, milyen egyéni és csoportérdekek, kohéziós energiák és stratégiai megfontolások dominálták egy-egy időszak irodalmi életét, s azon belül is egy-

[30] A jeles irodalomtörténész, Tarján Tamás (1949–2017) örököseit hasztalan bombáztam levelekkel. Könyvtárának dedikált kötetei közül csupán néhányat sikerült megvásárolnom különféle világhálós aukciókon…

[31] TÓBIÁS, 2015.

[32] Esetemben elsősorban Nagy Péter (1920–2010) 1992-től 2010-ig vezetett naplójáról van szó.

[33] Gyűjteményem darabjai közül kiemelkedik Csalog Zsolt (1935–1997) és Ági Clark levelezése, valamint a Bognár Éva hagyatékában fennmaradt Csalog Zsolt-hang- és filmfelvételek.

[34] Főként Bognár Éva (1952–2014), Csalog Zsolt és Márványi Judit (1927–2018) könyveit örököltem meg.

[35] Kulin Ferenc évtizedeken át őrizte ágyneműtartójában az általa szerkesztett *Mozgó Világ* folyóirat szerkesztőségi iratait.

[36] Agárdi Péter az MSZMP KB TKKO-n, A. Gergely András és kollégái a Népművelési Intézetben, Sáray László a Hazafias Népfront Borsod Megyei Bizottságánál keletkezett, s utóbb megsemmisítésre szánt iratokat őrzi.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

egy mű, életmű, vagy folyóirat, sőt akár könyvkiadó vagy irodalmi társaság megszületését, működését, sikerét, kudarcát![37]

1.3. Jelenség – modell – forrás
Alapfogalmak és historiográfia

Munkámban Szabó Magda karriertörténetének főbb kapcsolati csomópontjait veszem górcső alá. A primer források szűkösségére való tekintettel részletes életrajzot, totális biográfiát (egyelőre) nem írhatok – igaz, nincsenek is effajta ambícióim. Már maga a tény, hogy az írónő hagyatéka mindeddig nem került közgyűjteménybe, s nem vált kutathatóvá, rendkívüli módon megnehezíti (ha ugyan el nem lehetetleníti egészen) egy alapos és hiteles biográfia megírását.

A kéziratos hagyaték egy részét Szabó Magda az 1990-es évek második felében öt évre letétbe helyezte a debreceni Déri Múzeumban.[38] Nem ajándékként adta át tehát, csupán letétként, noha azzal a nyilvánvaló és élőszóban többször kifejezett szándékkal, hogy az anyag idővel a Déri Múzeum tulajdonába kerüljön át. Az Irodalmi Tár munkatársa, Csorba Ildikó gyűjteménykezelő annak rendje és módja szerint tételes letéti jegyzéket készített az anyagról, majd előrendezte, palliumokba helyezte. Öt év elteltével (a 2000-es évek első felében) az Irodalmi Tár vezetője, dr. Keresztes Lászlóné dr. Várhelyi Ilona a letéti szabályzatnak megfelelően levélben érdeklődött az írónőnél: kíván-e változtatni a hagyaték státuszán. Ezt a levelet azonban Szabó Magda helyett már („keresztfia") Tasi Géza vehette kézhez, aki úgy döntött – s döntése helyességéről az írónőt is meggyőzte –: el kell hozni a múzeumból a letétben lévő anyagot. Szurmainé Silkó Máriával, a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzati Hivatal Közoktatási és Kulturális Irodájának vezetőjével együtt el is jöttek a hagyatékért, és egy utánfutóra felpakolva a Júlia utcai lakásba szállították. Utóbb, a hagyaték

[37] Lásd legutóbbi Széchenyi Ágnes kétrészes Válasz-monográfiáját, illetve Kollarits Krisztina tanulmánygyűjteményét a Napkeletről. A történettudomány – ellentétben az irodalomtudománnyal – az ily típusú kutatói igényeknek szabad teret enged; gondoljunk csupán Arany Zsuzsanna, Borgos Anna, Géra Eleonóra, Herczog Noémi, Kollarits Krisztina, Ötvös István, Papp István, Révész Sándor, Schmal Alexandra, Sipos Balázs, Standeisky Éva, Széchenyi Ágnes, Szécsi Noémi, Szilágyi Judit, Szilágyi Zsófia, Szőnyei Tamás és mások munkáira!

[38] Akkor a Déri Múzeum kettős értelmű kifejezés volt, egyrészt a Déri téren levő Déri Múzeum épületet jelentette mint gyűjteményt, másrészt ellátta a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága funkcióját. Az 1980-ban a Borsos-villában létrehozott önálló DIM eleve a megyei múzeum része volt, ma már azonban nincs külön megyei múzeumigazgatóság, hanem a Déri Múzeum maga az. *(Bolvári-Takács Gábor jegyzete)*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

körüli viták eredményeként Szurmainé és Tasi között is megromlott a viszony. A Déri Múzeumban azonban fennmaradt az 1990-es évek végén felvett tételes jegyzék.

Mindezekről dr. Keresztes Lászlóné dr. Várhelyi Ilona 2021. március 23-án telefonon tájékoztatott (segítségét ezúton is köszönöm). Keresztesné, aki (Julow Viktor jeles tanítványaként) 1980-ban került át a Debreceni Egyetemről a Déri Múzeumba, tanúja volt annak is, ahogyan Tasi Géza megjelenését, keresztfiúi fellépését követően Szabó Magda szívélyes kapcsolata fokozatosan megromlott valódi keresztfiával, Szentpáli Gavallér Dániellel, Mikes Edit „Agancsos" elsőszülött gyermekével, akivel eladdig rendszeresen találkoztak a múzeumban és azon kívül is. Az írónő mentális betegségének eluralkodásával, Tasi szerepének kizárólagossá válásával párhuzamosan Keresztesné baráti kapcsolata is megszakadt Szabó Magdával.

Hangsúlyozom tehát: nem egy alapos és hiteles biográfia megírása a célom. Egy szociológiai értelemben *komplex jelenség* értelmezésére teszek kísérletet, amely tartalmaz egyrészt egy *alkotói szerepmodell*t, másrészt – ezzel szoros összefüggésben – egy *értelmiségi attitűd*öt. A magánember, az író, a közszereplő, a médiaszemélyiség – megannyi komponense a Szabó Magda-jelenségnek, s egyúttal determinánsai az alkotói modellnek. Ez a szerepminta – nem függetlenül az írónő egyéni identitásától – az állandóság (*mêmeté* vagy 'ugyanazonosság') és a változás (*ipséité* vagy 'őmagaság') tartalmi mozzanatait sűríti magába.[39] Gyökerei az 1930-as években nyúlnak el, majd a '40-es éveket jellemző diffúziót[40] követően az '50-es évek közepére–végére alakul ki az a művészi modell, amely – a nyilvánosság szerkezetváltozásai,[41] illetve a politikai rendszerek, az irodalom fogalmának, státuszának ez utóbbiakkal összefüggő átalakulásai hatására[42] – itt-ott még finomodik, csiszolódik, de lényegét tekintve az életút lezárultáig, 2007-ig önazonos és többé-kevésbé következetes marad. Gerevich József *A vallomásos költészet pszichiátriai vonatkozásai* című tanulmányának kulcskifejezését kölcsönvéve: *vallomásos alkotó*, amennyiben „a privát történet kényszeres ismétlésének (töredezett) pszichológiai folyamatát […] [avatja] szinte egyetlen témájává. Az alkotó felépíti, lebontja, majd újra felépíti saját élettörténetét, egybemosva a valóság és a fikció határait."[43] Szabó Magda első verseitől utolsó fennmaradt soráig kitartott a megszólalásmód lírai személyessége (mint legfőbb hitelesítő instancia)

[39] Vö. RICŒUR, 1999b, 373–411.

[40] Az identitásdiffúzió fogalmához lásd: ERIKSON, 1991, 139–180.

[41] A kifejezés hátteréről: HABERMAS, 1971.

[42] Vö. SARTRE, 1969.; AGÁRDI, 2014.

[43] GEREVICH, 2019, 9.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

mellett; élete predesztinálta írásra, életét transzponálta irodalommá, majd amikor – egy bizonyos ponton elveszítvén a kontrollt – visszájára fordult a folyamat, éppen az irodalmi önteremtésnek esett áldozatul: múltja és jövője üres hellyé változott, az időskori paranoia igájába hajló fantázia terrénumává.

Történeti megközelítésem támaszkodik ugyan a kommunikáció- és médiatudomány, a szociológia, a lélektan és a historika szempontjain túl az irodalomtudomány eredményeire is – Szabó Magda szépirodalmi műveit mindazonáltal nem esztétika-poétikai értékeik felől vizsgálom, s nem is áttétel nélkül referencializálva a bennük foglaltakat. Amint az életmű minden bizonnyal legfölkészültebb szakértője, Kabdebó Lóránt figyelmeztetett rá: Szabó Magda „Életrajza, ha mindent kinyomoz is az utókor, nem lehet kulcs a művekhez. Mert a művek mindennek a travesztiája. Legjobb alkotásaiból kell kiindulni, ha életrajzának esetlegességeit keressük is. És sohasem fordítva. Mert akkor kudarccal közelítünk felé. Áttűnései a lényegesek. Ezek válnak művekké."[44] Nem Jon Krakauer-típusú oknyomozó biográfiát írok tehát – s éppen ezért nem is elsősorban *tények*kel, hanem *adatok*kal, illetve *források*kal dolgozom.

Forrásnak tekintem a szépirodalmi művek formáját, a vallomás és öntanúsítás gesztusain keresztül közvetített morális üzenetek hátterében megbúvó szerepmodellt, az egyes szövegekbe konzekvensen beépített történeti-politikai referenciákat, melyek összekapcsolják Szabó Magda, a magánszemély szelfnarratíváját[45] és az œuvre holisztikus vizsgálatából kihüvelyezhető-rekonstruálható, évtizedeken át építgetett önéletrajzi alakmás narratíváját. Elsősorban *e kapcsolat mineműsége* izgat, s ennek érdekében olvasom újra és kommentálom a pszichológiai, immanens irodalomtudományi és történeti-fiolológiai megközelítésű Szabó-„szakirodalmat",[46] a javarészt a biográfiai-civil szerző halála után (posztumusz) megjelent forráskiadványokat,[47] valamint a személyes visszaemlékezéseket – vallomásokat és tanúságtételeket.[48] Megfigyelésem – melyre később természetesen bővebben kitérek –, hogy a szakirodalom szerzői, hangadói (hiszen nem egy esetben interjúkra, kerekasztal-beszélgetésekre hivatkozom) időről időre kilépnek neutrális szerepükből, s elejtvén a

[44] KABDEBÓ, 2017, 54.

[45] A narratív szelf értelmezésében a következő kötetre támaszkodtam: ERŐS, 2004.

[46] BAKÓ, 2014, 263–273.; JUHÁSZ et. al., 2017, 56–64.; KISS, 2019, 24–29.; MOHÁS, 2018.; CSIZMADIA, 2018.; BAKÓ, 2020, 101–105.

[47] SZABÓ, 2009, 2011, 2017c.; SZOBOTKA, 2019.

[48] JÓKAI, 2007.; GÖMÖRI, 2009, 787–798.; CSERNA-SZABÓ, 2019, 73–78.; HÁY, 2019, 585–590.; KŐRÖSSI P., 2019.; TARJÁN, 2019, 54–59.; VÁMOS, 2019, 195–201.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

tudományos szempontokat, maguk is a vallomásosság és a tanúságtétel regisztereit szólaltatják meg; így hitelesítenek, bizonyítanak, okadatolnak, zárnak rövidre izgalmas, bonyolult kérdéseket.

Forrás továbbá az a töméntelen mennyiségű interjú, nyilatkozat, önportré, az egyes művekhez írott szerzői kommentár, amely a korabeli napilapokban, képes hetilapokban és havi folyóiratokban megjelent, valamint a kultuszépítés szándékával kiadott dokumentumkötetek,[49] az írói siker által életre hívott személyes hangvételű memoárok és képeskönyvek.[50] Mindaz, amit Szabó Magda írt és mondott saját életéről, műveiről, valamint amit róla – az emberről és íróról írtak, mondtak. Felhasználtam – persze kritikával – a szóbeli és az írott könyvtári-levéltári források széles körét, a legkülönfélébb hazai és külföldi hagyatékokban fennmaradt leveleket, levelezésviszonylatokat. Mindezt nem egy kanonikus adatsor összeállítása, egy új, a korábbi életrajzi vázlatok, kísérletek tévedéseit korrigáló-felülíró tudományos narratíva érdekében. Célom egy jelenség komponenseinek számba vétele, elemzése és történeti elhelyezése, valamint e jelenség magját alkotó művészi szerepmodell fölvázolása volt.

Egyetemi hallgatók elbeszéléséből tudom, hogy akadt olyan kitűnő tollú szak- és szépíró, aki egyetemi kurzusainak egyikén *ex cathedra* kijelentette: „Szabó Magda hazudik". Állításával, ha félre nem is söpörte, mindenképpen egy morális kontextusba helyezte át az életmű értékelését. Igen: az *életmű*ét – hiszen a Szabó Magda-œuvre esetében tisztán látszik, hogy egy művészi identitás formálódásának története (tragédiája?) bontakozik ki az írónő szellemi hagyatékából. Művei mintegy életrajzának – e különös *Wunschleben* mindent átható narratívájának – primer forrásai. Lényeges dologra tapintott rá tehát kollégám, de persze nem elsőként és nem is egyedüliként. Így nézve joggal rótta fel Tarján Tamás – Radics Viktória, Kiss Noémi és Háy János kerekasztal-beszélgetését hallgatva – 2009 októberében: „egykönnyen hipotézissé lett, hogy Szabó Magda az írásaiban szenzációsan »hazudozott«. Meglepő módon a három tapasztalt író-literátor folytonosan felcserélte, azonosította hősük magánéletét és epikai világát."[51] Talán azért is marad ki rendre a Szabó Magda-életmű a tudományos szintézisekből, mert ezt a tényt kimondani, ezt a sajátos viszonyt – alkat és személyiség, aktor és auktor szerves kötését – leírni az érvényben lévő irodalomelméleti konszenzus keretein belül lehetetlenség. Sokak szemében szakmaiatlanságnak tűnhet leszögezni: míg az egyes Szabó Magda-művek értelmezése nem föltétlenül, addig az œuvre

[49] TASI–VINCZE, 2010.; KECZÁN, 2018b.; BORBÁS–KISS, 2017.; JOLSVAI, 2018.

[50] SZURMAINÉ SILKÓ, 2007.; VERRASZTÓ, 2017.

[51] TARJÁN, 2009a.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

teljes körű, tudományos igényű feldolgozása bizony előfeltételezi a Szabó Magda-jelenség mint olyan megértését, ehhez pedig történeti-filológiai alapkutatásokra, valamint lélektani – individuál- és szociálpszichológiai – szempontok bevonására volna szükség.

Az immanens műelemzésekkel párhuzamosan – azok érvényét s érdemét jottányit sem csorbítva – vizsgálati szemponttá kell tennünk például az egyén hatalomhoz való viszonyának kérdését. Mint Norbert Elias tette Mozart-könyvében,[52] górcső alá kell vennünk egy sajátos értelmiségi alkatot – „az értelmiségi önazonosság kriteriológiája" alapján[53] –; Giovanni Levi szavait idézve: „a döntésszabadság valódi mértékét" kell kutatnunk: a *tudatos választás*, a *szabályok manipulálása*, az *értelmezés* és az *alku* szempontjai szerint. „Ezzel persze elhagyjuk a meghatározatlan nagy társadalmi, illetve konceptuális egységek tanulmányozását (népi kultúra, mentalitás, osztály) annak érdekében, hogy egy töredezett és konfliktussal teli társadalmat konstruáljunk, ahol a világról alkotott reprezentációk mögött *küzdelem* rejlik."[54]

Ha példának okáért Michel Foucault megalapozó írásait – köztük a *Mi a szerző?* című 1969-es párizsi előadást – nem a honosítandó nyugati *irodalom*elmélet tankönyvi példáiként olvassuk, hanem egy diskurzusanalízissel foglalkozó *történész* elméleti-módszertani számvetéseiként,[55] rá kell döbbenünk, hogy a tágabb értelemben vett humántudományos diskurzusban igenis jelen vannak az irodalomtudomány megújulásához, így a fékek és gátak rendszerének „köszönhetően" mindmáig feldolgozatlan életművek feldolgozásához szükséges szakmai fogódzók. Természetesen kérdések, problémafölvetések, s nem válaszok formájában, ami elméleti modellek esetében egyenest törvényszerű. Visszatérve szerző és elbeszélő elválasztásának kérdéséhez: „A szerzőt éppoly tévedés lenne a valódi író oldalán keresni, mint a fiktív elbeszélőén; a szerző-funkció éppen e kettő hasadásában, kettejük szétválasztásában és távolságában keletkezik" – olvasható Foucault méltán sokat idézett előadásában.[56] S ha meggondoljuk, éppen a teoretikus által említett *hasadás* és *distancia* az, amelyek helyén a Szabó Magda-életművet vizsgálva egy reflektálatlan *tapadás*t figyelhetünk meg. Nevezhetjük ezt a jelenséget egy moralizáló olvasat törvényei szerint hazugságnak, egy pszichologizáló értelmezési keretben a kognitív disszonancia lecsapódásának, vagy esztétikai szemüvegen át műhibának, a poétikai formálás tökéletlenségének.

[52] ELIAS, 2000.

[53] LÁZÁR KOVÁCS, 2006, 71–121.

[54] LEVI, 2000, 89. (Kiemelés tőlem – S. M.)

[55] Vö. BÓDY, 2002, 37–50.

[56] FOUCAULT, 2000², 130.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

A magam részéről az alábbiakban egy sajátosan történeti (ha tetszik: irodalomtörténeti) értelmezésre teszek kísérletet. Abból a föltételezésből indulok ki, hogy Szabó Magda (1917–2007) szakmai és emberi kapcsolattörténeteinek, valamint az életmű ezzel szorosan összefüggő genezisének fölvázolása hozzásegíthet (korához kötött) írói szerepértelmezésének, szerepalakításának, s ezeken keresztül életműve tudatos építésének és tudattalan épülésének – mint párhuzamos folyamatoknak – a megértéséhez. Szabó Magda szerzőfunkciója ugyanis túllép egyes művein, de nem lép túl életművén: az az írói modell, amelyet létrehoz, az a – Foucault kifejezését kölcsön véve – „diskurzus", amelyet kezdeményez, a maga nemében kétségkívül páratlan és újító, ugyanakkor folytathatatlan, önmagába záruló egész. S ameddig a „ponyva kontra magas irodalom" tengely mentén vizsgáljuk az életművet, ameddig eltérő előjelű immanens elemzéseket szegezünk szembe egymással, vagy csupán a korabeli kritika átpolitizált szövegeinek állításait vitatjuk a kanonikus pozíció meghatározásának reményében, nem is fogjuk tudni megmagyarázni a Szabó Magda-jelenséget övező (történetileg változó hevességű) hazai és nemzetközi sikert, népszerűséget. Amely tehát – hangsúlyozom – nem indokolható sem az egyes művek poétikai kvalitásaival, sem az olvasók irányában tett esztétikai és politikai engedményekkel, vagy akár az alkotó pszichikumával. Szabó Magda örökös alkalmazkodási és megújulási képességének eredőit kellene kitapogatnunk, s ehhez hitem szerint a művek, a történeti források és az írói exercitiumok párhuzamos olvasása jelenthet módszertani alternatívát.

Munkámmal az egykor önálló tudományágként működő, majd a „teoretikus boom"-ot követően a történelem segédtudományává visszasorolt irodalomtörténet egy alternatív működési, felhasználási módját igyekszem demonstrálni.[57]

1.4. Stratégia – üzenet – kultusz. Mediális aspektusok

1.4.1. Médiaszemélyiség és írói szerepmodell. A Paul de Man-tanösvény

[57] Az irodalomtörténet mint tudományág iránti kételyekről, státuszának megváltozásáról lásd: HUTCHEON–VALDÉS, 2002.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Szabó Magda, eltávolodván az újholdas hagyománytól, amely az 1990-es évek elejére művészi stratégiakomponensből kultuszkomponenssé minősült át számára, megindult óvatosan a „Péterek nemzedéke”[58] (az Esterházy Péter, Nádas Péter, Lengyel Péter és Hajnóczy Péter nevével fémjelzett írógeneráció) felé, és lenyűgöző adaptív kompetenciájának köszönhetően sikerrel látott neki „az én poétikai destabilizációjához”.[59] Szépen kirajzolódik ez a folyamat a *Drága Kumacs!* című posztumusz kötetből, amely az író svájci kritikusához-barátnőjéhez, Eva Haldimannhoz írott leveleit adja közre. Az 1992. március 22-i episztola hangját még a felháborodás és az irigy distancia dominálja: „a két főpétert a fiatalok isten néven szólítják, a Mészöly meg a Mester. Vedd hozzájuk még Spirót, főideológusnak Balassát és kész a névsor, akik nem tartoznak bele, azokkal nem vállalnak semmiféle közösséget. Én, mint Juhász Gyula, mindettől már »oly távol vagyok, mint a halál, őrültség és igazság«, de másoknak nem mindegy, ha eltörlik őket a mezőny palettájáról[;] nagy muri volt a hallgatag Nádasnál, aki csak addig félszeg, míg díjat nem adsz neki, ki is jelölték a következő naptári évet az Esterházy díjátvételének. Isten segítse őket, hát érdekel, csak baj lesz, ha ennyire nem vállalják, hogy volt magyar irodalom, méghozzá képtelen körülmények között, előttük is.”[60] 2001. június 22-én az Európa Kiadó által felújított életműsorozat 16. kötetén túl már azt írja: „én szeretem Esterházyt, örülök a [németországi] sikerének”.[61] A fordulat 1998 őszén, Osztovits Levente, az Európa Kiadó igazgatójának megkeresése és ajánlata nyomán következik be: „Az újságok lassan gyérülnek, a publikálási lehetőség szintén, közben felnőtt két nemzedék, talán három is, az olvasók viszont elmaradt ízlésükben nemigen vállalják a Péterek behozta keszköszlát [mifenét], nem értik, rínak az árvák. Most az európás Osztovits lesz a kiadóm…”[62]

S lám: már az Osiris gondozásában megjelenő *Mézescsók Cerberusnak* című kötetben[63] „a vallomásos beszédmód személyes »hitelesítését« aláásó” elbeszélői tendenciákat figyel meg a pesti bölcsészkar docense, Eisemann György.[64] Noha rögzíti: „sem a korábbi beszédmódokhoz való kötődés, sem pedig az újabb formakészletek merészebb alkalmazása önmagában nem értékmérő”, úgy tűnik, a kritikus esztétikai érzékelése – akárcsak Kulcsár

[58] GÁLL, 1980, 43–56.

[59] KULCSÁR SZABÓ, 2000, 356.

[60] SZABÓ, 2010a, 289–290.

[61] SZABÓ, 2010a, 436.

[62] SZABÓ, 2010a, 408.

[63] SZABÓ, 1999.

[64] EISEMANN, 2000, 113.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Szabó Ernő Ady- és József Attila-tanulmányai esetében[65] – „áldozatul esett az elméleti konstrukciónak”.[66] Eisemann bölcseleti-filozófiai referenciája Jacques Derrida és Paul de Man, fő szempontjai, kulcsterminusai pedig az arcadás, az intertextus (vendégszöveg), az irónia, a demetaforizálás, a megszakítottság és a centrumnélküliség – vagyis a posztmodern tendencia jelzőbójái. Így lehet, hogy helyesen érzékeli ugyan Szabó Magda fent jelzett szemléletváltását (esztétikai-poétikai „kanyarvételét”, innovatív gesztusait, művészi attitűdjének artikulálódását), gondolatmenetét mintha bekebelezné a *theoretic boom* horizontja.

Az egyetlen kötetre koncentráló, s azt az életmű genezisének szerves folyamatából kiemelő szinkron olvasat (amelynek természetesen megvan a maga legitimitása) a bölcseleti referencia nyomására sarkít, általánosít, túldimenzionál. Eisemann egyetlen mondatot idéz *Az Isten homlokán* című novellából („Várt gyerek voltam, megrendelt, remélt, sokat foglalkoztak velem otthon, tulajdonképpen állandóan tanítottak, és úgy csinálták, hogy nem vettem észre.”), majd hozzáfűzi: „Az emlék itt legelőször nem a beszélő személyére, hanem a szülői érzelmekre vonatkozik, így eleve nem az emlékező saját tapasztalatát mondja el önmagáról, hanem a másokét őróla. Aligha képzelhető el tehát novellakezdet, mely a vallomásos beszéd személyes »hitelesítését« jobban aláásná, mint a saját születésére vonatkozó reflexió.”[67] Már egy immanens szemantikai elemzés kimutathatná, hogy az idézett szekvencia zárlata („nem vettem észre”) végül mégis a személyes tapasztalat referenciájával operál: az emlékezet tükrében a heurézis hiányának fölismerése, az egykori öntudatlanság szinkron tudatosulása válik tapasztalattá, s nyer megfogalmazást. Nem beszélve arról, hogy „éppen a nagyon korai emlékek esetében nem húzható éles határ a saját emlékek és azok között, amelyeket mások meséltek nekünk.”[68]

Természetesen nem lehet célunk, hogy a holisztikus megközelítés jegyében egy frissen megjelent kötet jellegzetességeit (újszerűségét, a korábbi tendenciáktól mért elmozdulásait) vizsgáló kritika szerzőjén verjük el a port (ilyen módszertani baklövést nem engedhetünk meg magunknak). Csupán előrebocsátjuk, hogy ha a *Mézescsók* kötetet az autorizált œuvre kontextusában szemléljük, vagyis ha *Az Isten homlokán* idézett mondatát is a Szabó Magda-jelenség felől olvassuk, mélyebb, gazdagabb megfigyeléseket tehetünk, mint amilyenekre egy dekonstruktív olvasat valaha is vezethet.

[65] KULCSÁR SZABÓ, 1998, 364–384., 2000.

[66] VERES, 2004a, 158.

[67] EISEMANN, 2000, 113.

[68] ASSMANN, 2016, 34.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Diagnosztizálhatjuk például, hogy még e kései művekben is a szülői perspektíva dominál – anyja és apja szemén keresztül szemléli önmagát a vallomástevő elbeszélő. S mielőtt önmaga – mint független személyiség – világszemléletének forrásairól nyilatkozna, leszögezi: énképének gyökerei a családi múltban nyúlnak el, s lényegében minden megnyilatkozását a korai kötődés forrásaiból eredezteti. Az „Isten homloka"-típusú (az arcadás, megtestesítés protestáns tilalmát megszegő) metaforika egyébként sem újdonság Szabó Magda prózai univerzumában – amint erre legutóbb Keczán Mariann térpoétikai szemléletű útikalauza érzékletesen rámutatott.[69] Az Új Tükör című „képes politikai és társadalmi hetilap" 1975. január 14-i számában, frissen fotografált portréja kíséretében jelent meg az ekkor még szerző–elbeszélő egységét valló és tükröző közéleti személyiség következő vallomása: „Valahányszor hazaérkeztem, apám-anyám kinn vártak az állomáson. Mióta nincsenek, a Nagytemplom két tornya fogad […]. A bal torony Anyám. A jobb az Édesapám."[70] Nem profanizálás eredménye ez a sajátos tapasztalati kivetítés; inkább azt jelzi: a vallomástevő én folyamatossága az eltelt évtizedek dacára töretlen. Szabó Magda vallásossága, közéleti szerepe és magánemberi élményei összekapcsolódnak lokálpatriotizmusával, sokat emlegetett „debreceniségével". Az eredet, a hit, az ihlet, a képzelet, és az emlékezet gyakorlatilag egylényegű számára: a gazdag kultúrájú, idilli családi légkört adó debreceni gyermekkorból származik.

Változatlanul bővül-burjánzik a családtörténeti legendárium is – a *Régimódi történet* által fölhasznált levéltári források helyére azonban – a korszerűség jegyében – ismeretlen eredetű (fiktív?) dokumentumok, töredékek, „talált kéziratok" lépnek. Szintén a *Mézescsók* kötetben kap helyet a *Parti pénteken*, amely – mint azt a címhez kapcsolódó zárójeles szekvencia ígéri – „(Az író édesanyjának, Jablonczay Lenkének válasza lánya tanácskérő soraira)", valamint a Szabó–Szobotka házaspár meg nem született gyermekéhez címzett *Parainesis*, „amit elmondtam volna Szobotka Virgilnek, aki majdnem megszületett, de a jó Rákosi emberbarát intézkedései hatására meggondolta". Nem mintha Szabó Magda ötvenes évekbeli vetélései, valamint Szobotka Tibor folyamatos tiltakozása az ellen, hogy tovább örökítse önmagát,[71] különösebb jelentőséggel bírnának a *Parainesis* című szöveg esztétikai kvalitásait illetően, az

[69] KECZÁN, 2018b.

[70] SZABÓ, 1975b, 8.

[71] Az elvesztett gyermek kapcsán lásd: SZABÓ, 2017c, 41–44.; Szobotka korabeli reakcióját ekképp örökíti meg a napló: „Nem akarok gyereket – mondod, nekiveted a hátadat a könyvespolcoknak –, nem akartam soha, nem akarok, nem is fogok akarni. Nem örökítem magamat tovább. És különben is nem akarom, hogy mást szeress kívülem." – SZABÓ, 2017c, 41.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

életmű értelmezőjének és a karriertörténet kutatójának egyaránt látnia kell: Szobotka Tibor és Rákosi Mátyás ebben az önéletrajzi ihletésű elbeszélésben tagadhatatlanul *referenciapontok*. (Akkor is azok, ha – Paul de Mantól *tudjuk* – fikció és önéletrajz relációjában nem a kettő közötti választás kényszerűségét, hanem annak lehetetlenségét *kellene* látnunk.[72])

Ha nem állna ott az elbeszélés mögött a Szabó Magda-jelenség (vagyis nem előzné meg őt az életműben fölépített életút-narratíva), annak az üzenet látná kárát. Mindaz, ami a soha meg nem született Szobotka Virgilről tudható, ma már – a profitorientált könyvkiadási szemléletnek és a kiépülő kultusznak „hála" – az írónő legújabb életműsorozatának részeként, ráadásul *az autorizált életmű darabjaival egyenrangú szövegként* olvasható, hozzáférhető. Fontos tudatosítani, hogy a *Nyusziék: Napló 1950–1958* című kötet megjelentetését kezdeményező, jóváhagyó és kivitelező személyek és intézmények révén *történeti források* fúródtak bele egy *irodalmi életmű* testébe, hogy azután – vissza- és előremenőleges hatállyal – befolyásolják annak értelmezését. A Szabó Magda-jelenség komponensei valamiféle elvont, pozitivista teljességre hivatkozva keveredtek össze egymással, miközben nyilvánvaló, hogy csakis a piaci siker jegyében, a jogörökös hallgatólagos hozzá nem értése mellett jöhetett létre a Jaffa Kiadó zavaros sorozata – rendkívüli módon megnehezítve egy írói szerepmodell és egy értelmiségi stratégia rekonstruálását.

Ami, tegyük hozzá, egyébként sem könnyű feladat.

Olybá tűnik: a Szabó Magda-jelenség egyik lényegi komponensét jelentő írói szerepmodellt a mediális és poétikai feltételek 1989 utáni gyökeres megváltozása csupán részben érinthette (már): ez a lényegét tekintve a 20. század ötvenes éveiben kialakult modell túlontúl régen megmerevedett és stratégiává mélyült, semhogy érdemben módosulhatott volna. Két tényezőt érdemes itt kiemelnünk s alaposabban körbejárnunk. Hangsúlyoznunk kell egyrészt a családtörténet jelentőségét, amely a Szabó Magda-modellben szerves részét képezi a nemzeti és világtörténelemnek, másrészt meg kell vizsgálnunk e modell egyik legfontosabb elemét – azt, amelyre az írónő napjainkban tapasztalható kultusza épül –: a médiaszemélyiséget. Egy 1992-es, Tóbiás Áron által készített interjú sorait idézem:

> Éppen most beszéltem délután az unokafivéremmel. Mondtam neki: te, én most kezdem hetedszer az életemet. Remélem, utoljára...
>
> *– Melyik ez a hét?*
>
> – Nézze, kezdődik a születéssel. A többi különféle regényeimben elmondódik, az *Ókút*tól, gyermekkorom történetétől a *Megmaradt Szobotkának* életrajzi regényéig, asszonykorom

[72] DE MAN, 1997, 95.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

> históriájáig. Nem is szólva a *Régimódi történet*ről, amelyikben születésem előtti időkről beszélek. Most megint egy újabb forduló következik az életemben és minden magyar állampolgár életében, most az állampolgár éppen a demokrácia vívódásait szemléli. De vele együtt történnek a dolgok. Az ember nem állhat, és nem nézheti a történelmet mint egy objektumot. Az ember benne van.[73]

Szabó Magda a 20. századi író szerepében nyilatkozik, sőt azonos e szereppel – legalábbis a szerzői önkommentár szintjén folyvást ezt az azonosítást forszírozza; ennek jegyében hasonlítja össze saját életét a vele egykorú magyar állampolgár(ok)éval.

S e ponton szinte tálcán kínálja magát a kommunikáció- és médiatudományi megközelítés. Hiszen az idézett sorokat mai szemmel olvasva nyilvánvaló, hogy azok egy másik médiatörténeti korszakban hangzottak el. Szabó Magda nyilvános hagyatéka – működésének dokumentumai: a folyóiratban publikált nyilvános válaszok az olvasói levelekre, a nyilatkozatok, az aukciókon árusított könyvek dedikációi, a különböző magángyűjteményekben fennmaradt kéziratos szövegemlékek csoportja – egyértelmű bizonyítéka annak, hogy az írónő még közvetlen kapcsolatban állt olvasóival, géppel és kézzel levelezett, a különböző nyilvános szereplései – köztük is kiemelt helyen a Budapesti Ünnepi Könyvhét – alkalmával órákon át dedikált, minden olvasójával személyesen elbeszélgetett. Szabó Magda – az ember és a marker – egyszemélyes intézményként működött. A nyomtatott és televíziós médiafelületeken felépített személyiség volt, a szocialista társadalmi berendezkedés által szentesített, kanonizált példaélet, s nem botrányhős, celeb, vagy a média áldozata.

Megvoltak ugyan a szocialista rendszer médiumainak jól ismert ellenségképei és tabutémái, a párt által szentesített fórumok azonban nem üldöztek senkit. S miután nem léteztek „szabad” – vagyis a piaci liberalizmus farkastörvényei szerint működő – kvázi-demokratikus médiafelületek, az aczéli kultúrpolitika által támogatott alkotónak lényegében nem volt ellenfele. „Monopolhelyzetet” élvezett – amelyet a kultúrpolitika, illetve az irodalomszakma vezető képviselőivel ápolt jó kapcsolatai biztosítottak számára. (Minderről bővebben értekezésem *Kapcsolattörténetek* című fejezetében írok.) Míg tehát egy mai hőst a média elsősorban fölhasznál (legjobb esetben kölcsönös haszon érdekében használja egymást fórum és szereplő), annak intim titkait firtatja, teregeti ki, addig a szocialista médiumok egy új emberideál jegyében preparált médiaszemélyiségekkel dolgoztak: úgynevezett *közéleti* személyiségekkel. Olyanokkal, akiknek helyük van a közéletben, akik annak mintaadó figurái lehetnek. Ezt a szerepet testesítette meg – és ezzel a szereppel igyekezett önmagát is

[73] TÓBIÁS, 2017, 82.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

azonosítani – Szabó Magda, s ezt a kiemelt státuszt nevezem itt és a későbbiekben médiaszemélyiségnek. Titka – Pierre Bourdieu szerint – a jelenlét folytonosságának biztosítása: rendszeresen, minél rövidebb időközönként új könyvek írása és kiadása, valamint a televízió képernyőjén való lehető leggyakoribb megjelenés.[74] Nem lehet véletlenül, hogy dr. Kocsis Elemér református püspök („Rajnai" fedőnéven hálózati személy[75]) is a média területéről választott metaforát 1987-ben elnöktársa irodalmi műveinek hatásmechanizmusát érzékeltetendő. „Amikor Szabó Magda egyik művét először a kezembe vettem és olvasni kezdtem, rögtön megéreztem, hogy egy olyan »rádió-leadóra« találtam, amelyre érdemes ráhangolni szívemet és értelmemet." Az írónő műveiben – írja más helyütt – „minden mondat prófécia, igehirdetés […] Írásai megfelelnek az igehirdetés klasszikus szabályának: »doceat, delect[e]t, moveat« – tanítson, gyönyörködtessen és cselekvésre indítson."[76]

E médiaszemélyiség hordja méhében és védelmezi – politikai és kulturális rendszerektől függetlenül – az írói személyiséget, amelyet Szabó Magda az 1970-es évek első felére lényegében kidolgozott, stabilizált. Eminens státuszát meg is őrizte a tudatos kultuszépítés és mitológiagyártás eszközeivel – egészen a rendszerváltás pillanatáig. Ekkor hirtelenjében erősebbnek bizonyulnak az immanens irodalmi poétikai trendek. A Péter-nemzedék, amely eladdig éppen a realista látásmód iránti distanciája, az irodalmiságot a politikai cselekvéstől élesen elválasztó ars poeticája miatt élvezte az aczéli kultúrpolitika támogatását, elhomályosítja a bukott rendszer csillagának fényét. És bár olvasótábora nem pártolt el Szabó Magdától, a hatalmi térben betöltött helye kétségkívül megváltozott, s ez belső válságba sodorta.

Ha tüzetesen átolvassuk az életmű recepciótörténetét, kiderül, hogy már az 1960-as évekre lecsökkent az írónő „mezőspecifikus tőkéje" – vagyis mind a kritika, mind az irodalmi élet érzékeli poétikájának elszürkülését, hangjának patetikussá válását, s elköteleződését a kultúrpolitikai főhatalom mellett. Pierre Bourdieu szerint „minél inkább autonóm egy kulturális termelő, minél több a mezőspecifikus tőkéje, minél inkább csak a saját mezőnek termel, ahol csak saját versenytársai a fogyasztói, annál hajlamosabb lesz arra, hogy ellenálljon. Ezzel szemben minél inkább a nagyközönség piacára termel (mint az esszéírók, az újságírók, a konformista írók), annál inkább hajlamos lesz arra, hogy együttműködjön a külső

[74] BOURDIEU, 2002, 14.

[75] TABAJDI, 2013, 225.

[76] KOCSIS, 1987, 6–7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

hatalommal, az Állammal, az Egyházzal, a Párttal, ma pedig az újságírással és a televízióval, s hogy alávesse magát kéréseiknek vagy megrendeléseiknek."[77]

1.4.2. A médiaszemélyiség protestáns gyökerei. A Max Weber-tanösvény

Mielőtt azonban a karriertörténet mélyére ásnánk, vessünk egy pillantást a médiaszemélyiség kialakulásának történetére, a gyermekkori családi mintától a felnőttkori társadalmi szerepvállalásig – a Tiszántúli Református Egyházkerület élén betöltött, bő fél évtizedes (1985–1990) világi főgondnoki és zsinati elnöki székig – ívelő identitáspályára. Dr. Kocsis Elemér összegzése szerint: „Szabó Magda immár kétség nélkül a legnagyobb magyar írónő. Erre a rangra predestinálja őt nemcsak kivételes írói képessége és hatalmas műveltsége, hanem az a társadalmi közeg és történelmi múlt is, amelyből előlépett: a magyar kálvinizmus világa."[78] Hogy a tudatos önépítési munkát Szabó Magda milyen teatralitással, a kiüresedett külső formák működtetésével végezte, s hogy igyekezetének mélyén nem volt más, mint a legfőbb erkölcsi üzeneteket hordozó életmű sikerét biztosító írói népszerűség igénye, mi sem tükrözi világosabban, mint Háy János 2007-es nekrológjának sorai: „Nem szerettem, ha például az olvasók gyerekeit megáldotta, mintha ő volna Teréz anya. Nekik ez jó, mondta, nekem meg nem kerül semmibe. Mégis zavart, mert író volt, nem a nemzet lelkésze."[79] A Háy által említett jelenség természetesen mélyebben gyökerezik.

Szabó Magda *Régimódi történet*e és számos nyilatkozata szerint családja két vérvonalat és szemléletmódot egyesített édesanya, Jablonczay Lenke (1884–1967) személyében: a Rickl-féle kalmár- és a Jablonczay-féle dzsentrihagyományt. A protestantizmus a gályarab őstől, Jablonczay Pethes Jánostól jelen van tehát a családi hit- és eszmevilágban, s ami ennél is lényegesebb: mintaadó volt ez, sőt determináló hatású az utódok magatartására, attitűdjére, kötelességtudására, munkamoráljára nézvést is.

Amikor a fordulat évét (1948) követően a Párt a mecenatúrán alapuló folyóiratok és társadalmi-kulturális egyesületek köréből kivonta, s egy új, központosított kulturális intézményrendszerbe integrálta az írókat (Max Weberrel szólva: „fokozatosan erősítette függőségüket és fokozta ellenőrzésüket"[80]), Szabó Magda először megmakacsolta magát.

[77] KOCSIS, 1987, 68.

[78] KOCSIS, 1987, 5.

[79] HÁY, 2019, 589–590.

[80] WEBER, 2020, 38.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Nem kívülről erőltettek reá publikációs tilalmat, amint azt számos népszerű világhálós forrás egymást túllicitálva állítja: az írónő döntött úgy, hogy hallgatási moratóriumot szab ki önmaga számára.[81] Fontos rögzíteni, hogy az egyes kötetek fülszövegeivel és vonatkozó vallomásaival, önéletrajzi összegzéseivel ellentétben Szabó nem az Újhold megszüntetésekor (1948 májusában) tette le a tollat. 1950 végéig, amíg el nem veszítette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban betöltött állását,[82] a Köznevelés című lap rendszeres szerzője volt, ahol a marxista szak- és szépirodalmat recenzeálta (az 1932 és 1950 közötti publikációk részletes jegyzékét lásd értekezésem 4-es számú mellékletében).[83] E tényről,

[81] „Azt hitték, elhallgattam, pedig csak a férjemen és a szüleimen kívül nem mutattam senkinek, mit csinálok, és műfajt váltottam, mert fuldokoltam már a saját verseim keserves világában. Elkezdtem körbe figyelni, más boldogabb-e, mint én: olyan masszív boldogtalanságot láttam magam körül, hogy érdekesebbnek éreztem annak a rögzítését a saját egyéni keserveimnél. Anyám súlyos beteg lett, majdnem egy évig feküdnie kellett, vigasztalására, gyerekkori meséi elemeiből most én írtam neki valamit, amit apró részletekben, szombatonként, levélben hazaküldtem, hogy hétről hétre legyen mire várnia, hogy akarjon élni; ez volt legelső prózai munkám, a *Sziget-kék*, utána megírtam a *Freskó*t, *Az őz*t, a *Zsófiká*t és félig a *Disznótor*t. Volt rá időm, az én kezemet nem figyelte senki, mivel foglalkozik, ha a tanítás után hazavergődöm, s nem kérdezték, mit teszek vasárnap, vakációban vagy éjjelente." – SZABÓ, 1975c., 127., 1980, 515–516.

[82] „A vallás- és közoktatásügyi miniszter a külső kezelési szak (127. státus) létszámában Szabó Magda II. osztályú irodatisztet a X. fizetési osztályba I. osztályú irodatisztté kinevezte. (86.489/1945. V. V. K. M. szám.)" – Magyar Közlöny, 1945/212. (december 30.), 2. Munkakörével kapcsolatban eltérő adatok forognak a szakirodalomban. Szabó Magda saját bevallása szerint filmügyi referensként dolgozott. Egy 1947-es életrajz szerint: „*Szabó Magda dr.* Szül. Debrecenben, 1917. Középiskoláit a Dóczi-leánygimnáziumban végezte, s egyetemi tanulmányait a debreceni egyetem bölcsészeti karán, ahol doktorátust is tett 1940-ben. Disszertációja: *De medicaminibus faciei apud Romanos usicatis* (1940). Előbb a debreceni Dóczi intézetben, majd Hódmezővásárhelyen tanított, s 1945 óta a kultuszminisztériumban a művészeti osztályon a vidéki irodalmi élet ügyeinek előadója. Részt vett a Debreceni Írói Hét rendezésében, költeményei az *Új Idők*, *Magyarok*, *Debreceni Almanach*ban, *Debr. Kalend.*-ban jelentek meg. *A homok eltemet* című verseskötete hamarosan megjelenik. A korszerű latinoktatással foglalkozik s a rádióban többször tartott előadást (*Homo humanus*, *Iskolák újjáépítése*, *Te meg én*)." – MOLNÁR, 1947, 76–81.

[83] 1946 októberétől 1947 márciusáig „s. / sz. / sz—ó / sz. m. / —" aláírással a Köznevelés c. pedagógiai és oktatáspolitikai szakfolyóirat *Könyv- és lapszemle* rovatának állandó munkatársa; elsősorban a folyóiratszemle a feladata. Érintett lapszámok: 1946/20. (október 15.); 1946/22. (november 15.); 1946/24. (december 15.); 1947/1–2. (január 15.); 1947/3. (február 1.); 1947/4. (február 15.); 1947/5. (március 1.); 1947/6. (március 15.); 1947/7. (április 1.); 1947/8. (április 15.); 1947/9. (május 1.); 1947/10. (május 15.); 1947/11. (június 1.); 1947/12. (június 15.); 1947/15. (augusztus 1.); 1947/16. (augusztus 15.); 1947/18. (szeptember 15.); 1947/19. (október 1.); 1947/20. (október 15.); 1947/22. (november 15.); 1948/9. (május 1.); 1948/10. (május 15.); 1948/11. (június 1.); 1948/12. (június 15.); 1948/13. (július 1.); 1948/15. (augusztus 1.); 1948/16. (augusztus 15.); 1948/18. (szeptember 15.); 1948/19. (október 1.); 1948/21. (november 1.); 1948/24. (december 15.); 1949/1–2. (január

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

akárcsak *A szovjet költészet antológiája* (1952, 1955) számára – a debreceni „barát", Kardos László közvetítése nyomán – készített műfordításairól (ezek tételes listáját lásd az 5-ös számú mellékletben), utóbb, a tudatos kultuszépítés jegyében nem tett említést.[84] *Az öregség villogó csúcsain* című válogatott műfordításkötetből nem csupán Fjokla Bezzuba Sztálin-ódái hiányoznak, de egy, a tényeket meglehetős írói szabad(os)sággal kezelő előszó arról igyekszik meggyőzni a kései olvasót, hogy „Amikor 1949-ben egy miniszteri rendelkezés még kiadása napján visszavette tőlem a Baumgarten-díjat, befejeztem a nyilvánosság előtt az írói munkát, és 1958-ig, a *Freskó* megjelenésének évéig nem is léptem magam teremtette művekkel közönség elé." Az önfelmentő magyarázat sem késik soká: „A világirodalmat nem tehettem felelőssé amiatt, ami az irodalompolitikában az Újhold-nemzedékkel történt."[85] Az ötvenes évekbeli tevékenység elhomályosítása mind az aczéli kultúrpolitika terében való jelenlét, mind az újholdas hagyományban elfoglalt hely biztosítása szempontjából kívánatos, sőt szükségszerű lépés volt. (Az már bizonyára a sors fintora, hogy *Az öregség villogó csúcsain* című kötet fülszövegébe a szándékos hamisítások mellett egy komikus sajtóhiba is becsúszott: a fülszöveg szerzője – talán a kiadvány felelős szerkesztője, Réz Pál, talán az Alföldi Nyomda szedője – a *Szilfán halat* című válogatott verseskötet megjelenési évét 1975 helyett 1957-re tette.)

1956 forró ősze után azonban a nyilvánosság megváltozott feltételei már lehetővé tették, hogy az addig csupán íróasztala fiókjának dolgozó írónő fölépítsen egy új típusú médiaszemélyiséget – olyat, amely az átöröklött protestáns reflexek működésének ideális közeget biztosít. Ebben a közszereplői átminősülésben, ebben a társadalmi szerepvállalásban

---

15.); 1949/4. (február 15.); 1949/7. (április 1.) Ide kívánkozik, hogy ez idő tájt – „n. n. á." monogrammal – Nemes Nagy Ágnes is jegyzett cikket az említett összeállításban; az 1948. szeptember 15-i számban a Bóka szerkesztette Új Könyvtár sorozat Madách-kiadásáról (*Az ember tragédiája*), az október 1-jeiben Szántó Zsuzsanna Csernisevszkij-tanulmányáról, valamint Viktor Nyekrászov *Fordul a kerék* című regényéről. Szabó Magdának 1948-ban két nagyobb helyszíni beszámolóját is közölte a lap: sz. m., *Bölcsészhallgatók tanulmányi versenye*, Köznevelés, 1948/15. (augusztus 1.), 373.; sz. m., *Látogatás a főiskolán és kollégiumában*, Köznevelés, 1948/10. (május 15.), 211–213. Vigyázni kell ugyanakkor a monogramos cikkek azonosításakor: a nagybetűkkel szedett „Sz. M." monogram rendszerint Szabolcsi Miklóst fedi, míg a kisbetűs a későbbi írónőt, Szabó Magdát. A stíluson túl a témaválasztás is megkülönbözteti a két szerzőt: a marxista–leninista irodalmat Szabolcsi, a magyar- és világirodalmat Szabó Magda recenzeálta.

[84] *Az öregség villogó csúcsain: Válogatott műfordítások* kötetben mindössze egyetlen szovjet érzelmű költő verse szerepel: a Szovjetunió létrejötte után két évvel elhunyt Valerij Jakovlevics Brjuszov *Munkásnő* című költeménye (SZABÓ, 1987c, 187–188.).

[85] SZABÓ, 1987c, 5–7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

mutatkozik meg vegytisztán s egymással párhuzamosan a Szabó Magda-karakter racionalitása és irracionalitása. A tradicionalista emberek számára – írja Max Weber – „az üzlet és a vele járó állandó munka »az élethez nélkülözhetetlenné«, lételemükké vált. És csakugyan ez az egyetlen valódi motiváció, ami azt is megmutatja, mi ebben az életvitelben – amelyben az ember van az üzletért, nem pedig fordítva – a személyes boldogság álláspontjából tekintve olyannyira *irracionális*."[86] A Szabó Magda-féle alkotói modellben a művésznek lételeme a médiajelenlét, amely mindent felülír – még a házastársi kapcsolatot, sőt az egyéni boldogságot is (amint erre Kabdebó Lóránt *A siker ára a boldogság* című 2017-es cikkében részletesen kitért) –, hiszen a különböző médiumokon keresztül ér célba az erkölcsi üzenet. A gályarab-ős szellemét például az *Ókút* című „önéletrajzi" kötet[87] alábbi sorai adják vissza: „Az ellenreformáció korának ideológiai küzdelmeiből keveset értettem, ám annyit azért felfogtam, hogy volt valamikor egy olyan pap ősöm, akit semmi fenyegetéssel nem lehetett rávenni arra, hogy mást higgyen, mint aminek az igazságáról meg volt győződve, és annak érdekében, hogy megőrizhesse a meggyőződését, vállalta, hogy mint egy közönséges bűnözőt, elhurcolják az otthonából, elszakítsák a családjától, láncot verjenek a bokájára, s aztán évekig ott himbálódzott nyomorult, tengert addig sose látott teste az óceánon, ütötték, verték, kínozták, ő meg evezett odaláncolva a gályapadra, és zsoltárokat énekelt, és bizonyára ott halt volna meg, ha ki nem váltja váltságdíjjal valami holland admirális."[88]

A Szabó Magda-jelenség kutatójának végső soron ugyanazt a kérdést kell feltennie, mint *A protestáns etika* szerzőjének: „Milyen gondolatkörből fakadt […] az a felfogás, amely a külsőleg tisztán *nyereség*re irányuló tevékenységet a »hivatás« kategóriájába sorolta, mely iránt az egyén *kötelességet* érzett?"[89] – azzal a megszorítással, hogy Szabó Magda „kalmárvéré"-nek értelmezésekor *nyereség* alatt az erkölcsi üzenet közvetítésének sikere értendő, amely egyenesen arányos a médiaszemélyiség népszerűségével, vagyis az életmű publicitásával. Miközben Webert látszólag az érdekli, hogy „milyen szellemnek a gyermeke volt a »racionális« gondolkodásnak és életnek az a konkrét formája, amelyből a […] »hivatás«-gondolat és a hivatásszerű *munkának* való […] odaadás kisarjadt, [s] amely kapitalista kultúránk egyik legjellegzetesebb alkotórésze maradt", valójában a minden

[86] WEBER, 2020, 40.

[87] Maga a szerző nevezi így művét: „Megírtam az *Ókút*ban, életem első tíz esztendejét összefoglaló önéletrajzomban…" – KABDEBÓ, 1984, 287., 1997a, 162., 2019, 8.

[88] SZABÓ, 2014, 159.

[89] WEBER, 2020, 46.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

hivatásfogalomban benne rejlő *irracionális* elem eredete izgatja.[90] Kutatásai nyomán pedig megállapítja, hogy az életfeladatként felfogott hivatás kifejezés a túlnyomóan protestáns népek nyelvében kivétel nélkül mindenütt jelen van.

A kálvinista Rómában, Debrecenben nevelkedett Szabó Magda – aki diákként és tanárként is végigjárta a protestáns leánynevelés teljes vertikumát –, mondhatni, az anyatejjel szívta magába a Weber által vizsgált munka- és hivatásethoszt, amely nyelvileg és gondolatilag egyaránt a reformáció terméke: „a világi hivatásbeli kötelességteljesítés mint legmagasabb rendű tartalom megbecsülése, amelyet az erkölcsi öntevékenység egyáltalán felvehet."[91] Persze éppen Szabó Magda személyiségének fejlődését – s így egzisztenciális döntéseit, emberi kapcsolatait – vizsgálva az egyik leglényegesebb kérdés a kálvini eleve elrendeltség (a kegyelmi kiválasztás tana) és a szabad akarat (*liberum arbitrium*) koncepcióinak problematikus viszonya, hiszen eltagadhatatlan e mitikus narratívába ágyazott női karriertörténet és a forrásokból kivonható ars poetica hátterében működő emancipatorikus, liberális-demokratikus, globalista-kapitalista logika.

Az írói modell transzfer-burkát képező (azt mintegy mediáló, transzparenssé tevő) médiaszemélyiség vizsgálatakor azonban éppígy érzékelhető a reformáció kulturális hatása is. Példa erre a Király István által a szocialista irodalomértés központi terminusaivá avatott (katolikus) *érzületetika*[92] és (protestáns) *hivatásetika*[93] közötti határozott választás gesztusa.[94] (Mint ismeretes, író és irodalomtörténész útjai többször keresztezték egymást – kapcsolatuk emberi és szellemi mélységeit munkám egy későbbi fejezetében igyekszem érzékeltetni.[95]) Szabó Magda egyfelől a keresztyén aszkézis – az írói gályapad – racionalitását választja az élet örömeivel szemben, hogy „hűséges fegyverhordozója" és „harcostársa", Szobotka Tibor segítségével fölépítse (kiformálja és megszilárdítsa) üzenetközvetítői identitását, másfelől éppen ez utóbbi azonosságra épülő közéleti (egyházi és kulturális) karrierje során észrevétlenül ölti magára a szerpap, a mágus, az áldásosztó, a szentségi kegyelem forrásának Háy által helytelenített szerepét.

[90] WEBER, 2020, 47.

[91] WEBER, 2020, 55.

[92] WEBER, 2020, 100.

[93] WEBER, 2020, 69.

[94] Végső, összegző igénnyel lásd egyik – talán utolsó – autorizált nyilatkozatában: „A történelem elvégre azért van, hogy eltöprengjünk a tanulságain, s a magam részéről az egyik legfontosabb problémának érzem jelenleg, hogy azt a differenciálást, melyet Max Weber-i terminus technicussal úgy nevezünk, felelősségetika és érzületetika, magunkévá tegyük." – SZABÓ B., 1989, 56.

[95] SOLTÉSZ, 2018, 151–166.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Utóbbinak természetesen ára volt – s itt ismét felsejlik az irracionális elem: „boldog írói pályámon nemcsak hogy nem voltam boldog, de minél nagyobb sikerem volt, annál hevesebben éltem át a mellettem élő másik író tragédiáját, akit sose vagy a legritkább esetben hívtak telefonhoz, akit sose vagy a legritkább esetben, többnyire azért, hogy én menjek el valahová, hívtak meg író-olvasó találkozóra, akit mint művészt többnek tartottam magamnál, s a tény, agyonhallgatják, vagy átnéznek rajta, megmérgezte minden személyes eredményemet."[96] A „gályapad törvénye" azonban, úgymond, erősebb: az írónak alkotnia, publikálnia kell, az értelmiséginek jelen kell lennie, véleményt s ezáltal közvéleményt formálnia. Ellene dolgozva a világot varázstalanító, racionalizáló tendenciáknak, Szabó Magda médiaszelfje – s fontos hangsúlyoznunk, hogy csakis az! – egyfajta lelki-szellemi táplálékot kínált pályája során mindvégig az őt hallgatóknak-olvasóknak. A hivatásetika emberi példáját közvetítette, miközben – mitikus ködbe burkolva az alkotó személyiséget – vallásos révületbe vonta mind szélesebb olvasótáborát.[97]

„Századunk, figyeljék meg testvéreink, e legutolsó negyedében valahogy merkantillá, kufárszelleművé van átalakulóban – hirdette *Jog, jogrend, karcolatlan igazság* című beiktatási beszédében 1985. szeptember 7-én a debreceni Nagytemplom szószékéről. – […] Jogunk van megkívánni az anyaszentegyház tagjaitól, [!] hogy végre érezze keresztyén mivolta teljes felelősségét, hogy valóban fusson a kísértéstől, hogy valóban vita és lázadás nélkül belenyugodjék Isten szándékának döntéseibe. […] E kalmárosodó időben tanuljon a Szentírás kereskedőasszonyától, Lídiától, tanuljon a magánéletben kifejthető apostolkodást."[98]

Szabó Magda nyilatkozatait és saját önéletrajzával permanens játékot folytató életművét olvasva egykönnyen azt hihetjük, hogy egy bátor, magabiztos személyiséggel – vagyis ideális lelki vezetővel – van dolgunk. A jelenség magyarázatát is készen kapjuk az írónő önéletrajzi tetralógiájából és médianyilatkozataiból: a biztonságos korai kötődés, az érzelmi stabilitás, a családi harmónia, a korszakra egyáltalán nem jellemző felvilágosult, kompetenciaalapú nevelés szerencsés együttállásáról van szó.

Életmű és élettörténet viszonyát mélyebben vizsgálva azonban kitetszik, hogy ez a sebezhetetlenség csupán álca, jól kidolgozott szerep. Szabó Magdában saját tudása, traumatikus tapasztalatai – a mitikus családtörténet mögött fölismert fenyegető valóság – gyermekkorától egy sajátos megfelelési és kompenzálási kényszert indukáltak. Ez magyarázza, hogy önkéntelenül újra és újra egy-egy magasabb autoritás védelmező szárnyai

[96] SZABÓ, 2018, 256–257.

[97] Hasonló jelenségről számol be első három fejezetében: GOLDMAN, 1981. Magyarul: GOLDMAN, 2012, 7–66.

[98] SZABÓ Magda, 1987d, 295.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

(s egyúttal persze kontrollja) alá helyezte magát – legyen szó akár Juhász Gézáról, Kardos Lászlóról, Bóka Lászlóról, Nagy Péterről, Király Istvánról, Aczél Györgyről, Kardos G. Györgyről, Osztovits Leventéről, akár élete végén keresztfiáról, Tasi Gézáról. Vagy éppen saját, mitologikussá növesztett médiaszelfjéről, amely az adaptív kompetencia ékes bizonyítéka, hiszen túlélni, szublimálni, rejtőzködni segítette „gazdáját", amennyiben egyfajta védőburkot vont a megvesztegethetetlenül okos, a gyermekkori látszatharmónia ködfalain túl a valóságot idejekorán megpillantó, kétségbeesett, ám e morális pánikot feloldani igyekvő „kislány" köré.

Folyamatos ingamozgás figyelhető meg a fenti állapot folyományaként az írónő személyiségének mélyén: kötődés egyfelől a cívis-református debreceni családi hagyományhoz, másfelől (esetenként már-már hisztérikus) kitörési vágy abból a fojtó, traumatizáló közegből, amely tartozik és követel, fojt és kötöz egyidejűleg. Anélkül hogy fölmentenénk vagy elítélnénk az írónőt, ezt a kettős szerepterhelést pillanthatjuk meg a Jablonczay–Szabó-viszonylat, a *Pilátus*ban modellértékűvé emelt anya–gyermek kapcsolat mélyén is. A ragaszkodás, a regényhőssé transzponálás, illetve az elhanyagolás, a távolságtartás kettősségét. Szobotka Tibor szenvedéseit, felesége *hűtlenségei*t az egyik oldalon, s az anyához való *hűség*ét, ragaszkodását – akár a férj boldogtalansága árán is – a másikon.

Ez az ingamozgás magyarázza a Max Weber-i protestáns munkaetikához fűző ellentmondásos viszonyt is. Szabó Magda médiaszemélyisége – nem csupán a kálvinista Róma írójaként, de a református egyház tisztségviselőjeként is – kétségkívül a weberi munkaethoszt *hirdeti, propagálja*. „Nem lehet véletlen az, hogy azt az írónőt, akinek élete és munkássága olyan mélyen gyökerezik a magyar szabadságharcos és forradalmi kálvinista tradícióba, a Tiszántúli Református Egyházkerület 1985-ben a legmagasabb világi tisztségbe, az egyházkerületi főgondnok tisztébe, a püspök elnöktársául választja" – írta a *Záróvizsga* című kötet előszavában Szabó Magda „elnöktársa", dr. Kocsis Elemér püspök, majd így folytatja: „minden mondat[a] prófécia, igehirdetés, akkor is[,] ha nem található benne semmi a kopott kegyes frázisokból. Amit ír[,] mindig a modern embernek, a kor érthető nyelvén írja, de aki tud olvasni a sorok mögött[,] mindig tudja, hogy melyik nagy prófétai őse ihleti írását."[99] Csakhogy az ön- és karrierépítés terén mutatkozó konformista szorgalom *prima facie* egészen más jelenség, mint az az aszketikus protestáns munkamorál, amelyről Weber értekezett. Mindaz, amit elmondtunk a Szabó Magda-féle médiajelenségről, nyilvánvaló

[99] KOCSIS, 1987, 6.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

ellentétben áll a gályarabok intranzigens erkölcsiségével, s a hivatásetika szorgalma sem említhető egy lapon azzal a szerepmodellel, amelynek lényege az írói üzenetközvetítés szorgalma. Egy tipikus Kádár-kori alku képe bontakozik ki valahol azon a széles spektrumon, amelyen az ellenállás szórványosan bátor mozzanatai a rendszerkonform attitűdök paktumaival párosulhattak. S mivel lényegében a fenti logika szerint működött a korabeli vallási elit, a kálvinista ethosz és a zsinati elnökség is problémátlanul illeszkedik ebbe a képbe.[100]

Vagyis az írónő által alkalmazott kód, mint majd' minden közéleti (egyházi vagy politikai) szerepértelmezés esetében, ezúttal is *morális*, a háttérben azonban a tehetség kibontakoztatásának – alapvetően jogos-természetes – belső késztetése áll. A nyers emberi *érdek*. Tegyük sietve hozzá: Szabó Magda sok és értékes talentumot kapott Teremtőjétől, s a tehetségnek – így vagy úgy, előbb vagy utóbb – mindig a felszínre kell törnie. Tény azonban, hogy az írónőnek az 1945 után berendezkedő, majd 1989 után ismét átrendeződő politikai-kulturális tér adatott: ezen a terepen kellett tehetségét kibontakoztatnia; alkotói terveit, szerepálmait – karrierje csúcsán – a Kádár-kor „isteni színjáték"-ának dramaturgiájához igazítania. Ha e tény nem jelent is önmagában fölmentést, magyarázatokkal talán szolgálhat mindazok számára, akik a megértés és értelmezés, nem pedig az ítélethozatal szándékával közelednek ehhez az életműhöz.

[100] Itt köszönöm meg Schmal Dániel megjegyzését, amellyel erre a kiáltó ellentmondásra rámutatott.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

2. MEGKÖZELÍTÉSMÓDOK

2.1. Az immanens megközelítés eredményei és korlátai. Módszertani megjegyzések az első magyar nyelvű, tudományos igényű Szabó Magda-monográfiához

A 2019-es esztendő fordulópontot jelent a Szabó Magda-kutatás történetében, amennyiben elkészült és sikerrel megvédetett Kosztrabszky Réka *Az elbeszélés-technika sajátosságai Szabó Magda korai regényeiben* című PhD-értekezése, amely az első átfogó poétikai monográfia az írónő regényművészetéről.[101]

E munka – szándéka szerint – immanens narratológiai elemzésekkel szolgált, ugyanakkor (talán önkéntelenül) előrevetítette egy biográfiai modell megalkotását, segítve ezzel többek között a jelen sorok szerzőjének kutatómunkáját is. „A főhősnő a magánéletben fiktív életrajzokat hoz létre egy külső szemlélőnek való megfelelés érdekében – olvasható *Az őz*ről írott fejezetben –, másrészt azért, mert ezekkel szemben, s egy belső magánbeszéd keretei között, létrehozza a valódi, ám nyilvánossá tenni nem kívánt élettörténetet is."[102] Az itt leírt jelenséget nevezem, jobb kifejezés híján, Szabó Magda-modellnek – *Az őz* című regény alapján (nyilván nem egyedüliként) az Encsy Eszter-féle attitűdöt a vállalt és tudatosan épített írói szerep metaforájaként olvasva. Kosztrabszky Réka *Az őz* főhőse kapcsán pontosan azt mondja ki, amit én Szabó Magdáról – az író-nőről és nő-íróról – gondolok. A *Für Elisé*-vel búcsúzó író – szerény megítélésem szerint – a kényszeres önfeltárást szublimálja szerepjátékká, amikor önéletrajzi elbeszélésbe fog. Csak éppen fordítanék a mondaton: a „valódi élettörténet" mással való helyettesítése nála a potenciális olvasónak való megfelelés érdekében történik; a „teljes" és „kendőzetlen" kibeszélés először csak a trilógia (*Ókút*, 1970; *Régimódi történet*, 1977; *Für Elise*, 1990) indulásakor kerül szóba. De akkor is csupán szóba, semmiképp sem megvalósításra: retorikai fogás marad mindvégig – az önigazoló narratíva

[101] (Hogy ezt nem csupán e sorok szerzője gondolja így, azt alátámasztják a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 2022-es tavaszi Szabó Magda-konferenciájának előadásai is, amelyek, dacára annak, hogy a dolgozat kötet formájában nem jelent meg, csupán a Országos Doktori Tanács és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem honlapjáról érhető el, ugyanebben az értelemben hivatkoznak rá. Anyagát lásd (többek között) a Jelenkor 2022/6., az Alföld 2022/11. és az Irodalomtörténet 2022/4-es számaiban. Kötetben: MURZSA–PAPP, 2023.

[102] KOSZTRABSZKY, 2019x, 84.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

alázatos szolgája. (Hozzátéve, hogy „valódi élettörténet” a szó szoros értelmében véve, természetesen, nem létezik – a „life story” vagy „Lebensgeschichte” mindig narratív újraépítés eredménye.)

Amit úgy is, mint aki lassan egy évtizede igyekszik kibogozni a Szabó Magda-sorstörténet szálait, ha óvatosan, ha jelzésszerűen is, de vitatnék, az történeti és elméleti megközelítés szórványos összekapcsolása. Kosztrabszky Réka ugyanis megvesztegethetetlen éleslátással tárgyalja dolgozatának bevezető fejezeteiben az életrajzi értelmezések és szerzői nyilatkozatok – röviden: a *referenciális olvasat* – problémáját. Később azonban meg-megtántorodik, vissza-visszatér, -kapcsol az életrajzhoz – hol a történeti dokumentumokból rekonstruálható tényadatokhoz, hol pedig ahhoz az imaginárius önéletrajzi világhoz, amely a Szabó Magda-életmű éltető közege (s amelyet – véleményem szerint – éppen hogy vizsgálni, és nem eliminálni kellene).

A *Katalin utca* témaválasztásában például nagy valószínűséggel szerepet játszott az írónő bűntudata, amelyről az *Abigél* kapcsán született szerzői kommentárjában[103] beszél – állapítja meg a dolgozatíró jó érzékkel, a primer és szekunder anyagok alapos ismeretében. Többször is hivatkozik a *Disznótor* című regény színpadi adaptációja, a *Kígyómarás* betiltására, amelyet egyértelműen Aczél György nevéhez kapcsol – ám amelyről mindeddig nem került elő bizonyító erejű dokumentum. Az érvelésbe – óvatlanul – beépített érv valójában nem irodalomtörténeti tény (ha ugyan létezik ilyen), csupán szerzői nyilatkozat, értelmezés (része az itt és most nem részletezhető írói magánmitológiának). Az Európa Kiadó reprezentatív életműsorozatában megjelent *Disznótor – Kígyómarás* című kötet fülszövegét idézem: „Ajtay Andor volt a *Kígyómarás* címmel létrejött színdarab rendezője. Kirobbanó siker lett, be is tiltották, mihelyt a kulturális területet ellenőrző illetékes megnézte. Engem viszont már nem lehetett betiltani, a nyugati sajtó és a nemzetközi PEN már figyelte, mi történik velem.”[104]

Az elemzések során tárgyalt regények sikerének taglalásakor azután ismét megsokasodnak az életrajzi utalások (Szabó Magda 1959-ben József Attila-díjat kap, ugyanez év tavaszán az Írószövetség újjáalakulását előkészítő bizottság tagjainak sorába választják,[105] Darvas József, az újjáalakuló szervezet frissen kinevezett elnöke pedig az irodalmi életben tapasztalható fejlődés megindulásáról tanúskodó művek közt említi regényeit[106]). Az œuvre hatvanas évekbeli megítélése kapcsán a dolgozat közli: „a szerző több nyilatkozatában is utalt arra,

[103] SZABÓ, 1980a, 363–378.

[104] SZABÓ, 2006b, fülszöveg.

[105] A tagok névsorát közli: Élet és Irodalom, 1959. május 15.

[106] DARVAS, 1959, 580.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

hogy ebben az időszakban egyes kritikusok egyfajta lejáratő kampányt indítottak ellene."[107] Ma már talán nem sértek érzékenységeket, ha elárulom, amiről a hivatkozott interjúban[108] mind Szabó Magda, mind a beszélgetést közreadó Kabdebó Lóránt tapintatosan hallgatott: éppen a fent említett Darvas József volt az, aki – legalábbis az írónő visszaemlékezése szerint – „fölbérelte" B. Nagy Lászlót, hogy vegye tűz alá a (túlontúl) termékeny és sikeres kollegina *Pilátus* című regényét.[109] (Ez érteti meg az írónőnek az üggyel kapcsolatos utolsó megjegyzését: „Furcsa, de akinek része volt benne, mind idő előtt és elég sajátságos halálnemekkel végezte." B. Nagy 1973-ban Balatonszárszón vonat alá feküdt, Darvas egy fél évre rá szívinfarktust kapott.)

A *Disznótor* sikere kapcsán idézi a szerző Szobotka Tibor (egykor általa sajtó alá rendezett) naplóját,[110] míg a *Mózes* megjelenésekor kelt állítólagos (a pártközponthoz, a minisztériumba és a kiadói főigazgatósághoz érkezett) feljelentések[111] s a könyv zúzdába küldése ügyében ismét a szerzői kommentároknak adja át a szót.[112] Végül nem marad említetlenül Szabó Magda egyik legfontosabb referenciája: Hermann Hesse – sokat és sokféle összefüggésben emlegetett, de nyilvánosság elé, tudtommal, mindeddig nem került – ajánlólevele sem. „Hermann Hesse például nemcsak ajánló sorokat írt *Az őz* című regényhez, hanem a német Insel Kiadónál is szorgalmazta Szabó Magda műveinek kiadását" – olvasható a dolgozatban.[113] „Tasi Géza szerint – olvasom másutt – Szabó Magdát […] annak idején Hermann Hesse a *Freskó* kicsempészett példányát olvasva ajánlotta […] a német kiadók figyelmébe".[114] Hogy mi lehet(ett) a valóság? A filológia egyelőre nem ismeri a választ.

Ahogyan azokban a kérdésekben sem, amelyeket az elmúlt években tartott előadásaiban – Pécsett, Egerben, Pásztón és Vácott – e sorok szerzője újra és újra fölvetett, s amelyek hallatán Kabdebó Lóránt (az Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémiájának Szabó Magda-szakértője, az életmű és az egykor élt szerző személyiségének legjobb ismerője, az újabb és újabb konferenciák állandó résztvevője) mindannyiszor csupán legyintett és elmosolyodott. Őt ígérete kötötte, hogy – bizalmáért cserébe – sosem ír monográfiát Szabó

[107] KOSZTRABSZKY, 2019x, 35.

[108] KABDEBÓ, 1984, 296., 1997a, 176., 2019, 32.

[109] A cikk meg is született s meg is jelent: B. NAGY, 1963, 62–63.

[110] SZOBOTKA, 2019, 241.

[111] ACZÉL, 1997a, 820.

[112] A *Mózes egy, huszonkettő* zúzdába kerülését Szabó Magda visszaemlékezése szerint a Magvető Kiadó igazgatója, Kardos György akadályozta meg (NÁDRA, [1990] 1997, 253.).

[113] KOSZTRABSZKY, 2019x, 52.

[114] KISS, 2016.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Magdáról. Pedig elképzelhető, hogy a tanár úr pontosan tudta: vajon valóban csak 1958-tól publikálhatott-e az írónő. Vajon a Rákosi-korszakban valóban – feketén-fehéren – osztályidegennek nyilvánították, s *ezért* vesztették el férjével együtt a munkahelyüket? Hiszen a források nem föltétlenül igazolják e gyanúsan gömbölyű alkotói narratívát. A „*Freskó* és *Az őz* egyaránt az irodalom konszolidációjának idején jelent meg" – írja például Kosztrabszky Réka, értekezésének 18. oldalán. A megfogalmazás ugyan félrevezető, de az üzenet érthető: Kádár János '56 utáni konszolidációs politikájáról van szó. Csakhogy Nagy Pétertől, aki 1955-ig a Szépirodalmi Kiadó irodalmi vezetője volt, úgy tudjuk, hogy – éppen az ő révén – Szabó Magdának már az ötvenes évek közepén lett volna lehetősége asztalfiókban várakozó kéziratainak publikálására.[115] Szubjektív állítások ütköznek egymással – ami nagyon is természetes. Nem is ez a fő probléma.

Hanem úgy tűnik, a kutató kénytelen a kortörténetből, az életrajzi homályból indulni, mert Szabó Magda pályakezdésekor az alkotás és a kritika gyökerei még ebben a talajban nyúltak el. Bármily meglepő, s utólag nézve tragikomikus, 1945 után, a társadalmi átrendeződés időszakában valóban az volt az irodalomkritika „egzakt" kérdése: vajon gyűlöli-e (s ha igen, kellőképp gyűlöli-e) Szabó Magda a dzsentri réteget, vagy sem.[116] „Mint azt a recepciótörténeti áttekintés során láthattuk, a korszakban összemosták a narrátor fogalmát a szerzőével, mivel az irodalmi művekre a szerző morális és társadalmi kérdésekre, problémákra vonatkozó véleményének közvetítőjeként tekintettek".[117] Kétségtelenül így volt. De nemcsak a kritikusok – az írók egy jelentős része is így gondolkodott. Tévedés tehát a „buta kritikusok – okos írók" viszonylatában gondolkodni. Ha akár egyetlen szót is vesztegetünk egy-egy életmű fogadtatásának korabeli dokumentumaira, akkor – legalább addig, amíg a recepció értékelésének-értelmezésének kontextusában mozgunk – a művet is ebben az összefüggésben, tehát a „kor szellemében" szükséges olvasnunk: a korabeli recepciót (nem a művet!) csakis így tehetjük érdemben mérlegre. S végül tulajdonképpen Kosztrabszky Réka narratológiai analízise is a korához kötött író egyik alapvető *döntés*éhez, kizárólag saját kulturális-történeti kontextusában értelmezhető szemléleti *újítás*ához kapcsolja olvasatát, amikor kimondja: „egy olyan korban alkalmaz korlátozottan közlékeny narrátort, s tart igényt az olvasó aktív közreműködésére, melyben a személyiség kérdéseinek tematizálását háttérbe szorították, s elsősorban az író világnézetének közvetítését, ezzel

[115] Lásd erről: SOLTÉSZ, 2020, 111–120.

[116] KOSZTRABSZKY, 2019x, 39.

[117] KOSZTRABSZKY, 2019x, 17.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

összefüggésben pedig az olvasó »tanítását« várták el."[118] A közösségi etika korában Szabó Magda a személyiségetika igényével lépett fel – mondhatnánk Király István után „szabadon".

A recepció értelmezéséhez másutt – igen bölcsen – a korabeli irodalomtudomány vagy az azzal egyenértékű ideologikus belletrisztika felől közelít Kosztrabszky – mintaszerűen rekonstruálva a Bóka László-féle *modernség* kontra *modernizmus* teóriát.[119] Fontos e fogalmak és mögöttes tartalmaik elválasztása a negyvenes évek végi, ötvenes évek eleji *sematizmus* jelenségétől – hiszen (legalábbis látszólag) ez utóbbi felszámolásáért perel a '60-as évek irodalomkritikája. (Révai József kürtszavát követően nem volt szabad, hogy egy-egy műnek pusztán a témaválasztás vagy az eszmei érték kölcsönözzön irodalmi/művészi rangot.[120]) Tartalom és forma egysége volt az új cél: ebben kellett tükröződjön a szerző szilárd világnézeti állásfoglalása. Ez a fogalmi tisztázás, elhatárolás és gondos argumentáció Kosztrabszky Réka úttörő poétikai kismonográfiájának egyik fő „elméleti" érdeme. Csupán egyetlen bibliográfiai adattal egészíteném ki a képet – amely azonban a Szabó Magda-befogadás korabeli szempontjaihoz is adalék lehet. Az elutasító, megsemmisítő elvi kritika egyik legtöbbet idézett iskolapéldája Király István *Három regény – három kórtünet* című cikke (Csillag, 1948/5., 54–57.), amely az Újhold köréhez/nemzedékéhez (lazán) kapcsolódó Határ Győző, Barát Endre és Mándy Iván regényeinek olvasásától intette óva a gyanútlan olvasót. Mondván: e három könyv életrajzi szerzője (aki, ha nem is azonos vele, de *etikai-politikai értelemben felelős* az általa megszólaltatott elbeszélői hangért) nem nevel, nem formál szemléletet, s világnézetének nyílt deklarálásán keresztül nem nyújt életpéldát, nem válik – mint író és mint közéleti személyiség – szocialista példaéletté.

S ezzel el is érkeztünk szerep és kompromisszum viszonyához. Mert Szabó Magda – mint korának, nemzetének hű fia – bizony az *igazság* szócsöveként, letéteményeseként tekintett író-önmagára, miközben – traumatizált alkotóként – folyvást egy performansz alanya volt: valaki, aki gyermekként elhatározta, hogy író lesz, s akinek (Szobotka Tiborral ellentétben) sikerült is azzá válnia,[121] most pedig – hivatásának megfelelően – folyamatosan részeltet

[118] KOSZTRABSZKY, 2019x, 183.

[119] Előbbi a világirodalom új poétikai tendenciáit, technikáit a progresszió, a társadalmi fejlődés-kibontakozás, az emberi viszonylatok törvényszerűségeinek, a valóság lehető leghitelesebb ábrázolásának szolgálatába állítja; míg utóbbi a társadalmi fejlődésből következő, azt elősegítő eszmék kifejezése helyett bizarr, öncélú formai újítások, irodalmi szenzációk sorát produkálja.

[120] Révai József nevéhez köthető a zsdanovi esztétikai normákhoz való igazodás, illetve a sematizmus elleni fellépés is.

[121] Lásd erről: HULEJ, 2019, 82–84.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

bennünket, olvasókat az alkotás mint létélmény és életprogram *tartalmában* (lélektanában) és *formájában* (esztétikai kvalitásaiban). Mint Garai Gábor mikrofonja előtt megfogalmazta: „Sok ember életének és optikájának közös ábrázolása kell, hogy elsegítsen az igazságig, aminek a kimondását újra és újra megpróbálom."[122]

Többször szóba kerül a tanulmányban az a közszájon forgó vélekedés, amely szerint Szabó Magda alkotásai a maguk korában esztétikai és politikai engedményeket tettek. De vajon tettek-e? Mondjuk esztétikai engedményeket a népszerűségért, s politikai engedményeket a megjelenésért? S ha igen, van-e ennek esztétikai-poétikai jelentősége, vagy csupán a fent említett teleologikus koncepcióban volna? (A politikai kompromisszumra – jóllehet kijelentésének hátterében védelmező szándék húzódik meg – Németh G. Béla mondott kitűnő példát, amikor a *Katalin utca* kapcsán leírta: az 1960-as évek Magyarországán a regény „meg sem jelenhetett volna, ha akárcsak rokonszenvező részvétet vagy politikai szimpátiát és pátoszt kölcsönzött volna a felkelőknek."[123]) Az *Összegzés* című fejezetben tárgyalt „esztétikai és politikai engedmények" és a vizsgált időszak regényeinek „narratív komplexitása" között azonban – és ez az, amit hangsúlyozni szeretnék – nincs valódi összefüggés: ezek nem állíthatók szembe egymással, lévén párhuzamos jelenségek.

Éppen ezért érdemes tartózkodni az írónő és a recepció által egyaránt kedvelt „támadás", „ellehetetlenítés" és „kedvenc" kifejezésektől, mert (példa erre az André Wurmser-kritika interpretációja[124]) könnyen annak a diskurzusnak válhat foglyává az elemző, amely ellen hadakozik, s amelytől az œuvre értelmezési terét megszabadítani igyekszik. A komplex (szociális-kulturális és politikai) értelemben vett alkotói gyakorlatot védelmező diakron érvelés (vagy akár annak kifejezéskészlete) megzavarja, ki is olthatja a szinkron olvasat, az immanens műértelmezés autonóm értékeit, melyeket Kosztrabszky Réka dolgozatának *close reading* elemzései gazdagon mutatnak fel. Amikor például Szabó Magda „naivan és egyszerűen" olybá nyilatkozik, hogy „véleménye szerint minden alkotónak minden írásával előbbre kell vinnie a világot",[125] a dolgozat e kijelentést úgy értékeli (a megnyilatkozót mintegy védelmébe véve): „E nyilatkozatában […] nyoma sincs politikai állásfoglalásnak".[126] Holott dehogyis nincs! Ez egy kifejezetten progresszív irodalomfogalom – olyan, amelyet a

[122] GARAI, [1977] 1997, 93.

[123] NÉMETH G., 1997, 356.

[124] Lásd: KOSZTRABSZKY, 2019x, 52. (147-es jegyzet). André Wurmser cikkéről (Les Lettres Française, 15–21 mars 1962) lásd: Név nélkül, 1962, 937–938.

[125] FARAGÓ, 1966, 12.

[126] KOSZTRABSZKY, 2019x, 53.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Szabó Magda által utóbb megtagadott Bóka László joggal nevezett volna modernnek, progresszívnek, korszerűnek.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

2.2. A műfajelméleti megközelítés önkényessége és a recepciótörténet mint tőkesúly

(*Abigél*)

A kiadástörténet mellett a kultusztörténet másik alapvető forrása a recepció- vagy fogadtatástörténet. Ennek következetes – és bizony kétségkívül fáradságos – feldolgozása mindig hasznos, még abban az esetben is, ha az immanens műelemzés szándékával közelítünk egy-egy szépirodalmi szöveghez. Megóv többek között az önkéntelen újrafölfedezésektől, a szakirodalom korábbi megállapításainak megismétlésétől,[127] valamint az olyan elhamarkodott műfajelméleti beskatulyázásoktól, amelynek az *Abigél* című Szabó Magda-regény is áldozatul esett – nem utolsósorban éppen a szerző „jóvoltából" vagy „hibájából", hiszen a kritikusok készpénznek vették a médiaszemélyiség saját (készülő és a boltok polcaira került) regényével kapcsolatos előzetes és utólagos nyilatkozatait.

Szabó Magda 1970-es, *Abigél* című, 54.000 példányban megjelent regénye életművének – népszerűsége dacára – tán legmostohább sorsú darabja. Az œuvre mindmáig egyetlen szintézisigényű összefoglalása, Kónya Judit „kismonográfiája" első, 1977-es kiadásában mindössze egyszer s mellékesen említi, majd 2008-as új, bővített kiadása is alig másfél oldalt szentel elemzésének.[128] Ennek oka nem utolsósorban a szöveg műfajában áll: „ifjúsági regény"-ként jelent meg a Móra Kiadó úgynevezett „csíkos" sorozatában.[129] „Fiataloknak írtam – vallotta utóbb az írónő is –, akik csak tananyagként ismerik ezeket az éveket, de elvállalták olvasmányuknak is, filmélményüknek is az idősebbek."[130] A kritika már nem volt ilyen nagylelkű: csupán elvétve „vállalta" a regényt, s így az *Abigél* mindmáig az alacsonyabb rendűnek tekintett „ifjúsági irodalom" kalodájába zárva várja az értéke szerinti megbecsülést.

Bár, mint látni fogjuk, Szabó Magda művét regényként és filmként egyaránt súlyos méltánytalanságok érték az aktuálkritika részéről, ez azonban csak megerősíti azt az íratlan szabályt, hogy az egyes életművek belső hangsúlyainak kijelölése nem a korabeli recepció feladata. „[A]zt még csak meg tudom mondani az író–olvasó-találkozók alapján, melyik

[127] VERES, 2022, 117.

[128] KÓNYA, 1977, 276., 2008, 64–66.

[129] A „Csíkos Könyvek" volt az ifjúsági, a „Pöttyös könyvek" pedig a gyermekkönyvsorozat. *(Bolvári-Takács Gábor jegyzete)*

[130] SZABÓ, 1980d, 377.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

könyvemet szeretik legjobban az olvasók – felelte Szabó Magda 1972-ben a Kortárs folyóirat körkérdésére –, de ahhoz, hogy eldőljön, melyik volt a legfontosabb, alighanem előbb meg kell halnom."[131]

2.2.1. „Műfaji" címkék

Áttekintvén a regény, majd az abból készült televíziós sorozat (1978) és mozifilm (1985) fogadtatását, olyan tematikus címkékkel (az utólagos oktrojáció oly rafinált segédeszközeivel) találjuk szembe magunkat, mint az „ifjúsági regény", a „gyerekkönyv", a „leányregény" stb. Helytállóan állapította meg Lőcsei Gabriella (a négyrészes tévéváltozat elleni intézményes támadás élharcosa), hogy „A gyermekirodalom, a leányregény, a kamaszkönyv, az ifjúsági irodalom [mind] szükség szülte álkategória. Az elfogadott esztétikai mércékig fel nem érő, fontoskodó, didaktikus írásokat szokás így nevezni, mentegetőzésként, a gyermek- és ifjúságnevelés jó szándéka mögé bújva."[132]

Pontosan e kétes legitimitású törekvésnek esett áldozatául Rigó Béla, amikor az *Ötven nagyon fontos „gyerekkönyv"* című kötet számára megírta *Abigél*-elemzését. „Mintha egy Jókai-regényt olvastunk volna" – indítja cikkét, Jókait kedélyes mosollyal hajítván bele az „ifjúsági irodalom" színes kosarába. „Engedelmesen sírunk és nevetünk, hogy végül mindent összegző örömkönnyek között éljük át egy hiteles happy ending hibátlanra sikerült katarzisát. Jókai ilyen, Szabó Magda pedig ezúttal ilyen *akart* lenni. Leányregényt írt."[133] Nos, hogy milyen Jókai – erről itt és most nem nyitunk vitát. Érdekesebb kérdés a számunkra: vajon Szabó Magda valóban leányregényt írt-e.

Ez a sajátos „műfaj" (ha szabad egyáltalán e magasztos kifejezéssel illetnünk ezt a szellemi pótszert, pedagógiai sorvezetőt) meglehetősen egyszerű recept szerint készülő, szerény irodalmi értékkel bíró szövegeket jelöl. Direkt nem írok *regény*t, hiszen a regény – mint azt Mihail Bahtyintól tudjuk – az eposzi zártsággal szemben a végtelen nyitottság műformája (az epika csúcsműfaja és az „ifjúsági", „gyermek-", „leány-" előtagok között tehát föloldhatatlan ellentét feszül). Bár az elemzést felvezető – némi nagyképűséggel „műfajelméleti kitérő"-nek titulált – definíciós kísérlet első soraiból rögvest kiderül: „Már a kötelező alapképlet sem túl

[131] SZABÓ, 1980d, 391.

[132] LŐCSEI, 1978, 4.

[133] RIGÓ, 1996, 242.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

csábító”,[134] Rigó a későbbiekben is következetesen fönntartja a leányregény megjelölést, s az innét származó ambivalenciák azután egész írásán végigvonulnak.

Menekülőút gyanánt, a műfaji problémák helyett rendre a szöveg szempontjából teljességgel lényegtelen, az író magánéletével kapcsolatos kérdéseken meditál az irodalomtörténész. Szerinte „[a]z első meglepetés akkor ér bennünket, amikor megérezzük, hogy – a műfaj szabályaitól eltérően – ezúttal nemes anyaggal dolgozik az író: saját életével.”[135] Kérdés: vajon az ifjúsági regény célközönsége, a (meghatározatlan korú) gyermekek és tinédzserek (vagy akár e „szakkönyvet” oktatási segédletként forgató pedagógusok) első meglepetése valóban az életrajzi háttér fölismerése volna az újabb és újabb kiadásokat megérő *Abigél* olvasásakor (tanításakor)? Valóban a Matula modelljéül szolgáló Dóczy Intézet lenne az az archimédeszi pont, amelyből az elemzést ki lehetne (kellene) indítani? Jómagam meglehetősen későn, gimnazista fejjel olvastam el a regényt – jóval azután, hogy először láttam a folytatásos tévéváltozatot. De bizony meg kell vallanom: csupán évekkel később, immáron kutatóként olvastam hozzá az Élet és Irodalom hasábjain két részletben, majd az írónő *Kívül a körön* című esszékötetében teljes terjedelmében újraközölt *Színképelemzés*t, amelynek ismeretét Rigó Béla evidenciaként tételezi.[136]

S a félreértések, a módszertani hibák utóbb csak sokasodnak. Mintha a „gyerekkönyv” címke hatására megzavarodna az értelmező. „Nehéz megmondani, mennyit vitt át önmagából Szabó Magda Vitay Georginába” – veti föl a magánérdekű kérdést, majd hozzáteszi: – „Hogy Szabó Magda is renitens Dóczy-növendék lehetett, az beigazolódik, amikor fiatal tanárként visszatérve már nem ért[i], a világégés közepette miért az ő szoknyájának hosszával foglalkozik a jeles intézmény igazgatósága.”[137] Úgy tűnik, valójában Rigó Béla sem olvasta végig (vagy talán csak elfeledte már?) azt a bizonyos *Színképelemzés*t. Túl ama nem is egészen lényegtelen kérdésen, hogy ugyan mennyi köze van a világégés idegőrlő tapasztalatai közepette az alma mater ósdi, szőrszálhasogató rendszabályai felett dohogó tanárnőnek ahhoz a diáklányhoz, aki egykor volt, adódik még egy bökkenő. Az írónő, saját bevallása szerint, eminens tanuló volt. Mint írja: „Mire gimnáziumba kerültünk, már nem volt szükség […] fegyelmezésre, négy év alatt kialakult a dóczysta magatartás, és készen állt egy, a felnőttek

[134] RIGÓ, 1996, 242.

[135] RIGÓ, 1996, 243.

[136] SZABÓ, 1978c, 10., 1978d, 4., 1980d, 363–378.

[137] RIGÓ, 1996, 243.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

szempillantásából értő, gyermek létére majdnem aggasztóan fegyelmezett és az átlagos országos színvonalat messze felülmúlóan művelt cromwelli hadsereg."[138]

Hasonló hibába esett Fioláné Komáromi Gabriella, amikor – ugyancsak a *Színképelemzés*ből származó információkba kapaszkodva – a „jellemmel adekvát viselkedés és hang" kapcsán Kőnig tanár úr figuráján Szabó Magda egykori franciatanárát kérte számon. A gyermekirodalom elismert szakértője, Janikovszky Éva monográfusa hibaként rótta fel, hogy „a félszeg, ezerszer megalázható" Kőnig tanár úrról utóbb kiderül: „bravúros akciók kijátszhatatlan, legyőzhetetlen hőse".[139] Pedig nincs itt semmi csúsztatás. A Dóczy franciatanára egyrészt nem volt ellenálló, másrészt csupán *modellje* volt a regényhősnek – szemben Kőniggel, aki, hangsúlyozom, *nem* az írónő „hajdani franciatanárának *mása*",[140] hanem az *Abigél* címadó hőse lett.

Galsai Pongrác szintén Kőnig figuráját bírálja – s fölvetéseinek mélyén ugyanaz a félreértés rejlik: a vállalt (abigéli) s az eljátszott (kőnigi) szerep összetévesztése. „Kőnig tanár úrra nem *feltétlenül* gyanakodni, egy ártatlan »krimi-író« iránti naiv lovagiasság lehet. De ugyan miért teljesítette a szobor nevében a zárdanövendékek kívánságait? Mi célja volt ezzel? Eleve tudta, hogy Vitay Georgina »titkos Abigélje« lesz? Továbbá hogyan sikerült – ha már ennyire óvatlan – a Vitay-lány elrejtését oly óramű pontossággal lebonyolítania? Mindezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy a rendőri szervek éppúgy nem értettek a kriminalisztikához, mint Kőnig tanár úr, vagy a szerző."[141] Kőnig esetében (aki természetesen sosem egyedül dolgozik!) szó sincs óvatlanságról. A bárgyú, pákosztos szobatudós álcája mögött egy érzékeny, intelligens, halálmegvetően bátor férfi rejtőzik, aki élethivatásának tekinti a gyermekek szolgálatát – békében és háborúban egyaránt. Nem a regény kedvéért öltözik tehát Abigélnek, hanem mindig is az volt – a szobrot a gyermekek ruházzák fel utóbb azokkal a csodálatos képességekkel, melyeket e remek férfiú lelki erényei kezdettől táplálnak.

Végül nem kisebb tévedés a Szabad Föld kritikusa részéről, amikor fejcsóválva teszi szóvá: miként lehetséges, hogy egy tizenöt éves kislány „életmentő keresztleveleket osztogat a »rászorulóknak«."[142] Hisz aki figyelmesen olvasta a regényt s nézte a filmet, az pontosan tudja: Gina jóformán nem is tudja, mit cselekszik, miután alig van információja a kinti

[138] SZABÓ, 1980d, 365.

[139] FIOLÁNÉ KOMÁROMI, 1981, 50.

[140] FIOLÁNÉ KOMÁROMI, 1981, 50. (Kiemelés tőlem – S. M.)

[141] GALSAI, 1978, 29.

[142] I. M., 1978, 22.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

világról: ő mindvégig Abigél, vagyis – Bányai Gábor metaforikus képét kölcsön véve – „a magyar ellenállás szobrá”-nak[143] utasításait követi.

2.2.2. Regényhősök

Visszatérve azonban Rigó Béla elemzéséhez, olybá tűnik: az „ifjúsági irodalom” olvasása egyúttal mindig felületes olvasást, reduktív értelmezést is jelent. Ellentmondást nem tűrő nyíltsággal jelenti ki például az irodalomtörténész, hogy „A Matulában nincs kivétel és nincs megbocsátás. Ezt a keresztény erényt ugyan hirdetik, de nem gyakorolják.” „A lányok – folytatja – úgy tudják társukat kiközösíteni, hogy ebből senki semmit nem vesz észre.”[144] Ugyan hol van a Rigó Béla által vizionált tablóról Kőnig tanár úr és Zsuzsánna testvér – akik mindent látnak, tudnak, akikben (vállalt) szerepük mögött krisztusi alázat, türelem, könyörület és tisztánlátás lakozik? Hol van Torma Piroska, ez a nyugtalan, játékos gyermek, aki alig várja, hogy megbocsáthasson „bűnös” társuknak, s hol a lányok, akik a légiriadó pillanataiban Gina első szavára zokogva borulnak a nyakába, s örökre feledtek minden sérelmet és viszálykodást? És végül: hol a reményeiben csalatkozó szerelmes osztályfőnök, Kalmár, ez a naiv és gyanútlan lélek, aki a Kőnigről (szerelmi riválisáról) rajzolt groteszk portré után önkéntelenül kivételezni kezd a kis Georginával?

S ezen a ponton válik teljessé a zűrzavar. Hiszen éles szemmel veszi észre Rigó Béla, hogy Szabó Magda „megcsúfolja” (vagy legalábbis átforgatja) a leányregény sablonjait; hogy – Horpácsi Sándor kifejezésével – „[a]kkor lép túl a leányregények sablonjain, amikor a benti (intézeti) világot ütközteti a kintivel.”[145] Abban viszont már téved, hogy „[a] regény belső körének drámáját a külső kör, a háborús világ betörése oldja meg.”[146] Éppen az ellenkezőjéről van szó. Az *Abigél* első harmadában, a lányregények (Rigó által meglehetős pontossággal rekonstruált) „műfaji nukleuszait” variáló, a felnőtt olvasót ironikus ártatlanságával sokáig megtévesztő, „lépre csaló” nyolc fejezetében a drámaiság csupán a gyermeki lélek szintjén jelenik meg: az árulás, a kirekesztés, a viszály, az apróbb gonoszkodások itt tét nélküli csetepaték csupán. A dráma – Gina és a tábornok drámája – a mű második felében bontakozik ki majd, s az imádott édesapa halálában, Gina újabb felismeréseiben kulminál, illetve a regény záró képében, a csillagos ég alatt tűnődő főhős monológjában ér a csúcsra.

[143] BÁNYAI, 1985, 11.

[144] RIGÓ, 1996, 244.

[145] HORPÁCSI, 1978, 2.

[146] RIGÓ, 1996, 245.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Rigó pontosan érzékeli a helyes utat, amelyről azonban – talán a „gyerekkönyv” címke hatására? – folyvást tévútra kényszeríti tollát. „Ezekre az alapokra – írja – egy könyörtelen történelemi regényt lehetne építeni szűk körű olvasótábornak, de most egy lányregényben vagyunk.”[147] Nos, a magam részéről őszintén remélem, hogy a regény s e fejezet olvasói nem merültek el egészen a jelzett műfaji kulimászban. Ha partra evickéltek, mindenesetre javaslom: gondolják meg: igaza van-e Rigó Bélának, amikor leszögezi: Gina „szerencsésen megmenekült”.[148] Tudniillik éppen erre az alapvető tévedésre épül a tanár úr happy endinggel kapcsolatos elmélete is.

Kétségtelen tény, hogy a filmben az apa halála (s a fél Matula intézet pusztulása) nem mondatik ki olyan megrázó nyíltsággal, mint a regényben (egyszerűen azért, mert a filmből hiányoznak az időbeni előreutalások); ezért is nem vethető a szemére Benedek Miklósnak, hogy cikke végén reményét fejezi ki: „Vitay Georgina épségben, bántatlanul eljutott Árkodról [Budapestre].”[149] Óvatosan fogalmazott Cs. Nagy Ibolya is, amikor mindössze annyit jegyzett meg: „A történet a feltehetően sikeres szöktetéssel zárul.”[150] Végső győzelemről, megmenekülésről ugyanis egyik műfajban sincs szó – így a Népszabadság kritikusának értékelésével már nem érthetünk egyet. A filmből áradó „ifjúsági naivitás”-t ostorozó Zappe László szerint „a történetnek – ha felnőtteknek szólna – ott kellene kezdődnie, ahol végződött. 1944. március végén megmenekülni egy csapdából, a valóságban még semmiféle megoldást, végeredményt nem jelenthet. Sőt csaknem bizonyosra vehető, hogy a filmben szereplő járőr jelentése alapján Ginát, Kőnig tanár urat, Horn Micit és Zsuzsanna nővért egy héten belül elfogják.”[151] A kritikus értelmezői kompetenciája a jelek szerint csupán addig terjed, ameddig a szöveg pragmatikai szintje engedi – a sejtetett tartalmakhoz, finoman szólva, nincsen antennája. Úgy tűnik, ez is az ifjúsági irodalom olvasásának sajátossága: nélkülözi a „felnőtt” irodalmi szövegek elemzésének kijáró hermeneutikai távlatosságot. Már miért ne volna benne a filmben (s még inkább a regényben) mindaz, amit hiányol – így a szereplők örökös veszélyeztetettsége; a holnap tökéletes bizonytalansága? Hiszen eltökélt hősiességük lényege éppen az életveszély dacos vállalásában áll. Morális nagyságukat a történelmi és egyéni tragédiákon edzett tisztánlátás bátorsága hitelesíti. Nem is szólva a regényben exponált

[147] RIGÓ, 1996, 245.

[148] RIGÓ, 1996, 245.

[149] BENEDEK, 1978, 4.

[150] CS. N[AGY]., 1978, 5.

[151] ZAPPE, 1978, 7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

csapdáról, amely jóval nagyobb és általánosabb hatótávolságú kelepce (ti. maga a második világháború), mint az a katonai nyomás, amelyből Gina, látszólag, megszabadult.

De ha csupán a főszereplő kislány sorsát tekintjük, a háttérben akkor is ott kísért a fogságban sínylődő édesapa képe – Kőnig tanár úr „ikertestvéréé" –, akinek az írónő már Hajda úr cukrászdájában, a „hadititok" fölvillantásának pillanatában homlokára fonja a hősi halál glóriáját. (Ezt a mozzanatot nevezte Zay László – teljes joggal – a regény és a filmváltozatok *punctum saliens*ének.[152]) Mi, olvasók, a regény mindentudó narrátorának köszönhetően idejekorán értesülünk az érzékletesen fölépített doppelgänger egyik tagjának (minden valószínűség szerint erőszakos) haláláról, ami szerepének vállalt következménye. A kőnigi magányos hős titkos diadalával ellentétben itt a teljes mellszélességgel küzdő családapa tragikus megdicsőülését látjuk; azét, aki – a páli locushoz híven[153] – nem kér könyörületet senkitől, s nem futamodik meg küldetése elől; aki a maga sorsára nem tekint, csakis nemzete javát nézi, melynek szolgálatára esküt tett; s egyetlen gyermeke jövőjét igyekszik biztosítani még, kit megvédelmeznie, biztonságba helyeznie atyai kötelessége.

Hová tette empatikus képességét a Népszabadság kritikusa, amikor az utolsó jelenetben a csillagos ég alatt apját szólítgató Ginát Horn Mici elhalt fiának egykori szobájában, az ablak előtt állni látta? Hiszen e gyermekszívben a földolgozatlan fölismerésekhez kötődő bűntudat és értékválság keserűsége mellett a pályájáról kisiklott élet riadt tragédiasejtése lüktet. A magam részéről inkább Janikovszky Évával érzek együtt, aki barátnője regényét letéve megvallotta: „szántam Ginát, aki tizenöt évesen olyan erejét meghaladóan vállalta a felnőtt-gondot és felnőtt-felelősséget, […] csodáltam a tábornokot, aki olyan bátran harcolt az esztelen háború befejezéséért, hogy az életét áldozta érte."[154]

Függetlenül a narrátor előrevetítéseitől, a Vitay lány későbbi életével, családjával, gyermekeivel kapcsolatos idilli utalásaitól, a film-, s különösen a regényzárlat téridejében szó sincs általános feloldásról, kiengesztelődésről, megnyugvásról. Épp ellenkezőleg: egy, a történelem önkényéből alig néhány hónapja felnőtté ütött gyermek identitásválságának legriasztóbb periódusában zárul a történet. Az elmagányosodás, a harmadik – mindkét előzőnél teljesebb és tragikusabb – önelvesztés előszobájában. Ne feledjük: e hűvös, holdfényes órán immár nem a tábornok úr Ginája, s nem is Kőnig tanár úr „gyermeke", de Makó Antal és Tirpák Rozália leánya szemléli arcát az éjszakai égbolt tükrében…

[152] ZAY, 1985, 7.

[153] „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei" – „Annakokáért tehát nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené." (Róm 9,16 – Károli Gáspár fordítása)

[154] JANIKOVSZKY, 1970, 13.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

S hiába tudjuk, hogy e harmadik típusú státusz nem a végső állomás, lévén a *Gedeon napja* fejezet egy félmondata megsúgja, hogy Gina pontosan egy év múlva „megint ott ült Kis Mari és Torma között a régi padban" – helyreálló status quo-ról szó sincsen. „Volt, akit nem látott már soha többé – olvashatjuk a regényben –, bálványukat és kedvencüket, Kalmárt, akit behívtak pár nap múlva, és aki a Kárpátokban esett el; és nem látta többé a nagy Aradit sem, mert a nagy Aradi, aki olyan délcegen vitte az iskola lobogóját, elpusztult még azon a nyáron a bombázásban; de nem találkozott Erzsébet testvérrel se soha, aki olyan jó karácsonyi vacsorát főzött nekik, mert Erzsébet bennégett a Matula keleti szárnyában, mikor a könyvtárat próbálta menteni."[155] Pontosan érzékelte tehát „a fordulatos cselekménybe rejtett mély drámát, sőt: tragédiát"[156] Csulák Mihály, amikor kimondta: „Gina, a tábornok lánya, amikor megismerjük, tulajdonképpen kész felnőtt, akár holnap férjhez mehetne. A regény végén összetört, apját vesztett, síró kislány, akit legszívesebben ölbe venne az olvasó, ágyba dugna, hogy aludja át a nem neki való – ugyan kinek való? – háborús időket."[157]

Szilágyi Zsófia 2017-es könyve érdekes új szempontból, a zsidóüldözés traumája felől vizsgálja a regényt. Kár, hogy termékeny megállapításait a Rigó Béla-cikkből ismerős alapokra építi. Mint írja: „Az *Abigél* talán legnagyobb, ifjúsági regényként olvashatóságához és (az 1978-ban készült tévéfilmmel erősen megtámogatott) népszerűségéhez jelentősen hozzájáruló bravúrja az, hogy szerzője happy endet képes varázsolni egy olyan regény végére, amely 1944 tavaszán zárul. A kiközösített, a saját idegenségét elviselhetetlennek érző Gina előbb tökéletesen beilleszkedik, majd a rá váró veszedelemtől is megmentik mindazok, akik, elvesztett családja helyett, szoros védőhálót vonnak köré."[158] Magam mindezt egy kissé másként látom. Gina felnőtté válásának lényege abban áll, hogy a gyermek önző perspektíváját a bálványozott apa iránt érzett szeretet hathatós támogatásával képes az önfeláldozás, a másokért élés felnőtt nézőpontjára cserélni. Mimó néni teái, az apa képzelt szeretője, a rúzsok, retikülök és körömlakkok mind értéküket vesztik s múlttá válnak, amint annak az embernek a sorsa tétetik Gina kezébe, „akinél jobban soha nem szeretett senkit". Külső szemlélő (így az intézmény hallgatói és munkatársai) számára valóban úgy tűnhetett: Gina végre „tökéletesen beilleszkedett". Csakhogy ne engedjük megtéveszteni magunkat az ifjúsági regény műfaji patternjeitől: e megkésett „szocializáció" immár az új perspektíva

[155] SZABÓ, 2004, 353.

[156] ZAY, 1985, 7.

[157] CSULÁK, 1973, 7.

[158] SZILÁGYI, 2017, 124.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

diktálta mimikri-gesztus a kislány részéről – még ha valódi s maradandó érzelmekkel-örömökkel ajándékozza is meg őt.

Így kell azután Gina „megmenekülésének" sikerét – a regény végi „happy end"-et – is értékelnünk. A férfi, akinél jobban a kislány soha senkit sem szeretett, s akinek sorsa ama cukrászdai délután óta hősünk szívén fekszik – ekkor már nyilván fogságban sínylődik. Így, noha egészen természetes, hogy az éjszakai Árkod házai közt bujkálva-menekülve a legmélyebb rettenet vesz erőt a gyermeken, korántsem az ő megmenekülésén van a hangsúly. A félelem javarészt a felfedeztetés rémének, s ezen keresztül apja sorsának-életének szól. Gina nemcsak, vagyis nem elsősorban önmagáért, de az apjával közösen vállalt küldetés sikeréért reszket. Hiszen nyilvánvaló: nem az ő életére pályázik egykori „udvarlója", Kuncz Feri, miként az elhárítási osztály sem az ő titkára fenekedik. Nem közvetlenül reá leselkedik tehát a veszély – ő csupán eszköz, amelyet el kell rejteni az illetéktelen kezek elől. S ha már a „happy end"-nél tartunk, pillantsunk Gina kamaszlelkébe is! Önmagában értéktelen, szerelmében megcsalt, nőiségében megcsúfolt eszköz lenni az egykor hőn szeretett férfi szemében, olyan eszköznek, mely felhasználható az imádott apa ellen: lélek- s idegpróbáló állapot…

Ennyit, s ne többet a Bodnár Mihály és Zöldi László által pasztelldrámának ítélt regény és film Hári Sándor és Váncsa István által rózsaszínnek ítélt befejezésről.[159]

2.2.3. Olvasók és nézők

Faragó Vilmos és Földes Anna ugyancsak ragaszkodik a leányregény címkéhez – mi több, Faragó kizárólag „leányolvasók"-ról ír az Élet és Irodalom hasábjain. Az *Abigél* történelmi cselekményszálát, amelyet Földes az „antifasiszta ellenállás hőskölteménye"-ként aposztrofál, Faragó „az erkölcsi fölény tréfás erőmutatványá"-nak nevezi; cikke végén pedig – félig mókázva, félig komolyan – leszögezi: „Csak azoknak ajánlom, akiket illet: kamaszlányoknak, tizenkét évestől tizenhat éves életkorig. Nekünk, felnőtteknek a világért sem ajánlom. Meg sem érdemelnénk."[160]

S ezzel voltaképp meg is érkeztünk az ifjúsági irodalmat érintő kritika legitimitásának kérdéséhez. Kezdjük máris azzal az ellentmondással, amelynek gyökere, hogy egy felnőtt bírál egy gyermekkönyvet – óriás próbálja fel a gyermekruhát, amely természetszerűleg „fél

[159] BODNÁR, 1985, 4.; ZÖLDI, 1985, 13.; GYURKÓ, 1978, 4.; VÁNCSA, 1978, 13.

[160] FARAGÓ, 1971, 11.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

fogára sem elég”… A felnőtt kritikus kétségkívül inkompetens e szöveg- és műfaji térben, s így ítélete sem mérvadó – vitázó kijelentései üres „kommentekként” jelennek meg. Klasszikus példája e jelenségnek Kuczka Péter cikke, amelyben (a négyrészes *Abigél*-sorozat hatásmechanizmusa kapcsán egy egész műfajt minősítve) azt fejtegeti a költő-újságíró, hogy a gyermeki szem észreveheti mindazt, amit mi, felnőttek nem merünk, életkorunkból adódóan képtelenek vagyunk észrevenni.[161] Ez pedig nem jelent kevesebbet, mint hogy az ifjúsági regény s adaptációinak fontos és újszerű perspektívái elsősorban számunkra, felnőtt olvasók és nézők számára szolgálhatnak fontos és újszerű tapasztalatokkal. A következő bekezdésben a kritikus még tovább megy, amikor kifejti: a környezetéből kitépett gyermek figurája sajátos aggodalmat ébreszt „bennünk” – s itt a személyes névmás mögött ugyanaz az olvasói réteg értendő, amelynek magunk is tagjai vagyunk. Azt hiszem, Tamás István járt a legközelebb az igazsághoz, amikor kijelentette: „az *Abigél* [n]em leányregény, hanem *regény*” – amolyan „leányregény felnőtteknek”.[162]

No de valóban: kinek szól akkor a „szép magyar reménység és tisztesség meséje”?[163] „Az *Abigél* olvasójának nincsen életkora” – szögezi le Bata Imre.[164] „Mint minden valóban értékes »ifjúsági« könyv, az *Abigél* is korhatár nélkül szerezhet gyönyörűséget” – állítja az Esti Hírlap névtelen cikkírója.[165] „Minden korosztály részére ajánlható” – véli a mozifilmről Deák Gábor (közvetlenül azután, hogy Szerencsi Éva a montreali tévéfesztiválon a legjobb női alakítás díját veheti át).[166] „Minden korosztály, társadalmi réteg kapott valamit” a filmtől – állapítja meg a Petőfi Népe filmkritikusa. De vajon „ifjúsági film”-ről van-e szó egyáltalán? – teszi fel a kérdést Sas György, majd kifejti: a mozikban két részletben vetített regényadaptáció „Tévésorozatnak és filmnek semmi esetre sem az; televíziós nézettségének adataiból ez jól kiviláglott. Minden korosztályi határfal leomlott az *Abigél* előtt. A helyzet talán inkább úgy jellemezhető, hogy *a filmben a kalandhistóriai elemek elől kissé meghátrálnak az irodalmi értékek*. Vagy úgy: egy kalandhistóriát műfaji adottságainál magasabb fokra emel az irodalmi igény.”[167]

[161] KUCZKA, 1978, 25–26.

[162] TAMÁS, 1978, 31.

[163] BÁNYAI, 1985, 11.

[164] BATA, 1978, 7.

[165] R. V., 1985, 2.

[166] D[EÁK], 1985, 7.

[167] SAS, 1985, 6.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Veress József az első, aki felhívja a figyelmet, hogy az *Abigél* megértéséhez – még ha „a fiatalok nyelvén" szólal is meg,[168] s ha a forgatókönyvírók munkája nyomán „közfogyasztásra alkalmas" „tévéregény" született is[169] – bizony „történelmi ismeretek, sőt tapasztalatok sem ártanak".[170] S ez kétségkívül így van. Aki nem tudja, hol helyezkedett el hazánk a második világháború hatalmi erőterében, azt sem értheti: ki az ellenálló, s minek, kinek áll ellent – nem tudja, hová tegye Kalmár militáns hazafiságát, hová a tábornok tiszta humanizmusát.

Mindezek tudatában s számba vétele nyomán Valkó Mihály egyenest „televíziós drámá"-nak nevezte az 1985-ben bemutatott mozifilmet: a „tábornoklány drámája, kinek életébe betört a háború, s kire a még viszonylag védett szigeten is leselkedik veszély, rokonszenvet és ellenérzést csiholva, érzelmeket kavarva – alaposan felcsigázta fantáziánkat." „Ifjúsági olvasmány"-ból – mint írja – „felnőttekhez szóló tévéfilm" született. Megállapítja továbbá, hogy amint Móricz *Légy jó mindhalálig* című műve sem csupán gyermekolvasmány, úgy „Szabó Magda *Abigél*je sem »rétegmű«, jóllehet meséje, jellegzetesen diákatmoszférája révén magán viseli az ifjúsági olvasmányok bizonyos vonásait. Ez az a tipikus eset, amikor: lányomnak mondom, értsen a menyem is belőle, azaz az író a gyermekekhez szól ugyan, de mondanivalóját a felnőtteknek is címezi."[171]

Akadt persze, aki nem osztotta Valkó higgadt, körültekintő vélekedését. Míg a Vas Népe kritikusa szerint Zsurzs Éva „atmoszférát teremtett és krimi-izgalmat",[172] s Körmendi Judit is egyetértően idézi a rendezőt, aki úgy nyilatkozott: „[a]z *Abigél* műfaja majdnem hogy politikai krimi",[173] Lőcsei Gabriella kíméletlen bírálatra szánta el magát. Véleménye szerint az adaptáció mindkét formájában „altatóan unalmas", kicsit sem zaklatja fel nézőjét, hiszen már történetileg is hiteltelen alkotásról van szó. A históriai háttérvíziót megalapozottnak tekintő Gyurkó Gézával[174] szemben a Magyar Nemzet kritikusa kijelentette: Zsurzs Éva filmjében „még az ellenálló is kamaszlány módjára áll ellent"; „a faji meghurcoltatás is teadélutáni rendbontásnak, csiklandós kis kalandnak tűnik fel".[175] S miközben Tarján Vera arról számolhat be a Pesti Műsor hasábjain, hogy a Ginát alakító Szerencsi Éva levelet kapott

[168] HONTI, 1978, 4.

[169] VAJK, 1978, 5.

[170] VERESS, 1985, 7.

[171] V[ALKÓ], 1978, 5.

[172] B. R., 1978, 5.

[173] KÖRMENDI, 1977, 28–29.

[174] GYURKÓ, 1978, 4.

[175] LŐCSEI, 1978, 4.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

egy debreceni egyházfitól, aki a sorozat hitelességéhez gratulált,[176] Lőcsei mindössze annyit jegyez meg: talán tanultak valamit a forgatáson a vásznon csetlő-botló leánykák, az osztály közösségét alakító, arc- és személyiség nélküli „színész-csitrihad" tagjai...[177]

2.2.4. Párhuzamok

Talán nem volt egészen hiábavaló tisztázni a regény és a filmadaptációk fogadtatása körüli félreértéseket, torzításokat, valamint regisztrálni mindazt a hasznos késztetést, azokat az orientáló, gondolatébresztő értelmezéseket, amelyek a recepcióból kihüvelyezhetők. Most, hogy előttünk fekszik immár a hetvenes–nyolcvanas évek diskurzusterének kiterített térképe, bátrabban vitatkozhatunk az olyan leegyszerűsítő ítéletekkel is, mint amilyet Horpácsi Sándor fogalmazott meg 1978 tavaszán. „Szabó Magda ifjúsági regénye nem csúcsteljesítmény – szögezte le. – Éppen az hiányzik a regényből, ami az írónő legnagyobb erőssége: az elmélyült lélektani elemzés."[178] A legkülönösebb azonban, hogy a kritikus úgy véli: „A forgatókönyvíró Szabó Magda »sztorija« […] sokkal izgalmasabb" – miközben éppen a filmből hiányoznak Gina gyötrődő belső monológjai, apja sorsával, Kőnig tevékenységével és Abigél kilétével kapcsolatos rajongó, reménykedő, elkeseredett és dühtől szikrázó magánbeszédei.

Ahogy arra is csupán most nyílik lehetőségünk, hogy a szakirodalom leegyszerűsítő, a Szabó Magda-életrajzhoz (illetve -magánmitológiához) tapadó értelmezéseitől eltávolodva, végre tágabb összefüggésben tekinthessünk a regényre. Vegyük csupán e rafináltan fölépített szöveg kulturális földrajzi aspektusát. „Mivel a regényben szereplő Árkod város leírása pontosan egybevág Debrecenével […], itt aligha gondolhatunk másra, mint a hamarosan 450 éves Debreceni Református Kollégiumra" – zárta rövidre a helyszín kérdését, s helyezte át e gesztussal a regényt a talányos önéletrajz, a „csali-memoár", illetve a könnyedén megfejthető találós kérdés műfaji kategóriájába Szilágyi Ferenc.[179]

Miközben az unásig idézett *Színképelemzés*ből pontosan tudjuk, hogy Árkodot az írónő Debrecenből és Hódmezővásárhelyből gyúrta össze, a leírás éppen ráillik Ottlik kőszegi kadétiskolájára is. A Budapesttől légvonalban közel egyforma távolságra fekvő, határ közeli városok erődítményeinek kísértetiesen hasonló leírását kapjuk. Mintha Szabó Magda rájátszana barátja és nemzedéktársa regényére – ugyanazt a páli locust (Róm 9,16) helyezi

[176] TARJÁN, 1985, 55. Lásd még e hitelességről: BOTTYÁN, 1982, 87.

[177] LŐCSEI, 1978, 4.

[178] HORPÁCSI, 1978, 2.

[179] SZILÁGYI, 1989, 309.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

iskolája homlokzatára, mint Ottlik az övére: „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei”.[180] S e megfigyelésből párhuzamok egész sora bontható ki.

Mindkét regényre igaz, hogy első felében-harmadában a „Non est volentis” szekvencia érvényesül, hiszen a Matulából szökni vágyó Gina s a kőszegi katonai alreálból bő fél napra eltűnő Medve dacos figuráinak útját követhetjük nyomon. Később a „neque currentis” lép életbe, bizonyítást nyer ugyanis, hogy az emberi akaratot mindig felülírja az isteni rendelés – s ez a fölismerés már törvényszerűen vezet el a harmadik, a transzcendens könyörület végső konzekvenciájához. Mintha az *Abigél*ről állapította volna meg Odorics Ferenc, hogy „[a] regény körszerű, háromosztatú történetszerkezete úgy is leírható: a gyermekkor eredeti teljességének állapota (beavatás előtti, ártatlan állapot), az én szinte tökéletes elveszítése az iskolaévek során (a beavatás folyamata), végül az arany öntudatára ébredt, éber, a belső függetlenség kialakítására képes közösségi én állapota (a beavatottság állapota).”[181] De idézhetném Szegedy-Maszák Mihályt is, aki Ottlik-könyvében kifejtette: a kiszolgáltatott, civil létforma az iskola keretei közt átminősül, az elvárásoknak való görcsös megfelelés utóbb „értékalkotó erővé válik: olyan belső ellenállást hoz létre áldozatai egy részében, amely lelki nyugalommal ruházza fel őket, s egy életre védelmet nyújt a külső erőszakkal szemben. A pokol idővel tisztítótűzzé válik.”[182]

Olybá tűnik, a leányregény és egyéb (Szabó Magda által rendre kiforgatott, ironikus fénytörésbe állított) műfaji álkategóriák helyett ildomosabb volna az iskolanarratíva aspektusából, illetve a nevelődési regény hagyománya felől közelíteni az *Abigél*hez.[183] Hiszen Bébé története, akárcsak Gináé, a szigorú intézményi keretek között végbemenő lelki felnőtté válás folyamatáról tanúskodik. Szegedy-Maszák Mihály ugyan Musil *Törless*e és Ottlik *Iskolá*ja kapcsán vetette papírra, de az *Abigél*re is igaz, hogy „a gyerekkori én elvesztésével foglalkozik”.[184]

Vitay Georgina és Medve Gábor értékvilága a könyv első harmadában ráadásul egybeesik. Mindkét értékvilág egynemű: az elhagyott létformát eszményinek, az erődbélit gyűlöletesnek tekinti. Van azonban egy jelentős különbség. Ottlik hősének nincs belső, lelki késztetésből fakadó reménye (mint Ginának a hazatérés), valamint e reményből fakadó küldetése (amilyen a kislány számára a kollaboráció lesz) – s talán épp e lelki üresség sodorja Medvét a válságba.

[180] Barátságukról lásd: SZABÓ, 1994, 855–860., 2008b, 243–253.

[181] ODORICS, 2007, 504.

[182] SZEGEDY-MASZÁK, 1994, 90.

[183] Előbbire lásd példaként: HORVÁTH FUTÓ, 2007, 65–97. (A cikk az *Abigél*ből is bőven merít példákat.)

[184] SZEGEDY-MASZÁK, 1994, 93.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

A fiú meghasonlása ugyanis válság. Az *Abigél*ben hasonló, kiélezett krízishelyzetről nem beszélhetünk, hiszen Ginát nem elsősorban a körülmények, az őt körülvevő idegen renddel történő kényszerű összeütközés, hanem apja szavai avatják felnőtté. Ő mindvégig gyermekien magabiztos marad, nem támadnak önértékelési zavarai (a beilleszkedéssel kapcsolatos problémákat is maga idézi elő), dacosan hisz saját igazában, s majd csak apja vallomását hallgatva döbben rá, mekkora hibát követett el, amikor elvegyülés helyett kitűnni, bujkálás helyett szökni próbált. Apja kérésére-tanácsára határozza el azt is, hogy kibékül az osztállyal – igaz: e békülésbe már jócskán beleszólnak a körülmények: a bombariadó keserű ízelítőt ad a gyerekes huzavonák hátterében zajló világméretű élethalálharcból.

Újabb rokonságot mutat a Gina–Medve-viszonylatban a hübrisz kelepcéje, hisz mindkét ifjú hős súlyosan konfrontálódik környezetével, s azután végletesen elszigetelődik. Csakhogy – szemben Medvével, aki úgy érzi, „[e]z a világ itt el akarja őt nyelni, s mint egy förtelmes hüllő, kezdi őt benyálazni”[185] – Gina nem transzponálja mitikus vízióvá léthelyzetét, csupán annyit konstatál: „Elnyeltek mindenestül. Ez már nem is én vagyok.”[186] Míg Medve a fogdán néz először magába, itt kutatja hibáit, meditál gőgjének indokoltsága felett, Gina az igazgatói iroda karcerdíszletei közt töpreng: „Szegény Szabó, csúnya kis tömzsi testével, hogy volt lelke megsérteni, és szegény többiek, akik mindjárt maguk közé fogadták, és megosztották vele az egyetlent, amivel könnyebbé lehet tenni az életet ezek között a szigorú falak között: játékaikat, tréfáikat, bolondos kedvüket. Miféle ostoba gőg mondatta vele azt, hogy neki nem kell a terrárium, ő nem játszik?”[187]

Ám a legfontosabb kapocs a két regény között talán mégis a szökés motívuma – s egyúttal itt tapasztalhatók a legizgalmasabb eltérések is. Míg Medvét szökésének eredménye fontos felismerésekkel gazdagítja, Gináé csupán félreértésekkel szolgál. Az *Iskola a határon* hőse ráébred, hogy „a maga mögött hagyott »civil« világ az ő számára már elveszett”.[188] A Vitay lány alatt egyetlen pillanatra sem nyílik meg a bizonyosság földje: őt a visszatérés gyermeki hite élteti, s mindvégig ez adja önazonosságát. Ottlik monográfusa szerint „a hős végül is fölismeri, hogy a gyerekkorba nem lehet visszalépni”[189] – ám ez a fölismerés csakis egy bizonyos határról, vagyis inkább azon túlról lehetséges, s Gina e határon bizony jócskán innen van még.

[185] OTTLIK, 2005[15], 239.

[186] SZABÓ, 2004, 31.

[187] SZABÓ, 2004, 69.

[188] SZEGEDY-MASZÁK, 1994, 96.

[189] SZEGEDY-MASZÁK, 1994, 96.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Ez érteti meg az *Iskola* záró képének fegyelmezett harmóniája s az *Abigél* kadenciájának kétségbeesett diszharmóniája közti kiáltó különbséget. Medve útja, mondhatni, a fájdalomtól a megvilágosodás magabiztosságáig, a tábornoklányé pedig a magabiztosságtól a megvilágosodás fájdalmáig ível – s csupán a sejtetett-előrevetített jövőben jut (majdan) nyugvópontra. Akkor, amikor Vitay Georginát már megnyugtatja, sőt egyenesen boldogsággal tölti el a tudat, „hogy az, akinél jobban soha nem szeretett senkit, sem a férjét, sem a saját gyerekeit, […] az apja akart és iparkodott, nem latolgatta, hogy ez az akarás, ez az iparkodás mit idézhet a fejére, s nem töprengett rajta, egybeesik-e mindaz, amiért fut, amire törekszik, Isten szándékával. Akart és küzdött halála percéig.”[190]

[190] SZABÓ, 2004, 231.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

2.3. A recepcióesztétikai megközelítés és a filológia kontrollinstanciája

(*Katalin utca*)

Megrökönyödve olvastam egy 2014-ben megjelent kislexikon Szabó Magdára vonatkozó szócikkében, hogy az írónő *Mózes egy, huszonkettő* (1967) és *Katalin utca* (1969) című művei a pálya első szakaszát lezáró *kísérletezés* regényei volnának, és mint ilyenek, előkészületek csupán a magnum opushoz, amely majd 1978-ban, *Régimódi történet* címmel lát napvilágot.[191] S noha jómagam eleve szkeptikusan viseltetem az egyes életműveken belül megfigyelhető hangsúlyok ilyen határozott kijelölését illetően, e megállapítással szemben ráadásul esztétikai-poétikai kifogásaim is volnának.

Úgy hiszem, találóan jegyezte meg 2010-es korszak-monográfiájában Grendel Lajos, hogy Szabó Magda „kezdeményező szerepéről ritkán esik szó", holott „művei a máról nézve is mérföldkövei a magyar regény alakulástörténetének".[192] Alábbi, a *Katalin utca* értelmezésének egy-egy – fontosabbnak ítélt – aspektusát fölvillantó eszmefuttatás természetesen nem kíván állást foglalni e „korai" művek történeti súlyát illetően, szándéka szerint csupán a hatvanas évek Szabó Magda-prózájának poétikai gazdagságát, sokszínűségét igyekszik demonstrálni – muníciót szolgáltatva ezáltal is a mind sürgetőbb életműszintézis számára.[193]

S ezzel lényegében folytatom a recepciótörténeti fejezetben az *Abigél* kapcsán fölvetett kérdés boncolgatását; remélhetőleg sikerül bebizonyítanom: nem kell „felülni" a szerzői kommentároknak; s egyes szigorú elméleti iskolák vonatkozó szabályától eltérően nem ördögtől való dolog utánanézni a szekunder irodalmi diskurzusnak – különös tekintettel a filológus szemléletű irodalomtörténész rendelkezésére álló kéziratos levéltári anyagokra. Visszautalva a munkám egyik mottójaként idézett Koselleck-gondolatra: a filológia fontos kontrollinstancia lehet; egyfajta történeti védőoltás a belemagyarázások, a privatizáló – szélsőségesen leszűkítő vagy épp kitágító – olvasatok ellen.

[191] Egészen pontosan: „az útkeresés jegyében született a *Mózes egy, huszonkettő* (1967) és *Katalin utca* (1969) c. regény, ill. az *Alvók futása* (1967) c. elbeszéléskötet". – NÁDORI–REMÉNYI, 2014, 284.

[192] GRENDEL, 2010, 403.

[193] Melynek első lépéseihez lásd: KOSZTRABSZKY, 2015, 147–168.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

2.3.1. Olvasás és újraolvasás között

Tapasztalatom szerint az első olvasás az egyetlen, amely ténylegesen a textusra koncentrál; az újraolvasás már mindig inkább a szöveg és korábbi olvasatainak viszonyára kérdez rá. Különösen érdekes az ügy, ha az adott mű fölépítése direkt rájátszik erre a tényre, azaz úgy olvastatja magát, hogy egyúttal máris újraolvastatja. Pontosan ez a helyzet a *Katalin utca* esetében; a regényt érintő egyik leggyakoribb olvasói visszajelzés ugyanis az első két fejezet utáni tanácstalanságra vonatkozik. Miután az író fölcseréli a fejezetek sorrendjét, elmozgatja az idő- és valóságsíkokat (Kónya Judit szavait idézve: „a már kialakult helyzetből extrapolálja az előzményeket”[194]), az olvasó kénytelen-kelletlen vissza-visszalapoz, hogy az utalások nyomán valahogy fölfejtse a rejtett viszonylatokat, s lassanként összeállítsa fantáziájában a helyszínek, az időpontok és az események összefüggését.[195]

A mű egyik kritikusa, Gáll István szerint „a regény olyan kuszának és értelmetlennek látszik az indulásnál, hogy a végére érve vissza kell lapozni.”[196] De nem csak a „hivatásos” értelmezők vélekedtek így. A regény egyik „laikus” olvasója ekképp emlékezett vissza a pillanatra, amikor az *1944* című alfejezet második szövegszakaszának végéhez ért: „Innen újra kellett olvasnom az elejét, mert nem értettem, és megdöbbentett, mikor rájöttem aztán, hogy a Katona... és Heldék, meg Henriett, hogy ők ott az elején... hogy mind halottak!”[197] Egy másik pedig így ír: „Az első fejezet után fogalmam sem volt, hogy ez mi, nem értettem. Van valaki, aki mesél nekünk, aki magával visz minket az »utazásaira«, országokat, életeket, és még valami... valami megfoghatatlant szelünk át vele. Rácsodálkozunk az életre, amiről kiderül, hogy valójában már nem az övé, igaz, valaha az volt, amikor még azokkal élt, akiknek minket is bemutat majd, akikről beszél, megállíthatatlanul. Csapongunk ide-oda, kapunk apró részleteket, életfoszlányokat, de mire megragadnánk a lényeget, Henriett már tovább is siklik velünk, hogy újra elvesszünk, és tovább tapogatózzunk a sötétben.”[198]

Vajon mit keres a szövegben „Cicero” határozott névelővel, tárgyi funkcióban? Ki az az „őrnagy”, és miféle nyergei vannak? – merül föl rendre az olvasóban. S ezt a vázlatszerűséget, a villanásnyi látleleteknek ezt az egyszerre rejtelmes, egyszerre bosszantó-elbizonytalanító szervetlenségét a regény bináris fölépítése csak tovább fokozza. *Helyszínek* – olvasható az

[194] KÓNYA, 1977, 234.

[195] A regény ciklus- és szakaszrendjét lásd értekezésem 2-es számú mellékletében!

[196] GÁLL, 1969, 6.

[197] http://www.fullextra.hu/modules.php?name=News3&file=article&sid=60

[198] http://diamantolvas.blogspot.hu/2012/08/szabo-magda-katalin-utca.html

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

első nagy (három hosszabb-rövidebb szövegszakaszt tartalmazó) szerkezeti egység élén; míg a második átfogó ciklus (melynek hat alfejezete összesen tizenöt kisebb szakaszt ölel föl) az *Időpontok és epizódok* címet kapta. Helyszínek, időpontok, epizódok – akár egy szinopszisban, egy forgatókönyvben vagy egy drámában… S talán nem is tapogatózunk rossz felé, amikor a jelzett műfajokra-műnemekre asszociálunk, hiszen a vázlatosság, a képi ábrázolásmód és a drámaiság mind egy-egy lényegi sajátosságát képviseli ennek az „első olvasásra aligha kitárulkozó”[199] családregénynek.

2.3.2. Rekonstrukció és dramaturgia

Itt van máris a drámaiság kérdése. De vajon kinek-minek a drámája a *Katalin utca*? A magyar nemzeté? A föltámadás hitéé? Netán az összemberi humanitásé? Egy kicsit bizonyára mindegyiké – de leginkább talán mégis a „bontott Egész tudatával” szolgáló öregedésé. Végső soron maga a regénybeli utca is mintha ama megfellebbezhetetlen ténynek emelkednék szimbólumává, mely szerint a gyermekkor vége – épp a Történelem kíméletlenségének köszönhetően, illetve önismétlő hajlama dacára – visszavonhatatlan kiűzetést jelent az édenkertből, hová sem élőnek, sem holtnak nem vezet többé út. Így lehet, hogy bár e misztikus szövegtérben a halottak kétségkívül élnek, sőt hiányukkal magukat az élőket kárhoztatják lelki és erkölcsi hullasorsra, a megbomlott rendet visszaállítani immár nem lehetséges. Az egyetlen, amit az ember tehet, hogy – Irén példájára – megpróbálja *rekonstruálni* múltját, s szembesülvén a mások bűneiben saját aljasságával és kisszerűségével, igyekszik szívből megbocsátani embertársainak, hogy velük-általuk maga is föloldozást nyerhessen – ha csupán részlegesen is.

Az imént használt *rekonstrukció* kifejezés egyébként magából a szövegből származik, s a regény szálait kezében tartó Író, a monologizáló Hős – Elekes Irén – és az Olvasó léttevékenységét egyaránt hűen tükrözi-modellálja. Nyomoz, visszakeres, mérlegel, újragondol itt író, olvasó és hős egyaránt, s e rekonstrukció bizony nem kis részben konstrukció – ha ugyan nem egészen az. Hiszen a *Katalin utca* imaginárius és a regénybeli utca fiktív terére egyaránt igaz, hogy ami van, lassanként eltűnik, ami pedig nincs, előbb-utóbb megjelenik: a valóság romjain új falat emelnek az emlékezet szorgos karjai. E tünemény legtisztább gondolati-pszichikai megnyilvánulása a Bíró Bálint-féle „másutt”-törvény, melynek értelmében az emlékezet játékai a térérzékelés zavaraiként jelennek meg,

[199] KÓNYA, 1977, 233.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

miközben múlt és jelen díszletei váltogatják egymást a címadó utca „irreális színtéren”.[200] Nem is értem, miként lehetséges, hogy irodalomtudományunk egyik legifjabb ágazata, a traumakutatás mindeddig nem fedezte föl magának ezt a regényt, holott emlékezés és trauma-feldolgozás viszonya kevés korabeli műben tárul föl ilyen élességgel – mind a beszélő (Irén), mind a néma s csak kívülről ábrázolt hős(ök) szemszögéből. (Ez utóbbi típus példája Bálint és az összes egykori „gyerek”).[201]

Csakis a trauma felől válik érthetővé például, hogy miért egyedül a gyermek Kinga látja-érzékeli Henriett szellemét. „Egyszer Henriett ott volt náluk ilyenkor – olvasható a regényben –, nem fogalmazta meg a testét számukra, de ott volt, hallgatta őket szomorúan, mert tudta, hogy nélkülük [ti. a szanaszét tengődő családtagok nélkül] sose találják meg a Katalin utcát, hiába keresik.”[202] Márpedig a Katalin utca egykori lakói – bolygó zsidók módjára – örökké a hazatérés lázálmában élnek, s nyilván e görcsös akarás neurózisa és közös vágyuk reménytelensége fölött érzett szorongásuk kettős traumája teszi vakká őket a velük élő, kétségbeesett jelenlétet sugárzó, ugyanakkor magát megfogalmazni nem tudó/merő halottal szemben. Kingát, családtagjaival ellentétben, nem vakítja semmilyen hiányérzet, nem babonázza a folyvást félszavakkal és szimbólumokkal hajigáló, tabuk közt egyensúlyozó família eszelős társasjátéka,[203] így aztán az *élő közösség* fent említett hiányában gond nélkül ismeri föl a *holt egyén* jelenlétét.[204]

Arra is csupán az újraolvasás(ok) alkalmával figyelünk föl, hogy a regény első pillantásra oly különös, idegenszerű zárlata (a „Hozzátok haza Blankát!” felkiáltás) lelki-szellemi hátterét már az imént idézett szakaszban megelőlegezi az elbeszélő. Mindenkinek vissza kell térnie a családhoz, aki időközben elszakadt – jelzi a kísértet tudattartalmait elénk vetítő narrátor –, „nélkülük”, Bálint és Blanka nélkül ugyanis sosem találhatják meg a Katalin utcát a múlt rabjai-szerelmesei. Ezért kell Irénnek elválnia férjétől, aki pedig – mint maga

[200] „Néha elmosolyodott, ha látta, mint iparkodnak rendben tartani az asszonyok ezt az irreális színteret, amelyen ki s be sétálnak más idegen helyek és helyszínek.” – SZABÓ, 2015, 14.

[201] A családi viszonylatok értelmezéséhez lásd értekezésem 1-es számú mellékletét!

[202] SZABÓ, 2015, 17.

[203] „Pali tudta, hogy nem Irénről és Bálintról van szó, nem is őróla vagy Irénről, nem szerelemről, csak valamiről, aminek ő ugyan nem tudja a nevét, de ami összekapcsolja ezeket az embereket, akik úgy dobálják egymásnak a jelentéktelen szavakat, mintha labdáznának, fogalmakat, amelyek az ő vagy a gyerek számára értelmetlenek, de amitől ezeknek megfényesedik a szemük, és még Elekes is kuncog.” – SZABÓ, 2015, 16.

[204] „…csak Kinga él közöttük gyanútlanul, jókedvűen, és semmiféle távolról remélt hangra nem figyelve, mert Kinga semmi mást nem ismer a világból, csak ezt a pesti házat, és tulajdonképpen gyanúsnak és ostobának ítél minden olyan emléket, amihez neki személy szerint nincs köze.” – SZABÓ, 2015, 13.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

konstatálja – „százszor okosabb és kvalitásosabb ember” Bálintnál, majd könnyek között hozzámennie gyermekkori szerelméhez, aki iránt régen kihunytak lelkében a gyöngéd érzelmek.[205]

Így írja hát fölül a múltban elszakadt részek sorsközösségi kohéziója a jelen vonzástörvényét!? Bizony: mintha sors és emlékezet Vaszilij Grosszman-i dramaturgiája mozgatná a szereplőket. S természetesen nemcsak az „irreális színtér”-nek nevezett Katalin utca hősei rendelődnek alá a Nagy Instruktor felettes koncepciójának; a törvény Blanka szigetére éppúgy vonatkozik. Elekes Ábel lánya, a klasszikus normák férfijának kitagadott gyermeke a száműzetésben szintén szerepe(ke)t játszik – igaz, ő legalább tudatosabban és nyíltabban teheti ezt, mint az új, panorámás pesti otthon hallgatag lakói. A lány, aki a görög szigeten egykori vad és féktelen érzelmeinek-indulatainak „tárgyától” (családjától, szeretteitől) megfosztva az irrealitásba hajszolt lét egzotikumát testesíti meg, apja és anyja hétköznapi tevékenységének utánzásába kapaszkodik – így idézi és őrzi meg szülei emlékét, így létesít kapcsolatot velük téren és időn keresztül.

2.3.3. Vallomás és monológ

Már ezen a ponton joggal merül föl az olvasóban a gyanú, hogy *voltaképpen* Blanka, a sziget szirénje is halott. Ám föltételezése csupán akkor nyer végső igazolást, amikor maga az elbeszélő mondja ki: „a fehér házban nyüzsgő Henriettek között, akiket Blanka istápolt, Blanka maga is Henriett, és inkább fogoly, mint akárki régi családtagjai közül”.[206] Nem vitás ugyanis, hogy a száműzött lány sorsának és tetteinek saját, belső értelmezését a legtisztábban *névadó* gesztusa világítja meg; az a tény, hogy minden, a szigeten melléje szegődő kóbor, beteg, haldokló állatot Henriettnek keresztel el. Élőholt pária tehát Blanka is, a *faux pas* örök ágense és páciense, akit Irén bűnös vágyai és saját öntudatlan vétkei lehetetlenítenek el, s aki e tekintetben is méltó örököse a végveszély előérzetében önmagát halottként aposztrofáló Henriettnek. „[M]iért nem veszik észre – töpreng a padláson kuporgó kislány ’44 nyarán –, hogy ami hátravan még, az olyan semmiség, ami miatt kár az őrnagynak olyan nagy kockázatot vállalnia, a lebonyolítás, a technikai kivitel csak nem lehet olyan jelentős, mint maga a tény. Hogy nem veszi észre senki, hogy ő már halott?”[207]

[205] SZABÓ, 2015, 173.

[206] SZABÓ, 2015, 185.

[207] SZABÓ, 2015, 92.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

A helyzet kísértetiesen hasonló Bálint esetében is, aki Irénnel kötendő házassága előtt kereken kimondja: „Hullát viszek neked, Irén, nem azt, akit valaha szerettél, megkapsz, de üres lettem, híg levegő".[208] Bőségesebb magyarázatra nincs is szükség; a többit az örök menyasszony réges-régen tudja. Hisz esztendőkkel ezelőtt rájött már, hogy „Henriett és Heldék és az őrnagy elvittek Bálintból valamit, amit nekem talán sose sikerül majd visszaadnom neki, nem mert nem szeretem, vagy nem iparkodnám eléggé, egyszerűen csak mert nincs módomban, mert lehetetlen."[209] Mindezek után nem csoda, ha Irén oly engesztelhetetlenül haragszik a Nagy Rendezőre, akinek kénytelen-kelletlen engedelmeskednie kell. „[A]zt éreztem, gyűlölöm azt az erőt, amely önfegyelemre kényszerít, arra, hogy olyan legyek, amilyennek mások óhajtanak, magam szeretnék maradni végre, mert fáraszt minden és mindenki, legjobban Bálint."[210]

Tegyük hozzá: Irén haragjában bizonnyal része van az atyai koncepció iránti megkésett lázadásnak is – a Hungária-szerep elutasításának, amelyet az őrnagy születésnapjára írt darab lelkes és meggondolatlan szerzője, Elekes oktrojál leányára. És bár a regény háromszor is fölvillantja a párhuzamot ama hajdani előadás karakterjellemei s hőseink későbbi sors- és szerepalakulása között, itt mintha többről, másról is szó volna. Irén ugyanis a monológ, a szóbeli vagy írásbeli megnyilatkozás aktusában, a számvetés és önfeltárás létlehetősége révén nemcsak önmagát, de írásának/beszédének láthatatlan olvasóit/hallgatóit is győzködi: „Jól *értsétek meg*, én szerettem Henriettet, és azt is, hogy azt akartam: éljen."[211] Éppen ez az a pont, ahol az idősebbik Elekes lány megnyilatkozásai átlépik az úgynevezett *belső monológ* strukturális határait. Merthogy a szóban forgó elbeszéléstechnika egyik – tán legelső – teoretikusa, Édouard Dujardin szerint a *monologue intérieur* „a születő állapotban lévő gondolat"[212] megnyilvánulása, a ki nem mondott és a le nem írt szó manifesztuma. Olyan *belső beszéd*, melynek narratív stratégiájából teljességgel hiányzik a befogadó (a hallgató vagy olvasó) személye. Pontosan ez a poétikai nukleusz az, amely ellen a fenti szekvencia elbeszélője „vét", s ugyanakkor ez a határátlépés az, amely Irén szerepének-jelentőségének újragondolására kell ösztönözze a figyelmes olvasót.

[208] SZABÓ, 2015, 199.

[209] SZABÓ, 2015, 131.

[210] SZABÓ, 2015, 201.

[211] SZABÓ, 2015, 108. (Kiemelés tőlem – S. M.)

[212] Vö.: „de ses énormes phrases chargées d'incidentes est a priori inconciliable avec *l'expression de la pensée à l'état naissant*". – DUJARDIN, 1931, 74. (Kiemelés tőlem – S. M.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Hiába Irén az egyetlen elbeszélő hős, hiába, hogy Henriett halála indítja el a retrospekciót, hogy az ő szelleme kísért a regény lapjain, s hogy végső soron minden kislány Bálintba szerelmes – a *Katalin utca* végül mégiscsak Blanka regénye lesz. Irénnek rá kell döbbennie: lehet ő apja pedagógiai csúcsteljesítménye, Bálint választott szerelme, s az egyetlen a Katalin utcai kert gyermekei közül, akinek sikerül nemcsak szakmát, de egyben hivatást is találnia, mégis a makrancos ösztönlényt, az anti-intellektuális szívember Blankát[213] szerette jobban mindkét szülőjük;[214] s végül meg kell hajolnia e „szimbolikussá növesztett alak"[215] lelki nagysága előtt, össze kell törnie, törpévé zsugorodnia a fölismerésben: „egyszerűen csak annyira szeretett valaki, hogy megvalósította minden bűnömet helyettem, mielőtt egyáltalán megfogalmazhattam volna magamnak, mit szeretnék tenni, ha nem volnék konvenciók rabja és voltaképpen gyáva is."[216] Majd – e fölismeréseket megkoronázandó – hozzátennie: „Akkor még nem tudtam, hogy én is Blankát szeretem a legjobban a világon, mindenkinél jobban, aki az életemhez tartozott vagy tartozik, hogy jobban szeretem őt Bálintnál is."[217]

2.3.4. A regényhős

Igen ám, csakhogy Blanka statikus jellem, és mint ilyen, sokkal inkább az antik nimfák kései utóda, semmint válságát vállaló s vallomása tárgyává transzformáló modern regényhős. Így aztán – egészen rendhagyó módon – a Blanka-regény főhőse (vagy Tamás Menyhért kifejezésével élve: „központi figurája"[218]) Elekes Irén lesz. Magyarán nem „eltűnik" a centrális hős – mint Erdődy Edit vélte[219] –, inkább „csak" megkettőződik. Már a kárpátaljai Híd kritikusa, Varga Zoltán megállapította, hogy Irén „a regény leginkább főhősnek tekinthető szereplője, az egyedüli, aki időnként első személyben is megszólal".[220] Kónya Judit

[213] „ez a lány maga sincs tisztában esztelen indulataival, nem ismeri soha át nem gondolt akciói jelentőségét, a féktelen dühöt, amely, mióta élt, felébredt benne, ha azt gyanította valakiről, hogy az lenézi vagy idegenkedik tőle." – SZABÓ, 2015, 165.

[214] „Én mindaddig azt hittem, én vagyok az apám kedvence, szeme fénye, és most mintha maga mondta volna nekem, úgy tudtam, hogy nem csak az anyám, az apám is Blankát szereti jobban." – SZABÓ, 2015, 151.

[215] KÓNYA, 1977, 240.

[216] SZABÓ, 2015, 199–200.

[217] SZABÓ, 2015, 172.

[218] TAMÁS, 1969, 8.

[219] „A *Mózes egy, huszonkettő*ben és a *Katalin utcá*ban pedig el is tűnik a központi hős, pontosabban: széttöredezik, s egyúttal el is veszti szuverenitását." – ERDŐDY, 1974, 113.

[220] V[ARGA], 1969, 1166.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

későbbi kifejtésében: „Irén vállalkozik – vagy kényszerül – rá, hogy Oidipusz királyként nyomozzon az életében, s illúzióinak elégetése árán is megtalálja valódi önmagát s az »Egész« összefüggéseit."[221] A bontott, ifjúkori Egészét – tehetnénk hozzá –, amelyről az írónő regénye előhangjában meditál. Íme: az öregedés tragédiája a regény színpadán – a drámaírás küszöbére érkezett Szabó Magda 1969-es víziójában.

De térjünk vissza még egy pillanatra Irén eszmélkedéséhez! Amikor ugyanis az elemzők meglehetősen széles köre által főhősnek tekintett Henriett szerepét igyekszünk tisztázni-rekonstruálni, előbb-utóbb rá kell döbbennünk: nem más ő, mint a *monologue intérieur*-szerű elbeszélői hang és a narrátori szólam által közvetített sajátos eszméléstörténet legfőbb késztetője-artikulálója. Így, ha vitatnám is Kónya Judit megállapítását, mely szerint a *Katalin utca* egyértelműen „Elekes Irén regénye",[222] abban maximálisan egyet kell értenem Szabó monográfusával, hogy Henriettnek „végtére azért is jelen kell lennie, hogy az élők megtalálhassák életük megfejtését."[223] S noha van némi túlzás ama másik kijelentésben is, amely megkockáztatja, hogy Henriett igazából „nem is »szellemként«, hanem szellemiségében van jelen",[224] annyi bizonyos: a halott lány figurája döbbenti rá a trauma-feldolgozás magányos útját választó Bálintot és az új életet kezdő Irént egyaránt, hogy csakis együtt emlékezhetnek zavartalanul közös *Hintergang*jukra, a Katalin utcára, s kizárólag együtt fejthetik meg – ha ugyan lehetséges – ama kínzó teher titkát, melyet Henriett halála óta megosztva cipelnek. Amikor aztán újra „egymásra találnak", el is hagyja őket a szellem, hogy végleg visszatérjen az „alvilágba", s töprengéseik közt magukra hagyja egykori szeretteit.

Ám ami igazán döbbenetes: e különös szellemnek céljai és reményei vannak; a Katalin utca bolyongó lelke tehát korántsem az a higgadt, igazságtévő angyal, mint Shakespeare és Dickens kosztümös kísértetei. Sőt! Henriett asztráltestéből vágyak sugároznak, kislányos arca egy tragikusan rövid szerelem emlékét idézi föl Bálintban, s még '68-as búcsújában sincs semmi nyoma a megnyugvásnak. Fájó, kielégületlen távozás az: visszavonulás egy sikertelen küldetés helyszínéről. S hogy hová? Hogy milyen is ez a túlvilág? Kietlen, rideg és magányos – Henriett számára legalábbis, akit saját gyermekkorukba menekülő szülei a Léthén túl másodszor is magára hagynak, s vagy eltaszítják, vagy egyáltalán nem vesznek tudomást „létezéséről". Mert akármilyen különös: Held Lajos és Nagy Anna a túlvilágon ismét

[221] KÓNYA, 1977, 243.

[222] KÓNYA, 1977, 243.

[223] KÓNYA, 1977, 240.

[224] KÓNYA, 1977, 240.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

gyermekké fogalmazzák magukat, s az érzéketlenek megilletődöttségével állnak gyermekük fojtó magánya előtt.

Mit tegyen mármost ez a kislány, aki senkinek se kell? *Hogyan fogalmazza meg magát* ő, akit az élők sem szólíthatnak néven, s akit a túlvilágon is egyedül gyilkosa üldöz ártatlan rajongásával, ijesztően rokon vágyakozásával?! Drámai kérdés…

Henriett válasza pedig a hallgatás. A „kuka lány" – ahogy az új Katalin utca új gyermeklakói nevezik – nem kérdez és nem válaszol. Sem egykori gyilkosának, a katonának nem ad útmutatást, sem máshoz nem szól többé: örökös némaságba merül. Így aztán hiába a regény implicit tétele, mely szerint *mindenki bűnös ugyan valamiben, de éppúgy föl is menthető*, hiszen ami a múlt életvalóságában Blanka és Henriett között az öntudatlan gyilkosok és engesztelhetetlen áldozataik viszonylatában kezdetét vette, most a katona és Henriett közt burjánzik tovább…

Valóban nem a megváltás, nem a végső nyugalom, s nem is a föltámadás előszobája tehát e túlvilág – csupán a térré vált idő Möbius-szalagja, melyet átitat a Történelem végtelenségének örök drámája.

2.3.5. Idegenség

Hogy mindezt maga az írónő is megközelítőleg így gondolhatta el, arról csupán a fönti eszmefuttatás papírra vetése után, egy szerencsés véletlen folytán győződhettem meg. Ekkor adta a kezembe Szabó Magda két, Sőtér Istvánnak címzett hetvenes évekbeli levelét Horányi Károly irodalomtörténész. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában „Ms 5974/319." jelzetszámon őrzött 1975. augusztus 1-jei levelében így ír a *Katalin utca* szerzője az AILC elnökének: „nincs halál. Nincs. Bár volna, mert akkor talán megtanulnánk elviselni, hogy másképp fogalmazták önmagukat a holtak."[225] Alig egy évvel később, a *Bakator* megjelenése kapcsán pedig a következőket írja:

> „Most én is küldök Magának-Maguknak valamit, amit én írtam: a *Katalin utcá*t. […] Szeretném, ha elolvasná, mert rá fog belőle jönni, nem véletlenül vonzódtunk mi egymáshoz írói pályánk folyamán. Valamit eléggé egyformán érzékelünk, az oszthatatlan és főleg múlhatatlan időt. A Katalin utca egy nagyon fiatalon meghalt lány életének önfeledten boldog-boldogtalan helyszíne, ide tér vissza a túlvilágról (a könyv *Helyszínek* című első részének harmadik fejezete

[225] Szabó Magda levele Sőtér Istvánnak, Budapest, 1975. augusztus 1., MTA KIK Kt. Ms 5974/319.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

> egyenesen ott is játszódik, a túlvilágon), s jár-kél az élők között, mintha maga is élne. A kritikusok egy szót sem értettek belőle, Magának, Maguknak nem lesz idegen."[226]

Ugyanebben a levélben fekteti le az írónő prózaművészetének egyik legfontosabb szemléleti-poétikai tételét: „ahol a múlt helyszínei elérhetőek, figyelje csak meg, helyszínné válik maga az idő."[227] Talán fenti gondolatmenetem meggyőzhette volna Szabó Magdát: léteztek, léteznek, s bizonyára mindig is lesznek majd olyan olvasók, akik számára ontológiai mélységű belátásai nem idegenek, s akik elismerik, hogy ha akadnak is bizonyos következetlenségek művében, a *jelenlét mineműségé*nek gyötrő kérdéséhez így is vitathatatlan súlyú-érvényű művészi adalékokkal járult hozzá regénye.

Kritikusai – s ezt bizony okkal fájlalta az írónő – csupa olyasmit kértek számon regényén, amelyet egyetlen szépirodalmi alkotástól sem követelhet meg sem jóhiszemű olvasó, sem tisztességes kritikus. Faragó Vilmos például – fittyet hányva a ténynek, mely szerint „[a] modern irodalom nem egy előre rögzített jelentés vagy világnézet kifejezését tűzi ki célul, hanem olyan jelentések létrehozását, amelyek csak művészi nyelven tehetők közzé"[228] – mindvégig azon háborgott, miért nem ítélte el határozottan, s főként: hogy merte jótékony homályba burkolni írónőnk a harmincas évek „boldog békeideit". „Katalin utca csakugyan nincs többé, *de nem is volt soha*. Szeretet-együttélés, idill-Magyarország legfeljebb az emberek hamis tudatában létezett" – dörögte az Élet és Irodalom cenzora.[229] Ugyanezt vetette regény és alkotója szemére Erki Edit, miután föltette az általa adekvátnak vélt kérdést: „milyen tényezők akadályozták a magyar középosztályt, hogy tömegeiben antifasiszta legyen?"[230] A kritikus ez utóbbi fölvetése – *önmagában* – persze érdekes lehet. De vajon érdemes-e a fasizmus kérdésére kihegyezni, s e gesztussal társadalomtörténeti, ideológiakritikai és/vagy historikai értekezésként marasztalni el a *Katalin utcá*t? Amennyiben válaszunk nemleges, tüstént föl kell tűnnie Erki másik bíráló kijelentésének megalapozatlansága is. „[I]tt az általános súlytalanság közepette a bűnrészesség is szinte csínnyé törpül" – írja a recenzens. Kérdés: vajon a társadalomtörténeti hangsúlyok érzékeltetésének elmulasztása érvényteleníti-e a regényből kirajzolódó értékrendet? Végül

[226] Szabó Magda levele Sőtér Istvánnak, Budapest, 1976. március 21., MTA KIK Kt. Ms 5974/320.

[227] Szabó Magda levele Sőtér Istvánnak, Budapest, 1976. március 21., MTA KIK Kt. Ms 5974/320.

[228] MOLNÁR, 2015, 97.

[229] FARAGÓ, 1969, 7.

[230] ERKI, 1969, 7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Albert Pál acsarkodó cikkét csupán a történeti hitelesség kedvéért említem, hiszen bírálatának egyetlen érdemi megjegyzése az 1956-os események megítélésére vonatkozik.[231]

Külön bekezdést érdemel viszont a kritikusok egy másik csoportja, amely ugyan tartózkodott az ideológiai kérdések fölvetésétől, ám amelynek tagjai szintén képtelenek voltak észrevenni e provokatív, esztétikai csapdák sorát állító műalkotás belső szépségét és koherenciáját. Szász Imre – anélkül, hogy végiggondolta volna a regény főhőseinek a nyelvhez és a valósághoz való viszonyát (míg Irén önmagát fogalmazza *meg* és *újra*, Henriett ugyanerre képtelen, stb.) –, egész egyszerűen a szereplők „idiotizmusával" magyarázta a szövegben exponált jelenségcsokrot.[232] Hasonló a helyzet Erdődy Edit 1974-es tanulmányával, melynek szerzője a „belső monológ" kidolgozatlansága és a „realista valóságábrázolás" sikertelensége miatt marasztalta el a regényt, amikor a *Katalin utca* „hamis objektivitásáról" írt.[233]

Mindez azonban – író és olvasó legnagyobb szerencséjére – mit sem változtat a lényegen: az irodalomértelmezést meghatározó ideológiák 20. századi horizontváltása mára lehetővé tette, hogy prekoncepciók és irodalompolitikai elvárások respektálása nélkül olvassuk és értelmezzük (újra) ezt a regényt, amely – a magam részéről legalábbis így látom – a megjelenése óta eltelt közel ötven esztendő során semmit sem veszített fényéből, energiájából. S hogy nem engedte „megfejteni", „helyére tenni", „két vállra fektetni" magát egyetlen ideológiai, műfajelméleti vagy narratológiai értelmezésnek sem? Nos, talán éppen ezért övezi ma is kitüntetett érdeklődés a mindenféle korú, nemű és hivatású olvasók részéről.

No de ez a kérdés már az irodalomszociológia területére vezet…

[231] Egészen pontosan: „Nem rögeszme, hanem – sajnálatosan még mindig – értékmérő, a történelmi célzatú mű történelmi hitelének próbája, hogy egy-egy művész mit tud, mit mer kimondani a sztalinizmusról, az 56-os forradalomról." – ALBERT, 1970, 467.

[232] SZÁSZ, 1978, 213.

[233] ERDŐDY, 1974, 120.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

2.4. A genetikus-holisztikus poétikai megközelítés a kanonikus történeti narratívák és a családtörténet tükrében

(Az Ókúttól a Für Eliséig)

Amikor az alábbiakban megpróbálom fölvázolni a Szabó Magda-életmű hosszmetszetét, nem a lektűr kanonizálásának vágya, s nem is valamiféle furfangos kultuszteremtő szándék vezet. Nem részvét, nem tisztelet. Egy írói gyakorlat formálódásának következetességét, a szemléleti-poétikai megújulás („esztétikai aktualitás") képességének, a népszerűség és olvashatóság megőrzésének komplex történeti-szociológiai modelljét szeretném bemutatni. Felvillantani egy minden bombasztikus önellentmondása és széptani fogyatékossága dacára – vagy tán éppen ezek eredményeként – sikeres írói karrier főbb állomásait.

Már-már evidenciaként hat, mégis le kell írnom: „mediális multiplikálódás" ide vagy oda – Szabó Magdát egyszerűen *olvassák* – óvodában, iskolában, egyetemen és a nagybetűs felnőtt élet összes tereiben. Miként lehetséges ez – mi lehet ennek az épp szabálytalanságánál fogva *nagyon is emberi* életműnek a titka? Mit tudott Szabó Magda, amit a kortárs alkotóknak is érdemes eltanulniuk tőle? Milyen belső (emberi-művészi) és szakmai (esztétikai-poétikai) utat járt be – amellyel máig tartó népszerűségét megalapozta?[234] Hiszen ne feledjük: a hetvenes évektől napjainkig összesen három reprezentatív életműsorozata jelent/jelenik meg az írónak (Magvető–Szépirodalmi; Európa; Jaffa) – s népszerűsége az olvasói szokásoknak, a befogadás mediális feltételeinek változása dacára töretlen. A Digitális Irodalmi Akadémia legolvasottabb szerzői közé tartozik, miközben kultikus családi tárgy egy-egy művének régi, rongyos kiadása.

Kabdebó Lóránttal lényegében halála napjáig beszélgettünk egy megírandó Szabó Magda-kismonográfia szempontrendszeréről – mégsem készült el mindeddig az átfogó mérleg. S talán éppen az nehezíti az elhelyezést, az értelmező szintézist, ami ugyanakkor életben, mozgásban, evidenciában tartja magát az életművet: kimeríthetetlen tartalmi gazdagsága, lefojthatatlan, vibráló – már-már zavaró – belső feszültsége. Az önkeresés és önépítés átütő *lírai* vágya, melyben a változhatatlan, örökbecsű személyiségmag (az „ottliki állandó") felkutatásának, megőrzésének szándéka a korszerűségre, a megértésre és elfogadásra vágyó

[234] E kérdéshez lásd kortárs íróink, írásait-vallomásait: CSERNA-SZABÓ, 2019, 73–78.; HÁY, 2019, 585–590.; KŐRÖSSI P., 2019.; TARJÁN, 2019, 54–59.; VÁMOS, 2019, 195–201.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

dinamikus személyiségrész aspirációival ölelkezik. S ez a kettős késztetés az, amely mindannyiunkban közös – mondhatni: univerzális.

2.4.1. Látszat és gyakorlat

„A *Régimódi történet* a születésemmel végződik, életem első tíz évének históriáját az *Ókút*ban foglaltam össze, a házasságomét a férjemről írt monográfiában" – sommázza életműve genezisét az író.[235] A magam részéről mégis óvatosságra inteném az olvasót: ne engedje megtéveszteni magát a következesség és kontinuitás hamis látszataitól. A politikai, poétikai és lélektani szemléletváltások természetszerű kísérői egy olyan hosszú, szinte a teljes 20. századot átívelő életpályának, amilyen Szabó Magdáé volt. Egészen természetes, hogy az eltérő időszakokban született szövegekben az életműorgona más-más regisztere csábítja-bűvöli az elbeszélői hangra figyelmes olvasót.

Az *Ókút*ban azt a sajátos attitűdöt modellezi az író, amelyet később ekként rögzített: „a létformámat is magam választottam, mint egyedül elviselhetőt és méltót valamihez, ami részint el se múlt, részint ismételhetetlen és nem folytatható."[236] A gyermekkori ház udvarán *lieu de mémoire*-ként hívogató, életveszélyt rejtő kút, a betemetett (statikus, történeti) múlt szimbóluma, mely egyszerre inspirál és magába szippant, utóbb a Szabó Magda-féle alkotásmodell, írói techné bázismetaforájává emelkedik: „Ha megnyílik az ókút, alásüllyedhetek oda, ahol még minden áll és változatlan, gyermekkorom díszletei közé, és visszahívhatom azt, ami volt, azokkal együtt, akik voltak, akik mi voltunk."[237]

Pierre Nora, a közismert francia történész kifejezését használtam az imént, és nem véletlenül.[238] Az 1970-es *Ókút* ugyanis, hitem szerint, annak az alkotói gyakorlatnak a zéruspontja, amely a történelmet – elsősorban a családtörténetet – a személyes emlékezet és az alkotó képzelet révén a kollektív emlékezet élő-ható közegébe igyekszik visszaemelni, még ha a megírás, a rögzítés gesztusa által egyúttal le is horgonyozza azt (a *Régimódi történet* esetében a felhasznált könyvtári-levéltári adatok, kéziratos perszonáliák segítségével újraalkotott, emlékezetté formált holt anyagot ismét a Történelem felé közelíti), amikor a rituális gyakorlat textuális térré lényegül. Ami e paradoxont feloldhatja, az csakis az életmű népszerűsége lehet, ez pedig töretlen: az olvasás, a folyamatos újraolvasás gyakorlata az

[235] SZABÓ, 2017b, 14.

[236] SZABÓ, 2017b, 15.

[237] SZABÓ, 2014, 6.

[238] NORA, 1999, 142–157.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

egyetlen módja annak, hogy a hagyománytörténés eseményszerű közegébe visszaemelt emlékanyag ne merevedjen ismét történelemmé, s ne falaztassék be újfent, ezúttal a (nyomtatott) könyv médiumába.

Az 1977-es *Régimódi történet* ennek a holtat életre galvanizáló, a külsőt (történetit) belsővé, a belsőt (érzelmi-értelmit) külsővé tevő művészi gyakorlatnak újabb meghatározó állomása. A családtörténethez fűződő ellentmondásos viszony, a *Disznótor* (1960) hangját-szemléletmódját meghatározó haragos indulat a *Régimódi történet*ben lényegül át a megértésben rejlő kiengesztelődés új minőségévé. Innen tekintve a *Für Elise* egy írói gyakorlat betetőzése, az életmű metaregénye, amely a kiküzdött eredményekre utalva-hivatkozva, a lírai létösszegzés magaslati pontjáról szemléli e mintegy hét évtizedes alkotói praxis eredményeit.

Sikertörténetnek neveztem Szabó Magda pályáját, ugyanakkor nem tagadhatók el a kudarcok, a zsákutcák sem. A hetvenes–nyolcvanas években született színpadi művek például nem hozták el a várva várt sikert, pedig a történelem és az egyén viszonyát érintő művészi üzenet tolmácsolásához a dráma ideális terepnek ígérkezett. A történelmi tárgyú-ihletésű színművek közül szinte egyedüliként sikert hozó királydráma (*Az a szép, fényes nap,* 1976) mégis megkerülhetetlen és időtálló alkotás. Az elemzés során alkalmazott „kommunikatív emlékezet" Jan Assmann történész fogalma, s az emlékezetnek arra a formájára utal, amelyet a Bönge–Gyula-duó beszélgetései, valamint a Lány éneke képviselnek: a „régi dicsőség" közös éneklés, anekdotázás által történő szóbeli fenntartására, tovább-hagyományozására.[239] A már többször említett „kollektív emlékezet" Maurice Halbwachs szociológus terminusa – egy adott csoport közös tudásán, s e tudás meg-nem-kérdőjelezésén, egyfajta sensus communison alapul.[240] Vajk–István ebbe a kollektív emlékezetbe hatolt be erőszakosan, írástudókat hozva idegenből, az orális hagyományt elpusztítva, s a beszélt legendárium helyébe írott történelmet állítva. Ezt a gesztust nevezem alább a kollektív emlékezet újraalapításának.

2.4.2. Családtörténet és epikus distancia – egy fontos állomás

A hetvenes évek Szabó Magdájára jellemző, hogy már a *Kanna, hattyúkkal* című, a regény születésének körülményeit tisztázó-feltáró nyitó fejezet nyíltan összekapcsolja a *Régimódi*

[239] ASSMANN, 2004.

[240] HALBWACHS, 2018.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

történet (1977) elbeszélőjét a Szabó Magda nevű íróval, vagyis referencializál (valóságvonatkozást teremt), amikor a mű keresztszülőjeként, ötletgazdájaként a Szépirodalmi Kiadó vezetőjét, Illés Endrét (1902–1986) jelöli meg. Ugyanez a hang *A szkéné* című második fejezetben a cselekmény földrajzi-kultúrtörténeti terével ismerteti meg az olvasót – színes és részletgazdag tabló formájában rögzítve, mutatva be az egykori Békés és Hajdú vármegyék világát, szociális sokféleségét. „Hegyes bajszú hontaták, snájdig tiszti patkányok, illemmosolyú szüzecskék, bonviránléptű, pökhendi lakkcipők, nyikorgó nevetésű tántik, tolókocsis grószik és stüszivadász hetykeségű onklik rémítő operettlibrettóját látjuk – arcokba, mozdulatokba, alakokba írtan, tüntető feleslegességükbe festve."[241] A szűken vett családtörténet, a naplókból, levelekből, fényképekből és más perszonáliákból rekonstruált „magyar Buddenbrook" a *Dramatis personae* című harmadik, mindkét megelőzőnél terjedelmesebb szövegrész három portréjában (*Jablonczay Kálmán*, *Gacsáry Emma*, *Jablonczay Lenke*) bontakozik ki.

Egyszerre családregény s dokumentumregény a *Régimódi történet*, lévén több generáció sorsát-históriáját vetíti elénk („viszi színre", hogy a regény bázismetaforájánál maradjunk), s ugyanakkor „régimódi történet" is, hiszen a századvég, a „szekuritás korá"-nak egyedülálló atmoszféráját árasztja. Az asszonysors tematikáját elsőként exponáló Kaffka Margit-i hagyományhoz kapcsolódik tehát, miközben a dédanya figuráján keresztül a *fin de siècle* regényvilágának központi szociális problémakörei nyernek ismét aktualitást. Az édesanya életrajzába oltott sajátos önéletrajz, Jablonczay Lenke „prózaportréja" 1884-ben kezdődik, centrumában Rickl Mária (1842–1915) alakjával, aki a magyar irodalom gigászi erejű asszonyhőseit, Babits Cenci nénijét, Gion Rézijét, Csalog Eszter nénijét idézi. E tiszteletreméltó s hátborzongató mátriárka életének tragédiája a kalmár-életelv s a dzsentri-tempó kibékíthetetlen ellentétéből fakad – férjében s fiában, e két tékozló, részeges úri ivadékban egyként csalódnia kell; sírig tartó megvetés, száműzetés lesz e „kanok" örökös osztályrésze.

„Anyánk gyűlölte a szüleit"[242] – Tarján Tamás szerint ez az aforisztikus tömörségű kijelentés magyarázza, rendezi el a *Régimódi történet*et.[243] S ez a gyűlölet az – tehető hozzá –, amelynek okát az író-utód sokáig nem érti; ez lesz a „nagy titok", amely későbbi kutatásainak fókuszában áll. Az 1960-as *Disznótor* szemhatárát, mely bevallottan a *Régimódi történet*ben életre csókolt óvilág első megközelítése, még érezhetően beszűkíti az édesanya lelki-szellemi

[241] BELOHORSZKY, 1997, 360.

[242] SZABÓ, 2006c, 92.

[243] TARJÁN, 2009b, 230.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

hatása. Idő, érettség, fáradságos utánjárás és fokozott epikus distancia szükségeltetik a saját, karakteres értelmezés kialakításához. Ez lesz azután e családregénybe oltott nevelődési regény tétje, melyet az írói hangnem- és szemléletváltás iránt érzékeny kritika pontosan diagnosztizál. „A gyűlölet és a szeretet, az elutasítás és az odaadás ellentétessége helyett egyre inkább a kiegyenlítő szemlélet válik meghatározóvá, nemcsak a megérteni, hanem a megbocsátani tudás is" – állapítja meg Vasy Géza.[244] „[B]e kell vallanunk, hogy a *Régimódi történet* íróilag szubjektív szintjét, a feltárulkozást, a gátlástalan igazmondás különlegességét tartjuk a könyv egyik legfőbb erényének. Az ütközetet, melyet az írónak saját magával kellett megvívnia, az indulatoktól, megrögződésektől mentes objektív igazság jegyében" – csatlakozik kollégája véleményéhez Kónya Judit.[245]

Egyedül e rögös út, az empatikus belehelyezkedés, a körülmények aprólékos lélektani mérlegelése vezethet el ama felfoghatatlan gyermekkori trauma gyökereihez, amelyre a Gacsáry Emma és Jablonczay Kálmán Junior balsikerű házasságából született „Kislenke" személyisége épül, s amely csupán évtizedekkel később, saját gyermeke boldogsága, írói sikerei révén nyerhet részleges feloldást. Innét érthető meg továbbá a kővé dermedt szívű Rickl Mária aggkori rajongása a szép és tehetséges Lenke iránt, aki egy életre szóló szerelmi csalódás és egy rövid, ám annál boldogtalanabb házasság után a Szabó Elek nevezetű csodalénnyel lép sírig tartó lelki-szellemi szövetségre.

Bár a kritika kedvezően fogadta a regényt, nem kerülhetjük el a vitát Iszlai Zoltánnal, aki a *Régimódi történet* megjelenésének idején úgy vélte: Szabó Magda műve „egy eszközeinek teljes arzenálját használó, tehetségével okosan gazdálkodó, elemében levő írónő pályájának csúcspontja."[246] A pálya vége felől ugyanis már tisztán látszik: az addigi munkásságáért 1978-ban Kossuth-díjjal kitüntetett író önéletrajzi indíttatású alkotási gyakorlatában a *Régimódi történet* csupán egyetlen, noha kétségkívül alapvető fontosságú állomás. A regény Jablonczay Lenke és Szabó Elek gyermekének 1917. október 5-i születésével zárul; nem valamiféle célszalagot szakítva át a kollektív emlékezetbe emelt történelmi szcéna révén – éppen ellenkezőleg: utat nyitva a személyes emlékezet kiáradásának, a 2002-es *Für Elise* szövegterében kulmináló kíméletlen én-analízisnek.

Történelem és aktualitás – színpadi konzekvenciák

[244] VASY, 1998, I, 66.

[245] KÓNYA, 2008, 166.

[246] ISZLAI, 1983, 37.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Az 1970-es évtizedet lezárandó, három történelmi ihletésű drámáját gyűjtötte kötetbe az író (*Erőnk szerint*, 1980) – címével Vörösmarty nagyversének, a *Gondolatok a könyvtárban* szállóigévé vált soraira utalva. „Mi dolgunk a világon? küzdeni / Erőnk szerint a legnemesbekért. / Előttünk egy nemzetnek sorsa áll." S az eltérő időpontokban, különböző felkérések nyomán született, sikeres és kevésbé sikeres publikációkat és színházi premiereket megélt szövegek együtt, egyetlen könyv keretei között valóban új értelmet nyernek: a felelősségérzettől átitatott küldetéstudat reformkori eszméje-ideája szerves kötést létesít közöttük. Szabó Magda alapkérdése világos: vajon a darabjai hőséül kiszemelt történelmi alakok – a Gézák, Vajkok, Gál Nagyok és IV. Bélák – valóban „erejük szerint" cselekedtek-e az olyan sorsdöntő időkben, mint 994, 1241 vagy 1604? S a hangsúly itt az *erejük*, a *képességeik szerinti* cselekvésen van – Szabó Magda át- és újraértelmez, nem ítéletet hirdet. Valószínűleg azért, mert a letűnt korok tényeinél fontosabb számára a kérdés: milyen üzenet, milyen aktuális, a mindenkori „fényes nap"-ok résztvevőinek s alakítóinak szóló intés-óvás olvasható ki hősei történetéből.

Hogy e nemes szándék végül nem minden esetben vezetett teljes eredményre? Hogy az „izgalmas történelmi fikció" olykor engedményeket tett a „kimódolt példabeszéd"-nek, az „élettelen parabolá"-nak – amint arra Tarján Tamás figyelmeztetett?[247] Nem vitatom. Inkább kiegészítésként, semmint ellenvetésként teszem hozzá: Szabó Magda a történelmi események megjelenítésében a hitelesség illúzióját igyekezett kelteni, s ebben kezére járt az a konzervatív dramaturgiai építkezés, amelynek fölismerése, ha fel nem is oldhatja, de legalább megmagyarázza a szerzői instrukciók helyenként zavaró didaktikusságát. Ami az *Erőnk szerint* darabjaiban újszerű, így is tisztán látszik: a kollektív emlékezet mitizáló narratívái helyébe a fiktív történetalakítás során képződő új típusú – szépirodalmi igényű – legendák lépnek.[248]

A kötet *Az a szép, fényes nap* című nyitó darabja az író műfaji megjelölése szerint „történelmi játék"; eseménysora a Vajk Istvánná keresztelése előtti napon bontakozik ki. Klasszikus generációs tragédia szemtanúi vagyunk: Gyula, Géza és Vajk a három nemzedék reprezentánsai. Mindhárman ugyanazt kívánják, mégis más – a többiekével ellenkező előjelű – inspirációk, megfontolások jegyében. A mindvégig azonos cél – a nép, a közösség üdve – dacára a végkifejletben „teljesen hátat fordítanak egymásnak, lelkileg megsemmisítik egymást, véglegesen és végletesen egyedül maradnak."[249]

[247] TARJÁN, 1983a, 124.

[248] Lásd erről a következő, igen alapos elemzést: BARANYAI, 2019, 265–277.

[249] NAGY, 1976a, 27., 1981, 333.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Géza célja, hogy Vajk két nemzedék múlva bosszút állhasson Augsburgért, épp fia neveltetésén bukik el. Amit a fejedelem hadicselnek tekint, azt Vajk komolyan veszi, s eltökélt célja, hogy tűzzel-vassal – a szabad magyarok pusztulása árán is – megvalósítsa. A mitikus magyar múltban gyökerező kommunikatív emlékezet, a hagyományközösség ősi elve áll szemben a kollektív emlékezet újraalapítását, szabályozását célul tűző modern államalakulat istváni álmával. „Figyelj, Vajk! Én megtanítom ezt a népet felejteni, te meg a fiad vagy az unokád megtanítja emlékezni újra. És akkor abbahagyhatjuk a táncot végre" – tisztázza szándékait Géza. – „Miféle táncot? Megint erről beszélsz?" – kérdi ingerülten Vajk, a nyugati orientáció felkentje; mire apja kiteríti kártyáit: „Két nemzedékre van szükségem, Vajk, két nemzedékre, amelyet békén hagynak, míg újra meg nem erősödik a nép, és olyan hatalmas nem lesz, mint volt az első nagy generáció."[250]

Felejtés és emlékezés dialektikáját, megmentő taktika és megváltó etika kettősségét erősíti meg a címbe rejtett kétértelműség is. A Lány pogány éneke („Az a szép, fényes nap / az isten jobb szeme, / az a szép, fényes hold / az isten bal szeme") erős kontrasztot képez a keresztség eljövendő felvételének ceremoniális pillanataival, a „nagy nap" jelentőségével, melyet a reálpolitikus Vajk hittel vár, Géza taktikai zsenijének fényes diadalaként tervezget, a bizánci nosztalgiáihoz foggal-körömmel ragaszkodó öreg Gyula pedig közössége végórájaként vizionál. Nem csoda, hogy a darab 1976. február 14-i premierje osztatlan sikert hozott az író, valamint a rendező, Marton Endre és a Nemzeti Színház társulata számára. (Gézát Sinkovits Imre, Vajkot Kálmán György, Gyulát Kállai Ferenc alakította.)

A „holtig haza", Debrecen fölkérésére született *Kiálts, város!*-t Lendvay Ferenc állította színpadra, premierjére 1973. szeptember 28-án került sor a debreceni Csokonai Színházban. Gál Nagy István drámája „a kálvinizmus dicsérete; bírálata is ugyanakkor."[251] A közéleti és magánemberre szakadt városatya ugyanis – a protestantizmus kíméletlen etikája jegyében – nemcsak saját, de leánya életét, boldogságát is föláldozza Debrecen boldogulása érdekében. A szöveg egyúttal eklatáns példája Szabó Magda forráshasználatának. Amint arra Maczák Ibolya rámutatott: a mű Szűcs István *Szabad királyi Debreczen város történelme* című, 1871-es munkájából merít, míg utóbbi a Barta Boldizsár-féle 1666-os krónikára támaszkodik.[252] A filológus szerint a szerző dramaturgiai okokból – a drámaiság és a sűrítés szempontjai szerint – módosította a forrásokból megismert történelmi eseményeket. Kutatásai nyomán kiderül: a

[250] SZABÓ, 1980b, 88–89.

[251] TARJÁN, 1983a, 117.

[252] MACZÁK, 2019, 278–287.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

címbe emelt „kiálts város” szekvenciát övező három mondatnyi bibliai idézetet az Ézs 14,24–31. három különböző szöveghelyéből kompilálta az író.

A *Szép, fényes nap* sikerén felbuzdulva, a trilógiaépítés szándékával íródott *A meráni fiú*, amely szintézisnek s egyúttal továbblépésnek ígérkezett. A darab 1980. február 22-i premierje azonban nem igazolta vissza író és rendező optimizmusát – jószerivel egyedül Nagy Péter értékelte pozitívan Lengyel György és a Madách Színház társulatának munkáját.[253] Szabó Magda elkeseredését csupán részben enyhíthette Király István magánlevele, amely a közösségéhség kielégítése, a hiteles pátosz s a karakterformálás bátorsága miatt dicsérte a darabot.[254] Pedig IV. Béla sorstörténete ideális téma. A „meráni fiú” anyja, Gertrudis meggyilkolásának traumatikus örökségével sújtva ül trónján, s küzd a belső viszályokon (az egyházi és világi hatalmasságok konfliktusain) túl a külső támadásokkal, a keleti tatár fenyegetéssel és a nyugati diplomáciai cselszövésekkel. Csakhogy „A meráni fiú képességei és vonásai nincsenek arányban egymással”. „Képességei nyilvánvalóan jelentékenyek […], vonásai azonban egy szenvelgő és ügyetlen, szeszélyes és lobbanékony embert mutatnak”.[255] Kétségtelen: IV. Béla alakjában az írónak nem sikerült érzékeltetnie a Géza, Vajk és Gál Nagy István figurájában jelenlévő drámaiságot.

Talán a kritika, talán a megváltozott politikai és mediális-kulturális körülmények hatására, Szabó Magda figyelme a nyolcvanas évtized végére a dráma felől ismét a próza felé fordult. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy valaha is megtagadta volna színműírói korszakát. Éppen ellenkezőleg. Amint arra Háy János finom malíciával felhívta figyelmünket: „akár a szülők a kicsit rosszabbul sikerült gyermekre, rettentő büszke volt” darabjaira.[256] Ugyanakkor legyünk őszinték: az 1989-es politikai fordulat – sokakhoz hasonlóan – Szabó Magda számára is komoly megrázkódtatást jelentett. A járhatatlan (vagy legalábbis nehezen járható) utakról mielőbb le kellett térni, a hatalom védte bensőségből, az államilag irányított kultúra világából kilépve véget kellett vetni a kísérletezésnek. Regényt kellett írni – és annál is többet: sikerkönyvet. Valami mást – ami mégis ugyanaz.

2.4.4. Az élettörténet morális tétje – egy nemzetközi kasszasiker

[253] NAGY, 1980, 34.

[254] KIRÁLY, [1978] 2019, 64–66. Lásd értekezésem *Mellékletek* című függelékének 3-as számú dokumentumaként.

[255] TARJÁN, 1983a, 131–132.

[256] HÁY, 2019, 589.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

A *Régimódi történet* (1977) és a *Für Elise* (2002) fundamentális szerepéről, a hátterükben zajló, azonos előjelű önéletrajzi emlékezetmunkáról, a bennük körvonalazódó írói attitűdről már szóltunk, s még visszatérünk e kérdésekhez. Ám kapcsolatuk a rendszerváltozást megelőző pályaszakasz zenitjén megjelent, s a fordulat körüli könyvdömpingben kissé alulértékelt, majd utóbb mesés nemzetközi karriert befutó remekművel, a szintén önéletrajzi ihletésű *Ajtó*val (1987) mindeddig kevés figyelmet kapott. „Testi anyámnak, Jablonczay Lenkének megépítettem a síremlékét a *Régimódi történet*ben – olvasható a regény újabb kiadásainak szerzői fülszövegében –, negyedszázad eltelte után nem hittem volna, hogy lesz még egy kifizetetlen adósságom. De lett, s ennek kiegyenlítése *Az ajtó*: halott anyám kezéből Emerenc munkától elformátlanodott ujjai vették át legjobb önmagam irányítását." Összefűzi azonban a „jobbik én" lázas keresésén, erősítésén túl még valami e sikerkönyveket, s ez a valami nem más, mint e nagy ívű „gyónás" lapjait átitató bűntudat. A tét – akárcsak a Jablonczay-ősök, Rickl Mária vagy Bogdán Cecília esetében – egy másik élet, egy más típusú személyiség és értékrend megértése, valamint e megértés révén az „én", a „saját" artikulálása, újraalkotása.

Az ajtó főhőseit, Szabados Magdát és Szeredás Emerencet önmagáról, valamint Szobotka Tiborral közös Júlia utcai otthonuk egykori bejárónőjéről, Szőke Juliannáról mintázta az író. Nem elsőként (s nem is utolsóként) rajzolva meg e különleges asszony arcképét – hiszen *Menyasszonyok, vőlegények* című 1980-as regényének Mariskájába már az imádott férj beledolgozta házvezetőnőjükkel kapcsolatos emlékeit.[257] Igaz, Szobotka másfelől közelített, s így eltérő következtetésekre jutott: az egyszerű emberek természetes jóságát, tisztaságát valló-hirdető írónővel ellentétben Szobotka számára a bejárónő intézménye a negyvenes–ötvenes évek kapzsi, gyáva, feljelentő házmestereinek ekvivalense volt-maradt. Szabó Magdát az író kíváncsisága átsegíti előítéleteinek, ellenérzéseinek gátjain, őt az élettitok, a személyiségképlet megfejtésének vágya igézi, s készteti nyomozásra. Kusper Judit értelmezése szerint „a regény maga a megfejtés folyamata, igénye, maga az írás".[258]

Szabados Magda és Szeredás Emerenc kétféle intelligenciájának összemérése – Kabdebó Lóránt szavait idézve – „a kiművelt humanizmus és az ős-archaikus emberség szembesítése".[259] És valóban: Emerenc a társadalmi normák és konvenciók helyett univerzális erkölcsi eszmék jegyében él és cselekszik: a szerzetes fáradhatatlan, néma kötelességtudásával, a szentek irgalmatlan hithűségével szolgál és szolgáltat igazságot. A

[257] SZOBOTKA, 2017, 16–19. Lásd még Csizmadia Éva regényes önéletrajzi munkáját: CSIZMADIA, 2012.

[258] KÖRÖMI–KUSPER, 2018, 31.

[259] KABDEBÓ, 1997b, 341.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

modern társadalmakban uralkodóvá váló önmegvalósító, egzisztencialista életmodell és a létezés önértéke helyett az értelmes, emberhez méltó élet elvét vallja, s körömszakadtáig ragaszkodik a saját halál mindenkit megillető alapjogához. Emberi működése és személyisége tovagyűrűző hatásának históriája – e profán üdvtörténet – így nézve az emberi méltóság balladájaként is olvasható.

Magda és Emerenc viszonyában a saját hiúságát tápláló, a tehetségét elismerő hatalom mindenkori elvárásaihoz igazodó írónak és a morális tisztaság kétkezi apologétájának gigászi küzdelme áll előttünk. Muhi Klára találóan foglalta össze Emerenc erkölcsi felháborodásának, értelmiségi gazdáját érintő kritikájának lényegét: „Dologidőben miért jár templomba, miért nem a beteg urával törődik az írásai helyett, miért nem szül gyereket, egyáltalán, miért bízik annyira a szavakban, a könyvekben, a nyilvánvalóan igazságtalan jóistenben, a nyilvánvalóan nem létező túlvilágban, az ostoba politikai rendszerben, amelyiktől a fontos díjat elfogadja."[260]

Az ajtó ugyanakkor nem csupán egy permanens konfliktus, de a kölcsönös kötődés története is. Hiszen Emerenc végül fellebbenti titkainak fátylát, kitárja az írónő előtt múltja, lakása és szíve ajtaját, bebocsátja őt legbensőbb terébe, „ami a saját maga által kialakított erkölcsi normák szerint élő és gondolkodó, kemény kötésű és általában tartózkodó Emerenctől kegynek számító gesztus".[261] Mizser Attila az uralkodásra termett szolgáló e döntő lépését, az általa felkínált emberi szerződést – Jacques Derrida nyomán – a tanúságtevő adományaként értékeli.[262] Csakhogy a szóban forgó adomány egyszeri, intim, személyre szóló gesztus – nem tűrheti sem az indiszkréciót, sem a szeretet zsarnokságát. Magda árulása, mellyel megfosztja Emerencet a saját út következetes végigjárásának lehetőségétől, a haldokló ember exodusát megszentségtelenítő önzés nem bocsánatos bűn. A tragikus vétségből eredő lelkiismeret-furdalás feloldó szelepe lenne tehát *Az ajtó*, e nagy ívű konfesszió. Az írás azonban újabb (tán az előzőnél is súlyosabb) árulás. „[M]aga eladja a férje halálos ágyát, az anyja utolsó mondatát, a saját piszkos belső életét, volt pofája engem is eladni" – szólaltatja meg az író egy 1988-as magánlevelében Emerenc síron túli üzenetét-„értelmezését".[263]

S e ponton *Az ajtó* színtiszta példáját nyújtja a Szabó Magda-alkat lényegi kettősségének, belső megosztottságának. Ami az *Ókút*ban vette kezdetét, s a *Régimódi történet*ben teljesedett

[260] VERRASZTÓ, 2017, 147.

[261] KÓNYA, 2008, 195.

[262] MIZSER, 2018, 80.

[263] SZABÓ, 2010, 207.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

ki, itt válik visszavonhatatlanná, félreérthetetlenné. Nem kérdés többé: Szabó Magda az íróság egyszemélyes intézményét, az *írólétet mint szerepet*, az íróvá válás útját avatta külső-belső témájává (vagyis egyszerre írói programmá és életcéllá). E szerep rendkívül tudatos, komoly „marketing-érzékenységről" tanúskodó fölépítése során a biográfiai-civil életrajzi anyagot szabadon felhasználta ugyan, ám mindenkor alárendelte azt egy magasabb – „irodalmi"-nak hitt/tekintett – valóságformának. Tette (tehette) mindezt addig, míg végül „úgy maradt": az „ókút", a múltnak kútja, melytől joggal óvták-féltették szülei, a tehetség kibontakozásával párhuzamosan beszippantotta őt; s az író lassankint megfojtotta az alternatív, szabad személyiséget – az irodalmi hős a biográfiai-civil embert. Így lett Szabó Magda egyszerre önmaga hőse és áldozata is.

Hansági Ágnes egy kétezres évekbeli irodalomelméleti előadásában éppen Szabó Magda példáján mutatta be *író* és *elbeszélő* egymásba játszásának kínos problémáját. Mint felidézte: az önéletrajzi regénynek szánt *Für Elise* nyilvános premierjén, a szövegben Cili néven szereplő („fiktív") testvér kilétét firtató beszélgetőpartner előtt „Magda néni" a legnagyobb természetességgel húzta elő táskájából hősnője fényképét – e gesztussal kénytelen-kelletlen (mondhatni: *kényszeresen*) referencializálva az eladdig poétikai funkcióban élő-ható-lebegő prózaszöveget, s demonstrálva egyúttal narratív érintettségének-elfogultságának tényét.[264] A *Régimódi történet* és a *Für Elise* szerzője ugyanis nem az *író* és az *elbeszélő* szerepeit választotta el egymástól, ahogyan az a mi „korszerű", „egészséges" (posztmodern?) felfogásunk szerint helyes és követendő lett volna, legföljebb az *író* és a *magánember* szerepeit.[265] Író és elbeszélő tehát nem válik el Szabó Magdánál; éppen ellenkezőleg: példátlan módon egymáshoz tapadnak, a fölismerhetetlenségig egymásba olvadnak – s a magam részéről nem hiszem (nem hihetem), hogy ennek oka tisztán-pusztán korszerűtlenség, technikai avíttság, megrögzöttség, megátalkodottság volna. Mintha ez is a mondanivaló részét képezné; sőt egyenesen ez a sajátos, kényszeres „irodalmi alapviszony" lenne *maga a mondanivaló*.

2.4.5. Az életmű metaregénye

[264] Hasonlóan járt Tarján Tamás, aki a Holmi hasábjain megjelentetett *Für Elise*-cikke nyomán egyenest Bogdán Cecíliától kapott levelezőlapot. Lásd: TARJÁN, 2003, 808–815.; a levél faximiléje: TARJÁN, 2019, 59.

[265] Hogy aztán mikor és mennyire volt Szabó Magda – volt-e egyáltalán – magánember, ez megint izgalmas kérdés; s miután a hagyaték mindmáig nem kutatható, egyelőre az írónő és férje, Szobotka Tibor naplóira (SZABÓ, 2017c.; SZOBOTKA, 2019.), a *Drága Kumacs!* címmel kiadott levelezésre (SZABÓ, 2010.), valamint a kortársak visszaemlékezéseire vagyunk utalva.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Felületes szemlélő könnyen arra a megállapításra juthat, hogy az *Ókút* (1970), a *Régimódi történet* (1977) és a *Für Elise* (2002) Szabó Magda önéletrajzi regénytrilógiájának egy-egy, térben-időben egymástól távol született-megjelent része, vagyis egyetlen nagyobb, összefüggő történet fejezetei. Sőt, miután a *Für Elise* fülszövege a regény folytatását helyezi kilátásba (amely, mint ismeretes, az író életében már nem jelent meg), akár tetralógiában is gondolkodhat az óvatlan olvasó. Sajátos pikantériát kölcsönöz e naiv értelmezésnek a *Magdaléna* című szövegmontázs,[266] melynek szerkesztői egy meg nem valósult regényterv töredékes szövegnyomait gyűjtötték egybe. Csakhogy e szilánkokból megismert *Für Elise* szemlátomást köszönő viszonyban sincs az ezen a címen megjelent regénnyel: ambíciói szerint eleve más történelmi kort, más életszakaszt „dolgozna fel", mint „névrokona".

Bár e különös kötet *A másik Für Elise nyomában* alcímet viseli, egyértelművé téve, hogy nem a „debreceni éveket" mintázó első rész folytatásáról, hanem egy zsákutcába futott szövegelőzményről van szó, tulajdonképpen máig sem tisztázott a *Magdaléná*ban közölt anyag és a 2002-es regény viszonya. Hiszen az *En route* fejezet *A Für Elise második kötetének nyitófejezete* alcímmel jelent meg annak idején a Holmi című folyóiratban (2003/6.), s ebben egy asszociációs hullám taraján váratlanul Cili is felbukkan, aki viszont egyértelműen a 2002-es regény hőse, még akkor is, ha Agancsosként már az *Ókút*ban, majd Blanka figuráján keresztül a *Katalin utcá*ban megjelent/újjászületett.

Ami a 2002-es sikerkönyv és a 2017-es „könyvszenzáció" szövegét mégis összeköti, az az író kikristályosodó művészi attitűdje. A *Für Elise* Szabó Magdája nemegyszer ironikus-önironikus játékot kezdeményez saját szövegeivel; önmaga – egyszerre avatott és elfogult – monográfusaként ítél és értelmez. Hűen a Pierre Nora által megfogalmazott elvhez: mozgásban tartja, bizonyos értelemben ismét mozgásba hozza a családtörténetet, rendületlenül folytatva-mélyítve ezáltal az emlékezést, s továbbra sem vetvén oda annak morális tétjét az immáron párhuzamos narratívákban gondolkodó posztmodern szövegirodalom koncául.

Izgalmas kontrasztot képez e „régimódi" bátorság a *Für Elisé*-ben meghökkentő nyíltsággal leleplezett „Árnyék"-személyiségrész felett érzett, illetve az anyai és a saját sors ellentétéből fakadó bűntudattal. S ha már Jung fogalmát használom, hadd utaljak itt Mohás Lívia 2018-as könyvecskéjére, amely minden túlzása és túlkapása mellett egyedülálló érdemet mondhat magáénak, amennyiben ismét felhívja figyelmünket *A pillanat* (1990) című

[266] SZABÓ, 2017b.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

remekműre.[267] Különös tekintettel az *Aeneis* Creusa-epizódjára, amelynek megértéséhez – a *Für Elise* végelemzése szerint – „még érnem kellett, időbe telt, sok évtizedbe, mire megfogant bennem saját magam életrajzi regényeként […] *A pillanat*."[268] A Creusa–Caieta-nexus kétségkívül a fogadott testvér, az érzékeny, együgyű, csupa-szív Cili és az ő művelt, „szíve-nincs", ironikus Dódijának kapcsolatát előlegezi.

Amit Szabó Magda én-elbeszélője a *Für Elise* lapjain kimondat Magdolnával, nem is volna lehetséges az önéletrajzi talajon serkent fiktív másik nélkül. Az Árnyék nem tanulmányozható fény nélkül – márpedig az emlékező elbeszélő éppen erre kíváncsi: a gyermekkorától benne rejlő (élő-ható) Másikra, akivel vállvetve, bajuszt akasztva, harcolva-ölelkezve létrehozta írói életművét. S azt hiszem, ez valójában e metaregény tétje: sikerül-e kirajzolnia a narratív azonosság örök pandanjaként megjelenő erkölcsi azonosság szubjektumát. „Cili én vagyok, sokféle önmagam" – olvassuk egy helyütt, majd pár sorral odébb: „Cili én voltam, ő meg én, azaz egymás hiányai, ketten alkottunk reális egészet".[269] A szerzői vízióban tükröződő harmonikus Cili–én alapviszony azonban kétségeket ébreszthet az olvasóban. Magam úgy látom: Cili és Magdolna a Paul Ricœur által őmagaság (*ipséité*) és ugyanazonosság (*mêmeté*) kifejezésekkel jelölt identitásalkotók[270] reprezentánsai: egyezés és ütközés drámai dialektikájának végpontjai.

A regény első felét átitató bűntudat utóbb az énvédő teljességeszményben oldódik fel – ezáltal lehet a *Für Elise* elbeszélő-hősének útja mégis sikertörténet. Noha Magdolna – rendhagyó módon – itt nem a bűnbánó asszony neve, hanem az irigy, a féltékeny, a már-már gonosz, kegyetlen gyermeké, Cili, vagyis az a pozitív szelferő, amelyet e név jelöl, végül mégis győzedelmeskedik: a megértés és megbocsájtás, az örök emberi értékek felismerésének képessége szavatolják a hős számára a kibontakozás, az egésszé válás, a boldogság esélyét.

[267] MOHÁS, 2018.

[268] SZABÓ, 2007, 16.

[269] SZABÓ, 2007, 48–49.

[270] RICŒUR, 1999c, 388.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

2.5. A pszichohistóriai megközelítés

(Pilátus)

A Szabó Magda-életmű mostohagyermekének számító *Pilátus* (1963), ez a gazdag és kiforrott nyelvezetű, arányosan fölépített regény – a *Danaidá*hoz (1964) és a *Mózes egy, huszonkettő*höz (1967) hasonlóan – valahogy évtizedeken át elkerülte az életmű elemzőinek figyelmét, holott szemléleti és tematikai szempontból egyfajta hidat képez az alanyi költői és az önéletrajzi életműrétegek között.[271]

Alábbiakban egy regény és egy hipotetikus – irodalmi és nem-irodalmi források szilánkjaiból (re)konstruálandó – életrajzi narratíva párhuzamos olvasására teszek kísérletet annak érdekében, hogy a történeti-filológiai módszerekkel összegyűjtött, gyakran egymásnak is ellentmondó adatok fényében érzékelhetővé váljék Szabó Magda *Pilátus* című regényének alkotás-lélektani háttere. Értelmezési kísérletem természetesen – mint minden értelmezés – legalább oly mértékig konstrukció, mint rekonstrukció. A Szabó Magda-életút avatatott ismerője, Bakó Endre joggal figyelmeztetett *Az ajtó*ról írott 1988-as kritikájában, hogy „Az élményi inspiráció voltaképpen művön kívüli szempont";[272] munkámban az életrajzi narratíva szövegnyomai éppen ezért nem a műértelem konstitutív elemeiként jelennek meg. Nem is a „traumairodalom" átfogó, egy irodalmi szövegtípus funkcionális lényegét, egzisztenciál-ontológiai karakterét megragadó fogalmával közelítek egy általam választott prózai alkotáshoz – amint azt *Elmondani az elmondhatatlant* című kötetében Menyhért Anna tette[273] –, hanem egy életmű *szépirodalmi* és alkotója *személytörténeti* narratíváinak összehasonlító elemzésére vállalkozom. E kockázatos nyomolvasás során – Felman és Laub javaslatát követve – megkísérlem összekapcsolni a „szöveg kontextualizálását" és a „kontextus

[271] A regényből 2019-ben filmadaptáció is készült belőle: *Pilátus – Szabó Magda azonos című regényének adaptációja*, Budapest, Cross Dot Film Kft., 2019, 74 perc. Rendezte: DOMBROVSZKY Linda, producer: KÖVES Ábel. Szereplők: HÁMORI Ildikó, GYÖRGYI Anna, TERHES Sándor, SZIKSZAI Rémusz, MÁHR Ágnes, MARTIN Márta, KAKASY Dóra, SZÉKELY B. Miklós. A filmet 2020. november 1-jén 21:20-kor mutatta be a Duna Televízió. A premier kapcsán az MTVA M5-ös csatornájának *Librettó* című műsorában 2020. október 29-én SOLTÉSZ Márton irodalomtörténésszel ÁRVAI Zoltán és MORVAI Noémi beszélgetett. Az adás felvétele megtekinthető: https://mediaklikk.hu/video/2020/10/29/szabo-magda-pilatus

[272] BAKÓ, 1988, 74.

[273] MENYHÉRT, 2008, különösen: 11–60. A vállalkozás fogalmi problematikájáról lásd: BÁN, 2008, 1375–1378.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

szövegként való olvasását”,[274] majd az etikai kérdésfölvetés fókusza, a tematikus ismétlődések dinamikája és a figyelem sűrűsödési pontjai alapján tetten érni az egyéni trauma ökonomikus mintázatait.[275]

Megközelítésem a maga nemében a legkevésbé sem újszerű: Martin Gliserman már az 1990-es évek közepén abból a föltételezésből indult ki, hogy lényegében minden narratív szöveg a trauma, a törés, a szimbolikus rend fölbillenésének történetét, illetve annak leágazásait beszéli el.[276] Trauma és írás biológiai kapcsolatát – a narratív gyakorlatnak az agy neurokémiai és neuroanatómiai működésére gyakorolt terápiás hatását – a klinikai pszichiátria évtizedek óta kutatja; következtetéseiket újabb és újabb tanulmányok igyekeznek átültetni az irodalomértés gyakorlatába. Louis Oppenheim egy 2005-ös, Samuel Beckett művészetét vizsgáló írásában például nyíltan összekapcsolta a trauma mozzanatát a terápia mechanizmusával, az alkotói kreativitás hátterében a vizsgált szövegek terápiás funkcióját azonosítva.[277]

2.5.1. Határhelyzet

Mint ismeretes, 1950 júniusa (a Köznevelésben megjelent recenziósorozat utolsó darabja) és a *Ki hol lakik?* című leporellókötet 1957-es megjelenése között az írónő – a Kardos László által biztosított szerény műfordítói penzumon túl – csupán az asztalfióknak dolgozott; tanári állása

[274] „We thus propose to show how the basic and legitimate critical demand for *contextualization of the texts* itself needs to complemented, simultaneously, by the less familiar and yet necessary work of *textualization of the context*; and how this shuttle movement or this shuttle reading in the critic's work—the very *tension between textualization and contextualization*—might yield new avenues of insight, both into the texts at stake and into their context—the political, historical, and biographical realities with which the texts are dynamically involved and within which their particular creative possibilities are themselves inscribed.” – FELMAN–LAUB, 1992, xv.

[275] A trauma alatt olyan érzelmi sokkélményt értek, amelyet valakinek az elvesztése vált ki. „Freud számára a trauma ökonómiai fogalom, és egy külső behatás nagyarányú pszichés tárgymegszállására [cathexis] vonatkozik, amely áttöri az észlelő-tudati rendszer, avagy az ego védőburkát.” Freudnál „az ego a trauma okozta behatás pszichés megszállására az ennek megfelelő ellenmegszállással válaszol, olyan védekező mechanizmus segítségével, amely a trauma szabad és mozgó energiáját megpróbálja kötött, nyugvó állapotú energiává alakítani. Ha ez a védekező stratégia sikeres, az ego ökonómiája visszaáll, és az örömelv újra uralomra lép.” – CRITCHLEY, 2007, 644.

[276] GLISERMAN, 1996.

[277] „To the extent that any form of therapy is ultimately biological, which is to say that it works precisely by altering the brain's neurochemistry and neuroanatomy, over and above its aesthetically innovative value, Beckett's writing was creative in being therapeutic.” – OPPENHEIM, 2005, 69.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

mellett, Erkaj és Bezzubova „Sztálin-kantátáinak” magyarításával párhuzamosan írta első regényeit. A nagyrészt önként vállalt szilenciumot követően három irányban indult el: megkezdte édesanyjától hallott-örökölt mese-szüzséinek kidolgozását (*Bárány Boldizsár*, *Sziget-kék*, *Tündér Lala*), megírta ifjúsági regényeit (*Születésnap*, *Álarcosbál*, *Mondják meg Zsófikának*), s az 1960-as *Disznótor*ral nekilátott az önéletrajzi-családtörténeti saga anyagának kibontásához, az édesanya, Jablonczay Lenke portréjának fölvázolásához. Végül, de nem utolsósorban az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején sorra publikálta különböző individuál- és szociálpszichológiai dilemmákra fókuszáló parabolaregényeit. Ezek sorába illeszkedik – a már említetteken túl – az 1969-es *Katalin utca* és az 1963-as *Pilátus*.

Kár volna tagadni: Szabó Magda regényei valahol a lektűr és a magas irodalom határán helyezkednek el. Ám a honi kritika régen sem, ma sem igazán ismeri az igényes lektűr, a „közép”, a „middlebrow” irodalmának fogalmát.[278] A *Pilátus* szerzője ráadásul kortársi időkeretben gondolkodott, s a hatvanas évek oktató-nevelő, a tudatformálás igényével fellépő irodalomesztétikája számára nem volt sem elég progresszív, sem elég marxista, nem ragadta meg kellőképpen a kora Kádár-kor munkásosztályának problémáit, s így persze nem szolgálhatta annak érdekérvényesítését sem. Ha meg is jelennek a regényben munkásszereplők, ábrázolásuk „torz”, „elégtelen”; a kritika aktuális és az irodalomtörténet retrospektív optikája szerint egyaránt elmarad a kor szocialista munkásirodalmának, Fejes Endre *Rozsdatemető*jének (1962), Bálint Tibor *Zokogó majmá*nak (1969) vagy Kertész Ákos *Makrá*jának (1971) szemléleti összetettségétől.[279] A *Pilátus* hősei a patriarchális vidéki nagyváros úri középosztályának reprezentatív alakjai (a bírósági jegyző és háztartásbeli felesége), az 1945 utáni új értelmiség osztálytudat és politikai küldetés nélküli idealistái (Antal, Lídia) és karrieristái (Iza); a háttérben legföljebb kiskereskedők és magánzók (egy palástkészítő, egy trafikos, egy leszázalékolt újságárus vagy egy éjjeliőr) tűnnek fel.

Az 1953-ban született és 1958-ban megjelent *Freskó*t még egyöntetű lelkesedés fogadta, mondván: lapjait a rothadó, konvencionális, farizeus-reakciós régi és a történelem mozgásirányát híven követő új, szocialista világ közötti átmenet előérzete hatja át. A hatvanas éveket a kísérletezés időszakának, az ekkor született műveket pedig a téma- és hangkeresés korjellemző termékeinek szokás tekinteni.[280] Kosztrabszky Réka publikációi és PhD-értekezése mutatott rá hosszú idő után először e leegyszerűsítő álláspont tarthatatlanságára.[281]

[278] A *lowbrow–middlebrow–highbrow* fogalmi hármas értelmezését lásd: LYNES, 1954.

[279] A regény fogadtatásához lásd: FENYŐ, 1963.; KATONA, 1963.; B. NAGY, 1963.

[280] NÁDORI–REMÉNYI, 2014, 284.

[281] KOSZTRABSZKY, 2015, 147–168., 2019x, 84.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Az életmű szemléleti, formai és tematikai genezisének, az írói pályakép és életút párhuzamos, egymásba fonódó szálainak fölfejtésére azonban Kosztrabszky sem vállalkozott, holott a *Pilátus* jelentősége, az írónő pályáján, művészi kibontakozásában betöltött szerepe-funkciója csupán így válik nyilvánvalóvá, s így tapinthatunk rá a regény iránti korabeli fanyalgás mélyebb, implicit okaira is.

Gondolatmenetem a regény elemzéséből indul ki, Dombrovszky Linda filmadaptációjára csupán kontrollanyagként – mint egy, a sajátomtól lényegi pontokon eltérő olvasatra – hivatkozom. Szándékom azonban messzibbre mutat a regény textuális értelmezésénél: egy életmű teljes spektrumának tükrében szeretném kitapintani a *Pilátus* szerepét; a szociálpszichológiai és kulturális-történeti értelemben egyaránt rendkívül komplex Szabó Magda-jelenség felől, az autorizált œuvre ismeretében igyekszem megragadni a dolgozatom címében jelzett alkotáslélektani határhelyzetet. Hipotézisem szerint az önként vállalt szilencium időszakában született regények, a *Freskó* (1958) és *Az őz* (1959), de tulajdonképpen még az 1960-as *Disznótor* mögött is egy narcisztikus szemléletű, énközpontú családtörténet fikcióba ágyazása folyik. Az 1970-es *Ókút* lesz a határkő, mely véget vet a jelzett tendenciának: az irodalmi siker kapuján átlibbenő író, aki a hatvanas években mind több kritikát kap hangkörének, tematikájának, poétikai eszközeinek kimerülését, leszűkülését illetően, rábízza magát a kortárs sajtóorgánumok segítségével fölépített médiaszemélyiségére; áttér a nyílt önéletrajziságra, s innentől a dokumentum mezébe öltözteti a mindaddig fikciós díszletek közt folytatott terápiás írásgyakorlatot. Megy mindez odáig, hogy az 1989-es rendszerváltás környékén, az írónő alkotóerejét hol blokkoló, hol megsokszorozó paranoid skizofrénia elhatalmasodásával egyidejűleg a családtörténet is összezavarodik. Beteljesedik a családi átok, amelytől az írónő egy életen át rettegett: megcsapja a téboly transzgenerációs traumájának előszele.[282]

A *Pilátus* az átmenet regénye: az alkotói életút forrásainak ismeretében mindkét – a fikcionalizáló s a dokumentarista – tendencia jegyeit fölismerhetjük szövegében; nem véletlen, hogy e regény lapjain jelenik meg először az „ókút" kifejezés.[283] A családtörténet a neurotizált alkotói én terápiás késztetéseit tekintve elsődleges tárgynak tűnik – ez azonban

[282] Szabó Magda kórképét Rétsági György professzor, az Állami (Kútvölgyi úti) Kórház I. sz. belosztályának vezető főorvosa diagnosztizálta. Az írónő 1994-es lelki- és elmeállapotát híven tükrözi az az autográf forrás, melynek fakszimiléjét közétette: CSIZMADIA, 2018, 100.

[283] Az életmű bázismetaforájává emelkedő kifejezés először a négy őselem (Föld, tűz, víz, levegő) nevére keresztelt regényegység közül a római IV-es számmal jelölt utolsó szövegszakasz nyitányában szerepel: SZABÓ, 2008d, 214.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

csupán a látszat; a terápiás írás funkciójából következően mindig kizárólag szerzőjéről szól. Nem az anyáról, nem az apáról, a férjről vagy a testvérről, hanem a hozzájuk fűződő viszonyról, amely Szabó Magda esetében csalódásoktól, frusztrációktól, veszteségektől és kompenzációs kényszerektől terhelt. Sigmund Freud szerint az elfojtások két irányban törhetnek felszínre az ember életében: szublimálódhatnak – művészi tehetség révén – maradandó esztétikummá, vagy szublimáció hiányában neurózissá, pszichoszomatikus betegséggé fajulhatnak. A kettő természetesen nem zárja ki egymást – József Attiláé mellett, ha eltérő mértékben is, de Szabó Magda sorsa ugyanezt példázza. Műveinek lektűrjellegét (a frappírozott valóságot, a didaktikus szerkesztésmódot) a piaci szempontokon, az olvasóknak és a politikának tett esztétikai engedményeken túl talán éppen az magyarázza, hogy az elfojtott tudattartalmakat az író – jóllehet újabb és újabb kísérleteket tett rá –, sosem tudta kimozdítani a látencia állapotából, s a művészet eszközeivel felszínre hozni. Végül minden bizonnyal ez az oka annak is, hogy Szabó Magda a kezdeti írói sikerektől eltekintve mind kevésbé tudta elválasztani, sőt epikai világának kiteljesedésével párhuzamosan egyre tudatosabban közelítette egymáshoz (majd a *Für Elise* hasábjain végképp egybemosta, fölcserélte) az életrajzi ént és a lírai-prózai hőst.

2.5.2. A hallgatás tornyai

A *Pilátus* cselekményének lényege, az írónő által közvetíteni kívánt „eszmei mondanivaló” néhány mondatban összefoglalható.[284] A megözvegyült idős asszonyt, Szőcs Vincénét egyetlen lánya, Iza magához költözteti pesti, József körúti lakásába. A saját szociokulturális közegéből, vidékies életformájából kiszakított, az 1960-as évek összkomfortos világába helyezett asszony és számára idegen, munkától hajszolt életet élő gyermekének kapcsolata azonban sehogy sem szervesül harmonikus egységgé. Hiányzik kettejük között a családi traumák feldolgozásához és az együttéléshez egyaránt nélkülözhetetlen kommunikáció, az őszinte párbeszéd. Iza Pilátusként, egyfajta helytartóként, egy személyben dönt anyja sorsa fölött: előbb pálcát tör, majd a válság elmélyültével, a bekövetkező tragédia árnyékában kezeit mossa. Vagyis felméri a helyzetet, racionálisan dönt, intézkedik az idős asszony Pestre költöztetéséről, a lélektani vonatkozásokat azonban – úgy is, mint jeles szakorvos, a halál, az

[284] „Minden könyvem kiindulópontja a gondolat, amit magyartanár koromban úgy tanítottam: az eszmei mondanivaló. Tehát az az egyetlen igazság, ítélet, figyelmeztetés, amelynek kimondása írásra késztet. Mondjuk a Pilátusban annyi, hogy vigyázzunk az öregekre, az anyagi gondoskodás még nem ment fel senkit a szüleiért való erkölcsi, emberi felelősség alól.” – FÖLDES, [1962] 1997, 15.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

elmúlás esküdt ellensége – ideális esetben elkerülhető komplikációknak tekinti. „Annosa arbor non transplantatur”: a vén fát nem lehet átültetni – tartja a latin közmondás. S amint a példa mutatja: Iza édesanyja sem éli túl a gyökereiből való kiforgatást; egészsége, egzisztenciája összeroppan a fölöslegesség érzése és a bűntudat kettős terhe alatt.

A két lelkialkat sajátosságai, a két főhős vágyai, reményei és kudarcai természetesen egyszerre érvényesülnek – Szabó Magda kórképe a legkevésbé sem tendenciózus. Pontosan láttatja az anya és a felnőtt gyermek attitűdjének sajátosságait: az egyik rendre úgy dönt, hogy nem kérdez, a másik úgy engedelmeskedik, hogy sosem jelzi saját szándékait. Az apa, míg él, szívesen mesélne a szülők ifjúkoráról, a szerelemről, mely a civilizáció keze nyomán lakóteleppé formátlanodott, titokzatos nevű Balzsamárokban lobbant lángra, s amelyből leányuk született. Elénekelné gyermekének a dalokat, melyek lélekben hazarepítik, csakhogy Iza „irtózott a szomorú történetektől, még balladát se lehetett dalolni neki, mert zokogva követelte, hogy gyógyuljon meg benne a halott; sose hallgatta végig azt a szép diákkori dalt sem, amelyet [apja] annyiszor el próbált énekelni neki.”[285] Szőcs Vince azonban – lányához hasonlóan – makacs, kitartó ember: élete utolsó percéig nem adja fel a reményt; hisz benne, hogy gyermekével megtalálják a közös lelki otthont. Még halálos ágyán is Izát hívja, amint erről az öreg bíró utolsó három, felhőtlenül boldog napjának társa és tanúja, az emlékek „ókút”-ját felfakasztó Lídia nővér utóbb beszámol.[286] Csakhogy „Iza semmiben sem hisz, amiben az öregek hisznek”;[287] Iza „nem szeret emlékezni”.[288] A regény végére az olvasó rádöbben: emlékezet és otthonlét két magányos pillére között fájón hiányzik az összekötő híd, az önzetlen szeretet.

Szőcs Iza orvos; a progresszió, a haladás, a mítosztalan, értelmes, építő élet híve – és mint ilyen, karaktere az emancipált, dolgozó szocialista nő sajátos gúnyrajzaként is értelmezhető. A halál számára rendszerjelenség, amelyet ugyan el kell fogadni axiómaként, megfellebbezhetetlen tényként, de amelynek a mélyére ásni, az emlékeket bolygatni már nem szabad, nem kell – sőt nem is érdemes. Tépelődő belső beszéde, vívódásai alapján nem kétséges: ez a rendkívül kemény, tudatos és teherbíró nő szeretetet próbál adni az anyjának, csak épp nem úgy, nem abban a formában, ahogyan annak szüksége volna rá. Dombrovszky Linda filmjében az idős asszony egyenest nekiszegezi a kérdést leányának: „Szeretsz te engem?” Mire Iza azt feleli: „A lánya vagyok!” Ezen a ponton a rendező értelmezése és az

[285] SZABÓ, 2008d, 265.

[286] SZABÓ, 2008d, 15.

[287] SZABÓ, 2008d, 27.

[288] SZABÓ, 2008d, 21.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

adaptáció szabadsága egyszerre érvényesül, az idézett párbeszéd ugyanis nem szerepel a regény szövegében – s nyilván nem véletlenül. Ellenkezne az írónő koncepciójával, melynek lényege a párbeszéd hiányának cselekményszervező elvvé avatása. Míg Szőcs Etelka hite szerint „ráhozza a bajt a családra, amit óvatlanul szóba formáltak”,[289] lánya szemében a hallgatás ősi tilalma nevetséges babona; varázstalanított világában a nyílt, informatív kommunikáció, a kendőzetlen, érzelemmentes igazságbeszéd az érintkezés alapformája. Az ősök mély érzelmi intelligenciája utódjukból, úgy tűnik, hiányzik. Iza képtelen kilépni a ráció adminisztratív valóságából, és empatikusan belehelyezkedni egy másik ember élethelyzetébe. Ahogyan volt férje, az asszony irgalmatlan racionalitását megsokalló Antal egyik belső monológjából kiderül: a bátor és jóságos Iza valójában „fukar” és „gyáva”:[290] „[Ö]nző vagy – mondja ki ítéletét a férfi az alvó asszony fölé hajolva –, s kinek-kinek annyit adsz magadból, amennyi nem zavar meg a munkádban”.[291]

Szabó Magda hőse nem elég bátor, hogy kimutassa az érzéseit, ugyanakkor nem elég önzetlen ahhoz, hogy kompromisszumokat kössön, s igazán bizalmába fogadja az édesanyját. Hogy ne áldozatot vállaljon, kötelességet teljesítsen, gyermekkori számlákat egyenlítsen ki a vele való kapcsolatában, hanem örömöt találjon változó élethelyzetükben: átéljen és ugyanakkor élni hagyjon, élni segítsen. A budapesti lakásban egymást követő rosszízű jelenetek olvastán nyilvánvaló: Iza nem találja a felnőtt gyermek szerepkörét. A tény hátterében nyilván a korai kötődés és a szocializáció későbbi fázisainak homályába nyúló, a személyiségfejlődéssel egyidős lelki zavarok húzódnak, hiszen Iza már gyermekként egy koravén, autisztikus személyiség jegyeit mutatja. „Izának mindig igaza volt – szögezi le a narrátor. – Az volt a megszokhatatlan Izában, hogy mindig, mióta élt, igaza volt. Gyerekkorában, ha megszidták vagy megpaskolták valamiért, utóbb mindig kiderült, hogy feleslegesen bántották; Iza egyszerűen csak tudott valamit, amit ők, felnőttek, nem, mehettek hozzá bocsánatot kérni, és még csak az az elégtételük se lehetett meg, hogy Iza duzzog, pofákat vág, panaszkodik. Iza csak nézte őket, tárgyilagosan, s azt mondta vékony hangján: »Na látjátok!«”[292] A belátás, az okulás a szülők „osztályrésze” lesz. Fölcserélődnek a szülői és gyermeki szerepek, ami utóbb Szőcsék családi tragédiájának forrásává válik. Anya és lánya kapcsolatának mineműségéről sokatmondón vallanak Iza belső monológjai. „Számba veszlek, mint kutya a kölykét, és felszaladok veled Pestre. Úgy várlak már, anyám!” – olvasható a

[289] SZABÓ, 2008d, 22.

[290] SZABÓ, 2008d, 276.

[291] SZABÓ, 2008d, 275.

[292] SZABÓ, 2008d, 32.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

regény második, *Tűz* című nagyobb ciklusának első fejezetében.[293] Nyilvánvaló, hogy a háromfős család kapcsolatrendszeréből kezdettől fogva hiányzik a nevelés, a ráhatás kölcsönössége; nem csoda, ha Iza a későbbiek során is képtelen a nevelődésre – bármifajta önreflexióra és változásra –, s fiatal felnőtt korára statikus személyiséggé merevedik.

2.5.3. Iza balladája

Szabó Magda műve aparegénynek indul, anyaregényként folytatódik, s végül Iza balladája lesz belőle. Nem véletlen, hogy a regény címét számos idegen nyelvű tolmácsolója – az írónő tudtával és beleegyezésével – „Iza balladája"-ként fordította.[294] A míves formában elbeszélt tragédiában ugyanis lírai monológok és drámai párbeszédek váltják egymást, jellemfejlődésről, heurézisről azonban – már ami a központi hőst, Szőcs Izát illeti – nem beszélhetünk. „[A] halottak mindenestül meghalnak, és soha többé nem adható nekik semmi, sem engesztelésből, se szomorúságból, se szeretetből" – döbben rá az öregasszony férjének robusztus márvány sírköve előtt.[295] Iza bensőjében ugyanez a ráeszmélési folyamat soha nem megy végbe. A regény végén ugyanúgy megszólítja szüleit, ahogyan Vitay Georgina az édesapját Horn Mici házában, csakhogy Gina élete az *Abigél* végére beletorkollik a válaszokba; őt a valódi felismerések, s nem a félreértések özöne ragadja magával. Iza, ez a szemellenzős lélek a regény végére teljesen elmagányosodik; egyedül a fukar, pákosztos, butuska vénlány, Horn Gica iránt érez gyöngéd szeretetet a történet epilógusát adó kihallgatási jelenet során. Szüleit ekkor már hiába szólítja: „A halottak nem feleltek."[296]

Olybá tűnik, Iza balladájában a meg nem értés kontinuitása hordozza a tragikumot: képtelen fölismerni anyja krisztusi alakjában az ártatlan vádlottat. Éppen ellenkezőleg, pilátusi identitásában megerősödve kerül ki a családi bonyodalmakból, s már a rendőrőrsön megkezdi sajátos „gyógyulását". Kétségbeesett „nyomozása" során minden újabb jel, minden újabb adat csak megerősíti téves valóságértelmezését. Miért főzött az anyja teát a hazaútra? Miért őrizte meg a régi ház kapukulcsát? Nyilván vissza akart térni egykori otthonába – Antalhoz. Lélekben tehát mindvégig hűtlen volt hozzá, soha nem is akart igazán vele élni,

[293] SZABÓ, 2008d, 70.

[294] Spanyolul *La balada de Iza* (Mondadori, 1963), franciául *La ballade de la vierge* (Seuil, 1967), olaszul *La ballata di Iza* (Einaudi, 2007) angolul *Iza's Ballad* (Harvill Secker, 2014) címmel jelent meg.

[295] SZABÓ, 2008d, 201.

[296] SZABÓ, 2008d, 280.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

közös otthont rakni. „Becsapott – gondolta Iza";[297] „Becsapott".[298] „Hálátlan volt – gondolta Iza –, milyen hálátlan volt, a szerencsétlen. Eladott volna engem egy meggyfa botért meg a dohányszitáért."[299] „Meghaltál, anyám – gondolta Iza azzal a személytelen részvéttel, amellyel az ember húsz esztendeje porladó szerettei sírkerítésére könyököl –, mert a Balzsamárok meg Antal meg az értelmetlen tárgyak erősebbek voltak annál a szeretetnél, amellyel szerettelek. Meghaltál, szegény szívem, pedig mindent megpróbáltam érted, amire csak ember képes, de nem tudtál mit kezdeni vele. Én ártatlan vagyok."[300] A kognitív torzítás eredményeként anyja lesz Júdás, az áruló, míg saját magára a kisemmizett gyermek szerepét osztja. Iza paranoid „heurézise" tehát negatív előjelű, még akkor is, ha funkcióját tekintve kétségkívül adaptív, vagyis túlélni segít, amennyiben e felmentő-önigazoló narratíva révén egyszer s mindenkorra megszabadul a szülők alakjában kísértő, testet öltő emlékezet – az *emlékezés mint felelősség és kötelesség* – rémétől. „Iza e percben nemcsak az eszével, az ösztönével is tudomásul vette, hogy anyja nincs többé, s mert végre tudomásul vette, kevésbé fájt az elvesztése is. Ebben a pillanatban, anélkül hogy tudott volna róla, elkezdett *feledni* és *gyógyulni*. Lekapta arcáról a kezét, most már fel tudott nézni."[301] A szilánkokból összeáll a nagy ívű önfelmentő narratíva. Az anya halálának ódiumát felelőtlen embereknek kell viselniök: az építkezésen bóklászó szenilis öregasszonynak, az anyósát új barátnője kedvéért felügyelet nélkül hagyó Antalnak, a figyelmetlen éjszakai őrnek, az építkezésen dühöngő részeges idegennek.[302] Iza ártatlan.

Szőcsné tragikus sorsát a regényben mindvégig sajátos balladai homály övezi: a baleset vagy öngyilkosság ténye nem mondatik ki feketén-fehéren, csupán egy pillanatnyi áttűnés vetíti előre a végkifejletet. „[I]nkább meghal, semhogy azt érezze, hogy segítség helyett nyűg valakinek az életén"[303] – idézi Szőcsné gondolatait az omnipotens narrátor. Ugyanez a mindentudó hang ugyanakkor tapintatosan hallgat az építési területen történt éjszakai haláleset körülményeiről. Mintha az öregasszony egyik valóságból egyszerűen átsétálna egy másikba, a félkész lakótelepről a Balzsamárok világába – kilépvén végre leánya életéből,

[297] SZABÓ, 2008d, 239.

[298] SZABÓ, 2008d, 247.

[299] SZABÓ, 2008d, 249.

[300] SZABÓ, 2008d, 250.

[301] SZABÓ, 2008d, 249. (Kiemelés tőlem – S. M.)

[302] SZABÓ, 2008d, 270.

[303] SZABÓ, 2008d, 127.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

melyben nem volt számára hely, s egyúttal a sajátjából is.[304] A kút, az életrajzi életműréteg nyitányát jelentő 1970-es *Ókút* kötet bázismetaforája Dombrovszky filmjében is megjelenik. A létrát azonban, amelyen az öregasszony jelképesen is fölfelé, a földiből az égi világ felé indul, egy műugrósánc deszkájához hasonló pallóra cseréli a rendező. A „lélek lép a lajtorján" szuggesztiója, a tragédia finom, költői lebegése, a ballada motivikus-szimbolikus feszültsége, telítettsége e műfogás nyomán menthetetlenül odavész. Nem célom természetesen, hogy kimerítően regisztráljam regény és filmváltozat különbségeit. Hogy az öregasszony neve itt Anna, ott Etelka? Hogy Horn Margit palástkészítő helyett Dombrovszky víziójában a sírkőfaragó (Székely B. Miklós) kapja a Gica nevet? Hogy Iza a regényben tegezi, a filmben magázza édesanyját? Elhanyagolható apróságok. A fent idézett, centrális szerepű kérdés–felelet páros kivételével – amely egyértelműen a rendező beékelése –, a film hűségesen követi az írói koncepciót.

Ami a díjnyertes alkotást *mint adaptációt* fájón tendenciózussá teszi, az a regény első negyedében körvonalazott érzelmi attitűdök negligálása. Túl könnyen, s túl hamar azonosul a rendező az öregasszonnyal. Dombrovszky filmjéből nem derül ki, hogy Szőcsné kezdetben szívdobogva várja a leányával való közös életet – mi több, retteg az öreg házban reá váró dologtalanságtól és magánytól, a néma hervadástól. A bejelentést, hogy nem marad magára, hogy imádott gyermeke magához veszi, örömkönnyek közt veszi tudomásul. „Most aztán igazán elkezdett sírni: a megkönnyebbülés, a megváltás, a szabadulás élménye egyszerre rontottak rá. Nem lesz semmi abból, amitől rettegett, nem lesznek üres esték, értelmetlen nappalok, albérlők, felelősség nélküli, hosszú napok. Mire Iza hazavetődik a rendelőintézetből, ő készre fogja várni mindennel, és együtt lesz vele minden egyes szabad percében, mint valaha gyerekkorában. Tudta, hogy nem hagyja el, de azt, amit ajánlott, nem remélte, erre nem is gondolt."[305] A temetés és a végleges felköltözés között a regénybeli Iza gyógyfürdőbe küldi anyját – pihenni, feledni –, s szállodai szobájában az öregasszony mások sem töri a fejét, sőt tervrajzokat készít róla, hogy miként rak majd új otthont, új, közös fészket Budapesten.

Dombrovszky Linda filmjében – nyilván a művészi üzenet tolmácsolása, a nézőkre gyakorolt hatás érdekében – Iza úgy lép be anyja életébe, „mint Pilátus a krédóba". Csakhogy

[304] A Balzsamárok és a mögötte föltételezett Álomzug szó kapcsolatát érzékenyen elemzi: KECZÁN, 2018b, 501–502. Mint írja: „A két, a fiktív és a valóságos helynév között nemcsak a szavak hangulata és filozofikus tartalma, hanem a strukturális azonosság is rokonságot teremt. Az előtag enyhület-tartalmát az utótag menedék-jelentése fokozza."

[305] SZABÓ, 2008d, 28.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Iza nem szervetlen, neutrális szereplője a történetnek: nem csupán ágens, de ízig-vérig szenvedő alany is. Nem kerülheti el sorsát, szembe kell néznie a kérdéssel: „mit kezdjen az anyjával".[306] Szabó Magda regényében Iza is áldozat. Nyilvánvaló, hogy szereti a szüleit, hogy bántja, amiért képtelen anyjával újra a gyermekkori szimbiózis melegében élni. „Iza szerette a szüleit, nemcsak egy gyerek ragaszkodásával, hanem a bajtárs szenvedélyével is."[307] „Iza az anyját semmivel se szerette kevésbé, mint az apját, csak másképpen és más okok miatt. Hét éve nem lakott már otthon, […] anyja öregkori lényét Pesten ismerte meg voltaképpen. Most ébredt rá, hogy volt egy ifjúkori emléke az anyjáról: egy vidám, bátor, tapintatos, kicsit ijedős, kedvesen szeleburdi teremtés integetett felé a múltból, aki mulatságos rendetlenségéért bőven kárpótolt mindenkit szelleme édes frissességével s azzal a meghatározhatatlan valamivel, amivel az otthont otthonná tudta tenni."[308] Tudjuk, hogy Iza keresi a megoldást – még ha általában rossz irányban is. „Rettenetesen bántotta, hogy az öregasszony állandó jelenléte irritálja."[309] „Törte a fejét, mit kezdjen az anyjával."[310] Miközben úgy véli – persze tévesen –, hogy anyja helyzete könnyebb, mert „ki tudja fejezni magát síremlékkel meg koszorúkkal",[311] tudat alatt deklarálja, hogy ragyogó szakmai karrierje mellett képtelen az érzelmi önkifejezésre. A Gary Chapman által definiált öt szeretetnyelv[312] közül jó, ha kettő, az *ajándékozás* és a *szívesség* gesztusaival élni tud, ám az öregasszony „anyanyelveit" jelentő *elismerő szavak*at, *minőségi idő*t és *testi érintés*t képtelen biztosítani a számára. Mindazt tehát, amit a férje – akár zenét hallgattak, akár újsághíreket böngésztek –, lénye természetességével sugárzott. A film egyik legbeszédesebb, legszívbemarkolóbb jelenete, amikor az öregasszony születésnapjának reggelén lánya megpróbálja gyöngéden, szeretettel ébresztgetni, ám az érintésig, az ölelésig már képtelen eljutni.

Szőcs Etelka a történet első, felívelő szakaszában abban reménykedik, hogy otthonrakó képességét Pesten ismét kamatoztathatja majd, s Iza éppen ettől fosztja meg őt a kíméletre, a teljes pihenésre hivatkozva – tudat alatt saját nyugalma, kényelme érdekében. Kár, hogy az újrakezdett közös élet ívének ez a reményteli nyitó szakasza nem kapott hangsúlyt Dombrovszky Linda megindító alkotásában. Bizonnyal megsokszorozta volna a rendező

[306] SZABÓ, 2008d, 106.

[307] SZABÓ, 2008d, 106.

[308] SZABÓ, 2008d, 112.

[309] SZABÓ, 2008d, 112.

[310] SZABÓ, 2008d, 106.

[311] SZABÓ, 2008d, 188.

[312] CHAPMAN, 1992.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

művészi víziójának s a két főszereplő, Hámori Ildikó és Györgyi Anna mesteri játékának hatását.

2.5.4. Ihlet és funkció

Szerencsére réges-rég elmúltak azok az idők, amikor az irodalmi mű keletkezésének idejéből, társadalmi-történelmi szükségszerűségéből, valamint szerzőjének életrajzi körülményeiből vezették le annak üzenetét, mondanivalóját. Az irodalom folytonos funkcióváltása közepette azonban nem állhatunk meg a műértelmezés gyakorlatát felszabadító teoretikus fordulat vívmányánál, az immanens műelemzésnél – mint egyetlen üdvözítő, tudományos metódusnál – sem. Az irodalom közönsége a nyolcvanas–kilencvenes évek emancipációs küzdelmei óta szemléletileg megifjodott, gyökeresen megváltoztak a befogadás mediális keretfeltételei, s velük a közvetítő-értékelő szakma funkciója, játékszabályai. Végtelen számú online felületen „éli életét" Szabó Magda nyelvek tucatjaira lefordított életműve és annak recepciója is. A fordítók bevezetői, nyilatkozatai, az olvasók kommentjei, blog- és vlogbejegyzései, az újságírók, kritikusok és tudós elemzők szólamai egy olyan új, folyton változó diskurzusteret hoztak létre (s alakítanak, gazdagítanak napra nap), amely befolyással bír az életmű kanonikus pozíciójára, s amelytől éppen ezért nem függetlenítheti magát a pályaív kutatója sem.

Amikor Szabó Magda 1970-ben egy merész gesztussal közreadta életrajzának első kötetét – ő maga látta el ezzel a műfaji címkével az *Ókút* című könyvet[313] –, még senkinek sem jutott eszébe egy önéletrajzi és családtörténeti saga nyitányaként olvasni ezt a vallomásos Ich-Erzählungot. Senki sem gondolta, hogy a jelentésadás folyamatát, a fikció–valóság perspektívaváltást vagy az érzelmi feszültség semlegesítését a szöveg gyakorlati funkciójaként értelmezze. Hiszen ekkor a *Régimódi történet* (1977), a *Megmaradt Szobotkának* (1983), *A pillanat* (1990) és a *Für Elise* (2002) Szabó Magdája még „a jövő zenéje" volt. A hetvenes évtized hajnalán az alanyi költő, az ötvenes–hatvanas évek parabolaregényeinek szerzője, valamint a *Hullámok kergetése* (1965) és a *Zeusz küszöbén* (1968) című útirajzok öntudatos író-szerzője állt az olvasók előtt, s teremtett e vízválasztó

[313] „[É]letem első tíz esztendejét összegző életrajzomban, az *Ókút*ban" – olvasható egy interjúban. – SZABÓ, 1980c, 379. „Önéletrajzot, valódit, most írok életemben először. […] Minden szó igaz benne, mint ahogy a cím is az. Az ókút ott állt egykor szüleim kertjében." – nyilatkozta az írónő 1969-ben, nem sokkal az *Ókút* megjelenése előtt. (GÁCH, [1969] 1997, 35–36.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

(Esterházy Péter által méltán kiemelt jelentőségű[314]) kötettel új referenciát az alanyi költő, a rádió- és televízió-műsorokban, napilapok, női magazinok hasábjain nyilatkozó médiaszemélyiség, a mind népszerűbb kortárs prózaíró és az eladdig jószerint ismeretlen magánszemély világa között.

Mióta Szabó Magda 2007 novemberében távozott az élők sorából, egymás után jelennek meg levelezésének töredékei, naplójegyzeteinek, fényképeinek válogatásai. Az *Örömhozó, bánatrontó* (2009) és a *Drága Kumacs!* (2010) című levelezéskötetek, valamint a *Nyusziék* (2017) című napló kiadásával párhuzamosan ráadásul megszaporodtak az írói pályát, életutat és személyiséget árnyaló-megidéző források, kommentárok is. Gergely Ágnes kulcsfontosságú esszéjét[315] megdöbbentő részletekkel egészítették ki a fő vetélytárs, Jókai Anna emlékiratai,[316] a férj, Szobotka Tibor naplója,[317] majd a „barátnők", Mohás Lívia és Csizmadia Éva arcképvázlatai,[318] végül, de nem utolsósorban a független kutatók, Bakó Endre és Verrasztó Gábor tényfeltáró munkái.[319] E források egyfelől kétségkívül megerősítették az életmű önéletrajzi – a *Kívül a körön* (1980), a *Záróvizsga* (1987) és a *Merszi, Möszjő* (2000) kötetek által alkotói oldalról is alaposan körülbástyázott-nyomatékosított – olvasatát, amennyiben láthatóvá tették a biográfiai háttér bizonyos vonatkozásait. Másfelől egy személyiség kialakulásának, szakmai ambícióinak és emberi mozgatórugóinak kulisszatitkaiba is bepillantást engedtek; lehetővé tették egy huszadik századi női írókarrier individuál- és szociálpszichológiai értelmezését, ihlet és funkció viszonyának pszichonarratológiai vizsgálatát.

Az életmű nyíltan életrajzi vagy az életrajzzal játékot kezdeményező darabjai első pillantásra könnyedén beilleszthetőnek tűnnek egy traumacentrikus értelmezési keretbe: e regénynek csupán megszorításokkal nevezhető könyvművekben egy-egy meghatározó életkrízis szavakká formálását, az élmény szintjéről a nyelv szintjére történő átültetését – mintegy „műfordítását" – érhetjük tetten. Az *Ókút* így nézve az „idilli" gyermekkor, a *Régimódi történet* a „példaképi jelentőségű" édesanya, a *Megmaradt Szobotkának* pedig az „imádott" férj elvesztésének traumáját formálja történetté – megszabadítván szerzőjüket az

[314] ESTERHÁZY, 1997. Részleteiben újraközli: LAKATOS, 1997, 46–50. Teljes terjedelmében közli: ACZÉL, 2002, 152–157.

[315] GERGELY, 2015, 105–110.

[316] JÓKAI, 2017.

[317] SZOBOTKA, 2019.

[318] MOHÁS, 2018.; CSIZMADIA, 2018.

[319] BAKÓ, 2014, 268–271.; VERRASZTÓ, 2017.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

érzelmi terhektől, felszabadítva egyúttal az alkotó ember mentális erőforrásait. Amint arra J. C. Kaufman egy 2006-os tanulmányában rámutatott: az expresszív, vallomásos próza, általában a distanciateremtő epikus formák inkább szolgálják a koherens (s éppen ezért gyógyító, terápiás hatású) narratíva megalkotását, mint a lírai, kivált az alanyi költői beszédmódok.[320] Így lehet, hogy a második világháború borzalmait feldolgozó, *Szüret* című elbeszélő költemény[321] után Szabó Magda hamarosan az önéletrajzi ihletésű próza felé fordul – 1970-ig lényegében a fikciós elbeszélés keretei között maradva. Az *Ókút* szerzője – az irodalomterapeutát idézve – „egy koherens történetet mesél el, melyben felismeri és megfogalmazza negatív érzelmeit, de nagyobb hangsúlyt fektet a pozitívakra, figyelmet fordít a kognitív folyamatok megfogalmazására is, és mindezek által képes új megvilágításból szemlélni az átélt esemény[eke]t."[322] Ihlet és funkció kapcsolata a pálya elején és érett szakaszában tehát jól tetten érhető. Kérdés: vajon mit kezdhetünk az ötvenes–hatvanas évek regényeivel, melyek mindegyikében felfedezhetők ugyan önéletrajzi elemek, hangjuk, problémaérzékelésük azonban nem kapcsolja őket evidensen az alkotói személyiség egzisztenciális válságaihoz, „sorsfordító pillanatai"-hoz?[323] Mit kezdhetünk – kezdhetünk-e egyáltalán valamit – az „önéletrajzi ihletés" kifejezéssel a *Freskó*tól a *Für Elisé*ig vezető út, vagyis a médiaszemélyiség bekebelező tendenciájának, a tematikus beszűkülés és a formai fellazulás párhuzamos folyamatainak elemzésekor.

Mohás Lívia 2018-as arcképvázlatát forgatva mindvégig arra vártam, vajon mikor lát hozzá a pszichológus végzettségű szerző, hogy az általa vizsgált kulcsregény, *A pillanat* nagy lélektani metaforájának pszichobiográfiai távlatot adjon, vagyis következetesen, a fent jelzett források kontrolladataira támaszkodva, az œuvre teljes szövegterének ismeretében elemezze az általa személyesen is jól ismert szerző életrajzi narratíváit. A Mohás Lívia által „diagnosztizált", több-kevesebb sikerrel körülírt „rejtőzködő személyiség" azonban továbbra is rejtve maradt. Szabó Magda 100. születésnapja kapcsán a Petőfi Irodalmi Múzeum *Annyi titkom maradt…* címmel rendezett tárlatot.[324] De vajon milyen titkokról lehet szó? Egyáltalán mit értsünk azon, hogy a *titkok* mindvégig *megmaradtak*? Amíg az elemzők az életrajzi nyomokat a műértelem konstitutív elemeiként keresik – a titkok megfejtése valamiféle immorális fiókban kotorászást jelent, amely ráadásul korszerűtlen, hiszen éppen az irodalmi

[320] KAUFMAN, 2006, 268–282.

[321] Az 1949-re datált költemény első megjelenése: SZABÓ, 1975d, 249–348.

[322] JAKOBOVITS, 2018.

[323] KABDEBÓ, 1984, 296., [1984] 1997a, 176., 2019, 32.

[324] BORBÁS–KISS, 2017.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

mű irodalmiságát csorbító olvasatokhoz vezet. Azt javaslom tehát, próbáljuk a megmaradt titkokat olyan, az alkotói személyiséggel haláláig együtt élő, feldolgozhatatlan élményekként kezelni, melyek újabb és újabb narratív kidolgozása a terápiás írás lélektani késztetéseivel és funkcióival mutat lényegi rokonságot.

Kiemelkedő – mondhatni: vízválasztó – jelentőségű ebből a szempontból is a *Pilátus* című regény. Kiss Noémi egy alkalommal a rá jellemző nyíltsággal tette szóvá: „Számomra nagyon érdekes, hogy ő [mármint Szabó Magda] érzelmileg tökéletes gyerek- és ifjúkorról számol be, amelyben szerető család vette körül, majd később megtalálta élete párját, akivel szintén lelki harmóniában élt – műveiben mégis szenvedő főhősök szerepelnek, általában szörnyű gyerekkorral, méltatlan párkapcsolatban sodródnak, nem tudnak kiállni magukért, és megnyomorított lelkivilággal evickélnek keresztül az életen. Hogy lehet ennyire ellentétes ez a két világ?”[325] A válasz valószínűleg abban a sok évtizedes kétfrontos harcban rejlik, amelyet Szabó Magda saját személyiségének harmóniájáért folytatott. Oly démonokkal küzdött, melyekkel képtelen volt leszámolni, ugyanakkor sikert sikerre halmozott, mert tudatosan fölépített médiaszemélyiségét ügyesen használta fel annak érdekében, hogy önépítő, öngyógyító munkájának költségeit fedezze általa. Szabó Magda látható életének sikerét, evilági jómódját, művészi fénykorának és másodvirágzásának királynői pompáját új megvilágításba helyezi az alkotó ember egzisztenciáját – lelki nyugalmát és morális tőkéjét – emésztő „titkok” sötét világa.

2.5.5. Bűn – gyász – iszony

A jeles debreceni irodalomtörténész, Bakó Endre 2012-es, *Szabó Magda sírba vitt titkai – avagy kompenzációk és elhallgatások az életműben* című tanulmánya elsőként ismertette levéltári forrásokra hivatkozva az írónő édesapjának 1937-ben kirobbant sikkasztási ügyét, amely egyike azoknak a sokkoló és szégyenletes eseményeknek, melyeket Szabó Magda művei újra és újra tematizálnak. Dr. Szabó Elek a rendelkezésre álló források alapján „állam- és jogtudományi államvizsgá”-val rendelkezett,[326] s 1907-ben lépett Debrecen város szolgálatába. Aljegyzői rangban kezdte karrierjét, tíz éven át polgármesteri titkárként

[325] SZEDERKÉNYI, 2020, 292–293.

[326] „[N]evezett főiskolai tanulmányait a bemutatott jogakadémiai végbizonyítvány tanúsága szerint az 1905. évi október hó 30. napján fejezte be”. – BALOGH, 1942, 202.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

tevékenykedett. A kommün és Erdély román megszállása idején három évig a katonai és illetőségi ügyosztályt vezette, majd a munkásbiztosítóhoz került miniszteri biztosként.[327]

> 1919-ben megpályázta a gazdasági tanácsnoki állást, de nem nyerte el,[328] majd 1926. január 1-től árvaszéki ülnök és hivatalból városi képviselő lett, később a hivatal helyettes elnöke 1937. szeptember 27-ig. Ekkor dr. Tatay Zoltán árvaszéki elnök sikkasztás gyanújával feljelentést tett ellene a polgármesternél. Kölcsey Sándor a szolgálatból azonnali hatállyal felfüggesztette, és fegyelmi eljárást rendelt el ellene. Ügyét közigazgatási fegyelmi bíróság elé vitték, illetve vele párhuzamosan bűnvádi eljárást indítottak ellene a Debreceni Királyi Törvényszéken. A vád: öt rendbeli sikkasztás és okirat-hamisítás.[329]

Csizmadia Éva (Szabó Magda egykori „barátnője") posztumusz kiadott visszaemlékezése hosszan idézi Bakó Endre kutatási eredményeit, majd egyetlen mondattal rövidre zárja a bonyolult ügyet. „[H]ogy mégse szenvedjen ő és családja semmiben hiányt, [Szabó Elek] a rábízott »árvák pénzéhez« nyúlt, azt eltulajdonította".[330] A történet első ízben *Az őz* című regény lapjain jelenik meg – ekkor még egy eltávolító optika közvetítésével, mely élesen szembeállítja az „apám" szó által jelzett imaginárius tartományt és a hivatali visszaélés bűntettét. „Béla nagybátyám hozott valami munkát, de apa kizavarta a házból. Nem tudom, mit csinált a nagybátyám, erről soha nem esett szó, valami hivatali visszaélés lehetett, a megyénél szolgált, a főispáni hivatalban. Apám sose vállalt el semmit, aminek a jogosságáról nem volt meggyőződve."[331] A szégyenletes családi titok, a sikkasztás maga az iratok alapján vitathatatlan tény, jóllehet az árvaszék kasszájából hiányzó összeget – a Szabó család segítségével – Jablonczay Lenke utóbb kamatostul visszafizette. Lenke asszonynak az ügy megoldása érdekében tanúsított igyekezetét híven tükrözi az egyik károsult, Steinhardt Lajosné vallomása,[332] a családi modell dinamikáját pedig a Kortárs folyóirat körkérdése nyomán született *Író és modell* című vallomás összegzi. „Születésemtől azt láttam magam

[327] Név nélkül, 1925, 6.

[328] „A tanácsnoki állás betöltésére *Szabó* Elek, *Zöld* József és *Tatay* Zoltán jöhetnek számításba. Rangban legidősebb közülük *Szabó* Elek." – Név nélkül, 1919, 5. (Kiemelések az eredetiben.)

[329] BAKÓ, 2014, 266.

[330] CSIZMADIA, 2018, 50.

[331] SZABÓ, 1975a, 25.

[332] Jegyzőkönyv. Készült 1937. december 18-án a helyettes-polgármesteri hivatalban Szabó Elek árvaszéki ülnök fegyelmi ügyében Steinhardt Lajosné sz. Teichmann Dóra debreceni lakos (Piac u. 9.) kihallgatásáról, Hajdú-Bihar Megyei Nemzeti Levéltárban a IV. B. 1414. A jegyzőkönyv fénymásolatát Bakó Endre bocsátott rendelkezésemre, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

körül, hogy a férfi idegen és törékeny, csak kapkod, mindent összevissza zavar, aztán ha baj van, megijed és elbújik a felelősség elől, szegény feleségének kell rendbe hoznia mindent, anyagilag is, erkölcsileg is."[333] És valóban:

> Az egyébként gyenge idegzetű, depresszióra hajló és beteg szemű Szabó Elek (ő jellemezte így magát egy beadványában!) ekkor idegösszeroppanást kapott és hónapokig klinikai kezelésre szorult. A megalázó kihallgatásokkal járó procedúra csak 1942. március 5-én zárult le.[334] A polgármester az élelmezési pótlék és a családi pótlék meghagyásával egyharmadára csökkentette Szabó Elek kiutalható járandóságát, ezt félévenként megújította a többszöri kérelem ellenére.[335] […] Szabó Elek az elhúzódó processzus alatt egyre inkább belebújt az elmebeteg szerepébe, mert így gondolt kilábalni a nyomasztó egzisztenciális és etikai helyzetből.[336]

Amint az Szabó Eleknek a fegyelmi választmány 2/938-as szám alatti határozattal kikézbesített vádindítványa nyomán kelt „észrevételei"-ben olvasható:

> a.) Nővérem, *Szabó Veronika* mint elmebeteg halt meg ezelőtt 3 évvel a gyulai állami elmegyógyintézetben;
> b.) másik nővérem, *Szabó Gizella*, férjezett Sámi Lászlóné üldözési mániában szenved […];
> c.) apám első unokatestvére, *Szakál Viktor* köröstarcsai kereskedő mint elmebeteg halt meg;
> d.) unokahúgom, *Kaszanyitzky Olga*, férjezett Szomjas Gusztávné a debreceni ideggyógyintézetben zárt kezelés alatt áll;
> [e].) első unokatestvérem, *Szabó György* 3 évvel ezelőtt mint gondnokság alatt állott morfinista és kokainista halt meg;
> [f].) unokatestvérem, *Rössler Sándor* volt kassai főmérnök fia elmebetegként lőtte magát főbe;
> [g].) unokatestvérem, *Keresztfalvy Lili* mint elmebeteg a Dunántúlon lakik bátyjánál, házi kezelésben, de elmegyógyintézeti állandó felügyelet alatt áll;

[333] SZABÓ, 1980c, 388.

[334] A kínos eseménysor részletes reprodukálása egy másik dolgozat feladata. A csaknem száz lapból álló iratanyag megtalálható a Hajdú-Bihar Megyei Nemzeti Levéltárban a IV. B. 1414. jelzet alatt.

[335] Az iratok szerint összesen 41 év, 5 hónap és 6 nap szolgálati időt állapítottak meg, illetve 541, 90 pengő járandóságot (ebből 373 pengő nyugdíj, 104,10 pengő lakáspénz, 52,80 pengő pótilletmény, 12 pengő családi pótlék). 1942. évi április hónapra még a tényleges szolgálati idő alatt járó havi 121,59 pengő összegű lakáspénz illeti meg. – BALOGH, 1942, 202–203.

[336] BAKÓ, 2014, 266–267.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

> [h].) atyám másod-unokatestvérének leánya, *Ossikovszky Margit*, férjezett Tóth Ferencné a gyulai állami elmegyógyintézetben állott hosszú időn keresztül gyógykezelés alatt, és most ideiglenesen Köröstarcsán, a család gondozásában áll.[337]

1920-tól maga Szabó Elek is rendszeres ideggyógyászati kezelésre szorult. A bíróság méltányolta helyzetét, s az Igazságügyi Orvosi Tanács 132-es sorszámú „felül-véleményének" adatai alapján, mint elmebeteget, gondnokság alá helyezte.[338] Gondnok gyanánt feleségét, Jablonczay Lenkét jelölték ki, aki – nevük elhallgatását kérő – debreceni szem- és fültanúk szerint „a nyílt utcán is úgy beszélt és bánt a férjével, mint egy félnótás cseléddel".[339] Mindezek fényében szükséges újraolvasnunk azokat az egybehangzó forrásokat, amelyek Szabó Magda időskori paranoid tüneteiről tájékoztatnak,[340] valamint regisztrálni Szabó Elek tragédiájának tovagyűrűző hatását.

Ez utóbbit híven tükrözi a *Pilátus* Szőcs Vincéjének története. A párhuzamok önmagukért beszélnek. Elek 1879. november 3-án született Köröstarcsán, „ev. ref." vallású,[341] akárcsak Szőcs Vince, aki 1880. január 11-én, Karikásgyüdön látta meg a napvilágot. Mindketten életük 80. esztendejében távoztak el az élők sorából – előbbi 1959. március 8-án éjjel,[342] utóbbi 1960. március 7-én.[343] Szabó Magda édesapja 1905. október 30-án fejezte be jogakadémiai tanulmányait, de nem volt sem jogakadémiai tanár (amint azt Bóka László tévesen adta tovább Kovalovszky Miklósnak),[344] sem Debrecen város kultúrtanácsosa, ahogyan azt a médiaszemélyiség egy női magazin hasábjain szuggerálta.[345] Szőcs Vince a

---

[337] A Hajdú-Bihar Megyei Nemzeti Levéltárban IV. B. 1414. jelzet alatt őrzött irat fénymásolatát Bakó Endre bocsátotta rendelkezésemre. (A gépirat részletét javítva, rövidítve idézem – S. M.)

[338] „A debreceni kir. törvényszék közhírré teszi, hogy Szabó Elek debreceni (Balthazár Dezső u. 18. sz.) lakost az 1942. évi január hó 24. napján jogerőre emelkedett P. 6490/3. 1941. számú ítélettel az 1877. évi XX. t.-c. 28 §-ának a) pontja alapján gondnokság alá helyezte. Debrecen, 1942. évi február hó 4. napján." – Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1942/44. (február 24.), 2.

[339] Az adatokért a debreceni Déri Múzeum egykori munkatársát, B. É. kollégámat illeti köszönet.

[340] JÓKAI, 2017, 231.; MOHÁS, 2018, 22.; CSIZMADIA, 2018, 98–99. Lásd még: SOLTÉSZ, 2020, 111–120.

[341] „ev. ref.": az Evangélium Szerint Reformált Magyarországi Keresztyén Egyház tagja.

[342] SZOBOTKA, 2019, 164–165.

[343] SZABÓ, 2008d, 203.

[344] „Ugyanis Bóka bocsátotta Kovalovszky rendelkezésére Szabó Elek egyébként gyér Ady-emlékeit." – BAKÓ, 2014, 266.

[345] „Mikor később az Isten nekem szánta férj megkérte a kezemet, szavak nélkül éreztettem vele az igen-t. Arra kért, hadd kísérhessen el haza, ahol ünnepelni szoktam, mióta iskolai állásom, majd minisztériumi beosztásom elsodort az enyéimtől. Boldogan készülődtem, Cili ekkor már rég Tonelli felesége volt, és Milánóban élt. Sima

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

regény szerint „bírósági jegyző” volt, mielőtt meghurcolták volna, ám Szabó Elekkel ellentétben őt 1945-ben már „rehabilitálták, s kúriai bírói nyugdíjat állapítottak meg neki”.[346] Még a rehabilitációs irat számát („A 9590/1945.”) is megadja az akkurátus regényíró. A kérvényt a történet szerint maga Iza fogalmazza – ő forszírozza, ő viszi az ügyet –; Vince számára ekkor már nincs különösebb jelentősége. Talán Szabó Magda is tett lépéseket a sikkasztási ügy tisztázására, de ha nem is került sor ilyesmire, a jogi lépés helyére egy narratív gesztust iktatva, legalább *megírta* a sikeres apai rehabilitáció történetét. Vágyainak kivetítése – Bakó Endre találó kifejezésével élve – egyfajta „kompenzációt” jelenthetett számára.

„Az emlékeket, sajnos, nem lehet átadni senkinek örökségül” – közli Iza az apjával,[347] holott a múlt nagyon is valóságos hagyaték, s Szabó Magda ezzel az örökséggel küzdött és aratott sikert élete végéig. Maga Szabó Elek fogalmazta meg egy, a „Tekintetes Fegyelmi Választmány”-hoz címzett folyamodványa végén: „a bíróság nem hagyhatja figyelmen kívül azt az érzést sem, amely nekem egyetlen pillanatot sem hagy nyugodtságban, mikor arra gondolok, hogy hányattatásaimban mily emléket hagyok egyetlen leánygyermekemre, aki kitüntetéssel érettségizett, és most mint másodéves bölcsészettan-hallgatónő minden tárgyból jeles, pályadíjakat nyer, és az én nevemmel akar kilépni az élet megpróbáltatásaiba.”[348] A levéltárba került bírósági iratok, orvosi dokumentumok történelemmé, holt adatsorrá dermesztették Szabó Elek ügyét – függetlenül az igazságtól. Szabó Magda regénye az aposztrofé és a prozopopeia (az odafordulás, és az arc-/hangkölcsönzés) alakzatai révén – messzemenően igazolva Somogyi Gyula hipotézisét – képes volt újra arcot adni „a történelem által eltörölt másiknak”.[349] Egy 1962-es interjúban – éppen a megjelenés előtt álló *Pilátus* kapcsán – az írónő kijelentette: „Az eszmei mondanivaló teremti meg hordozóját, a regény főhősét.”[350] A lezárt életmű és az életrajzi források tükrében mind tisztábban látszik: a regényhős megformálásában az eszmei mondanivaló mellett legalább akkora szerepe volt a kompenzáció és rehabilitáció alkotás-lélektani igényeinek is. A szégyenteljes, az identitást élethosszig veszélyeztető, hisztérikus énvédő reflexeket aktiváló, konstans szerepjátszásra

utunk volt, pedig a háború alaposan feldúlta a környéket, de Ilka néni ott várt a nagyállomáson, apámat az új világ régen rábeszélte a nyugdíjaztatás kérésére, ő nyilván a híres debreceni ötös fogatot kéri el, ha még mindig kultúrtanácsos, de hazaértünk villamossal is.” – SZABÓ, 2005a, 18. Az írás a következő líddel jelent meg: „Szabó Magda a Nők Lapjának írta meg karácsonyi *visszaemlékezés*ét”. (Kiemelés tőlem – S. M.)

[346] SZABÓ, 2008d, 92.

[347] SZABÓ, 2008d, 45.

[348] Hajdú-Bihar Megyei Nemzeti Levéltár, IV. B. 1414. (Bakó Endre gyűjtése)

[349] SOMOGYI, 2011, 34.

[350] FÖLDES, [1962] 1997, 15.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

kényszerítő családi titok, valamint az apa halála mint friss veszteség együttesen egy lappangó krízisélményt jelentettek, s a *Pilátus* e komplex örökség feldolgozására tett kísérlet terápiás jegyeit hordozza.

Az évtizedes emlékezetmunkának Szabó Magda 1963-as regénye természetesen csak egyetlen állomása volt. Másfél évtizeddel később, Jablonczay Lenke életének „dokumentum-regény"-ében,[351] a *Régimódi történet* lapjain ismét terítékre kerül a neuralgikus sikkasztási ügy. A hetvenes évek közepére végképp saját médiaszemélyiségének fennhatósága alá került alkotó víziója szerint Szabó Elek fűtől-fától kölcsönkér, hogy a legnagyobb háborús ínség ellenére aranyéletet biztosítson imádott feleségének. Amint rájön, Lenke asszony rendszeresen elkéri férje fizetését, hogy rendezhesse adósságaikat, ám a férj egy napon mindössze egy töredékét hozza haza havi bérének. „Szűköl, mikor a felesége rábámul az alig valamennyi összegre, s nehezen vallja meg, a nyomornak és kétségbeesésnek olyan iszonyata zuhant rá aznap hivatali munka közben, hogy muszáj volt odaadnia a pénzt a gyerekeknek meg az özvegyeknek."[352] Szabó Elek az ügy kipattanása idején azzal védekezett, hogy „munkaiszonyba esett", ezért nem intézte el az árvák tartásdíjának kifizetésével kapcsolatos aktákat; inkább saját pénzéből fizette ki a vallomásában felsorolt kérvényezőket.

> Nem tudom indokát adni annak, hogy miért fizettem ki ezt a több mint ezer pengőre menő és engem egyáltalában nem kötelezett tartásdíjat, illetve tartásdíj-különbözeteket, mert hisz ha egy blankettával elintéztem volna az aktát, ezek a kiutalások megtörténve, az erre kötelezett apák részéről nyertek volna kifizetést, és hogy ezt a csekély munka-elvégzést elmellőzve, inkább sajátomból fizettem, nem tudnám másként megmagyarázhatóvá tenni, mint azzal, hogy idegállapotom megrendült, egy-egy aktával szemben kényszerképzeteim előtérbe jutottak, és a helyes distingválási készség helyét egy idegbeli zavartságra mutató lelki folyamat foglalta el.[353]

Szabó Magda fölmentő narratívája megtorpan a beismerés határán. Miként a *Pilátus* Izája, szülőjeként igyekszik védelmezni, tisztázni, rehabilitálni édesapját.[354] „Nem mintha a mi családunk férfitagjai esendőbbek lettek volna a többieknél: csupa tehetséges, művelt, szolid emberre emlékszem – üzeni az immáron sikeres író Földes Anna 1972-es, *A nő szerepe:*

[351] „Élete dokumentum-regényével még tartozom neki is, önmagamnak is" – jegyezte meg anyjával kapcsolatban az írónő egy 1972-es vallomásában. SZABÓ, 1980c, 392.

[352] SZABÓ, 2006c, 523.

[353] Hajdú-Bihar Megyei Nemzeti Levéltár, IV. B. 1414. (Bakó Endre gyűjtése)

[354] „Apám a komám volt, a barátom, a gyerekem, az ikertestvérem, egy kicsit én magam is, annyira hasonlítottunk egymáshoz biológiánkban, igényeinkkel, ízlésünkkel, mániáinkkal, igazán sok mindenem volt, csak éppen nem a családunk feje és az atyám." – SZABÓ, 1980c, 64–65.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

főszerep című interjúkötetében. – Talán éppen ezért alakult ki az a felfogás, hogy segítenünk kell őket megmaradni a maguk útján, tisztának és tiszteletre méltónak."[355] Ha másként már nem lehet segíteni, hát az (ön)életrajzi elbeszélés és a dokumentumpróza írói eszközeivel.

Az igazság kedvéért meg kell jegyezni: a nagy ívű szembenézésnek, a múlttal történő végső leszámolásnak szánt 2002-es *Für Elise* hasábjain találni azért olyan – már a *Pilátus* lapjain fölvetett-megelőlegezett, ám akkor még elfojtott, rövidre zárt – sorseseményeket, amelyek, ha eufémizáltan is, de már árnyaltabban, az egykori stresszorokat, a nyugtalanító családi titkokat láthatóvá téve bukkannak fel ismét. Noha Szabó Magda egy 1962-es interjúban leszögezte: „regényeimben, darabjaimban sohasem szerepelt igaz történet",[356] a töredékben maradt életmű-szintézis első, *Békának bús brekegése* című fejezetében máris feltűnik egy ismerős motívum a hatvanas évekből: fény derül valamire, ami a *Pilátus* regényvilágában még csupán iszonyú sejtelem. Szőcs Vincénét szorongató gondolat kerítette hatalmába a férje halálát követő éjszakán: „most először támadt fel benne a kétely, hogy talán mégse tudott mindent Vincéről, s fogta el a rossz érzés arra a gondolatra, hogy Iza, ha holnap nekilát a fiókoknak, esetleg talál valamit, amit nem volna szabad meglátnia, ami a Vince titka, csak az övé, s amit el kell vinnie magával, nem tartozik az élőkre."[357] A *Für Elise* nyitányában Szabó Magda – könyvének fülszövegét idézve – „feltöri a hallgatás pecsétjét". Leírja, miként találta meg a hitvesi ágyból kitiltott Szabó Elek fiókjában annak szerelmes szonettjeit, melyek nyilvánvalóan nem Jablonczay Lenkéhez íródtak.

> Apám egyébként nemcsak a surranó órákat búcsúztatta a szonettekben, de egy sziluettet is, egy tömjénfüsttel és világosszürke fátyollal takart arcot, amelyet mellette ülve világít meg a templomablak tarka mintázatán beáramló fénysugár, míg a mise folyik. A szent szertartás néhány feledhetetlen percében kesztyűs kéz simul a kezébe, amely később riadtan imára kulcsolódik, az úrfelmutatásnál koppannak a térdek, apám térdei is a kispadon.
>
> Hogy az eltiltott hitvesi ölelést pótolta valamiképpen, mint *Az arany ember* Tímár Mihálya, azt elárulták a szonettek, de hogy kit lepett a szürke fátyol, hasonlat, utalás vagy célzás nem jelezte, apám megőrizte mások titkát is.[358]

A látszólagos leleplezés természetesen kettős célt szolgál. Szolgálja egyrészt az írónő által hangsúlyozott „eszmei mondanivaló"-t, amennyiben minden eddiginél grandiózusabb

[355] FÖLDES, [1972] 1997, 48.

[356] GÁCH, [1969] 1997, 35.

[357] SZABÓ, 2008d, 37.

[358] SZABÓ, 2007, 7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

emlékművet állított szülei házasságának, másrészt magyaráz, indokol, megdöbbent és átszínez – vagyis változatlanul kompenzál. A stratégia vérbeli epikusra vall: a feloldhatatlan ellentmondások évtizedeken át görgetett szikláját egyetlen ügyes mozdulattal a mindent átható és felülíró giccs szakadékába taszítja – így adván egy nyugtalanító pszichohistóriai kérdésre hite szerint megnyugtató esztétikai választ.

2.5.6. Júlia utca, végállomás

A filmet nézve s a regényt olvasva joggal merül föl az életmű ismerőiben: milyen is volt valójában Szabó Magda viszonya Debrecenhez. Szülővárosához írott szenvedélyes vallomásai[359] alapján joggal feltételezhetnénk, hogy Debrecen, a „holtig haza" az egyetlen hely, ahol a regényíró azonos volt önmagával. Talán nem túlzás azt mondani: Szabó Magda imádta szülővárosát, ugyanakkor mégis Pesten élt. Talán lelki okok is szerepet játszottak döntésében – a Juhász Géza-viszony kínos emléke,[360] apja sikkasztási ügyének ódiuma, vagyis a menekülés, a mérgező múltnak való hátat fordítás ösztönös vágya. Másfelől nyilván „piaci" okai is voltak a kiszakadásnak: ez volt az irodalmi életben való érvényesülés egyetlen reális útja. „Pestre megy, hát Pestre megy, nyilván így a legokosabb – olvasható a *Pilátus* lapjain. – Persze azért nem volt könnyű elviselni, mikor taxiba szállt, s a kocsi elvitte előlük".[361] Szabó Magda 1945-ben, a kormányvonat utasaként ment föl először életvitelszerű ott tartózkodás szándékával a fővárosba. A *Záróvizsga* című önéletrajzi esszében kibomló búcsújelenet, a peronon integető szülők képe, a kiszakadás „élménye"[362] a *Pilátus* lapjain nyer elsőként feloldást.

Még Verrasztó Gábor – különben rendkívül gazdag – helytörténeti gyűjtéseiből sem derül ki pontosan, mikor költözött be az írónő és férje, Szobotka Tibor abba a Júlia utca 7. szám alatti öröklakásba, ahová hamarosan a megözvegyült Jablonczay Lenkét is felköltöztetik Debrecenből. Szobotka naplója elárulja: 1959. augusztus 16-án még a harmadik emeletet húzzák fel a Júlia utcai házra,[363] s csupán Szabó Elek halál után bő egy esztendővel, 1960.

---

[359] Lásd a *Termékeny sivatag*, *Debrecen három arca*, *Olvasónaplómból* és *A holtig haza: Debrecen* című írások (SZABÓ, 1980d, 533–579.) mellett a *Merszi, Möszjő* kötet *Violaszín: A cívis város köszöntése* című esszéjét (SZABÓ, 2000, 234–237.).

[360] BAKÓ, 2014, 268–271.

[361] SZABÓ, 2008d, 173.

[362] SZABÓ, 1980d, 528.

[363] SZOBOTKA, 2019, 189.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

március 30-án költözhet be új otthonába a házaspár.[364] Meg kell hagyni: Szabó Magda látnoki érzékkel írta bele a *Pilátusba* a kiszakított idős szülővel való együttélés drámáját. Szobotka naplója híven beszámol arról, mennyi bánatot és bosszúságot okozott a férjnek az anyós érkezése. „30-án átköltöztünk a Júlia utcába. A költözés rengeteg fáradsággal és izgalommal járt: olyan volt, mint képzeltem. Most már úgy-ahogy rendben vagyunk, kisasztalok, fotelok, könyvek – minden a helyén, pedig főleg az utóbbival nem volt kevés munka, meg is áztunk szállítás közben, és sok megrongálódott. Most már az új lakásban írok. A ház körül még koszos, kb. május 15-re lesznek készen, ha igaz. Gyönyörű és kényelmes a franciaágy […] – és mégis, ha M[agda]. kérdi, örülök-e, még tettetni se tudom. Nem szeretem a macskát, a macskaszagot, és azt a tudatot, hogy egy hét múlva beköltözik anyósom."[365]

Persze nem csupán a férj szenvedett a kényszerű együttéléstől. Csizmadia Éva megírta, milyen sivár, szomorú élete volt Lenke asszonynak a tágas debreceni kertes ház után Júlia utcai „cellájában". Emlékiratai az alábbi regényes formában adják hírül Jablonczay Lenke felköltöztetésének eseményét:

> Magda is döbbenten gondolta végig, hogy anyja közelebb van már Szabó Elekhez, mint hozzájuk, annyira kiiktattak az életükből minden név- és születésnapot, hogy oda se figyelt, hányadik ikszet hagyja el már az anyja. Gyors elhatározással bedobált néhány holmit kézitáskájába, a már soha semmin meg nem lepődő férjének odaszólt, hogy leutazik anyjáért, legyen náluk addig a kis ideig, amíg még… Szobotka csak annyit mondott: szegény mama.
>
> Szabó Elekné majd szörnyethalt ijedtében, mikor lánya [a] késő esti órákban betoppant.
>
> – Ki halt meg? – kérdezte reszketve.
>
> – Senki – kacagott a lánya –, csak volt néhány jó napom, eszembe jutott, azt ígértem neked, hogy felköltözöl hozzánk. Nem viszünk innen semmit, van nálunk egy kis berendezett szoba, az a praktikus időskorban, veszélyes már a sok mozgás.
>
> Sok mozgásra nem is volt lehetősége Jablonczay Lenkének, ugyanis a berendezett szoba a lánya lakásában eredetileg kamra lehetett, mert rendes ablaka sem volt, és fűteni is hősugárzóval kellett. A két és félszer kétméteres méret csak egy ágy, egy éjjeliszekrény és egy ruhásszekrény elhelyezésére adott lehetőséget. Lenke itt töltötte napjait, szívta a napi két doboz Kossuth cigarettát és pasziánszozott. Jobbára csak magának mesélt, Szobotka szóba sem állt vele, lányának pedig nem volt rá ideje.[366]

[364] SZOBOTKA, 2019, 227.

[365] SZOBOTKA, 2019, 227–228.

[366] CSIZMADIA, 2018, 54–55.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Nem tudjuk természetesen, honnan szerezte információit az érezhetően sértett és valamiféle homályos elégtételért lihegő Csizmadia Éva. Tény ugyanakkor, hogy sem ő, sem Bakó Endre – akinek alapvető tanulmányát hosszan idézi –, egyszer sem írja le a *Pilátus* címét. Holott a párhuzam szinte kísérteties. Ugyanígy azt sem tudjuk: olvasta-e Lenke asszony leánya 1963-as regényét, s ha igen, vajon milyen érzésekkel tette le. Szenvedélyes vallomásként, a gyermeki szeretet megnyilvánulásaként értelmezte, vagy úgy olvasta, mint egy kifinomult érzékenységű, éles szemű narcisztikus személyiség képmutató önostorozásának ijesztő dokumentumát. Mintha az írónő tudatosan vezekelt volna regényével, mely nyilvános gyónás és tudatos szembenézés volt a szelf mélyén rejlő önzéssel. Iza figuráján keresztül keserű önbírálatot fogalmazott meg, Domokos, a regényíró alakján keresztül pedig éppen azt az alkotói gyakorlatot tette kritika tárgyává, amely számára az egész világ irodalmi téma, nyersanyag, s amely a *Pilátus* esetében is érvényesül. „Domokosnak nem lehet ilyenről szólni, mert megírja. Annak minden téma, az egész világ. Maga is meghökkent, milyen ellenszenvvel gondol Domokos mesterségére."[367]

Szabó Magda regényének sodró ereje, a művészi ábrázolás titka mégis talán az egyéni szemléletmódok igazságának mértani finomságú eklektikájában rejlik. A *Pilátus* Izája révén olyan kérdéseket vet fel az író, melyek jogosságát a szíve mélyén legtöbb olvasójának méltányolnia kell. „Milyen animális a szeretete! – riadt meg Iza. – Milyen nem irgalmazó! Vajon mindenki így szeret, ha szeret, ilyen minden percre igényt tartó módon?"[368] „Nem veszi észre, hogy már véglegesen felnőtté váltam, nincs szükségem anyára többé, ő meg megöregedett, meggyöngült, támaszra szorul, tanácsra. Ha azt akarom, hogy boldog legyen mellettem, azt kell játszanom, hogy gyerek maradtam, akkor kiéli magát a velem való bajlódásban, és vidáman elernyed estére. Én hoztam fel, én hívtam, azt akarom, hogy sokáig éljen, és örüljön. De akkor úgy kell élnem, ahogy megérti. Sem túláradó érzelmekre, sem segítségre nem tartok igényt, csendet szeretnék, fáradt vagyok. Fogja ő ezt bírni? Fogom én ezt bírni? Hogy lesz ez?"[369] Mintha terápiás naplót olvasnánk Iza zaklatott belső beszédét „hallgatva": a fennálló helyzet rövid ismertetését a saját lelki pozíció tisztázása, a jövőbeni szándékok higgadt számbavétele, s végül a kérdéssé formált kétségek felsorolása követi.

Iza finom részletmegfigyelései anyja szerepének és személyiségének változására is kiterjednek. „Az öregasszony otthon, Vince mellett, az ő kislánykorában, de még Antal

[367] SZABÓ, 2008d, 115.

[368] SZABÓ, 2008d, 114.

[369] SZABÓ, 2008d, 116.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

feleségeként is tündér volt, jókedvű, tapintatos tündér, gondoskodása biztonságos, jóleső."[370] A „tündér", mely Jablonczay Lenke epitheton ornansa, a gyermekkori anya metaforájává emelkedik Szabó Magda életművében. Utolsó, létösszegző igényű önéletrajzi regénye, a *Für Elise* szerint „Míg anyám élt, mindig éreztem mellette a meghatározhatatlan rendkívüliséget, ami miatt sokáig azt hittem, tündér, és büszkén lépkedtem abban a tudatban, hogy én egy tündér gyereke vagyok, egy tündéré, aki csak a mienk."[371] A regénybeli Iza és Antal 1948-ban házasodik össze, akárcsak Szabó Magda és Szobotka Tibor. Ám azt a fájdalmas folyamatot, amelynek során a gyermekkori tündérből Lenke asszony csakhamar a Szobotka-napló egyik legellenszenvesebb „hősévé", a „szerencsétlen öregasszony", a „borzasztó öregasszony"[372] figurájává torzul, a *Pilátus* című regény lapjain az írónő még – vagy már – nem ábrázolhatta, nem kísérelhette meg műalkotássá szublimálni. Ahogyan a létráról lezuhanó Szőcsné halála is előérzete csupán a Júlia utcai ház lépcsőjéről leguruló Lenke tragédiájának. Csizmadia Éva emlékirata szerint:

> 19[6]6[373] szilveszter éjszakáján, amikor még javában durrogtak a petárdák városszerte, a kutyák vonyítva bújtak a legtávolabbi zugba, Szabó Elekné Jablonczay Lenke eszméletlenül nyúlt el az emeletről lefelé vezető lépcsőn. A szilveszteri mulatságról hazatérő Magda rémülten ütközött bele, a kiérkező mentők élesztették újra, és szállították kórházba.
>
> Magda kétségbeesve tördelte kezeit, mentegetőzött, hogy csak néhány órára hagyta anyját magára, az éjjeliszekrényre kikészítve a pakli kártya, odatéve a rádió, mennyire a lelkére kötötte, ki ne menjen a szobából, siet ő haza.
>
> Csak hát az emlékeket nem lehet kulcsra zárni. Édesanyjának eszébe jutottak azok az óév utolsó esték, amikor férjével egymásba kapaszkodva kimentek házuk előkertjébe, fülelték a távolból odahalló durranásokat, megszámolták a lehullott csillagokat. Jó meleg szobájukat belengte a birsalma és a sült gesztenye illata, remegő lábakkal még végigkönnyezték a Himnuszt, majd lányukért imádkozva, saját maguknak csupán egészséget kívánva tértek nyugovóra.
>
> Terelték lépteit a rázúdult emlékek, tapogatta a falat, de nem találta a villanykapcsolót, nem érzékelve a távolságot, a folyosókanyarban lezuhant a lépcsőn. Ahogy ez már időskorban lenni szokott, combnyaktörés, tüdőgyulladás, kopogtatás a mennykőlugas kapuján.[374]

[370] SZABÓ, 2008d, 115.

[371] SZABÓ, 2007, 90.

[372] SZOBOTKA, 2019, 176, 245.

[373] Az eredeti szövegben – tévesen – az 1996-os évszám szerepelt.

[374] CSIZMADIA, 2018, 55–56.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Csizmadia regényes beszámolója, amellett, hogy a *Pilátus* egyfajta – nyilván nem tudatos – újraírása, önálló művészi vízió, melynek centrumában nem az írói életmű fogantató élményei, hanem Szabó Magda, a magánember élettörténete áll. Egy újabb narratíva, amely szükségképpen ütközik az írónő kezétől és az általa működtetett médiaszemélyiségtől származó önéletrajzi vallomásokkal, s ugyanakkor a levéltári iratokból, naplókból és visszaemlékezésekből (re)konstruálható életrajz adataival is. Jablonczay Lenke halálának pontos orvosi körülményeit természetesen nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy 1967. január 5-én hajnalban hunyta le szemeit. „Pontosan ötven évre rá, hogy lányával megfogant, hal meg Jablonczay Lenke, éppoly öntudatlan arcát fordítva lánya felé, ahogy az annak idején anyja ismerkedő pillantását fogadta" – olvasható a *Régimódi történet* „fináléjában".[375] Szőcs Vincéné a létráról zuhan le, Csizmadia Éva hőse a lépcsőről; Szabó Magda anyját az *Író és modell* című vallomás tanúsága szerint az asztma „fojtotta meg".[376]

Visszatérve azonban Kiss Noémi fölvetéséhez – s vele-általa „Pilátus udvarába": a fogantató létélmény körvonalazódik. Szabó Magda gyermekkorában mértéktelenül idealizálta apja és anyja személyét, kapcsolatát, s csupán később hullott le a fátyol a mitikus magasságokba emelt szülők múltjáról, személyiségük valódi természetéről. A ráeszmélés azonban belátás helyett elfojtáshoz, feldolgozás helyett sajátos önterápiához – lényegét tekintve kompenzációs gesztusok sorozatához – vezetett. A „tündér"-anya képét a felnőttkor határán egy reális(abb) anyakép váltotta föl – utóbb súlyosbítva a férj nézőpontjával, elhatárolódó magtartásával. A *Pilátus* szerzője – a rendelkezésre álló források szerint – ezt az értékkonfliktust transzponálta regénnyé. A könyv és az „eszmei mondanivaló"-t a maga módján és eszközeivel tömörítő-redukáló film iránti érdeklődést tekintve azt mondhatjuk: sikerrel.

2.5.7. Önéletrajzi fikció – dokumentumszerű öntanúsítás

Takács Miklós az írásterápia működésmódját illetően megállapítja: „ha lehet objektiválni a traumatikus eseményt, akkor a traumatikus jelen végre valóban múlttá válik."[377] Csakhogy olybá tűnik: Szabó Magda képtelen volt veszteségélményeit objektiválni: a szülők, majd a férj elvesztését feldolgozni képtelen személyisége és alkotói énje rendre feloldódott a médiaszemélyiség lávaködében. A gyötrődő lelkiismeret ismétléskényszere és az írói

[375] SZABÓ, 2006c, 513.

[376] SZABÓ, 1980c, 394.

[377] TAKÁCS, 2011, 50.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

közvetítés vágya a siker kalkulatív racionalitásától fűtve újra és újra kioltották egymást, s így a terápiás írás jegyeit mutató *Pilátus* jóval azelőtt túllépett az irreális, gyermeki vágyak világán, mielőtt beteljesíthette volna küldetését. Ezzel szemben a kielégítetlen terápiás késztetés és a művészi ambíció hosszú távon egymást táplálták – mind határozottabb tematikus kontúrokat adva az etikai és esztétikai távlatokat sem nélkülöző életműnek.

Szabó Magda alkotói pályája a fikció irányából a dokumentumszerű öntanúsítás felé halad. Művészi útja során az alkotó szelferőket felügyelete alá kényszerítő médiaszemélyiség szabályos magánmitológiát dolgoz ki az írói név mint marker alatt megjelenő könyvek lapjain. „A mítosz azonban – amint arra Jung rámutatott – nem fikció, hanem állandóan ismétlődő tényekből áll, amelyek újra meg újra megfigyelhetők."[378] E megfigyelhető „tények" közé tartozik az apai bűn, a családi harmónia töréspontjai, az eszményi szülők illúziója csakúgy, mint a tökéletes társ és annak elvesztése, a testvér hiánya vagy a gyermektelenség, melytől különösen élete végén szenvedett az írónő. Berta Erzsébet 2011-ben megfogalmazott következtetése lehangoló ugyan, a Szabó Magda-életút és -karriertörténet azonban maximálisan visszaigazolja: „A művészet nem fogadhatja magába terápikus és/vagy ideologikus céllal a traumát (saját határain kívül kerül, amint így cselekszik), de traumatikus kódja révén átemelheti azt egy magasabb rendű megváltatlanságba."[379]

[378] JUNG, 2005, 412.

[379] BERTA, 2011, 152.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

3. KAPCSOLATTÖRTÉNETEK

3.1. A Király István—Szabó Magda-vonal

Nehéz és kockázatos vállalkozás a huszadik század eszmei áramlatairól, tömegmozgalmairól és az ezek bűvkörében élő-alkotó individuum sorsáról önmagukban szólni. Így a ’45 utáni magyar irodalom története sem épülhet másra, mint viszonyok és viszonyulások, hatások, ellenhatások és kölcsönhatások aprólékos vizsgálatára. A filológia napjainkban tapasztalható örömteli reneszánsza ráadásul éppen azt mutatja: elsősorban gondosan jegyzetelt-bevezetett forrásokra van szükség ahhoz, hogy egy-egy korszak atmoszférája, s az által kitermelt-meghatározott személyiség vonzásainak-választásainak háttere hozzáférhetővé váljék. Most, hogy Király István naplója[380] az olvasók kezébe került, s Szabó Magda századik születésnapját tematikus folyóiratszámok, kiállítások és megemlékezések sorával méltóképpen megünnepeltük, kétségkívül közelebb kerültünk e két életmű – egyúttal két életút és életrecept – megértéséhez. Ám ahhoz, hogy az analízis által meghódított, jelenleg foltszerűen elhelyezkedő területek közt láthatóvá váljanak a szintézishez szükséges kapcsolódási pontok, további filológiai vizsgálódásokra van szükség.

3.1.1. Koncentrikus körök

Író és irodalomtörténész útja – mai ismereteink szerint – 1945 márciusában metszi először egymást. Király ekkor Cégénydányádról, szülei Szamos-menti falujából, az alvég nyomorától, az éhezés és kiszolgáltatottság infernójától bénultan érkezik Debrecenbe, hol orvos bátyja praktizál. Miután állásért jelentkezik, a berettyóújfalusi gimnáziumot jelölik ki számára munkahelyül. Szabó Árpád klasszika-filológus közbenjárására végül mégis Juhász Géza mellé kerül a tankerületi főigazgatóságra – ahonnét Szabó Magda, „a későbbi írónő (ekkor egy nagyon szép, fiatal tanárnő)”[381] épp átmenőben van az akkor még Debrecenben tartózkodó minisztériumba.[382] A két életpálya e korai metszéspontja első pillantásra érdektelen adatnak

[380] KIRÁLY, 2018[2].

[381] KABDEBÓ, 1989, 393.

[382] Anélkül, hogy kétségbe vonnánk Király visszaemlékezésének hitelét, csupán jelezzük, hogy Juhász Géza és Szabó Magda között – amint erre Bakó Endre nemrég megjelent tanulmánya pontosan rámutatott – egy

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

tűnik, ám amint az Király egy 1981-es leveléből kiderül, a futó ismeretségnél jóval mélyebb szálak fűzhették egymáshoz a két fiatalt. A nyolcvanas évek elején az ELTE tanszékvezető professzora rendhagyó szemináriumok tartására kéri egykori ideálját, s amikor az szépírói kötelezettségeire hivatkozva haladékot kér, a következő elmés ripossztal nyugtázza sorait: „Nem nyugszom bele, hogy második leánykérésemre is elutasító, nemleges választ kapok. Most sokkalta makacsabb leszek, mint amilyen 35 esztendővel ezelőtt (sajnos) voltam."[383]

A föntiek fényében egyfelől különösnek tetszhet, másfelől nagyon is érthető, hogy Király sem kritikát, sem tanulmányt nem írt soha Szabó Magda művészetéről. Az életmű szövegtengerében kutatva mindössze egyetlen utalást találni: 1975-ben, egy Garai Gábornak adott interjúban – mások mellett – az *Ókút* szerzőjét is a móriczi írói magatartás örököseként említi az irodalomtörténész.[384] De mintha egyébként is csupán a hetvenes évek közepétől válnék szorosabbá kettejük emberi-szakmai kapcsolata, amely ekkor már kevésbé érzelmi, sokkal inkább szellemi köteléket jelent. Persze, ha megnézzük e két, számos tekintetben eltérő alkatú s gondolkodású értelmiségi '45 utáni pályáját, a viszonyukban megfigyelhető érési, átalakulási folyamatot nagyon is természetesnek fogjuk találni.

Jablonczay Lenke és Szabó Elek lánya 1945-ben még a kormányvonattal, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium frissen kinevezett filmügyi referenseként érkezik meg Debrecenből a romos Budapestre; 1949 végére azonban, a koncepciós perek időszakára megritkul körötte a levegő. Természetes, hogy a cívis, kálvinista költőnek Rákosi regnálása idején nem terem babér. Az újrakezdés naiv hite, a Vilma királynő úti villalakás és a Bóka-titkárság idilli időszaka hamar elszáll,[385] hiszen a debütáló verseskötetek, a *Bárány* (1947) s a *Vissza az emberig* (1949) nyomán odaítélt Baumgarten-jutalmat Révai elvtárs utasítására néhány órával a kiosztás után visszaveszik, s azonmód továbbadják – méltóbb személynek. A Magyarok riadt segédszerkesztőjét férjével, az író, műfordító és filológus Szobotka Tiborral együtt, kit ekkorra már eltávolítanak a Rádióból, rövid úton osztályidegennek bélyegzik, s

kellemetlen végű liezon miatt már az 1942–43-as tanévben megszakadt az aktív munkakapcsolat. Az írónő innentől Hódmezővásárhelyt tanított – s csupán 1945 elején tért vissza Debrecenbe, hogy onnét áprilisban a minisztériummal együtt Pestre induljon. – Lásd erről: BAKÓ, 2014, 268–271.

[383] Szabó Magda 1981. november 5-én kelt levelének tanúsága szerint (MTA KIK Kt. Ms 2212/124.) ekkor *Meráni fiú* című drámája köti le, a következő szemeszterre azonban már ígéri magát. Király István válaszlevelének végén a datálás: 1981. december 3. (MTA KIK Kt. Ms 2192/423.)

[384] Garai, [1975] 1976, 455. Az irodalomtörténész értékelését visszaigazolják Tarján Tamás 1980-as sorai: „Ahogy az egész mű [a *Kígyómarás*] jellegében, légkörében ott vibrálnak a Móricz Zsigmond alkotásaira jellemző vonások, úgy ez a nyelvezet is mintha az ő írói gyakorlatához igazodna." – TARJÁN, 1983a, 113.

[385] Vö. SZABÓ, 1980d, 509.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

örülhet a házaspár, ha tanárként megkeresi napi betevőjét. Jól érzékelteti a költő korabeli lelkiállapotát *A madár fiaihoz* című, ajánlása szerint „Újholdbeli barátaimnak" írott verse. „Mégy, fürtös fák hajolnak lépteidre, / egy iskolás se tudja, hogy ki vagy. / Gyűlölt munkádhoz azonos ütemben / feszülsz másokkal, mint a gályarab." S itt kapcsolódhatunk egy másik költeményhez, amely pontos lenyomata annak, hogyan viszonyult a kor és saját értékrendje által hallgatásra kényszerített költő a neofita pályatársakhoz 1949 decemberében. „Verset kívántok tőlem? Elkeverjem / egyforma hangotokkal hangomat? / Nem féltek, hogy a rím nagyot csikordul, / akár a sínről billenő vonat, / s mit karban énekeltek annyi éve, / nem vág a szentének? Uramfia! / Költők, mi lesz, ha én is dalba kezdek, / és megbomlik a konszonáncia?" (*Az Írószövetség felhívására*)[386]

Csupán '56 után, egészen pontosan 1958 tavaszán jelentkezhet újra – ekkor már prózaíróként, *Freskó* című regényével.[387] „Azt hitték, elhallgattam – emlékezett vissza 1975-ben az Új Írás hasábjain –, pedig csak a férjemen és a szüleimen kívül nem mutattam senkinek, mit csinálok, és műfajt váltottam, mert fuldokoltam már a saját verseim keserves világában."[388] Érdekes árnyalattal gazdagítja e képet Nagy Péter, a Szépirodalmi Kiadó akkori igazgatója, aki kéziratért látogat el az írónőhöz az '53-as kormányprogram utáni megenyhült légkörben. „Szabó Magda [Weöresnél is] nehezebb eset volt: mint az újholdasok általában, sértődöttségéből akkor még morális piedesztált csinált, csak arra lett volna hajlandó, hogy a Debrecen ostromáról-felszabadulásáról szóló elbeszélő költeményével jelentkezzék újra. Én erre hajlandó is lettem volna, csak minimális változtatásokat kértem – inkább a szóhasználatban, mint a lényegben –, de erre sem volt hajlandó. Lehet, hogy neki volt igaza: így tudott igazi feltűnéssel visszavonulni az irodalomba '57 után, a regényeivel."[389]

Király negyvenes években megtett belső útját, amely – saját szavainak tanúsága szerint – a nihilizmustól a pátoszig ívelt,[390] utóbb a kommunista pártba történő belépésével kapcsolta össze. Mint ismeretes, Lakatos Imre, ez a tehetséges, ám annál könyörtelenebb mefisztó vitte be '45 februárjában útját kereső barátját az MKP-ba. S a „becsvágyó fiatalembert" az új hatalom hamarosan „a Csillag című folyóirat szerkesztői székébe röpítette" – írja róla egykori

[386] A verseket a költő *Szüret* című gyűjteményes kötetének végéről, annak *Megtalált versek az ötvenes évekből* című ciklusából idézzük: SZABÓ, 2005b, 319–323.

[387] Csupán a rend kedvéért jegyezzük meg, hogy *Ki hol lakik* címmel már 1957-ben megjelent Szabó Magdának egy képes gyermekkönyve – igaz, e színes leporellót általában nem tekintik írói életműve szerves részének.

[388] SZABÓ, 1980d, 515.

[389] NAGY, 1986–1991x, 398. (Az anyag zárolt – a vonatkozó szövegrészt az örökös engedélyével közöljük.)

[390] KABDEBÓ, 1989, 401.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

hallgatója, Veres András, majd hozzáteszi: a szerkesztő „utóbb szívesen büszkélkedett azzal, milyen jelentős műveket sikerült megmentenie, de arról nem beszélt, hogy ezzel szemben hány jelentős művet kaszált el politikai szempontokra hivatkozva."[391]

Még legnagyobb ellenfele, Nagy Péter is elismerte, hogy '54 végén, '55 elején Király „csoda teljesítményt produkált. Teljesen légüres térben szerkeszteni tudott egy folyóiratot, amelyben igazán nagy színvonalengedményeket nem tett."[392] Ugyanakkor tény, hogy az újholdasokkal és osztályosaikkal kíméletlenül leszámolt. Mándy Iványról, Határ Győzőről és Barát Endréről például – Márton László és Vári György korántsem túlzó értékelése szerint – „a legbutább lukácsista kifogásokkal" megtűzdelt, „feljelentésszerű recenzió"-t közölt a *Csillag* egyik 1948-as számában.[393] Nemes Nagy Ágnest ugyancsak megsértette, amikor – mint utóbb pirulva idézte – a költő az ötvenes évek fojtott légkörében föltette neki a kérdést: „mondja meg, mit csináljak én most, menjek el tűzoltónak? – Mire rávágtam, igen, menjen el tűzoltónak."[394]

Utóbb mindezért súlyos árat fizetett. Miközben Reményi Béla 1956. július 10-i írószövetségi fölszólalásában a korszak politikai okokból mellőzött, perifériára szorított művészeinek hosszú névsorát Szabó Magdával kezdi,[395] Király feje felett már javában gyülekeznek a viharfellegek. A szövetség szeptember 17-i közgyűlésén, Sándor András ominózus felszólalása nyomán azután ki is robban a botrány, s a már májusban vesztét érző szerkesztőt kíméletlenül elsodorják a gúny és a gyűlölet sötét hullámai.[396] Beszédes adat,

---

[391] VERES, 2017, 35.

[392] CSÁKI–KOVÁCS, 1990, 222.

[393] „A bírálatra kiválasztott három regény, ha a Csillag rövid kritikái közt foglalkoznánk velük, a »Ne olvassa el« rovatba kerülne. Mi az oka, hogy mégis részletes bírálatot írunk róluk? A rossz könyvek egy kissé mindig kórtünetek. Mutatják, milyen betegségek lappanganak a társadalom szervezetében. A kritikának nemcsak az a feladata, hogy keresse a fejlődés útját, el kell zárnia a járhatatlan utakat is, a jövő érdekében rá kell mutatnia a fejlődést veszélyeztető, bujkáló betegségekre." – KIRÁLY, 1948, 54. Márton László és Vári György bírálatát lásd: DARVASI, 2015, 70, 184.

[394] CSÁKI–KOVÁCS, 1990, 62.

[395] STANDEISKY, 1990, 223.

[396] Vö. KIRÁLY, 2018[2], 21–25. Király Szabó B. Istvánnak egy 1987-es interjúban (Alföld, 1989/8.) elmondta, hogy Sándor András felszólalásában hangsúlyozta: a Csillag számára közlésre leadott novellája megjelenés előtt Rákosi kezébe került, minek következtében a szöveg nem jelenhetett meg, s őt állásából elbocsátották. Király szerint a kérdéses novellát az ő tudta nélkül Méray Tibor, a Csillag akkori szerkesztője juttatta el Rákosihoz. Méray ott ült a Közgyűlés elnökségében Sándor felszólalása alatt, de nem jelezte, hogy ebben az ügyben ő volt a felelős szereplő. Sándor András felszólalását, valamint Molnár Géza és Gergely Mihály hozzászólásait lásd: STANDEISKY, 1990, 283–285, 344–345, 354–355.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

hogy az ’56 őszén–telén (elhurcolt unokahúga ügyében), majd ’57-ben (Lengyel Balázs érdekében) végső elkeseredésében Királyhoz forduló Pilinszky utóbb úgy emlékezett e lépésére: „felhívtam magát az ördögöt”.[397]

Még hosszan folytathatnánk a sort. Ám a kritikus-szerkesztő tevékenységének súlyát és tovagyűrűző hatását minden tanúvallomásnál ékesebben jelzi, hogy az újabb és újabb cikkekben, tanulmányokban, korszak-monográfiákban és forrásközlésekben rendre fölbukkan a neve. Hogy most csupán egyetlen példát említsünk, az Élet és Irodalom egyik 2016-os számában két helyütt is szerepel. Csehy Zoltán Gergely Ágnes verseivel kapcsolatos elmarasztaló ítéletét idézi a költő *Két szimpla a Kedvesben* című memoárregényéből,[398] Földes Anna pedig Szabolcsi Miklóssal párban említi a „vaskalapos” redaktort.[399]

3.1.2. Figyelem és barátság

Visszatérve azonban a Király–Szabó-viszony alakulásában megfigyelhető, a negyvenes évek végétől a hetvenes évek elejéig húzódó üresjárati periódushoz, igazat kell adnunk Hafner Zoltánnak, aki már egy 2006-os előadásában rámutatott, hogy az Újhold nemzedéke számára „csak valamikor a ’70-es években értek véget az úgynevezett »ötvenes évek«”.[400] És nem csak számukra. 1956 és ’89 között vezetett naplója (az ismeretlen eredetű hiátusok dacára) pontos képet ad arról, milyen helyzetben s lelkiállapotban kényszerült vállalni a Kortárs szerkesztését a jelzett időszakot a hatalom oldalán át-, meg- és túlélő Király. „Helyes-e olyan területen dolgozni, ahol az ember nem szereti az embereket, s nem szeretik őt sem?” – teszi

[397] „A forradalom leverését követően eltűnt a költő unokahúga, Pilinszky Maja – a családja lakását kilőtték, ezt követően a VIII. kerületi tanács épületében talált menedéket, ahol a konyhán segédkezett; itt tartóztatták le, s előbb a közeli templomba zárták, majd (mint utóbb kiderült) Munkácsra vitték a szovjet megszállók. Elvei ellenére Pilinszky ekkor úgy döntött: »felhívom magát az ördögöt«. Az ördögöt Király Istvánnak hívták, aki (mentségére szóljon) utána is érdeklődött az elhurcolt társaságnak. Valószínűleg nem neki köszönhetően, de Maja még karácsony előtt hazakerült.” – Kovács Péter szóbeli közléseire hivatkozva: HAFNER, 2008, 112–113. „Pilinszky telefonál. Beszélni akar velem. Valószínűleg Lengyel Balázs ügyében” – olvasható Király István naplójának 1957. január 22-i bejegyzésében. KIRÁLY, 2018[2], 32. Lengyel Balázs 1946 és 1948 között az Újhold alapító szerkesztője. A lap betiltása után, az ötvenes években alkalmi fordításokból, szerkesztésekből, ifjúsági regények írásából tartotta fenn magát. 1957-ben, politikai okokból, néhány hétig fogva tartották. Bővebben lásd: HAFNER, 2008, 111–113.

[398] CSEHY, 2016, 20.

[399] FÖLDES, 2016, 12.

[400] HAFNER, 2008, 113.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

fel a keserű kérdést 1961 decemberében a szerkesztői állások fölött diszponáló Aczél Györgynek.[401]

Végül, a párt iránti kötelességeire hivatkozva, természetesen vállalja a munkát – s a Kortársban sorra közli Szabó Magda írásait is.[402] A figyelem tehát – függetlenül a szerkesztő helyzetétől és megítélésétől – a '45 és '75 között eltelt bő három évtizedben is töretlen Király részéről. Noha az akkor még neofita rákosista Király 1948 októberében – éppen alma matere, a sárospataki református kollégium falai között – „atyai bírálatban" részesíti Szabó Magda *Felelj* című versét, s Kuczka Pétert állítja elé pozitív példaként, utóbb csalatkozik Kuczkában, az írónő barátságát viszont nem veszíti el.[403]

A Király-napló bő egy évtizeddel későbbi, 1961. január 24-i bejegyzése ugyanakkor kétségtelen distanciát tükröz. Egy írószövetségi estet követően – mint írja – „Szabó Magdával, Juhász Ferivel megiszunk a körúton egy feketét. Üres és meddő együttlét: nincs közös témánk, mondanivalónk."[404] Két évvel később, 1963. november 25-én, a Szovjetunióban járva ugyanakkor följegyzi: „Egy leningrádi kislánnyal Szabó Magda szerettette meg Magyarországot".[405] Bár sem a népi írók köréhez tartozó Juhásszal, sem az újholdas Szabóval nincs ekkoriban közös cél és közös nyelv, Király fontosnak tartja mindkét apró eseményt, s rögzíti is őket a korszak mérlegét megvonni vágyó irodalomtörténész, a szépirodalom alakulását érzékenyen figyelő kritikus tollával. Ennél tovább azonban nem merészkedik. Könyvtárában megvan ugyan Szabó Magda hatvanas–hetvenes években megjelent kötetei közül az *Eleven képét a világnak* (Magvető, 1966), az *Ókút* (Magvető, 1970) és *Az őz* (Szépirodalmi, 1975) – dedikációt egyikben sem találunk.[406] Levelezésüknek az irodalomtörténész hagyatékában ránk maradt első szövegemléke 1978-ból származik.

Áttekintvén e töredékes voltában is becses levélanyagot, meg kell állapítanuk: ha kritikát, esszét, tanulmányt nem írt is Király, az írónővel folytatott levelezésében ott lapul néhány kulcsmű értelmezésének kísérlete. S mert ebben az intim, személyközi műfajban, e sok évtizedes kapcsolat keretei közt nincs sem szükség, sem mód a gondolatok átideologizálásra,

[401] KIRÁLY, 2018[2], 76.

[402] *Leleplezés*, Kortárs, 1962/8., 1179–1205; *„Áldott légyen emléke!"*, Kortárs, 1962/12., 1805–1808.; *Hullámok kergetése*, Kortárs, 1962/11., 1625–1641.; *Perc az időben (Angliai útinapló)*, Kortárs, 1962/6., 891–902.; *Hullámok kergetése*, Kortárs, 1963/1., 96–101.

[403] Lásd erről: Név nélkül, 1949, 10. A cikk teljes szövegét lásd értekezésem 6-os számú mellékleteként.

[404] KIRÁLY, 2018[2], 71.

[405] KIRÁLY, 2018[2], 106.

[406] Az információért kollégámat, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményének könyvtárosát, Éger Gábort illeti köszönet.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

a közös tapasztalati valóság meghamisítására, nincs (mert nem is lehet) jelen a tehetségét kezdettől háttérbe szorító ideologikus, esetenként közvetlenül osztályharcos optika s a Király-műveket bénító-mérgező marxista „vörös fonal", végül, ha mégoly homályosat is, de képet kapunk arról a szabad és szubjektív (elsőként talán az 1986-os Kosztolányi-könyvben megnyilvánuló[407]) értelmezőről, aki e nagy formátumú, bár kétségkívül terhelt személyiség legszimpatikusabb alteregója volt.

Míg ugyanis a hatvanas évek meghatározó érzése a mondanivaló szorító hiánya, a hetvenes évtizedbe lépve ennek épp az ellenkezőjét figyelhetjük meg. A létező, s lassanként megáporodó – „individualizálódó", „prowesternizálódó", „rekapitalizálódó", erkölcsi-ideológiai és kulturális értelemben mind jobban fellazuló – szocializmusból való belső kiábrándulás, valamint az eredeti tanokhoz való ösztönös visszatérés és a kényszeres megújítás kettős vágya hajtja ekkor a pesti bölcsészkar legendás professzorát. Ez a hév tartatja vele a vácrátóti vitára okot adó *Hazafiság és internacionalizmus* című előadást,[408] ez íratja vele az ötvenes évek vívmányait elfogadtatni vágyó, utóbb széleskörű felháborodást kiváltó, *A szocialista esztétikáról – egy disszertáció kapcsán* című tanulmányt,[409] s minden bizonnyal ugyanez a tenni akarás, ez a mind krónikusabbá hevülő szocializmusvágy kapcsolja össze őt a hetvenes évtizedben (újra) Csoóri Sándorral,[410] Juhász Ferenccel,[411] Sütő Andrással[412] és Szabó Magdával is. Agárdi Péter hívta fel a figyelmemet, hogy a rokon, több ponton érintkező világképek közös tengelye éppen az lehet, amit 1973-as előadásában Király kurucos–szabadságharcos hagyományként összegez, de amelyet nevezhetnénk akár militáns kálvinista patriotizmusnak is. Hasonló szemléleti alapállás tükröződik Szabó Magda *Kiálts, város!*

[407] KIRÁLY, 1986. (Lásd még Angyalosi Gergely kritikáját a könyvről: Irodalomtörténeti Közlemények, 1986/6., 705–710.)

[408] Király István: *Hazafiság és internacionalizmus: A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok.* A tanulmány első formájában az MTA közgyűlésén 1973. május 7-én hangzott el; közölve: KIRÁLY, 1973a. A teljes szöveg közlése: KIRÁLY, 1973b; kötetben: KIRÁLY 1974, 133–217. A tanulmány heves vitát váltott ki akadémiai és egyéb fórumokon, így a sajtóban is (ezekről Király 1974-es kötetének végjegyzetei pontos áttekintést adnak: KIRÁLY 1974, 355–366.).

[409] Király cikke eredetileg Szerdahelyi István *A magyar esztétika története, 1945–1975* című kandidátusi disszertációjának opponensi véleménye volt: KIRÁLY, 1976, 11–14.; később *Kultúra és politika* című 1987-es kötetében is.

[410] Lásd erről: SOLTÉSZ, 2018, 119–130.

[411] Levelezésüket lásd: MTA KIK Kt. Ms 2202/434–441. (Juhász–Király), valamint MTA KIK Kt. Ms 2189/210–212. (Király–Juhász).

[412] Lásd erről: SOLTÉSZ, 2018, 54–63.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

(1971) és *Az a szép, fényes nap* (1976) című drámáinak írói alapanyagában is. Historikus nemzetszemléletnek nevezhetnénk ezt az attitűdöt – melyhez szenvedélyes protestáns moralizáló üzenetek, s egyfajta patetikus retorika társul.

3.1.3. Szövetség és kiállás

S a kölcsönös figyelem, amely kapcsolatuk során mindvégig töretlen marad, '78-tól aktív baráti-kollegiális párbeszéddé szélesedik. „Este megnéztük Szabó Magda darabját, a *Régimódi történetet* – írja naplójába Király 1978. március 17-én.[413] – A regény mélyebb volt. A darabból hiányzik az irónia, hiányzik a filozófia. Itt mindössze egy rokonszenves női figura van. Ezért a karakterért érdemes megnézni a darabot."[414] Két nappal később levél érkezik az írónőtől, melyben kifejti: „nagyon jólesett, hogy családostul ott láttalak a színházban. Nemigen tudtunk beszélgetni, de azt hiszem, jól értelmeztem a hallgatásodat, és a darab se jelentett csalódást."[415] Tegyük hozzá: a levél nem csupán a köszönet jegyében íródott. Szabó Magda megküldte egyúttal frissen elkészült Tolsztoj-cikkét is a Király által szerkesztett *Szovjet Irodalom* számára.[416]

Amint lassankint lehullnak a sztálinista béklyók, elhamvad az ifjú kritikust jellemző Saint-Just-i tűz, úgy értékelődnek fel Király számára a közös gyökerek is. Példa erre az irodalomtörténész 1980. június 17-i levele, melyben az *Erőnk szerint* című drámakötetet köszöni meg. „Úgy látszik, a Tiszántúl, Debrecen azonos történetszemléletet sugall. Akik innen jöttek, akiknek gyökerei ebbe[n] a múltba[n] nyúlnak el, azok számára szabály: a »nyugat ellen nyugatot hoz[z]« adys törvénye.[417] Talán ezért is maradnak a Te hőseidhez hasonlóan – kissé mindig hazátlanok. A »keletiek« számára túlságosan nyugtalanok, modernek, »nyugatosok«, a »zsíros« Debrecenben, a debreceni Magyarországban így nem lehetnek otthon. A »nyugatosok« számára viszont túlzottan keletiek, túlzottan kötődnek, gyökérrel élnek. Így ott is hazátlanok, de épp így képviselik – és Te ezt nagyon jól mutatod be

[413] Szabó Magda: *Régimódi történet* a Madách Színházban. Premier: 1977. december 16., rendezte Lengyel György.

[414] KIRÁLY, 2018[2], 584.

[415] Szabó Magda levele Király Istvánnak, h. n., 1978. március 19., MTA KIK Kt. Ms 2212/122.

[416] SZABÓ, 1978a, 88–89.

[417] Utalás Ady Endre *Utálatos, szerelmes nációm* című költeményének alábbi versszakára: „Most pedig jöjj, jó magyarság, / Nomádságnak szabad élte, / Nyugat ellen Nyugatot hozz / S csörtess új erőt a vérbe: / Sokáig nem tarthat ez a zavar.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

– a történelemben megszületni vágyó igazi Magyarországot."[418] Hasonló értelemben üdvözli Király a *Megmaradt Szobotkának* tiszteletpéldányát is: „olyan jó érezni – könyvedet lapozva –, hogy vannak emberek, akik tudják mindazt, ami stílusban, írni tudásban, regényszerkesztésben mai és modern, de akik emberi érzéseikben igazak, mélyek – konzervatívak. Ezen azt értem, hogy hagyományos, átöröklött emberi kötöttségeket halálosan komolyan vesznek. Ez a Te erőd, ez a modernség, amely mögött ott van mindig, a rohanó technika korában is az ősi Debrecen."[419]

Szabó Magda és Király István lelki-szellemi közössége azonban a nyolcvanas évekre mélyül el igazán, amikor a *Béla király* 1983. decemberi bemutatója[420] nyílt, demonstratív kiállásra indítja a pesti professzort. Bár a Béla-trilógia befejező részét hellyel-közzel már elismeri a kritika, *A meráni fiú*t Zappe László keményen megbírálja,[421] s a jószerivel egyetlen dicsérő cikk szerzőjén, Nagy Péteren kívül[422] majd minden kritikusa fanyalogva fogadja a darabot.[423] *A csata* című második rész még hevesebb ellenérzéseket indukál. A Rajk András és Varjas Endre bírálatai fölött szomorkodó írónőt Király az alábbi levélben vigasztalja, s biztosítja egyúttal az általa választott műfaji és szemléleti út helyességéről.

> Színházi előadásokon általában a tapssal fejezem ki a véleményemet. Nem szoktam külön köszönőlevelet írni. Most viszont mégis meg kell tennem ezt. Nagyon örültem darabodnak. Örültem neki három okból is. Mindenekelőtt azért, mert végre megint egy írói mű, amely az emberi léleknek azt az éhségét, amelyet a magam részéről közösségéhségnek nevezek, ismét ki akarja elégíteni. Szükség van arra, hogy ne csak mint önmagunk, de mint egy nemzet tagjai is éljünk. S a Te darabod ezt az élményt adta meg. Éreztem, hogy egy nemzet része vagyok.
>
> Örültem másrészt azért, mert hitelesen tudtál patetikus lenni. Szeretem a pátoszt. Pátosz, azaz szenvedély nélkül nincs igaz emberség. Bánt az a depatetizálás, amely korunkban folyik. De tudom azt is, milyen nehéz egy annyi csalódáson, illúzióvesztésen átment korban hittel, pátosszal szólni. Te értesz ehhez. Darabodban van egy megkapó, hiteles, ironizált pátosz. Egy iróniával ellentétezett, s így meggyőzővé tett hit, lelkesedés. Okos lelkesedés.
>
> Végül örültem darabodnak azért, hogy az igazi irodalom is felmutat nemcsak kiégett, de emberi embereket. S nem adja azt oda teljesen albérletbe a lektűrnek és a ponyvának. Németh

[418] Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1980. június 17., MTA KIK Kt. Ms 2192/422.

[419] Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1983. június 2., MTA KIK Kt. Ms 2192/424.

[420] Szabó Magda: *Béla király* a Madách Színházban. Premier: 1983. december 9., rendezte: Lengyel György.

[421] ZAPPE, 1980, 7.

[422] NAGY, 1980, 34.

[423] Szabó Magda táviratban köszönte meg nemzedéktársa kritikáját: „draaga peeter elefaant jo szot nem felejt plaane ha eloezoeleg megtapostaak boldogsaagaaban suevegeet lengeti holtig haalaas inasod a szakmaaban / szabo magda". – Szabó Magda levele Nagy Péternek, Budapest, 1980. május 21., MTA KIK Kt. Ms 2614/132.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

> László volt talán az utolsó, aki mert és tudott olyan embereket mutatni, akiknek van oromtermészete. Te is ezt tetted. Köszönet érte.
>
> Mindezt azért írom meg, mert nagyon megkavart, amit a színházban hallottam Tőled. Lehetetlenség, hogy a kritika bátorítás helyett elbátortalanítson ilyen feladatokra vállalkozó írókat. Szeretném, ha éreznéd, nem vagy egyedül, nagyon-nagyon sokan együtt vagyunk Veled és drukkolunk Neked![424]

Meglehetősen soká, újév januárjáig várat magára az írónő válasza, amely azonban újabb árnyalatokkal gazdagítja e kettős portrét. „Úgy látszik, úgy vagy az én életemben kompjuterizálva – írja Királynak –, hogy valahányszor légkalapáccsal engem fejbe vernek, Te is ordítasz egy nagyot. Nem először történik, de épp olyan jólesik, mint akkor régen. Nem tudom, mennyire érvényes számodra, ha azt írom: »Fizesse meg a Sebaóth Úristen«, de igazán kívánom. Elfelejteni pedig éppúgy nem fogom, ahogy egyéb hajdani kiállásaidat sem felejtettem el.”[425] Noha a Király–Szabó-vonal ötvenes évekbeli történetének rekonstruálásához meglehetősen kevés adat áll rendelkezésünkre, ez a levél sejtetni engedi, hogy címzettje a legveszedelmesebb időkben is kiállt egykori ideáljáért, hogy sosem feledkezett meg róla, mire kötelezik őt a közös gyökerek, s a szintén közös ifjúkori hitek és illúziók. Ezt a hűséget az írónő rendszeres munkával s könyvküldemények sorával hálálta meg. Levelezésük utolsó időszakából szinte csak köszönőlevelek maradtak ránk. ’84 januárjában a Szovjet Irodalomnak írott Gogol-cikket,[426] májusában, majd ’86 júliusában Szobotka Tibor egy-egy könyvét köszöni meg az irodalomtörténész.[427]

3.1.4. Pátosz és illúzió

Egyetlen láncszemet emeltünk ki mindössze a tárgyalás kronologikus menetéből. Tettük ezt azzal a szándékkal, hogy a mellékletben teljes terjedelmében közlésre kerülő, a *Régimódi történet* első kiadása kapcsán született, tanulmányigényű Király-levelet önálló alkotásként

[424] Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1983. december 19., MTA KIK Kt. Ms 2192/425.

[425] Szabó Magda levele Király Istvánnak, Budapest, 1984. január 2., MTA KIK Kt. Ms 2212/125.

[426] SZABÓ, 1984, 122–140.

[427] Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1984. január 10., MTA KIK Kt. Ms 2192/426. (a Gogol-cikkről); Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1984. május 22., MTA KIK Kt. Ms 2192/427. (SZOBOTKA, 1984.); Király István levele Szabó Magdának, Budapest, 1986. július 24., MTA KIK Kt. Ms 2192/428. (SZOBOTKA, 1986).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

vehesse szemügyre olvasó és kutató.[428] Csupán egy-két érdekesebb kapcsolódási pontra hívnánk föl a figyelmet. Egészen pontosan a levél zárlatának két központi terminusát – az *illúzió*t és a *provincializmus*t – állítanánk reflektorfénybe, hiszen ezek azok az alapfogalmak, amelyeket mondanivalójának összegzésekor Király egy önreflexív gesztus keretében mérlegre tesz. „Hátha ilyen illúziókban élők, provinciálisan látók, gyanútlanok vagyunk mindannyian – írja –, s ott élünk valahol saját Kismester utcánkban, olvasva a magunk *Jön a rozson át*-ját, s egyszer majd belőlünk is ki kell hogy szakadjon a szó: a végzet ellen semmit sem tehetek?"

Mármost Király naplóján vörös fonálként húzódik végig a küzdelem a dezillúzió, a depatetizálás és a deheroizálás ellen. A pozitív hős, a nyugati irodalom által kultivált nagybetűs válságot feloldó, határokon átívelő, „nembeli" humanizmus örök diadala, a dicső oromtermészet igénye kezdettől az illúzióhoz, az elvont ideák világához kapcsolta Királyt. Tünetértékű bizonyítéka ennek, amikor 1964. december 19-én, Jean-Paul Sartre *Az Ördög és a Jóisten* című darabjának Thália-féle bemutatóját[429] értékelve a következőket írja naplójába: „Miért kavart meg annyira az est? Mert a hitem (vagy frázisaim?) ellen irányult. A legfőbb mondandó, ahová kifuttatom mindig pátoszom: ember, ez a szó büszkén hangzik;[430] milyen nagyszerű a nagykorúvá vált, saját sorsát vállaló ember. S íme, itt: a kétely. Nem illúzió-e ez a hit? Nem szörnyű jószág-e az ember; képes lesz-e a saját sorsával valamire menni? Reménytelen lényegében ez az út is. Jobban számba kellene venni a hiteink mögött rejlő árnyakat, mert különben illúzióvá lesz a hit. De az árnyak felmérése nem vezet-e nihilizmushoz vagy cinizmushoz? Hol válik el a hazug illúziók nélküli élet a kiábrándult, szkeptikus élettől?"[431] A gorkiji patetikus, illúzióvezérelt alapállás megingása ez a sartre-i világképzés átható dezilluzionizmusával szemben. Utójátéka annak a még nagyobb s elkeseredettebb elvi közelharcnak, amelyet az '56-os eseményeket forradalomként üdvözlő Sartre Les Temps Modernes-beli cikkével[432] folytatott a naplóíró 1957 februárjában.[433]

Ami a provincializmust illeti, egészen más ott a helyzet. Király egy 1974. augusztus 30-i naplójegyzete szerint „[a]ki utazik, nem lehet többé provinciális. Az utazás – harc a

[428] Lásd dolgozatom 3-as számú mellékleteként.

[429] Jean-Paul Sartre: *Az Ördög és a Jóisten* a Thália Színházban. Premier: 1964. szeptember 26., rendezte Kazimir Károly.

[430] Utalás Makszim Gorkij *Éjjeli menedékhely* című darabjának alábbi mondatára: „Ember! Ez a szó büszkén hangzik! Tisztelni kell az embert, nem sajnálni!"

[431] KIRÁLY, 2018[2], 128–129.

[432] SARTRE, 1957, 577–697.

[433] KIRÁLY, 2018[2], 35–36.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

provincializmus ellen. Ez a kis nemzetek problémája: utazó nemzetekké kell válniuk, ez az egyetlen lehetősége annak, hogy megmentsék önmagukat a provincializmustól."[434] Ám a provincializmus Király szótárában sokkalta ambivalensebb fogalom az illúziónál. Van ugyan némi negatív vonatkozása, ez kétségtelen, mégsem egyértelműen száműzendő jelenséget takar. Sőt! A napló 1984. május 29-i bejegyzése szerint „[a] provincializmus: mindig patetikusság, a pátosz szeretete."[435] S ha most felidézzük e ponton az irodalomtörténész 1983-as, a *Béla király* bemutatója kapcsán kelt sorait („Pátosz, azaz szenvedély nélkül nincs igaz emberség"), arra a meglepő következtetésre jutunk, hogy ugyanaz a provincializmus, amely a hatvanas–hetvenes évek internacionalista lázában égő, a Szovjetunió után tucatnyi európai országot végiglátogató Király számára még legyőzendő (vagy legalábbis ellensúlyozandó) nemzeti tehertétel, a nyolcvanas évek Királya számára már egyfajta lelki szükségletet jelent.

A nyomokban már érintett nagy kiábrándulási folyamat negyedik állomása ez: (1) az ötvenes évek harcos hitét s bukását, valamint (2) a hatvanas évek szovjet orientációjú kádári újrakezdését követő (3) hetvenes évekbeli megtisztulás- és megújulásvágy rezignált elengedésének periódusa. Úgy tűnik: a nyolcvanas évtized elsősorban a gyökerekhez való visszatérés, az ifjúkori vonzások és választások újragondolása jegyében, többek között a korai Szabó Dezső-rajongás megvallásával és lényegének higgadt számbavételével telik. E lelkiállapot egyik legjellemzőbb (s egyúttal legszívbemarkolóbb) megnyilvánulása a napló 1987. július 9-i bejegyzése. „Befejeztem Kosáry könyvének olvasását. Címe: *A történelem veszedelmei*.[436] Kosáry nagyon művelt. Három vagy négy nyelven beszél és olvas. Könyve ennek ellenére zavar engem. Nem csak azért, mert mindig szarkasztikus, ironikus, amikor arról a hagyományról beszél, amelyben én nevelkedtem: a protestáns, nemzeti, erdélyi hagyományról. Ez az ő számára csak provincializmus, nyakas, makacs provincializmus."[437]

3.1.5. Coda

A királyi életút vége közismert. A harcot fel nem adó, utolsó leheletéig szocialistaként és párttagként küzdő tudós belerokkan, majd belehal a rendszer bukásába, melynek fölépítésére, őrzésére és tisztán tartására életét tette fel. No de térjünk most vissza 1978 szeptemberéhez – amikor az életút utolsó két szomorú stációja még csupán sejtelem. Amikor az

[434] KIRÁLY, 2018[2], 339.

[435] KIRÁLY, 2018[2], 670.

[436] KOSÁRY, 1987.

[437] KIRÁLY, 2018[2], 766.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

irodalomtörténészi pályát tervező Szabó Magdának a gimnazistaként írói álmokat dédelgető Király István a *Régimódi történet* igézetében azt írja: „Csodáltalak, mint »szakmabelit«.” Merthogy – teszi hozzá – „[í]gy kellene művelődéstörténetet írni. Így kellene levelekből, naplókból, emlékezésekből rekonstruálni tudni a múltat.” Nem kétséges ugyanis, hogy Mikszáth, majd később Németh László és Ady kapcsán Király ugyanerre a teljességre törekedett. (S talán pályája végén született Kosztolányi-könyvével el is jutott az alkata és tehetsége diktálta maximumig.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

3.2. A Nagy Péter—Szabó Magda-vonal

> „A rapszódosz olykor éhen hal, az udvari dalnok soha, az megkeresi kis kenyerét versben, prózában, pantomimban, templomi játék forgatókönyvében, változatos metrumait mindig a kívánalomhoz formálva." (Szabó Magda: *A pillanat*)[438]

A következőkben két – meglehetősen hosszú és kacskaringós – életút szövegemlékeit veszem sorra. Igyekszem mindezt a lehetőségeimhez mérten elfogulatlanul tenni, hiszen én sem Szabó Magda (1917–2007) írót, sem Nagy Péter (1920–2010) irodalomtörténészt nem ismerhettem már – senki (se örökös, se tanítvány, se hajdani munkatárs) nem biztatott életművük, életútjuk kutatására. A '45 és '89 közötti időszak e két prominens, típusában-sorsában nagyon is jellegzetes figurája után nyomozva mégis egyfajta keserűség vesz erőt újra és újra a korszak kutatóján: még idegenként sem könnyű részvétlenül elmenni a boldogtalanság, a kielégületlenség e példázatos narratívái mellett. Naplóikat, levelezésüket olvasva megcsapja az embert a nagy túlélők, a nagy megalkuvók, a nagy szerepjátszók pusztába kiáltott embersége. Sorsukban ráadásul egy egész nemzedék sorsa tükröződik; azé a generációé, amely úgy érezte: '45 után haza kell térnie, '56 után itt kell maradnia, a hatvanas évek konszolidációjában részt kell vennie; alakítania, artikulálnia kell a rendszert, amelynek alkatrésze, s ennek érdekében meg kell kösse a maga kisebb-nagyobb kompromisszumait valamiféle homályos társadalmi utópia, „az emberhez méltó élet" jegyében.

3.2.1. A mitomán és a racionális

E fejezet célja felgöngyölíteni e két ellentmondásos figura sajátos fegyverbarátságát, s emberi-szakmai kapcsolatuk megromlásának hátterében megpillantani a hatalomhoz fűződő viszonyuk alapvető (mondhatni: strukturális) megváltozását. E célkitűzés jegyében összegépeltem Nagy Péter 1992 és 2010 között vezetett, 17 kötetnyi, mintegy 2500 fóliónyi naplójegyzeteinek Szabó Magdára vonatkozó szakaszait. Az így létrejött korpuszt jól kiegészíti az irodalmár akadémikus hagyatékában található levelezés,[439] kéziratban maradt,

[438] SZABÓ, 2008a, 202.

[439] Nagy Péter levelei Szabó Magdának (1976–1988), MTA KIK Kt. Ms 2605/88–89.– 2 db (2 fol.); Szabó Magda levelei Nagy Péternek (1959–1991), MTA KIK Kt. Ms 2614/125–143. – 19 db (20 fol.).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Levelek Piroskának című emlékirata,[440] valamint a Szabó–Szobotka házaspár műveiről (könyveiről és színházi premierjeiről) írott kritikái, tanulmányai. Hasonló forrásértékkel bír Szabó Magda *Drága Kumacs! Levelek Haldimann Évának* című levelezéskötete.

Bár az anyag terjedelmes, a belőle levonható következtetés, azt hiszem, kézenfekvő. Író és kritikus szinte egy emberként bizonytalanodik el a ’89-es fordulat idején: mindketten öngyilkossági gondolatok kísértésében vegetálnak. „Szomorú vagyok és úgy érzem, eleget éltem. Túl sokat is”[441] – hangsúlyozza újra és újra Szabó Magda svájci kritikusának, Eva Haldimannak írott leveleiben –; „remélem, lassan lebonyolítok mindent, és mehetek az örök vadászmezőkre”.[442] „Egy évig, másfél évig gyötört-csábított: néha napközben is, de főleg ha lefeküdtem, elalvás előtt, igen intenzíven el tudtam képzelni, hogy megöngyilkolom magam” – rögzíti naplójában Nagy Péter 1993 februárjában.[443]

Szabó Magda emblematikus önéletrajzi regénye, *A pillanat* megjelenése (1990) után nyolc évvel azonban fordul a kocka – s velük e fejezet két főszereplőjének sorsa is: a hatalom védettségét élvező író s a hatalom kegyével barátját kitüntető kritikus ideális kapcsolata átalakul, felbomlik. Szabó Magda újabb és újabb írói sikereivel és Nagy Péter totális visszavonulásával párhuzamosan az egykori barátság két sértett magánember neutrális viszonyává sekélyesedik, melynek mélyén mind jobban elhatalmasodik a kölcsönös gyanakvás és idegenkedés szelleme. A mitomán és a racionális személyiség kétféle paranoiája találkozik itt – s vezet el a Kádár-kori ismerősség melengető, életérdekű sorsközösségi érzésétől a posztmodern idegenség halálközeli élményéhez-állapotához. A különbség csupán alkati: míg Szabó Magda az eladdig több-kevesebb következetességgel építgetett „én”-től, Nagy Péter a világtól vadul-távolodik el visszafordíthatatlanul.

Amint arra Kiss Noémi találóan rámutatott: a fantázia Szabónál „szereppé válik” – ’56 után „az igazodó írószerep nagymestere” lesz.[444] Nagy Pétert más fából faragták. Minuciózus alapossággal épített fel egy legitim tudományos karaktert, amely azonban – utólag nézve – szintén csak szerepnek, egy szellemi életforma külső védernyőjének tűnik. A forma tökélye ez, amely mögött a lényeg sértetlenül vészelheti át a mindennapi élet viharait – inkább

[440] NAGY, 1986–1991x. (A kézirat zárolt – kutatása az örökös, Nagy Piroska engedélyéhez kötött.)

[441] SZABÓ, 2010, 305. (1992. augusztusi postai bélyegző.)

[442] SZABÓ, 2010, 360. (1996. február 26-i postabélyegző.)

[443] NAGY, 1992–2010x, 1993. február 16-i bejegyzés. (A kéziratot Nagy Piroska bocsátotta rendelkezésemre, részleteit az ő beleegyezésével közlöm. Egyúttal köszönetet mondok Katona Ferenc kollégámnak, aki a gépiratokat rendezte, digitalizálta, s azokban eligazodni segített.)

[444] KISS, 2019, 25.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

megélhetési forrás és pszichikai kompenzáció tehát, semmint létező ambíciók kiteljesedése. S itt a számok szemfényvesztő játéka bizony könnyen tévútra viheti a gyanútlan szemlélőt. Nagy Péter 1942-ben diplomázott, s négy évtizeddel később, 1982-ben már az MTA rendes tagja. Közben 1953-ban a Móricz-témával kandidátus, 1963-ban a harmadik (összegző igényű) Szabó Dezső-tanulmánnyal akadémiai doktor, 1973-ban a Bródy-előadással[445] az Akadémia levelező tagja. Ha tehát így nézzük: óramű pontossággal működik – Mikszáth Kálmán kifejezésével élve: pontosan tízévente „lépik egyet" a ranglétrán. Nagy Péter ugyanakkor tipikus magányos harcos – persze nem az *homme d'action* értelmében, hiszen nincsenek valódi vezetői ambíciói. Miközben karriervágya a legmagasabb székekbe röpíti – az ötvenes években az írószövetség Nevelési Osztálya és a Szépirodalmi Kiadó irodalmi vezetője, '71-től az ELTE Világirodalmi Tanszékét irányítja, egy csonka évad (1978/79) erejéig a Nemzeti Színház igazgatója, '85-től az UNESCO magyar nagykövete –, szociális érzékenysége inkább tompul, mintsem fejlődnék. Megmarad egyfelől gyermekien érzékeny önkeresőnek, másfelől – ékes példája ennek az ún. „tankönyvháború"-ban vállalt dicstelen szerepe – kérlelhetetlen cinikussá keményedik.

Nagy Péterből ráadásul hiányzik mind a Pándi–Király-, mind a Julow–Szauder-típusú lélekhalászó elkötelezettség, az iskolateremtő vehemencia. „[A]z első perctől kezdve tudtam, hogy tanár nem akarok lenni semmiképpen – rögzíti leányához címzett memoárjában. – A tanári pálya eleve idegen volt tőlem, nem éreztem magamban a legkisebb »pedagógiai erósz«-t sem; az évről-évre ismétlődő ismeretátadás eleve undorított. Már ekkor tudtam, s ez a következőkben egyre erősebbé vált, hogy mindaz, amit én már tudok, enyhén untat, ha meg kell ismételnem; igazán az érdekel, amire még magamnak is rá kell jönnöm. Ezért szeretek inkább írni, mint akár tanítani, akár előadni. Egyébként (többek között) ezért se lett volna belőlem jó politikus: hiszen a politikus döntő tulajdonsága a ráhatás, s a ráhatás döntő eszköze a (primitív) ideák unos-untalan való ismétlése".[446] Pályája zenitjén tapasztalható cinizmusánál csupán a '89-es fordulatot követő elmagányosodása megrendítőbb. „Azt hiszem, ez egész életem paradigmája: mindig valahogy ilyen köztes és idegen állapotban éltem le az életemet a különböző emberi nyájak között" – írta naplójába 1999. december 15-én.[447]

Nem utolsósorban írói-kritikusi világlátásából következik, hogy Nagy Pétert mások sorsa csakis úgy és annyiban érdekli, amennyiben az övéhez kapcsolódik – magyarázza vagy befolyásolja azt –, s az önmegismerés útján előremozdítja az elvonulásra és kontemplációra

[445] NAGY, 1974, 3–39., 1978a, 7–39.

[446] NAGY, 1986–1991x.

[447] NAGY, 1992–2010x, 1999. december 15-i bejegyzés.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

hajlamos személyiséget. A szenvedélyes olvasót, akinek ugyanakkor létszükséglete, hogy olvasmányairól írásban is beszámoljon, hogy az írás – mint alkotó megértés/önmegértés – által rendre számot vessen élményeivel. Ami Szabó Magdával – és kivált Szobotka Tiborral – összekapcsolta, az éppen egymás ambícióinak kölcsönös ismerete, egymás vágyott – kissé gyermeteg – önképének tiszteletben tartása, egymás értékén felül taksálása volt. Nagy Péter már 1959-ben elismerő kritikát írt Szobotka *Megbízható úriember* című regényéről[448] – később egyetemi előmeneteléhez is segítő kezet nyújtott, műveinek kiadása előtt egyengette az utat. Nem maradt e téren adósa Szobotka Tibor sem. Kollégája *Útjelző*[449] című kötetéről írt 1977-es – meghasonlott személyisége tükrében meglepően pozitív hangvételű – kritikája nem fukarkodik a dicsérettel: „a javító szigorából jottányit sem engedő etikai magatartás" példájaként idézi Nagy Pétert.[450] Végül – persze Szabó Magda nyomatékos kérésének engedve – 1982. március 9-én az MTA levelező tagja mondja az egyik (s tán a legmegindítóbb: rehabilitáció-értékű) búcsúztatót Szobotka sírjánál.[451] (A síron túli üzenetként elsuttogott „nekrológ" tanúsága szerint az írónő forró hálát és sajátos elégtételt érzett – a sírnál beszélő irodalmár funkcionáriusok, Bata Imre és Nagy Péter szavait hallgatva, akik Eva Haldimann egykori kritikáját idézték: „Figyelj, most beszél Nagy Péter, most idézett a svájci kritikából, és most szól Bata, egyszerre itt a múlt, most szállsz még csak igazán, mint akkor, közös utunkon, közel a mennyboltozathoz."[452])

De előre siettem. Fejezetem főszereplői '45 után kerültek össze, amikor Nagy Péter már – mint naplójában írja – „praxi" volt a Külügyben.[453] Állami ösztöndíjhullás volt ekkoriban – szinte az egész Újhold-kör utazott Olaszországba, köztük Szabó Magda is. Az ifjú külügyér intézte ügyeiket – így ismerkedett meg nemzedéke későbbi kiválóságaival: Nemes Nagy Ágnessel, Lengyel Balázzsal, Weöres Sándorral és társaikkal. Mindketten szerzői voltak a Király István által szerkesztett Csillag folyóiratnak is – méghozzá „elhajló" kritikusai: Aczél Tamás nevezetes bírálatában kettejük cikkét emlegette szégyenletes ellenpéldaként. „Mint írta: „a folyóiratban olyan cikkek jelentek meg, mint például Nagy Péter kritikája Gorkij *Ellenségek* című darabjának Nemzeti Színházi bemutatójáról, amellyel a Szabad Nép is

[448] NAGY, 1959c, 4. A *Megbízható úriember* c. regényről. Kötetben: NAGY, 1965b, 418–423.

[449] NAGY, 1976b.

[450] SZOBOTKA, 1977, 445.

[451] NAGY, 1982b, 766–767. Elhangzott 1982. március 9-én, Szobotka Tibor búcsúztatásán, a Farkasréti temetőben.

[452] SZABÓ, 1982, 1847–1850., 1987a, 288.

[453] NAGY, 1992–2010x, 2007. november 26-i bejegyzés.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

foglalkozott,[454] vagy Szabó Magda cikke Nagy Lajos *Képtelen természetrajz* című könyvéről."[455] Lényegében mindkettőjük írásából cinizmust, a burkolt antisztalinizmust hallott ki a neofita rákosista költő, a Csillag újdonsült főszerkesztője. (A későbbi fejlemények tükrében meglepő a cikk hangvétele, hiszen – mint ismeretes – az 1954-os írói memorandum aláírása idején Nagy Péter is Nagy Imre vonzáskörébe került,[456] az Újhold irányából érkező Szabó Magdát pedig éppen a rákosista-sztálinista diktatúrától való, élethosszig tartó rettegés kapcsolta utóbb végérvényesen Aczél György köréhez.[457] Mégsem ők kaptak Sztálin-díjat 1952-ben, nem ők lettek a Nagy Imre-ellenzék hangadói, nem ők disszidáltak a forradalom után, s a Heltai György vezette brüsszeli Nagy Imre Intézet munkatársai sem ők lettek.)

Az ötvenes évek első felében, a Szépirodalmi Kiadó irodalmi vezetőjeként az elsők között kereste meg Szabó Magdát: adjon kéziratot. Az ismeretség garanciát jelentett: megérkezett az író első – s hosszú ideig utolsó – küldeménye. Ez volt *Szüret* című, Debrecen felszabadulásáról írott híres epopeiája, amelyben – érthető okokból – nem éppen hízelgően nyilatkozott az oroszokról.[458] A szerkesztő mindössze két sornyi változtatást kért, ám a költő ennyire sem volt hajlandó. „Az üzlet nem jött össze."[459] A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fennmaradt Nagy–Szabó-levélváltás pedig már-már sikerrel kecsegtethette volna mindkét felet. A Szépirodalmi Kiadó (töredékes) iratanyagában fennmaradt igazgatói levelezés vonatkozó tételei itt jelennek meg először:

> Kedves Nagy Péter,
> íme.
> Persze, azt szeretném, ha Maga olvasná el.
> Ha nem ér rá, kérem, válasszon neki egy olyan lektort, aki tud olvasni.

[454] NAGY, 1950, 58–60.

[455] ACZÉL, 1950, 6. Szabó Magda Nagy Lajos-cikkében úgy fogalmazott: „Egy jelentős írói pályának a maguk igénytelenségében is jellemző dokumentumai ezek." – SZABÓ, 1949, 54.

[456] Az 1954 őszén született, *A magyar ifjúság ügyében* című memorandum az Irodalmi Újság 1956. október 13-i számában jelent meg, 15 kortárs magyar író aláírásával. Ábécésorrendben: Erdei Sándor, Kardos László, Kónya Lajos, Kuczka Péter, Máriássy Judit, Márkus István, Mesterházi Lajos, Nagy Péter, Sarkadi Imre, Sipos Gyula, Szeberényi Lehel, Tamási Lajos, Tardos Tibor, Urbán Ernő és Varga Domokos. Vö.: KARDOS, 1977, 367–368. További bizonyíték Nagy Péternek a Petőfi Kör Sajtóvitáján elhangzott beszéde: HEGEDŰS B.–RAINER M., 1991, 73–76.

[457] Lásd erről értekezésem *Az Aczél György—Szabó Magda-vonal* című fejezetét.

[458] Valószínűleg a következő két sort kellett volna elhagyni-korrigálni: „úgy hírdeti, hogy mind fűbeharapnak / az oroszok: mondták a németek". – SZABÓ, 2005b, 219–316.

[459] NAGY, 1992–2010x, 2007. november 26-i bejegyzés.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Köszönöm, nem is annyira az ajánlat megismétlését, inkább a januári eredetit. Akkor annyira nóvum volt, hogy hosszan elmerengtem rajta.

56-IX-19.

Melegen köszöntöm:

Szabó Magda
I., Attila u. 79.

Szabó Magda
B u d a p e s t.
I., Attila u. 79. vagy 73.

6. IX. 24.

Kedves Magda!

Levelét, kéziratát, bizalmát köszönöm. Elolvastam a „Szüret”-et és nagyon tetszett. Most még kevésbé értem azt, hogy ezzel s ezért miért kellett elhallgatnia? De ne firtassuk a múltat. Én nagyon remélem, hogy ebből hamarosan könyv lehet. Az adminisztratív lépéseket elkezdem, s amint előbbre jutottam – gondolom két héten belül –, szerződést küldetek. Addig kérem, legyen türelemmel. Az eltelt időhöz képest ez igazán semmiség.

A viszontlátásig szeretettel üdvözli:

NP[460]

’57-től azután elindult Szabó Magda írói pályája – s innentől Nagy Péter rendszeres – szinte „házi”, ha tetszik, „udvari” – kritikusa lett. Összesen 13 alkalommal recenzeálta-utószavazta könyveit, bírálta – vagyis inkább dicsérte, népszerűsítette – műveinek színházi bemutatóit.[461] Sőt, az írónő visszaemlékezései szerint a színpadi művek írásához is kritikusától kapta az indítást. 1977-es, Garai Gábornak adott nyilatkozatát idézem: „Amikor

[460] Szabó Magda és Nagy Péter levélváltása, 1956. szeptember 19. – szeptember 24., MNL OL, XXIX–I–34–a, 52. d., 143. t. (Az autográf szakaszokat kurzívval szedtem.)

[461] Sorrendben: NAGY, 1959a, 4. (*Az őz* c. regényről. Kötetben: 1965b, 253–255.), 1959d, 4. (A *Mondják meg Zsófikának* c. regényről.), 1959b, 301–303. (Kötetben: 1965b, 245–253.); 1960, 4. (Kötetben: 1965b, 255–259.), 1964, 291–294., 1965c, 9. (a *Fanni hagyományai* c. színmű bemutatójáról. Kötetben: 1966, 415–418.), 1965a, 8. (A *Hullámok kergetése* c. kötetről.), 1976a, 27–28. (Kötetben: 1981, 331–337.); 1978b, 29. (Kötetben: 1981, 370–373.); 1980, 34.; 1982a, 32–33.; 1982c, 30–31.; 1984, 35.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

aztán már kezdte[k] sorra megjelenni a regényeim, Nagy Péter figyelmeztetett rá, hogy figyeljem csak meg a fejezeteimnek a lezárását, mennyire ígérkezik belőlük a dráma."[462]

A fegyverbarátság természetesen nem jelent teljes lelki-szellemi azonosulást. Alátámasztják ezt az irodalomtörténész 1960-as évekbeli naplójegyzetei. 1960. március 20-án egy Háy Gyuléknál töltött kellemes estéről készít feljegyzést, amelyen – mint írja – „Szabó Magdát szapuljuk".[463] 1962. április 13-án az ekkor még a Múzeum körúton található Országos Széchényi Könyvtárból kijövet az autóbuszmegállóban találkozik az írónővel: „iszonyatos rosszul néz ki, de úgy mórikál, mintha 16 éves lenne."[464] 1964. július 16-án Elmer Rice-szal[465] vacsoráznak. „Szabó Magda és Szobotka Tibor vannak még ott, akiket alig állok".[466] E távolságtartó, már-már a megvetésig ironikus följegyzések jól érzékeltetik a fegyverbarátság hátterében megbúvó valós emberi-érzelmi viszonyulást.

3.2.2. A „Nagy–Szabó-szint"

Szabó Magda hálatelt episztoláit a 2010-es évek közepén dolgoztam fel az MTA KIK Kézirattárának munkatársaként. Meglepve olvastam szerepjátszó leveleit – hízelgő, elomló tirádáit. „[Z]avarva lelkem, mint bomlott satöbbi" – írta Arany *Válasz Petőfinek* című versét citálva *Az őz*ről szóló kritika megjelenésekor.[467] Érdemes a verset tovább is idézni – sokat elárul az Aczél–Szabó-kapcsolat természetéről. „Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom; / Örűl a szívem és mégis sajog belé, / Hányja veti a hab: mért e nagy jutalom? / Petőfit barátul mégsem érdemelé." Amennyire ironikus (lehet), annyira öntudatlanul őszinte gesztus e locus kiválasztása. Hiszen vitán felül áll: nem akármekkora megtiszteltetés és szerencse az ötvenes évek párthű kritikusának barátságát bírni.

Hasonlóan beszédes a *Freskó*-cikk nyomán kelt Szabó Magda-levél. A kölcsönös megfelelés törvényének, a kádári irodalmi élet belső logikájának kvintesszenciája ez. „Tudja, Péter, van a jó kritikának egy olyan tulajdonsága, amiről a kritikus nem tehet. Jobban

[462] GARAI, [1977] 1997, 100.

[463] NAGY, 1962–1964x, 1962. március 27., 102. fólió.

[464] NAGY, 1962–1964x, 115. fólió.

[465] Elmer Rice (1892–1967) amerikai drámaíró.

[466] NAGY, 1962–1964x, 375. fólió.

[467] Szabó Magda levele Nagy Péternek, 1959. április 26., MTA KIK Kt. Ms 2614/125.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

piszkálja az írót, mint a rossz. Az ember ül, írja az új regényét, aztán felüvölt: »Jobban! Jobban! Ha nem oldom meg, teljesen lehetetlen helyzetbe hozom Nagy Pétert.« Ugye érti?”[468]

S itt következnek a hetvenes évek tréfás kedvű, játékos, sokszor álnéven írt rövid üzenetei – immáron tegeződő, komázó hangvételű képeslapok és táviratok. 1976-ban, a *Szép, fényes nap* bemutatója[469] után Árpád-házi Gézáné azt írja: „»Uram, én csak egy szegény falusi lány vagyok, téged pedig eláraszt a mindenható Isten dicsőségének minden áldása«, hát hogy jövök én egy ilyen szép, fényes kritikához, uram!? / A meghatottságtól könnyeit potyogtató, / sírig hű szerződ: / a Szabó”.[470] ’76 júniusában Nagy Péter arról értesíti az írónőt, hogy Párizsban járva beajánlotta drámakötetét a Gallimard szerkesztőjének, François Ervalnak (1914–1999), s jelezte: érdemes volna kiküldeni egy példányt az Artisjuson keresztül.[471] Dr. Frász Alberttől – „szabályos” kórlap formájában – érkezik válasz öt nappal később:

> MENTŐÁLLOMÁS; DR. FRÁSZ Albert
>
> A beszállított neve: Szabó Magda
>
> A beszállított foglalkozása: író
>
> A kihívás oka: a beteg ájulása
>
> Az ájulás feltételezett oka: sokk
>
> A sokk oka: sok
>
> a.) a beteget valami Kritika című lap egy számának elolvasása után eufóriás roham érte, amelyből alig lábadozva
>
> b.) az Irodalomtörténet hivatalos borítékjában érkezett levél felbontásakor mély, vigyorgó ájulásba esett. Utolsó érthető dünnyögése ez volt: „Az Artisjus… Az Artisjus… kiküldeni… deni…”
>
> A beszállított állapota: változatlan
>
> A kezelés módja: komplex[472]

[468] Szabó Magda levele Nagy Péternek, 1959. június 16., MTA KIK Kt. Ms 2614/126.

[469] Szabó Magda: *Az a szép, fényes nap*. Premier: Nemzeti Színház, 1976. február 14.. Rendezte: Marton Endre.

[470] Árpád[-]házi Gézáné [Szabó Magda] levele Nagy Péternek, Budapest (Júlia utca 3.), 1976. április 26., MTA KIK Kt. Ms 2614/129.

[471] „Kedves Magda, / A napokban Párizsban járva becsmérlőleg nyilatkoztam a maga drámai zsengéiről, ami egyszerre fölhívta rá a Gallimard Kiadó érdeklődését. A kelet-európai irodalmakkal foglalkozó szerkesztőjük – François Erval – kéri, hogy a drámakötetből küldjön a nevére a kiadóhoz (5, rue Sebastian-Bottin, 75007 Paris) egy példányt. Nem lehetetlen, hogy tudnak vele valamit csinálni. Mindezt szóban mondtam volna, ha elérem telefonon, de nem sikerült. / Kézcsókkal: / Nagy Péter.” – Nagy Péter levele Szabó Magdának, 1976. június 4., MTA KIK Kt. Ms 2605/88.

[472] Dr. Frász Albert [Szabó Magda] levele Nagy Péternek, [Budapest] 1976. június 9., MTA KIK Kt. Ms 2614/130.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Nehéz persze e leveleket olvasva elválasztani egymástól a bókot és az iróniát – a taktikai gesztusokat a kompromittált lélek cinizmusától. Ékes példája ennek a *Drámai arcélek*[473] című tanulmánykötet kapcsán kelt 1978. júniusi levél. „Kedves Péter, […] Maga annyira ért a színházhoz, hogy direkt bók, ha egy drámaírót arra méltat, hogy fültövön vágja, és ha azt hiszi, hogy ez a mondat ironikus, akkor téved: abszolút bók, Nagy–Szabó-szinten."[474] S ez a közös szint – ez a szemléleti szimbiózis és érdekközösség – egészen 1989-ig fennmarad. Bírálója 1978. februári cikkére reagálva egyetértéséről biztosította Gách Marianne-t, miközben tudvalévő, hogy az írónő másoktól kizárólag az ájult magasztalást fogadta el. „Nagy Péter a sárgaföldig lerántotta a *Régimódi történet* színpadi változatát. Azt írta, hogy bizony *Az a szép, fényes nap* jobb ennél. Én tökéletesen egyetértettem vele."[475]

A nyolcvanas évek első felében a szolidaritás érzése egy ízben szenvedélyes kiállásra ragadtatja Szabó Magdát. 1982. november 13-án jelent meg Nagy Péter recenziója a középiskola harmadik osztálya számára készült irodalomtankönyvről a Népszabadság hasábjain (*Irodalom vagy irodalomtörténet?*). Amint arra a szerzői kollektíva (Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Szörényi László és Zemplényi Ferenc) *Irodalomtörténeti vagy politikai vita?* című kontroverziájában rámutatott: Nagy Péter cikke pontatlan adatokra, eredeti összefüggéseikből kiragadott félmondatnyi szekvenciákra épült, szerzője „*az irodalomtörténeti véleménykülönbségeket politikaivá élezi*". Válaszuk természetesen nem kaphatott sajtónyilvánosságot. Az ügyről beszámolt a Neue Zürcher Zeitung is.[476] Rudolf Stamm cikke azonban újabb rágalmat fogalmazott meg, eszerint „Horthy kormányzósága idején Nagy Péter irodalmi pályázatot nyert egy dolgozatával, amely a »vér és talaj« (Blut und Boden) ideológia számos elemét tartalmazta."[477] Nagy Péter Eötvös-kollégiumi elaborátumának jellegadó részlete megjelent a Híd című lapban,[478] s bár szerzője a tankönyvügyben súlyosan elmarasztalható volt, ez utóbbi rágalommal szemben joggal védelmezte őt Szabó Magda a Neue Zürcher Zeitung kritikusának, Eva Haldimannak írott

[473] NAGY, 1978a.

[474] Szabó Magda levele Nagy Péternek, 1978. június 16., MTA KIK Kt. Ms 2614/131.

[475] GÁCH [1978] 1997, 122.

[476] ST[AMM]., 1983, 3–4.

[477] ST[AMM]., 1983, 4. Az ügy teljes anyagát közli: PÁLA, 1991, 367–369.

[478] Név nélkül, 1940, 21–23.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

1983. március 20-i és április 5-i leveleiben.[479] Sőt, barátnőjét arra kérte, utasítsa vissza a lap hasábjain Stamm „képtelen" vádjait.[480]

„[D]raaga peeter[,] elefaant jo szot nem felejt[,] plaane ha eloezoeleg megtapostak[.] [B]oldogsaagaaban suevegeet lengeti holtig haalaas inasod a szakmaaban / szabo magda" – olvassuk egy jellemző, 1980-as táviratban.[481] Az üzenetek egyre rövidebbek és tömörebbek. '82-ben – néhány hónap különbséggel – két nyúlfarknyi, ám annál beszédesebb mondat érkezik. „MAAMOROS HOZSANNA[,] KEZEDET CSOKOLJA MEGDICSOEULT NEVELEESED / SZABO".[482] Illetve: „IMAAD A MEGDICSOEULT / SZABO".[483]

Ekkor jött '89 – s egyik napról a másikra véget ért (György Péter szavait idézve) „az unalom és átlátható rend kultúrája".[484]

Nagy Péter 1997-es visszaemlékezése szerint „[»Magduskával«] A nagy kanyar után is tartottuk a barátságot egy darabig: tán négy vagy öt éve volt nálunk utoljára, mondta, hogy fogyókúrázik, ennek jegyében megevett egy ültő helyében egy egész libamájat, majd elégedetten hazament. Azóta is várom, hogy felhív."[485] Egy évvel korábban azt írta naplójába: „Én valójában kedveltem a nőt, különösen mulatságos, éles nyelve miatt, meg tehetségesnek is tartom. Ő mutatkozott ki: gyakorlatilag megszakította a kapcsolatot, miután látta, hogy én az újvilágban sehol sem vagyok tettekkel tényező. Ez nem is fájt nagyon, különösen, mióta Lengyel Gyuri elmondotta, hogy üldözési mániája van, testőrrel jár, és mindent gyanús tünetnek vél. Lehet, hogy engem is."[486] Az írónő 80. születésnapjára a kvietált kritikus már elvből nem ment el. „Ma van Szabó Magda 80. születésnapjának ünneplése a Széchenyi Akadémián – olvasható a *Kósza jegyzetek*ben. – [...] kacérkodtam, hogy elmegyek az ünneplésére. Tényleg tehetséges nőnek tartom, akármilyen hamis ember is. De aztán

[479] SZABÓ, 2010, 93–111.

[480] A fölkérést Eva Haldimann udvariasan elháríthatta, mert általa írt válaszcikk nem jelent meg.

[481] Szabó Magda levele Nagy Péternek, Budapest, [távirat bélyegzője:] 1980. május 21., MTA KIK Kt. Ms 2614/132.

[482] Szabó Magda levele Nagy Péternek, Budapest [1982], MTA KIK Kt. Ms 2614/133. (A „nevelésed" szó ironikus utalás lehet a Magyar Írók Szövetsége Nevelési Osztályára, melyet rövid ideig Nagy Péter vezetett. Kései naplójegyzeteiből tudjuk, hogy a nevezett osztályt funkciótlan, bürokratikus alegységnek tekintette, s tevőleges részt vállalt megszüntetésében.)

[483] Szabó Magda levele Nagy Péternek, Budapest [1982], MTA KIK Kt. Ms 2614/134.

[484] GYÖRGY, 1997, 20.

[485] NAGY, 1992–2010x, 1997. október 3-i bejegyzés.

[486] NAGY, 1992–2010x, 1996. augusztus 30.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

meggondoltam magam: ki mint él, úgy ítél, még azt hinné, hogy akarok vagy remélek tőle valamit. Hát ott még nem tartunk."[487]

Már a kilencvenes évek közepén-végén megjelenik tehát az a hárításba csomagolt gyanakvás és neheztelés, amely az irodalomtörténész 2000. augusztus 13-i naplójegyzetében életre szóló emberi csalódásként lepleződik le. Görgey Gábor kapcsán említi e bejegyzésben egykori „hálás hívé"-t. „Tényleg azt hittem, hogy jó barátok vagyunk; ám a rendszerváltozás után hamar kiderült, hogy csak használt, és aztán levetett, mint a nyűtt kabátot. Ilyenfajta csalódás [»Gábor«] volt, meg Szabó Magda; Görgey úribban csinálta, Magda debreceniesebben. De a végeredmény ugyanaz: amit ezüstnek hittem, kiderült, hogy pakfon."[488]

3.2.3. A „Pillanat" – Pándi Pál-exkurzus

És itt lényegében be is fejezhetném e kapcsolattörténeti áttekintést – igaz, így egy-két érdekes anekdotánál többel nem szolgálnék. Pedig van itt még valami, amit eddig csupán érintettem: ama bizonyos „nagy kanyar", a „pillanat" gondolatköre Szabó Magda írásaiban. Említettem az 1990-ben megjelent – s a felszabaduló könyvpiacon sajátos vákuumhelyzetbe került – regényt, *A pillanat*ot. Ez a bevallottan önéletrajzi számvetésként íródott mű – svájci kritikusa szerint – „az írónő legsajátabb vallomása, legszemélyesebb szava, saját Trójájának, hazájának szánt hagyaték",[489] ugyanakkor hű tükre mindannak, ami Szabó Magda személyiségének mélyén lezajlott, s amit Nagy Péter – Lengyel György és mások elbeszélései alapján – csupán találgathatott.

Márpedig sokféle anekdota lábra kapott ekkoriban az írónőről. „Janikovszky Éva panaszolta: Szabó Magda álmából riasztja fel, hogy itt vannak a fasiszták, és nemzeti színű lézerrel lövik a parókatartóját. Döbrentei Kornélt pedig megvádolta, hogy kézfogáskor nyilaskeresztes matricát nyomott a tenyerébe."[490] Lehetetlen, s éppen ezért haszontalan vállalkozás volna utánajárni ezeknek a tragikomikus szóbeszédeknek. A kulcsot a kádári–aczéli író-kedvenc mentalitástörténeti jelentőségű diszpozíciójához – meglátásom szerint – *A pillanat* adja meg. Ez a könyv – amint arra Lengyel Balázs,[491] Simon Zoltán,[492] Szentesi

[487] NAGY, 1992–2010x, 1997. október 3-i bejegyzés.

[488] NAGY, 1992–2010x, 2000. augusztus 13-i bejegyzés.

[489] HALDIMANN, 1992, 62.

[490] JÓKAI, 2017, 231.

[491] LENGYEL, 1990, 155–158.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Zsolt[493] és Tarján Tamás[494] mellett Kabdebó Lóránt[495] és Mohás Lívia[496] is rámutatott – Szabó Magda szerepjátszó személyiségének művészi igényű kórképe. Kónya Judit szavait idézve: „a lélekben folyó küzdelem, az árulkodó elszólásokkal vegyített, leleplezésre alkalmas szövegrészekből kihámozható személyiségzavar jelzi, hogy milyen nehéz terhet ró az emberre a szerepjátszás."[497]

S itt hadd említsem meg az írónő egy – minden bizonnyal – kevésbé ismert írását, amelynek apropója Pándi Pál (1926–1987) halála volt, a címe pedig szintén *A pillanat*. 1987 júliusában jelent meg ez az érzékeny, enigmatikus szöveg a Kritika hasábjain. Szerzője a „Pándi-szindróma" titkát firtatva felidéz egy közelmúltbéli estét, amikor akadémikus nemzedéktársával egyazon sugallat hatására léptek ki a rothadó, belterjes nyolcvanas évek egyik tipikus bankettjéről, s kezdték holdkórosként körbejárni gyermekkoruk Debrecenét. A tudni sem érdemes titkok és ócska kis pletykák vidékéről visszamenekültek mintegy a mitikus gyermekkor tiszta világába. Pontosabban visszaléptek volna – mert bolyongtak csupán életük díszletei között az önmagaság, az önazonosság egykor oly jóleső érzése nélkül.

Azt hiszem, nem vetem el a sulykot, ha azt gondolom, nem pusztán személyes életük megfeneklését érzékelték mindketten ezen az estén – de életük teloszát, *a nemzet, az értelmiség által képviselni hivatott közösség sorsá*t látták meg hirtelen, zavaró élességgel. „[E]gyetlen olyan közös pillanat van az életünkben – így a nekrológ –, aminek vagy most jött el az ideje, hogy ne csak az én élményem maradjon, vagy nem mondható ki soha már. Igen. A pillanat."[498] Ismétlem: mindezt '87 júliusában írja Szabó Magda – Pándi ürügyén egyúttal önmagát is meggyászolva, hiszen akármilyen levegőtlen és alternatívát vesztett volt ez a nyolcvanas évek, azért mégis csak a '45 és '89 közötti időszak tette ki és határozta meg Szabó Magda életének nagyobbik részét. Nem véletlenül hangsúlyozza az írónő Pándi ingerült, elutasító viselkedését. „Ha engem is kiűzött az a valami, viseljem egyedül a súlyát, nem tudunk egymásnak segíteni" – tolmácsolja kollégája vélt gondolatait.[499] Az akadémikus köszönés nélkül távozik – láthatóan bosszantja, hogy földije leleplezte, megzavarta

[492] SIMON, 1991, 65–68.

[493] SZENTESI, 1991, 37.

[494] TARJÁN, 1990, 11.

[495] KABDEBÓ, 1997b, 335–343., 2017, 45–56.

[496] Mohás Lívia sok tekintetben elmarasztalható esszéje az írónő születésének századik évfordulója kapcsán született: MOHÁS, 2018.

[497] KÓNYA, 2008, 202.

[498] SZABÓ, 1987b, 31–32.

[499] SZABÓ, 1987b, 32.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

merengésében. „Hány rétege van Pándi sötétjének, szomorúságának, mi az, amit megbocsátott, mi az, amit nem…" – tűnődik az emlékező.[500] Kicsit mintha önmagától is kérdezné…

S az ügy nem hagyja nyugodni – az 1990-es regényben újfent napirendre tűzi. A címadó fejezet szerint „minden akció folyamán és minden élet során van egy, csak egyes-egyedül egyetlenegy pillanat, amikor a Sors urnáját tartó kéz, amely a ránk váró áldások-csapások történetét jelző sorstáblákat rázza és kiveti, egy lélegzetvételnyi időre megáll, és ha valaki éppen ebben a parányi szünetben lép valamerre, ami ellenkező irányba visz attól az úttól, aminek jelzése a nevére szóló sorstáblán írva áll, végigbotorkálhat rajta az istenek büntetése nélkül, nem állítja meg Iuppiter sem."[501] Mintha a görög kairosz (*καιρός*) alapegysége állna előttünk: a megélés-átélés *produktív* pillanata. A valóságot felfüggesztő és újjáteremtő megvalósulás esélye-lehetősége *mint potenciális esemény*. Azt hiszem, ez a joyce-i pillanat az, amely nem adatott meg Pándinak, s amelyre Szabó Magda ugyancsak hiába várt: az epifánia helyét esetében a spätreakció foglalta el. 1990 januárjában még javában saját sebeit nyalogatja, félreállítása miatt sopánkodik, kenyérgondokat, közeli éhhalált vizionál, latolgatja, mit szabadított rá a „nagy fordulat".[502] S miközben regénye, *A pillanat* sorsáért aggódik, nem sejti, hogy a nagybetűs pillanat ment el mellette, mellettünk, a nemzet mellett: a közös katarzis, az *Erőnk szerint* drámáiban körvonalazott *európaian magyar alternatíva* áldoztatott fel ismét a klikkharcok, a lobbiérdekek, a faji, vallási és hatalmi viták, gyűlölködések oltárán. „Creusát imprimáltam, ha lesz még könyvhét, május végén megjelenik – írja Eva Haldimann-nak –, újat írni nemigen tudok, ilyen tanácstalan zavar még nem élt bennem. […] nem tudom, most mit kezdjek magammal".[503] Svájci kritikusa előtt 1990 októberében mondja ki először azt, amit homályosan már 1987 nyarán sejtett, tudott: „elmúlt a Pillanat – nagy P-vel! –, nem a regény, a szituáció. […] Tudod, [Kumacs,] az országért kár. Olyan isteni percei voltak, mikor a keletnémeteknek kinyitotta a vasfüggönyt, s még sok ilyen perc, nézd meg, mi lett belőle. Pedig nem jön Pillanat, a fehér ló nagyon ritkán áll meg a Duna-medencében."[504] Alig két évvel később már nyilvánvaló a számára: a rendszerváltás *mint esemény* lezárult, *mint lelki-szellemi alternatíva* pedig füstbe ment. „A Pillanat egyszer áll meg előtted, s ha nem

[500] SZABÓ, 1987b, 32.

[501] SZABÓ, 2008a, 180.

[502] „[A] nyugdíjamból nem tudom kifizetni a telefont, postát, világítást, egyéb illetlen szükségletekről nem is beszélve" – SZABÓ, 2010, 405. (1998. június 30-i levél.)

[503] SZABÓ, 2010, 241. (1991. január 26.)

[504] SZABÓ, 2010, 255–256. (Bécs, 1990. október 30.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

ismered fel, továbbáll. Elment a mi pillanatunk, s még csak meg sem írhatom a részleteit szívem szerint, mert az a régi apparátus újra működne, jöhetne Orwell, ha nem mondod, hogy ripityom, sárgarigó, galambom, nem vagy Te senki."[505]

3.2.4. Coda

Végezetül egy kérdés, amelyet a történész elsősorban önmagának tesz fel. Nyilvánvaló, hogy a mi értelmiségi – mondom inkább úgy: írástudói – szerepünk, szerepértelmezésünk alapvetően különbözik a Szabó Magdáétól és a Pándi Pálétól – nemcsak ideológiai-politikai okokból, de történeti szituáltságunk okán is. (Meggyőződhettünk erről a *Teherpróba* című kötet kapcsán kialakult vitákból is.[506]) Mégis, vajon kinek a feladata ma, hogy – félretéve saját karrierjének, boldogulásának szempontjait – az újabb és újabb pillanatok őre legyen? (A kérdés természetesen költői.)

[505] SZABÓ, 2010, 286. (Bécs, 1992. február 7.)

[506] PÁNDI, 2022.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

3.3. A Szabó—Szobotka-vonal

3.3.1. „Példaéletek”?

Megvallom, meglepett, amikor a Nagycsaládosok Országos Egyesülete *Levelek* című havilapjának szerkesztői Szabó Magda és Szobotka Tibor kapcsolatáról kértek cikket tőlem. No nem a téma aktualitása, a Krajcsi Nikolett és Mészáros Tibor által színpadra vitt Szabó–Szobotka-házasság iránti érdeklődés miatt, hiszen ez utóbbit a férj 1953 és 1961 között vezetett naplójának 2019-es kiadása kellőképpen felkorbácsolta. Újságcikk-gyűjteményem tanúsága szerint a Nők Lapja háromoldalas, archív fényképekkel illusztrált kedvcsinálót közölt a könyv megjelenésekor, szerzője, Hulej Emese pedig leszögezte: a „Szobotka Tibor-napló izgalmas olvasmány”. Mielőtt azonban bárki letehetetlennek gondolná a *Bánom is én…* című kötetet, meg kell mondjam: a laikus olvasó kevés örömet találhat benne. Szobotka töredezett, sokszor mindössze egy-egy szónyi, félmondatnyi följegyzései mögül ugyanis fájón hiányzik szerzőjük, a napló lapjain előbb terveit, műhelygondjait részletező, utóbb megtöretésének, önfeladásának történetét rögzítő magánszemély életútja.

Ha Szabó Magda és férje hagyatéka végre közgyűjteménybe, majd ott szakszerű feldolgozásra kerül, avatott kezek talán sajtó alá rendezhetik egyszer Szobotka teljes naplóját. Az író 1925. március 8-tól, vagyis 13 éves korától vezetett följegyzései megidézhetnék azt a világot, melyet mindeddig csupán a hagyatékot gondozó özvegy szemüvegén keresztül, valamint a *Megmaradt Szobotkának* (1983) című négykezes memoár lapjairól ismertünk. Kiderülhetne, milyen volt a szigorú szülők közt, a megfelelési kényszer állandó szorításában töltött gyermekkor, a könyvekben menedékre találó bohó ifjúság; ízelítőt kaphatnánk – éspedig első kézből valót! – a második világháborús frontélményekről, a debütáló író sikereiről, valamint a fiatalember első feleségéről is, akit Budapest bombázása alatt, vajúdás közben hagytak magára a menekülő orvosok, s aki így gyermekükkel együtt belehalt a szülésbe.

Ismétlem, meglepett a fölkérés, noha kétségkívül sok még az elmélyült kutatást igénylő kérdés: meglepően kevés hiteles, annál több téves adat áll rendelkezésre a házaspár tagjairól. Az írónő életrajzát érintő kutatásaim során komoly meglepetéssel szolgált a Napkút Kiadó 2010-es, *Szabó Magda* című reprezentatív kötete. Szerkesztői közzé teszik Szobotka Tiborné 1948. június 23-i, Nemes Nagy Ágnesnek és Lengyel Balázsnak címzett levelét, pontosabban

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

annak hiteles fotokópiáját. Csakhogy tévesen: egy ismeretlen kéztől származó ceruzás rájegyzés megtévesztette őket, s így két évvel korábbra, 1946-ra datálták a becses dokumentumot, amely pedig éppen a Szabó–Szobotka-esküvő részleteiről szolgál pikáns beszámolóval. Nem sokkal megjelenése után, 2018 karácsonyán izgatottan vettem kézbe a Jolsvai Júlia és Tasi Géza szerkesztésében megjelent *Gurul a sok-sok pillanat. Szabó Magda élete képekben* című kötetet is, amelyben újabb bosszantó hibákra bukkantam. A 162-es számú képen tisztán látszik az írónő által Kardos György igazgatónál kiharcolt posztumusz Szobotka-életműsorozat három kötete. Vagyis, bár a képet a hetvenes éveket reprezentáló sorozatba illesztették, nyilvánvaló, hogy a felvétel csakis a férj halála, tehát *1982 után* készülhetett. Hasonló tévutakra vezeti a kutatót a *Megmaradt Szobotkának* című kettős memoár. Az özvegy emlékei szerint 1970-ben a Művelődésügyi Minisztérium irodalmi főosztályának munkatársai telefonon közölték vele a jó hírt: férjével együtt ők lesznek az első iowai ösztöndíjasok. Megkésett jóvátétel volt ez Szobotka ötvenes évekbeli meghurcolásáért – szuggerálja az írónő –, csakúgy, mint *Az összeesküvők* (1978) és a *Menyasszonyok, vőlegények* (1980) kiadása a Magvető igazgatója részéről. A meggyőző érvelés azonban két ponton is hibádzik. Az első iowai ösztöndíjas Szász Imre volt, az említett regényeket pedig – a későbbi életműsorozattal ellentétben – nem Kardos György, hanem az írónő másik atyai pártfogója, Illés Endre, s az általa vezetett Szépirodalmi Kiadó jelentette meg.

Régi újságokból, forráskiadványokból és a Magyar Írók Szövetsége levéltári anyagából valószínűleg össze lehetne állítani egy vázlatos életrajzot, amely rekonstruálná Szobotka karrierjét. Kérdés: kibírná-e egy népszerűsítő életrajz, vagy akár egy mégoly szakszerű tudományos monográfia azt az iszonyú tehertételt, amelyet Szabó Magda jelentett a férje számára. Mai ismereteink szerint a két fiatal 1947. július 14-én, a Stephen Spender (1909–1995) angol költő tiszteletére rendezett fogadáson ismerkedett meg egymással, s Szobotkát 1982. február 26-án érte a halál. Közben eltelt csaknem három és fél évtized úgy, hogy ez a beteges tüdejű, rossz szemű, gyönge idegzetű férfi testestül-lelkestül felesége szolgálatának szentelte magát. Amint azt Gergely Ágnes *Oklahoma ezüstje* című könyvében megírta, a hetvenes évek második felében egy Júlia utcai látogatása során a hűséges fegyvertárs – életében tán egyetlen egyszer, s akkor is szigorúan négyszemközt – kiöntötte a szívét. „Képzelje ezt el – mondta –, egy életen át én vagyok *az írónő férje*!” Hiába tiltakozott a fiatalabb pályatárs, hiába sorolta az ekkor már élete hetedik évtizedét taposó író műveinek jelentős erényeit – angolos előadásmódját, a „kevesebbet mondás erkölcsi kényszerét” –, Szobotka sebeit nem tudta begyógyítani. „Az írónő férje” beletörődött sorsába: olvasta, korrigálta gondosan felesége műveit, kísérte kitartóan Rodosztól Iowáig, intézte – mint afféle

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

háziasszony – közös életük csip-csup ügyeit. S ami naplójának, sőt egyik-másik regényének lapjain is fájón visszaköszön: elviselte Szőke Juliannát, a macskaszagú bejárónőt – *Az ajtó*ban megdicsőülő Emerenc modelljét –; egykori barátját, Bóka Lászlót, aki ugyan 1948 tavaszán esküvői tanújuk volt, ám aki valójában haláláig fenntartotta kétértelmű kapcsolatát az írónővel; utolsó csapásként pedig elfogadta anyósának 1960-as beköltözését Júlia utcai lakásukba, ahol azután soha többé nem találta helyét és lelki békéjét.

Végül meglepődtem az egyesületi újság szerkesztőinek fölkérésén azért is, mert a házaspárnak nem volt gyermeke. Bár a *Nyusziék* címmel kiadott Szabó Magda-napló és Szobotka Tibor följegyzései egybehangzóan tanúsítják, hogy az ötvenes években az asszony többször is teherbe esett, majd elvetélt, a források alapján nem teljesen világos, hogy melyikük szerette volna jobban, s melyikük kevésbé, hogy utódjuk szülessen. A *Nyusziék* kötet 1950. október 6-i bejegyzésében Szabó Magda drámai erővel örökítette meg az egymás között csak „mandi"-nak becézett magzat halálát, a gyász perceit, óráit, napjait. „Ezt nem tudom megírni. Vagy csak töredékesen. Teherben voltam Tőled, s ez az időszak, amelyet majdnem állandó émelyedésben töltöttem, volt az életem legdiadalmasabb korszaka. »Nem akarok gyereket – mondod, nekiveted a hátadat a könyvespolcoknak –, nem akartam soha, nem akarok, nem is fogok akarni. Nem örökítem magamat tovább. És különben is, nem akarom, hogy mást szeress kívülem«. […] Ma, mikor már tudtam, hogy vége, s belefúródtam a párnába, felriadtál. Tudtad, mi bajom van. Odahúztál magadhoz. »Sajnálod a mandit? Ha akarod, akkor azért legyen. Akarod, hogy a jövő héten megint legyen?«"

Arday Géza *Gyermektelen írók a diktatúra idején* című könyvéből kiderül: Szobotka önsorsrontó attitűdjén túl más okai is lehettek annak, hogy a házaspár utód nélkül hunyt el. Arday szerint az írónő döntött: nem akart szülni Rákosi Mátyás regnálása idején. Úgy érezte, ha gyermekük lesz, zsarolhatóvá válnak, s föl kell adják morális és esztétikai elveiket, pedig – mint hangsúlyozta – „az írónak tilos a hazugság". Hogy mi a valóság – milyen érvek és indulatok, egyéni döntések és személyes tragédiák rejtőznek a belletrisztika és zsurnalisztika határán egyensúlyozó vallomások mögött, valószínűleg sosem derül ki már. A Holmi folyóirat 1993. októberi számában megjelent esszélevele mindenesetre megrendítő dokumentum; Kertész Imre drámai monológja, a *Kaddis a meg nem született gyermekért* méltó párjaként olvasható. Már a címe is beszédes: *Parainesis, amit elmondtam volna Szobotka Virgilnek, aki majdnem megszületett, de a jó Rákosi emberbarát intézkedései hatására meggondolta…*

3.3.2. A hatalmi viszony

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Minden hibája és hiányossága mellett Szobotka naplója rendkívül fontos forrás a korszak s a Szabó Magda-életmű kutatója számára. Hiszen van itt egy, a naplóban hol „M."-ként, hol „Magda"-ként emlegetett szereplő, aki a kiadvány narratív terében ráadásul társszerzőként is referencializálja s érvényesíti önmagát. Egy a szövegszubjektum mögött problémátlanul azonosítható individuum, amelyikről kiderül (amit a rossz nyelvek föltételezéseiből nagyrészt eddig is „tudtunk"): karrierje érdekében Szabó Magda lassanként eloldódik nemzedéki kötöttségeitől, s megköti paktumait a kulturális hatalommal. Az „írók és a hatalom" kapcsolatát persze kissé árnyaltabban, differenciáltabban értelmezzük itt, mint egyes történész elődeink tették; a hatalom – felfogásunk szerint – viszonyfogalom. Szabó Magda például egész életében küzdött az Újhold folyóirat körével (utóbb már csak árnyaikkal) – hol a kanonikus pozícióban való részesedés, hol a kiválás, az önmegvalósítás törvénye szerint. Be is fogadják, ki is rekesztik őt ebből a közösségből. Osztozik emberi-művészi játékaikban (lásd erről *Adalék az Ottlikiászhoz: Ludány* című esszéjét, vagy *Mi az öreg, elmentél?* című nekrológját Mándy Iványról stb.[507]), elvi-eszmei és morális sorsközösséget vállal velük (így a Rákosi-érában a hallgatást, a passzív rezisztenciát, a gyermektelenség programját[508]), ugyanakkor szörnyű irigységek, viszályok ágense és páciense (elegendő csupán Szabó Magda és Nemes Nagy Ágnes viharos kapcsolatára utalnunk).

Szobotka naplójának éppen szerzője egyedi nézőpontja adja a jelentőségét: ő máshol helyezkedik el korának hatalmi erőterében: alkatánál és pszichés állapotánál fogva tisztábban és élesebben látja, hogy kitől *mit* és *mennyit* lehet várni. Miközben feleségével úgy érzik, Nemes Nagy Ágnesék irigyek, gonoszak, végül mégis hozzájuk igazodnak, velük mérik magukat, s a rosszért is jóval fizetnek – az elfogadás, a valahová tartozás, a puszta érvényesülés érdekében. „Este [Nemes Nagy] Ágneséknál egy rosszkedvű, irigy [Lengyel] Balázzsal – igazán nem volt kellemes. Kár, hogy ők is velünk lesznek Szigligeten" – jegyzi fel Szobotka '58 nyarán.[509] Az írónő József Attila-díját követően csak fokozódik a boldogulásért és tisztának maradásért folytatott harc feszültsége. Az Újhold körétől „gratuláció sem jött – rögzíti Szobotka, aki feleségére való tekintettel személyében érzi sértve magát –, délután Kálnoky [László] nagyon furcsán viselkedett, [Nemes Nagy] Ágnesék és

[507] SZABÓ, 1994, 855–860., 1996, 483–485.

[508] „Ha az ember író, meg kell álljon a lábán úgy, hogy ne legyen befolyásolható" – adta meg a magyarázatot Szabó Magda, amikor Arday Géza a kétezres években föltette neki a kérdést: miért nem vállaltak gyermeket. „Az írónak tilos a hazugság" – idézte szavait áttétel nélkül az interjú készítője. – ARDAY, 2013[2], 64.

[509] SZOBOTKA, 2019, 129.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

köre azóta sem gratulált. Részemről ezzel el vannak intézve, csak M. akar nekik mégis *Őz*t küldeni."[510] „[N]incs egyetlen barátunk sem…" – állapítja meg rezignált éleslátással az illúziótlan naplóíró. S noha depressziója nem egy esetben – kivált saját teljesítményének megítélésében – elhomályosítja Szobotka szemét, mégis ő az egyetlen, aki felesége érzelmi kilengéseit, haragos indulatait és gyermeki kétségbeeséseit valamilyen módon kontrollálni képes.

Villámhárítóként, mentőcsónakként, az alkotó és önpusztító energiák kiegyenlítő tartályaként működik. Ékes példája ennek, amikor 1957 szeptemberében elkeseredett zokogás vesz erőt feleségén, mert úgy érzi, tendenciózusan hátráltatják, „sőt el akarják némítani". Szobotka biztosítja őt együttérzéséről, ugyanakkor fenntartja saját álláspontját: nem érzi úgy, hogy tendenciáról volna szó, „mint ő hiszi".[511] S miután Szabó Magda sértett, támadó hangvételű levelet ír Illés Endrének, a Szépirodalmi Kiadó igazgatójának, követségbe indul, hogy információt szerezzen felesége ügyében, s megbékítse a kiadóvezetőt. „Kedden M. 2000 ft-ot kapott a Magvetőtől, de aztán senkit se talált a Szépirodalminál és az Ifjúságinál, ettől elkeseredett, pontosabban attól, hogy a Szépirodalmi ezévi tervében a *Szüret* nem szerepel. Kénytelen voltam megígérni, hogy elintézem. Valóban, nem marad más hátra, mint felkeresni Illés [Endré]t. Mindenesetre abbahagyta a *Zsófiká*t, ill. tegnap újrakezdte."[512] Szobotka e sorok tanúsága szerint az alkotás motorjaként, a paranoid személyiség önzetlen védernyőjeként funkcionál.

A könyvet végigolvasva nem vitás: a naplóíró közös életük első percétől utolsó leheletéig alázatos szolgája volt az Írónak. Nem *egy* írónak, s nem is *a feleségének*, hanem annak a szubjektumnak, akinek sikerében – tudat alatt – a kezdet kezdetén egyezséget kötött, szövetségre lépett férj és feleség. Egyéni ambícióit Szobotka innentől Szabó Magda boldogulásának rendelte alá. Miközben műfordítások hasáblevonatainak korrigálásával bajlódik, *Az őz* című regényt, s vele párhuzamosan a *Bárány Boldizsár* című verses mesét is neki kell átnéznie, rendbe tennie. Soraiból kihallatszik a fájdalmas, öntudatos panasz: „Csendben és szerényen két író technikai munkáját végzem."[513] Még a kulturális hatalommal történő kiegyezést – mint legfőbb egzisztenciális döntést – is magára vállalja, amikor rábeszéli feleségét: kössön kompromisszumot a kiadókkal és szerkesztőkkel. „Mondtam, ragadja meg azt a lehetőséget, amelyet […] hivatalos körök nyújtanak, egyedül ennyi

[510] SZOBOTKA, 2019, 169.

[511] SZOBOTKA, 2019, 84.

[512] SZOBOTKA, 2019, 76.

[513] SZOBOTKA, 2019, 98.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

irigységgel szemben nem állhat meg."[514] Ami az írót íróvá avatja: a publikáció, a könyvpiaci és médiajelenlét dolgában úgyis a párt diktál (kevesen tudták ezt jobban Szobotkánál); Szabó Magda tehát csak rajtuk keresztül, a könyvei, a közéleti sikerei révén biztosíthatja helyét. Így vívhat ki rangot az Újhold-körön belül is, vagy kerülhet akár fölénybe velük szemben: csakis így szakadhat el, kezdhet egyéni pályát, léphet ki nemzedéktársainak árnyékából.

De az egzisztenciális döntés(ek) meghozatalához, a kultúrpolitikai kompromisszum(ok) megkötéséhez hozzájárultak a maguk módján a „magasabb körök" tagjai s a nemzedéktársak egyaránt. „Hazajövet M. elszontyolodva várt, állítólag Kardos (Pándi Pál) engem is, őt is meg akarja támadni, engem ideológiai okból" – jegyzi fel a pletykát 1959. júniusában Szobotka.[515] Bár a házaspár irodalmi működését támadó Pándi-cikk eddig nem került elő, ez a tény mit sem von le a napló forrásértékéből: a korszak fenyegető atmoszférájának éppoly fontos tényezője a hivatalos ledorongálással kapcsolatos híresztelés, mint a sejtett-ígért médiaesemény konkrét dokumentuma volna. Semmivel sem kegyesebb és fájóbb Ottlik Géza 1960-as híresztelése, mely szerint az MTA Irodalomtörténeti Intézetében tudományos főmunkatársként, az Élet és Irodalomnál pedig felelős szerkesztői minőségben tevékenykedő (az irodalmi életet tehát a tudományos-történeti és a kurrens-politikai oldalról egyaránt jól ismerő) Szabolcsi Miklós „azt mondja, M. ideológiailag sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket."[516] E híresztelések egyfelől adalékok a magyar irodalom háttértörténetéhez, másfelől egy író karriertörténetének lélektani forrásai – számos meghatározó egzisztenciális döntés motivációs hátterét illetően.

3.3.3. Egy négyszög lélektana

Szobotka Tibor betegségei a művészházaspár sok évtizedes kapcsolatának tükrében önálló lélektani elemzés tárgyai lehetnének, s e pszichoszociális analízis bizonyos kezdeményei megtalálhatóak már Végh-Fodor Mónika egy 2019-es blogbejegyzésében. A vissza-visszatérő bőrkiütés (pszoriázis) mögött a belső és külső világ közötti határvonal sérüléseit, kommunikációs és énvédelmi konfliktusokat, érdekérvényesítési kudarcokat, a kínzó nyakfájás hátterében pedig a korszak mélyvizéből való kiemelkedésért, az egyenes tartás jogáért/lehetőségéért folytatott meddő küzdelmet, improduktív izommunkát diagnosztizálja a

[514] SZOBOTKA, 2019, 219.

[515] SZOBOTKA, 2019, 181.

[516] SZOBOTKA, 2019, 222.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

pszichológus.[517] Végh-Fodor – rendkívül szellemes és gondolatébresztő – értelmezésének egy pontján mégis mintha ellentmondásba keveredne. Miközben meggyőzően bontja ki a „régi rossz"-at kilélegezni nem tudó, s így az újat, frisset és éltetőt beszívni, befogadni és sajáttá tenni képtelen alkat fizikai tüneteinek szimbolikáját, elfogadja Szabó Magda egyik tipikus torzítását, utólagos, az általa teremtett-gondozott életrajzi narratíva szempontjából elsőrendű interpretációját. „Szobotka Tibor és Szabó Magda önmagát »egyként« határozta meg, minden más volt a »külvilág«, amellyel annyi harcuk volt" – írja a pszichológus.

Nem a kijelentés igazságértékét kívánom vitatni, csupán státuszát szükséges tisztáznom: nem más ez, mint az özvegy utólagos projekciója, közös életük egyéni értelmezése. Az önfelmentés aktusa; és mint ilyen, épp annak a túlélési stratégiának a része, amely a gyászmunkán keresztül képes megvalósítani azt, amit Szobotka Tibor sosem tudott elsajátítani: fölemelkedni a sötét, mély vizek alól, s belélegezni az életet. A férje elvesztésekor Szabó Magdát ért trauma, melyet sokszorosára növesztett a bűntudat, olyan robusztus szövegemlékeket hagyott hátra, mint a *Megmaradt Szobotkának* vagy a *Liber mortis* (mely utóbbit egyértelműen terápiás céllal, vagyis önmagának, s nem a nyilvánosságnak írta). E művek szépirodalmi, tényirodalmi vagy lélektani értelmezése természetesen nem a jelen tanulmány feladata. Volt ellenben e mániás kompenzációnak egy másik összetevője – ha tetszik, együtthatója – is, amely nem hagyható említés nélkül. Az örökölt sors (*inherited fate*), a szülői modell öntudatlan megismétlésének jelenségéről van szó.[518] Egyik oldalon a tenyéren hordozott tündér, a korai özvegy titokzatos élete, másik oldalon az önzetlen antik hősszerelmes életáldozata áll. Szobotka naplója – szándéka ellenére – e tragikus családi determinációk nagy ívű leleplezése is. Szabó Magda édesapja, Elek, saját szexualitását elfojtva, egy életen át szolgálta a *Régimódi történet* Jablonczay Lenkéjét, az úrilányt, akibe olthatatlanul szerelmes volt, s aki első leánygyermekük fogantatását követően örökre kizárta őt közös hálószobájukból.[519] Leányuk magánéletét látszólag egy felhőtlen szerelem határozta meg – a mélyben azonban neurotikus összefüggések rejlenek.

A napló megjelenését kísérő kisebb-nagyobb cikkek, blogbejegyzések – nyilván tapintatosságból – jobbára hallgattak arról az érzelmi négyszögről, amelyben Szabó Magda élete egy meghatározó szakaszát leélte. Édesanyja és férje mellett mindvégig jelen volt a korszak hatalmi s a személyiség érzelmi erőterében Bóka László is, akiről számos eltérő forrás állítja párhuzamosan, hogy intim kapcsolatot ápolt az írónővel. A Vallás- és

[517] VÉGH-FODOR, 2019.

[518] Lásd erről: KAPLAN, 1984.; O'NEILL–FRASER–KITSCHENHAM–MCDONALD, 2018.

[519] „…mihelyt a gyerekszoba ajtaja felnyílt, a közös hálóét kulccsal zárta magára." – SZABÓ, 2007, 6.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Közoktatásügyi Minisztériumban „volt [Bóka] személyi titkárnője egy debreceni tanárnő, aki hosszú-hosszú évekig aztán barátnője is volt: Szabó Magda” – írta leányának címzett emlékiratában Nagy Péter irodalomtörténész. „Ez a viszony köztudomású volt, bár gondosan leplezett.”[520] A napló születésének időszakában – Cimike álnéven – Szabó Magdához címzett Bóka-versek kéziratait 1982-ben, férje temetését követően ajándékozta az írónő szerzőjük barátjának, annak a Nagy Péternek, akit Szobotka búcsúztatására kért föl.[521] Az irodalomtörténész jogörökésnek jóvoltából 2020. március 13-án módom volt olvasni és digitálisan rögzíteni e páratlan értékű dokumentumokat. Csupán néhány – a Bóka–Szabó-kapcsolat mineműségére élesebb fényt vető – sort idéznék egy 1958. január 27-i verses levélből:

S míg kinéztem vagy ötven ablakon,
nevetve láttam, hogy veled
Alföldön, hegyközelben, vízközelben,
sokarcú vidéken lakom,
és egy fiatal fehér elefánttal
játszik a párduc kint az udvaron.[522]

Az előbb munkatársi, majd mind mélyebb személyes kapcsolat 1945-től datálható – ekkor került Szabó Magda (előbb filmügyi referensként, majd miniszteri titkárként) a VKM-be, s ekkor lett a főnöke Bóka, az intézmény adminisztratív államtitkára. „Bóka baráti magatartása nem csak a már kollégának tekintett költőtársnak szól; Szabó Magda férje, Szobotka Tibor ugyanúgy Karácsony Sándor felfedezettje, mint maga Bóka, s a férfiakat évtizedes barátság köti össze” – állapítja meg az írónővel készített interjúk alapján Kónya Judit.[523] Szabó Magda 1947-ben – Bókán és Devecseri Gáboron keresztül – ismerkedik meg Szobotkával. „Nyilván sejtitek – írta 1948-ban Nemes Nagy Ágnesnek és Lengyel Balázsnak az újdonsült menyasszony –, hogy az én tanúm Bóka volt, a Tiboré pedig Devecseri, aki úgy került bele a

[520] NAGY, 1986–1991x, 340.

[521] NAGY, 1982b, 766–767.

[522] BÓKA, é. n. (Az iratköteg borítóján Nagy Péter autográf rájegyzése: *Bóka László versei Szabó Magdától*. Nagy Piroska tulajdonában.)

[523] KÓNYA, 2008, 38. A Kónya-könyv címe félrevezető, hiszen rendkívülien hasonlít Füst Milán kötetének címére: *Ez mind én voltam egykor: Feljegyzések az út mentén* (FÜST, 1957).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

pakliba, hogy ő mutatott be egymásnak minket."[524] Az idézett levél tanúsága szerint a nevezetes bemutatásra a Magyar Írók Szövetségében került sor: „a Tibor–én-ügy épp a *Bárány* kötettel[525] egyidős, tavaly kezdődött a Spender-fogadáson".[526] A *Megmaradt Szobotkának* című könyv (s itt az egyszerűség kedvéért nem javasolnék egyéb műfaji megjelölést) ekként adomázik: „Devecseri szerette a verseimet, rábeszélt, próbáljam meg elhelyezni őket a Rádiónál. »Mért nem keresed fel az irodalmi osztályon azt a nagyon tehetséges Szobotkát?« – kérdezte tőlem egyszer, mikor benn ült nálam a minisztériumban, ahol akkor az államtitkárságon dolgoztam."[527] Mindez persze még az ominózus fogadás előtt történt. Devecseri Gábor különben is csak epizodista lehetett; a kulcsszerep Bókának jutott.

Végigolvasva Szobotka naplóját, könnyen érhet minket is olyasféle meglepetés, mint amilyen Liszka Józsefet, a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központjának igazgatóját érte, amikor – közvetlenül a *Megmaradt Szobotkának* után – Ortutay Gyula naplóját vette kézbe, s Bóka 1964. november 1-jei szívhalála kapcsán azt a pletykát olvasta, hogy az irodalomtörténész éppen Szabó Magdától érkezett, amikor rosszul lett… „Magda is az Lacinak, mint kezd lenni nékem Eszter – de 1947 óta. Igaz, mindketten házasságban élnek, s egyik házasságban sincs gyerek" – olvasható a néprajztudós naplójában.[528] Később ismét visszatér az ügyre: „Igen, Szabó Magda férje, Tibor, munkatársam volt a Rádiónál, felesége meg, Magda, Bóka államtitkár úr (elvtárs) titkárnője és kedves, jó szerelmese."[529] Liszka József alig talál szavakat a felháborodástól. „Egyszerűen megüt a guta! Szabó Magda 1947-ben ismerkedik meg Szobotkával, 1948-ban házasodnak össze. Mindkettejük leírása(i) alapján boldog szerelmesek, figyelmes, egymás legapróbb rezdüléseit is figyelő, szerető házastársak. S emellett, a református lelkész őseire oly büszke, kemény tartású, konzervatív vidéki úrilány, Szabó Magda, aki nem adta csak úgy oda magát Szobotkának, csaknem két évtizeden át Bóka szeretője volt?!"[530]

Mindez azonban bőven elegendő ahhoz, hogy megállapítsuk: Szabó Magda évtizedeken át anyja és férje, valamint férje és szeretője (a hatalmi erőtér egy nálánál befolyásosabb figurája)

[524] BUDA, 1999, 33. A levél fotokópiáját – helytelenül 1946-ra datálva a dokumentumot – újraközli: TASI–VINCZE, 2010, 67–69.

[525] *Bárány*: Szabó Magda 1947-ben megjelent verseskötetének címe.

[526] BUDA, 1999, 33. (Az eseményről lásd: VAS, 1947, 10.)

[527] SZABÓ, 2018, 228.

[528] ORTUTAY, 2009, II, 251.

[529] ORTUTAY, 2009, II, 371.

[530] LISZKA, 2015, 72.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

között vergődött, balanszírozott. Az írónő és édesanyja érzelmi egymásrautaltsága – az *Ókút*, a *Régimódi történet* és a *Für Elise* fényében – nem szorul különösebb bizonyításra. Bóka és Lenke mama kapcsolata, valamint az egykori főnök megítélése azonban annál érdekesebb Szabó Magda lélektani helyzetének megértéséhez. Lengyel Balázsnak írott, 1989. május 22-i levelét idézem e komplex kérdésben:

> Bóka? Írj róla, aranyom, amit akarsz, nincs az a rémtörténet, ami elmondását meg ne érdemelné. Jó hogy szóba hoztad, sose kérdeztétek meg, hogyan értékelem ezt az embert, akinél egyszerre jobbat és aljasabbat sose láttam. Amíg a győztes pózából tehette, segített annak, akit a szeszélye rokonszenvesnek talált, segített például a negyvenes évek legvégén és az ötvenes években haláláig szinte folyton betegeskedő apámon, később anyámon is, őket valami rejtelmes okból megszerette, s le-leutazva, ha Debrecenben előadást tartott valahol, mindig felkereste őket, bonyolította apám klinikai ápolási idejének meghosszabbítását, mert abban az időben a nyugdíjas csak két hónapig lehetett térítés nélkül kórházi ápolt. De vitte anyámat magával Tihanyba vagy Visegrádra, kirándultak úgy kettesben, anyám ellenállhatatlan volt, őt is megszerette. Tett, amikor meg merte kockáztatni, Tiborért is különféle óvatos mentő lépéseket; mi annyira lent voltunk, olyan képtelenül koldusok, megalázottak és tehetetlenek, hogy az öregek élete legegyszerűbb folytatásához is segítség kellett, városi tanácsosnak lenni akkor már nyugdíjas állapotban se volt veszélytelen, hát mi Szobotkával semmi olyat el nem tudtunk intézni, ami neki egy telefonjába került. Én állandóan le voltam kötelezve neki valami miatt, fogcsikorgatva, fuldokolva megköszöntem […], és olyan sokrétű utálatot és megvetést éreztem iránta, hogy néha magam is meglepett, hogy civilizáltan tudok viselkedni. Mikor végre megszabadultam a minisztériumból, annak az arányával együtt, ahogy az öregeink vagy meghaltak, vagy a mi erőnk is volt már akkora, hogy egyensúlyban tudtuk tartani őket valahogy, kiküszöböltük az élet minden vonalán a lehetőségét is, hogy összejöjjünk. Minek? Régen volt az, hogy Szobotkával, [Jékely] Zsolival meg [Weöres] Sanyikával együtt ők voltak a Karácsony Sándor „gyerekei", és az is régen volt, amikor ez az ember azonos volt a Vajda-író önmagával.[531] Ha valaki megkérdezte volna tőlem annak idején, mi az életem legfényesebb pillanatai[nak] egyike, azt felelem rá: mikor már se kérnem, se megköszönnöm nem kellett semmit senkinek, mikor magam el tudtam intézni mindent a szüleim és Tibor körül is. Én sose szerettem Bókát, csak eleinte elviseltem a közelségét, mert ott dolgoztam az előszobájában, és [mint] főnöknek, voltak emberi pillanatai, mikor munka helyett hagyott verset írni, de később már allergiás voltam minden mondatára, s mire meghalt, már letisztult az egész masszív és megbocsátani nem tudó ellenszenvre. Talán nem kellene annyira utálnom, hiszen nem ő tehet róla egyedül, hogy életem egy szakaszában olyan tehetetlen és segítségre szoruló voltam-voltunk, de a tudatomban már késő magyarázkodni, ő lett azonos a korszakkal, amely mint Horatiusékat, egy mini-Maecenas kegyes gesztusainak elfogadására kényszerített.[532]

[531] Utalás Bóka László *Vajda János* (BÓKA, 1941) című könyvére.

[532] BUDA, 1999, 199–200.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

A fenti sorok indulati töltése – a szabadulásvágy, a függetlenedés görcsös igyekezete – mögött nem lehet nem érzékelni a szégyen hipertrófiáját. A tagadás, a hárítás, az eltávolítás mechanizmusai elemi erővel lépnek működésbe, amikor valaki – végre – Bóka figurájának értékelésére kéri Szabó Magdát. S az illető ráadásul nem is akárki – az Újhold krónikása, a nemzedéki összetartozást s az igaz hagyományt képviselő Újhold-Évkönyv szerkesztője, Lengyel Balázs. Annak a közösségnek a prominens képviselője, amelytől Szabó Magda lelkileg és egzisztenciálisan elszakadni sohasem tudott: a közönség igényeinek s a felsőbb köröknek tett esztétikai és ideológiai engedmények tudatában mindvégig szüksége volt erre a legitim – „kánoni" – közegre, amellyel saját írói markerén túl önmagát védhette, reprezentálhatta. A napi siker és elismerés szempontjainak megfelelően ki kellett szakadnia, az irodalomtörténeti besorolás érdekében ugyanakkor biztosítania kellett helyét az Újhold körében. Csakis a puszta fennmaradás, elsősorban férje és szülei érdekében tartotta fenn a kapcsolatot az undok, sőt undorító Bókával – üzeni az írónő, miközben kortársai tudni vélik: nem egészen így volt ez. Dühödt tagadása, a vádak cinikus visszautasításának hátterében szerintük egy szégyellt szerelmi kapcsolat titka húzódik meg.

Ennek megértéséhez azonban mélyebbre kell ásnunk. A boldog, eszményített gyermekkor, melyről a jószerivel „mitomán" személyiség utolsó fennmaradt soráig képtelen lemondani, valamikor biztosan megszakadt, az idilli egész eltörött. S minél ideálisabb volt ez a korai korszak („harmonikus, ragyogó és soha vitát, hangos beszédet nem ismerő, derült otthonban nőttem fel" – vallotta az írónő[533]), annál nagyobb volt a válság, amikor egyszer mégis véget ért.[534] Hogy milyen volt Szabó Magda fiatal felnőttként, arra – egy-egy elszórt dokumentumon és korai versein túl[535] – csupán saját és mások előadásaiból következtethetünk. Arról azonban, hogy kötődési rendellenességei voltak, hogy a gyermekkort kísérő magas érzelmi hőfok a családi fészek elhagyását követő időszakot szívszorító szeretethiánnyal váltotta fel, számos forrás tanúskodik. A szintén debreceni

[533] A Koczkás Sándor által készített interjú részletét közli: TASI–VINCZE, 2010, 11.

[534] Az általa megkülönböztetett öt életciklus közötti átmenet kapcsán írja Erik H. Erikson: „A gyökeres nézőpontváltás miatt minden egyes újabb lépcsőfok egyúttal potenciális válságforrás. A válság szót itt fejlődés-lélektani értelemben használjuk: nem fenyegetettséget vagy katasztrófát jelöl, hanem fordulópontot – a fokozott sebezhetőség és a megnövekedett lehetőségek sorsdöntő időszakát –, ennélfogva a nemzedéki erő vagy az alkalmazkodási zavar ontogenetikus forrását." – ERIKSON, 1968, 96. – Pető Katalin 1991-es fordítását (= ERIKSON, 1991, 442.) átdolgozott formában közlöm.

[535] Lásd például „dr. Mátyás Sándor tanár úrnak" írott, 1943. április 21-i levelét: TASI–VINCZE Ferenc, 2010, 46–54.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

származású Szabó Árpád a kétezres évek elején mesélte el Nagy Péternek, hogy „micsoda vándorserleg volt ő [ti. Szabó Magda] fiatalkorában a debreceni széles szakmában. Őt, Árpádot nem sikerült megejtenie; de Kardos Lászlótól előre-hátra mindenkivel hosszabb-rövidebb viszonya volt."[536]

Már Bakó Endre 2014-es tanulmánya, majd Csizmadia Éva visszaemlékezései lerántották a leplet a fiatal tanárnő, majd minisztériumi tisztviselő Juhász Gézával s Kardos Lászlóval fenntartott hosszabb-rövidebb viszonyairól. A vonzó, érzékeny lelkű fiatal lány a családi kötelékből kilépve szinte törvényszerűen vetette bele magát egyik függőségi viszonyból a másikba, miközben egyik sem adta meg neki a megállapodás, a révbe érés *felnőtt* örömét. Az elköteleződés kulcsa ugyanis a szabadság lett volna – a felszabadulás a rendkívül erős anyai kötődés alól. A *Megmaradt Szobotkának* lapjain Szabó Magda azt írja: a Rákosi-korszakban férje hajlandó lett volna Debrecenbe költözni idős, beteg szüleihez, hiszen mindenre képes volt őérte. A valóságban, amikor az ötvenes évek végén eljött az ideje, hogy magukhoz vegyék a megözvegyült Lenkét, a gyermektelen írónő természetellenes vágyakozása, hogy ismét egyesüljön édesanyjával, nemhogy egyetértéssel, de a leghevesebb ellenállással találkozott Szobotka részéről. A korábbi kötődés azonban – akárcsak Bóka irányában – erősebbnek bizonyult a későbbinél: az írónő, akit anyja mindhalálig megtartott dédelgetett *gyermek*ének, keresztülvitte Jablonczay Lenke Pestre költöztetését.

Forrásértékű e tekintetben is a napló. Az önéletrajzi ihletésű irodalmi szövegekből megismert, erősen idealizált anyakép ugyanis egészen más megvilágításba kerül, ha Szobotka szorongó feljegyzésein – a Szobotka-sorsfolyamat tanulsága(i) felől – szemléljük. Csakhamar kiderül – maga Szabó Magda írja le számtalan helyen és formában –, hogy Bóka és a Szabó szülők (különösen Lenke mama) között is bizalmas kapcsolat áll fenn, s hogy Bóka rendre a szülőkre hivatkozva viszi le autóján Debrecenbe az örökkön hazavárt gyermeket. A Bóka–Jablonczay–Szabó–Szobotka érzelmi négyszög feszültsége áthatja a napló lapjait. „Nem csoda, hogy Szobotka kiütést kapott az anyósától" – foglalta össze véleményét Szabó Magda életrajzával kapcsolatos váci előadásom egyik gimnazista hallgatója, s a fentiek alapján megkockáztatható, hogy lélektani érvényű kijelentést tett. Néhány kiragadott részlet csupán a naplóból. 1958. december 15.: „anyósommal délután kávéházba mentünk, ahol próbáltam nyugtatni, utasításokkal ellátni – persze hiába, makacs, ostoba, lelketlen."[537] 1959. március 19.: „Este aztán szóba került, mit gondolok az anyóssal való életről. Megmondtam. *Ettől nem*

[536] NAGY, 1992–2010x, 2001. szeptember 11-i bejegyzés.

[537] SZOBOTKA, 2019, 150.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

lett vidám, vissza is akart csinálni mindent, de persze úgysem így lesz. Számomra rettenetes áldozat, elképzelhetetlen életfeltételek megteremtését jelenti.”[538] 1959. május 13.: „Persze az egész mögött az az idegesség húzódik meg, amit a szerencsétlen öregasszony ittléte jelent, aki mindenkit mindenben zavar.”[539] 1959. május 19.: „Anyósom szünet nélkül marad, ill[etve]. csütörtökön kórházba vonul. Néha már olyan fáradt és az idegességtől apatikus vagyok, hogy alig állok a lábamon.”[540] 1960. április 12. „…átköltöztünk a Júlia utcába. […] Gyönyörű és kényelmes a franciaágy […] – és mégis, ha M. kérdi, örülök-e, még tettetni se tudom. Nem szeretem a macskát, a macskaszagot, és azt a tudatot, hogy egy hét múlva beköltözik az anyósom.” A következő szövegrészt Szobotka utóbb kiradírozta – helyén Szabó Magda sorai állnak: „*ó édes szerelmem, mi a csudát írhattál ide, amit ezek szerint gondosan kiradíroztál később. A macska léte? Anyu mint társ? Hiszen elviseltem volna, mint egyéb keserű igazságokat.*”[541] Április 27.: „Egyébként reggel elrohantam, amikor jött a takarítónő, a macska, anyósom – mindez túlontúl sok volt.”[542] 1960. május 25.: „…anyósom vendégei még itt voltak, ezért újra elkószáltam. Nem szeretek otthon lenni: korán elmegyek és későn jövök.”[543]

A napló születésének időszakában Szobotka még hisz benne, hogy íróként egy nap elismerik – mégis képtelen megkötni a szemléleti és tematikai kompromisszumokat az érvényesülés érdekében. Eltűnődik: „Csakugyan ilyen erkölcstelen, amit írok, vagy az emberek álszentek?”[544] – de egyetlen sort sem változtat kéziratain. Bóka ugyanekkor *Alázatosan jelentem* című regényével, melynek már megírása előtt megvannak jóindulatú lektorai, kiadója és közönsége is, szárnyal a pártos irodalompolitika fénykörében. Mire behajtjuk a külsőre csinos naplókötet hátsó tábláját, Bókából „a hülye” lesz, „anyósom”-ból pedig „borzasztó öregasszony”.[545] Szobotka fájdalmát, dühét, s rajta keresztül az áldatlan érzelmi paradigma évtizedeken át gyűrűző hatását érzékeltetendő, álljanak itt a napló vonatkozó sorai. (Az idézeteknél megadtam ugyan a kötet oldalszámait, de a kézirat alapján kiegészítve, javítva közlöm a kiemelt szekvenciákat.) 1957. július 26.: „sajnos csütörtök

[538] SZOBOTKA, 2019, 166. (Kiemelés az eredetiben.)

[539] SZOBOTKA, 2019, 176.

[540] SZOBOTKA, 2019, 176.

[541] SZOBOTKA, 2019, 227–228.

[542] SZOBOTKA, 2019, 232.

[543] SZOBOTKA, 2019, 239.

[544] SZOBOTKA, 2019, 235.

[545] SZOBOTKA, 2019, 245.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

délben ott találtuk B.-t. Ez rögtön lehangolt, felborított minden elgondolást." „Jövőre egyszerűen nem megyek sehová Magyarországon nyaralni, hiszen mindenhová utánunk jön."[546] 1958. március 1-jén a házaspár Joshua Logan *Piknik* című filmjének vetítésére indul: „közben B. is vett jegyet, jól felizgattam magamat."[547] Szeptember 2.: „B. értelmetlen látogatása."[548] Bóka ekkoriban rendre beállít „unalmas regényével", hogy – tekintet nélkül a naplóíró létezésére – hajnalig olvassanak fel egymásnak Szabó Magdával. 1959. január 14.: „…így – hogy ne kelljen az undok B.-val 3 napot együtt lenni – mégsem mentem [le Debrecenbe]".[549] Április 23.: „B. regényét is megvették filmre. Hiába, az a szerencse fia."[550] „…közben délután a hülye Bóka."[551] Május 6.: „B. új regénye unalom és csőd."[552] Augusztus 17.: „Sajnos, anyósom újra jönni akar, viszont nagy öröm, hogy B. még egy hétig Almádin marad."[553] Augusztus 25.: „Áldásos hatása volt, hogy Bóka nem volt itt, szabadon jöttünk-mentünk."[554] Szeptember 2.: „Vasárnap persze itt olvasta bűn rossz regényét, most megint az idők végezetéig."[555] Szeptember 16.: „Vasárnap délután anyósom és B., órákig olvasta bűn rossz regényét."[556] Szeptember 23.: „A vasárnap különben apokaliptikus volt, anyósom már délben megjött, aztán délután ő is meg az a hülye is nálunk, fürdeni csak este tudtam, utána meg képtelen voltam elaludni." „Tegnap M. feküdt, ma repülőn hazaviszi (persze a hülye kíséretében) anyját, aztán fordul".[557] Október 18.: „Vasárnap újra írtam, aztán itt volt a hülye, hozott M.-nak ajándékokat…"[558] Október 22.: „…ma jött […] anyósom levele: Milyen jó, hogy M. mellett ott van egy ilyen jó barát, mint Illés Endre, aki még ért is az irodalomhoz. Annyira felizgatott, hogy nem is tudtam dolgozni […] Isten verje meg azt a hülye Bókát, meg a jó anyósom, mindegyik a koszos lábát törli belém, de én mindig legyek megértő és

[546] SZOBOTKA, 2019, 80–81.

[547] SZOBOTKA, 2019, 111.

[548] SZOBOTKA, 2019, 136.

[549] SZOBOTKA, 2019, 156.

[550] SZOBOTKA, 2019, 172. Bóka *Alázatosan jelentem* (BÓKA, 1958) c. regényt vették meg filmre.

[551] SZOBOTKA, 2019, 173. A szögletes zárójelbe tett három gondolatjel itt és a későbbiekben is egy-egy olvashatatlan kifejezést vagy szövegrészt jelöl.

[552] SZOBOTKA, 2019, 174.

[553] SZOBOTKA, 2019, 189.

[554] SZOBOTKA, 2019, 190.

[555] SZOBOTKA, 2019, 191.

[556] SZOBOTKA, 2019, 193.

[557] SZOBOTKA, 2019, 194.

[558] SZOBOTKA, 2019, 196.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

tapintatos. Állítólag – a hülye B. szerint – az Akadémiai Kardos L[ászló]nak és Köpeczi [Béla]nak adta ki opponensi véleményre a disszertációmat."[559] Október 31.: „B. vasárnap felolvasta regénye befejező részét, borzasztóan rossz, de a lektori vélemény máris kitűnő."[560] 1960. január 3.: „Kedden aztán kiderült, hogy a hülye maga emelt kifogásokat könyvem ellen, írják át, hagyják ki, nekem persze nem merte elmondani, hanem csak B[éládi]nak, persze ez lett az eredmény."[561] Március 11.: „B. bűnrossz könyvét olvasom, tegnap jelent meg, biztosan magasztalni fogják."[562] Június 28.: „Vasárnap sajnos újra jött Bóka, de így se volt témánk, ugyanolyan délután volt, mint öt hónappal ezelőtt."[563]

Úgy tűnik, Jablonczay Lenke jobban szereti leánya lieblingjét, Bókát, akivel épp ezért szívélyes nexust ápol, mint vejét, aki elragadta tőle gyermekét, s a távoli fővárosba vitte, véget vetvén ezzel – legalábbis egy időre – Szabó Magda szekunder kapcsolatainak, melyek mellett az imádott édesanya maradhatott az érzelmi centrum. A háttérben – a szocialista erkölcs védelme jegyében – a Szépirodalmi Kiadó igazgatója, a Lenke asszony által (nyilván sértő, bántó szándékkal) piedesztálra emelt Illés Endre óvatosan elhatárolódik Szobotka *Menyasszonyok, vőlegények* című kéziratától. 1960. május 9.: „Mikor délután hazajövök, M. feltűnően rosszkedvűen érkezik meg utánam, majdnem sír. Abban [a] percben tudtam, a Szépirodalminál volt, és nem adják ki a regényemet. Így is történt. Illéssel beszélt. Azt állítja, neki tetszett a könyv, ha nem is annyira, mint az *Úriember*,[564] de hát két lektora, Réz Pál és egy másik nő nem ajánlották kiadásra."[565] Miután a napló megjelentetését nem kísérte-kontrollálta szakmai párbeszéd (erre, mint jeleztem, se idő, se pénz nem jutott), nem tudható, hogy ki volt az a bizonyos „másik nő", aki egy utólagos inskripció tanúsága szerint megsúgta Szabó Magdának: Réz Pál lektori jelentése férje regényéről *irányított* szöveg volt. „*Azóta ez is kiderült: Illés is hazudott* – kommentálja a bejegyzést az özvegy. – *Judit elmondta, preparálta Réz Palit*". Merthogy nem a 223. oldalon (szintén feloldatlanul) szereplő Sziráky Judit (1904–1992) íróról van szó, hanem Márványi Juditról (1927–2018), aki (egy Kardos György és Sík

[559] SZOBOTKA, 2019, 198.

[560] SZOBOTKA, 2019, 199.

[561] SZOBOTKA, 2019, 211.

[562] SZOBOTKA, 2019, 225.

[563] SZOBOTKA, 2019, 246.

[564] Utalás Szobotka Tibor *Megbízható úriember* (SZOBOTKA, 1959) című regényére.

[565] SZOBOTKA, 2019, 234.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Csaba által kreált fegyelmi ügy miatt) éppen 1968-ban lett a Szépirodalmi Kiadó szerkesztője.[566]

Nem róható föl a naplóírónak, hogy e személyes sorsát tekintve tragikus események végképp elhomályosították a szemét, s öntudatlanul is átvette felesége (korábban éppen általa oldott-kontrollált) paranoid látásmódját. „Akkor még nem tudtam, hogy aznap jelent meg Nagy Péter cikke és méltatlan támadása a *Disznótor* ellen a Magyar Nemzetben" – írta 1960. május 31-én, szándékos rosszindulatot feltételezve „a Bóka barátja" részéről.[567] A napló hátralévő részében e pillanattól fogva Szobotka mindent megfellebbezhetetlenül sötéten lát, helyzetét teljesen kilátástalannak érzi. Szabó Magda gondolkodásmódja, megrögzött gyanakvása, örökös sértettsége mögött nyilván sokirányú lekötelezettsége, egy évtizedeken át tartó identitásdiffúzió lappang. Ezt a perspektívát és diszpozíciót veszi át 1960 tavaszán férje – csakhogy egészen más előjellel. Szobotkának be kell látnia: a fennálló viszonyok között művészi boldogulására nincs többé esély. Az egyik oldalon a diadalmas Jablonczay Lenke, oldalán Bóka László, Illés Endre és Nagy Péter – a túlparton, magányosan, Szobotka. Szabó Magda pedig két tűz között. E lélektani helyzet vázlatos ismertetése révén egy életmű szemléleti és tematikai íve, meghatározhatatlan műfajú könyvek (*Megmaradt Szobotkának*; *Liber Mortis*) formája, s egy öt kötetből álló, a rendszerváltás nyomán befejezetlenül maradt posztumusz életműsorozat léte nyer magyarázatot.[568]

Utaltam már fentebb Szabó Magdának a napló kéziratába ékelt megjegyzéseire. Érdemes megvizsgálni, hányszor olvasta újra az özvegy a férje halála után felfedezett becses dokumentumot. A kötet epilógusaként is olvasható záró sorokat (251–254.) 1982. május 14-én vezette be az utolsó feljegyzések mögé. Valószínűleg már a Szobotka-„monográfia" megírása közben született az az átkozódó, az írói és magánemberi szerepek összeegyeztethetetlenségéből fakadó, dühöt és kétségbeesést tükröző mondat, amely egyetlen kijelentésben sűríti össze egy Kádár-kori karriertörténet tragikumát: „*Az Isten pusztítsa el azt a rohadt Illést, ezt ma írom, és holtig ezt kívánom! 83. II. 16.*"[569] S ezzel a mondattal véget

[566] CSALOG, 2017, 97–101.

[567] SZOBOTKA, 2019, 240. Nagy Péter inkriminált cikke: NAGY, 1960, 4., 1965b, 255–259.

[568] A Kardos György igazgatóval ápolt évtizedes jó viszony révén érhette el Szabó Magda, hogy férje halála után két évvel, *Szobotka Tibor Művei* címmel a Magvető gondozásában meginduljon a hányatott sorsú író életműsorozata, melynek köteteit az özvegy maga rendezte sajtó alá. Az 1988-ban megszakadt életműkiadás darabjai megjelenésük időrendjében: *Hazugság* (1984); *Harkály a fán* (1985); *Erényes emberek: Drámák, hangjátékok, jelenetek* (1986); *Igitur* (1987); *Sose jön szanitéc* (1988).

[569] SZOBOTKA, 2019, 234.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

érnek a vitatkozó közbevetések, biztató, a korabeli helyzetet magyarázó, a kommentátor vállalt szerepét, tetteit mentegető argumentumok, margináliák. Az ötvenes évek végi bejegyzéseket még rendre megszakítja egy-egy olvasói annotáció. „*Bóka, akit tartani kellett, hogy segítsen, hiszen olyan védtelenek voltunk”* – idézi fel, félig önmagának, félig halott férjének címezve az 1959. április 16-i bejegyzéshez csatolt glossza.[570] 1959. október 22.: „*Édesem, bocsáss meg, ez nem volt igaz! Lenke vidéki tapasztalatlansága, rossz helyzetfelismerése – B. sem akar[t] sose sérteni, csak segített. A sok betegség eltorzította a kritikádat*” – hangzik az önfelmentő magyarázat.[571] A bosszúvágy szenvedélyétől fűtött zárlat – ez a profán imádság – azonban már egy új azonosság, új alanyiság egyik első dokumentuma, az anyai és férji kötelmektől megszabadult/megfosztott, magára maradt, *felnőtt* személyiség megnyilvánulása. Az elmúlt évtizedek identitásdiffúziójával való szembesülés, valamint a kétirányú elkötelezettség felszámolásának programja. Az író és az ember szelfereje megsokszorozódik.

> *Igen, meghalt Agyigó, de Szabó Magda, a Szobotka Tibor felesége él, és végre volt ereje elolvasni ezt az írást. Halott férjem, Te, az egyedüli, akit szerettem, mindenben igazad volt: és ha a halált kívántad, óriási tehetségeddel ezeknek a bitang gyilkosoknak a manipulációja miatt, igazad volt, okod volt rá. Ne kérdezd, hogy tartottalak életben, mikor az én életemet is fenyegették, az én lelkem egészségét is megtörték, amellett ugráltam kettőtök* [?] *között, amíg majd kiszakadt a lelkem. Legyen átkozott, aki a sírodba taszított, ez a dög, ez a nyomorult Réz [Pál] is legyen átkozott, de a legátkozottabb Illés [Endre], aki […] a* Menyasszonyok *után befejezte a gyilkosságodat, elkezdte egyenest játszani. Hazug, hitvány, de bosszút álltam. El akart venni, hiszen tudod, tavaly nyáron beleőrült abba, hogy kirúgtam. Kirúgtam, és a bosszú még nem is kész. Pusztuljon rémes halállal Béládi [Miklós], a gyalázatos, Isten, hallgass meg, pusztítsd el őket. Nyúl, Agyigó meghalt, de én, Szabó Magda, aki életművedet kezelem, aki a mostani sorsodat intézem, itt vagyok. Itt is leszek, ne félj. Térdre parancsolom a sírod előtt a közvéleményt.*[572]

Új korszak veszi kezdetét e sorokkal: Szabó Magda, a hatalom egyes képviselőinek segítségével fölépített közéleti személyiség (egyúttal maga is hatalmi tényező) megkezdi egyszemélyes háborúját a „hatalom” képviselői ellen, a közvélemény átformálása érdekében. Miközben továbbra is saját szerepének foglya marad, hiszen minden lépését – még bosszúhadjáratát is – az a rendszer teszi lehetővé, amely működését 1957 és 1989 között szentesítette, férje halála egzisztenciálontológiai érvénnyel kényszeríti közösen töltött éveik

[570] SZOBOTKA, 2019, 170.

[571] SZOBOTKA, 2019, 198.

[572] SZOBOTKA, 2019, 253–254.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

konzekvenciáinak levonására. E szembenézés persze felemás eredményeket hozott. 1983-as könyvében Szabó Magda felvázolja (évtizedekre bebetonozva) a kanonikus Szobotka-narratívát, melyben önmagára a megmentő, az életre galvanizáló, az őrangyal szerepét osztja, s megképzi egyúttal a bűnbakokat is – megnevezi férje gyilkosait. A kiélezett oppozíció azután mindent megmagyaráz – még a sok évtizedes hatalmi kötelékek szorosabbra vonását is. A bosszú mint megoldás ugyanis nem megszünteti a hátterében lüktető vágy okát, éppen ellenkezőleg: visszahelyezi jogaiba a tragikus hatalmi paktumot. Szobotka Tibor temetésén Nagy Péter mondja a búcsúztatót, életműsorozatát Kardos Györgynél sikerül kieszközölni, s bár nem megy hozzá feleségül, még Illés Endrével is megmarad a szakmai kapcsolat.[573] Mintha nem értené az özvegy – holott nagyon is értette –: a hatalom bizonyos köreinek figurái felcserélhetők egymással. Férje kéziratait nem magánemberek utasították vissza. Hivatalos személyek döntöttek (nemegyszer személyes becsvágyuk, sértettségük nyomására, de mindig a hatalmi erőtér mint végső instancia törvényei szerint) a Szobotka-művek sorsáról: regényei, novellái publikálásának kockázatát – legalábbis így ítélik – az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején nem lehet vállalni. A kiadóigazgató preparálja az egyik lektort, majd a másik lektor ezt utóbb visszamondja az özvegynek – és mindeközben senki sem lép ki saját szerepéből, funkciójából.

Ma egy-egy szöveg közlésének – példa rá ez a napló – kizárólag piaci indokai, feltételei és kockázatai vannak; a Kádár-rendszer érett periódusában gyakorlatilag csak ideológiai-politikai, illetve taktikai szempontok domináltak.

[573] Tóbiás Áron jegyezte fel az írónő 1992-es szavait: „Illés Endre volt az, aki azt mondta: – Láttam magát gyereknek, mert megírta az *Ókut*at. Láttam magát fiatalasszonynak és asszonynak a Szobotka-könyvben. Egész famíliáját ismerem, a dédapától az ükapja adósságáig. Egyet nem ismerek, ne haragudjon, már megkérdezem: maga sose volt fiatal? Akkor elnevettem magamat: – Dehogynem voltam én, csak nem Magyarországon [ti. Bécsben] voltam fiatal. Ezt meg kell írni, mert olyannak voltam tanúja, amiről beszélni kell.” Illés tehát még ekkor is fontos visszajelzésekkel szolgált az írónő tematikájára vonatkozóan. – TÓBIÁS, 2017, 82–83. Szabó Magda levelei Illés Endre hagyatékában: MTA KIK Kt., Ms 6211/88–139. Kapcsolatukról lásd még: BAKÓ, 2021, 111–116.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

3.4. Az Aczél György—Szabó Magda-vonal

„Mikor kezdett az irodalom hazudni?”[574]
(Szabó Magda)

3.4.1. HIPOTÉZIS

3.4.1.1. Források

Csizmadia Éva – „kissé” elfogult – emlékiratában leszögezi: „Szabó Magdáról pontosan tudtam, hogy Aczél György »informátora«.”[575] Majd a következő oldalakon azt is elmeséli, hogy az írónő Júlia utcai háza előtt gyakran állt meg egy fekete autó, amely a kultúra pápájának Balzac utcai lakására szállította népszerű pályatársát.[576] Mint írja: „Magduska […] Bizalmi szolgálatának büszke tudatában dicsekedett: »Ma a Balzac utcában vacsorázom. Szüksége van rám az én barátomnak.«”[577]

Az egykori szomszédasszony azt is tudni véli, hogy Kálnoky Lászlót az írónő „közbenjárására” maga Aczél ütötte el a korábban telefonon beígért Kossuth-díjtól. A memoár szerzője állítja: az indíték személyes bosszúvágy volt. Kálnoky – bár soha egyetlen sort sem írt Szabó Magda műveiről –, a rossz nyelvek szerint nem tartotta sokra, sőt egy ízben Beniczkyné Bajza Lenkének titulálta kollégáját.[578] Így esett, hogy a *Lázas csillagon* költője, aki a második világháború alatt – életét kockáztatva – hamis papírokat szállított a bujkáló Aczélnak, sem a hetvenes években, sem később nem kapott Kossuth-díjat.[579]

---

[574] SZABÓ, 1973, 167.

[575] CSIZMADIA, 2018, 91.

[576] Aczél György 1958 és 1985 között lakott a Balzac utca 43-ban. (Az információért Aczél Ágnest és Bánfalvi Istvánt illeti köszönet.)

[577] CSIZMADIA, 2018, 92.

[578] Beniczkyné Bajza Lenke (1839–1905) népszerű hírlap- és lektűr-író, Bajza József költő leánya. Alakját illetően Ady Endre *Mikor Párisból hazajöttünk* című költeményének hatodik versszakát szokás idézni: „Így vallott Ottokárnak Margita: / »Máskor talán minden másként lehetne, / Lehetnék kapós zsidó-feleség / Vagy zsidó Beniczkyné Bajza Lenke, / De most az Élet itt élni akar, / Ahogy soha, engem hiv s vele tartok, / És ugy lesz, ahogy dacosan kimondtam: / Ott-leszek minden szédült izgalomban.«”

[579] CSIZMADIA, 2018, 92.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Még nem olvastam az írónő „recenzióját" a kultúrpolitikus *Jövőt mutató elődök*[580] című könyvéről,[581] amikor az MTA KIK Kézirattárában végre kezembe vehettem Lengyel Balázs 1987. március 20-i, Aczél Györgynek írott levelét. Szememet máris megütötte a következő sor: „a *Jövőt mutató elődök* […] profi írás; […] felfedi azt, hogy a politikus mögött író áll, *az súg neki*."[582] Lengyel nyilván a kultúrpolitikus szépírói vénáját kívánta dicséretben részesíteni; miközben dokumentált tény: Nagy Péter, Király István és más tollforgatók mellett Szabó Magda is rendszeresen »súgott« Aczélnak.

Író és kultúrpolitikus kapcsolatát kutatva természetesen nem Csizmadia Éva posztumusz memoárja az egyetlen, s nem is a legfontosabb forrásunk. Az érintettek kéziratos hagyatéka egyelőre nem, vagy csak korlátozottan, eseti engedéllyel kutatható: míg az írónőé 2021 tavaszán még az örökös birtokában van, addig Aczélét az MTA KIK Kézirattára munkatársai a kilencvenes évek derekán gondosan feldolgozták, de az anyag kortárs levelezési részébe csak a végrendeletileg kijelölt kuratórium hozzájárulásával nyerhető betekintés.[583] A nyomtatott „források" többsége elsősorban hallomásra, jobb esetben személyes élményekre alapozza ítéletét (ritka kivételt képez e téren Jókai Anna 2017-es *Átvilágítás*a, amely magánlevelekből is hosszabban idéz).[584]

Nem csoda, hogy a *Drága Kumacs! Levelek Haldimann Évának* című kötet 2010-es megjelenése szenzációként vonult be a Szabó Magda-kutatás eseménytörténetébe. A könyv pillanatok alatt eltűnt a boltok polcairól, a sajtóban és a bölcsészkari folyosókon ugyanakkor szenvedélyes etikai vita vette kezdetét: vajon tisztességes lépés volt-e a Neue Zürcher Zeitung svájci kritikusa részéről kiteregetni „barátnője" három és fél évtizedes szennyesét – kivált miután az nyomatékosan kérte őt: „Kumacs, ha meghalok, nagyon nézd át Neked írt

[580] ACZÉL, 1986.

[581] SZABÓ, 1987e, 114–117. „A *Jövőt mutató elődök* prizmajátéka […] egyszerre mutat ábrázoltat és ábrázolót, sőt egy harmadik árny is kisötétlik a sorok mögül, a társé, aki mindannak, ami a könyvben megíródott, iker szemlélője volt, s akkor sem válhatott halottá, mikor már nincs testközelben. […] Aczél könyve egyetlen ajánló szavával jelzi, kivel kicserélt gondolatok aranyporát őrzik a mondatok a hűség és elkötelezettség ez egyszerre közéleti, egyszerre magánemberi gyűjteményében" – írja Szabó Magda, nyilván Aczél 1986-ban elhunyt feleségére, Csathó Zsuzsára utalva, akinek a kultúrpolitikus ezen utolsó gyűjteményes kötetét ajánlotta. – SZABÓ, 1987e, 114–115.

[582] LENGYEL, 1987x, MTA KIK Kt., Ms 6079/135. (Kiemelés tőlem – S. M.)

[583] A kuratórium elnöke eredetileg Berend T. Iván volt, tagjai a megalakuláskor: Pataki Ferenc, Tétényi Pál és Vámos Tibor akadémikusok, Agárdi Péter irodalom- és művelődéstörténész, titkára: Bánfalvi István. Berend T. 1993-ban lemondott posztjáról, helyette Bánfalvi István lett az elnök. Vö. GRÉCZI, 2018, 240–255.

[584] JÓKAI, 2017.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

leveleimet”.[585] Egyáltalán: miként és miért (a véleményformálók többsége szerint a tetemes anyagi haszon reményében) egyezett bele a levelezésviszonylat közzétételébe az írónő örököse és fő bizalmasa, Tasi Géza?[586] Az Európa Kiadó életműsorozatához illesztett kiegészítő kötet anyaga mindenesetre számos olvasója (köztük e sorok szerzőjének) szemében (is) átrajzolta a Szabó Magdáról dédelgetett – nagyrészt az írónő imázs-építő igyekezetének eredményeként kialakult – személyiségképet.[587]

3.4.1.2. Az Illyés–Szabó-mellékvágány

Író és hatalom viszonyát, a tűrt, tiltott és támogatott kategóriák mibenlétét illető vita természetesen azóta sem ért véget. Saját értelmezésem kialakításához fontos adalékot jelentett többek között Beke Albert 2019-es Illyés Gyula-pamfletje,[588] pontosabban a *Szellem és erőszak* szerzőjének kultúrpolitikai szerepe kapcsán fellángolt (nagyrészt élőszóban és magánlevél-váltások során tovább kristályosodó) vita. Gróh Gáspár alapos és rendkívül szellemes tanulmánya két lényeges – általam is szem előtt tartott – kérdést exponálva vitázott Beke hat és félszáz oldalas vádiratával a Kortárs hasábjain.[589] S mint találóan rámutatott: nem Illyés keresett összeköttetést a kommunista vezetőkkel, hanem azok törekedtek a szellemi hatalomnak tekintett író megnyerésére.

Szabó Magda esetében éppen fordított volt a helyzet.

Kőrössi P. József „beszélgető-könyvének” megjelenésekor megrökönyödtem Réz Pál kijelentésén, miszerint „Szabó Magdát is meg lehetett volna venni. Nem kellett nekik”.[590] Kutatásaim során azonban rá kellett döbbennem: Réznek igaza volt. Az írónő megvásárlására valóban nem volt szükség: férje, Szobotka Tibor biztatását-támogatását maga mögött tudva ő maga jelentkezett, hogy karrierje érdekében felkínálja szolgálatait a hatalom felsőbb köreinek. Az előbbivel szorosan összefügg a másik alapvető különbség Illyés és Szabó Magda között. A fennmaradt dokumentumok alapján úgy tűnik: míg a szövetségi politika irányítóinak nagyobb szüksége volt Illyésre, mint fordítva, addig *Az őz* írójának egész karrierje – tulajdonképpen

[585] SZABÓ, 2010, 426.

[586] Név nélkül, 2010a, 2., 2010b, 16.; OSZTOVITS, 2010, 46–47.; MÁRTONFFY, 2010, V–VI.; OSZTOVITS, 2011, 44–45.

[587] Vö. SOLTÉSZ, 2019, 103–108.

[588] BEKE, 2019.

[589] GRÓH, 2021a, 53–65., 2021b, 84–99.

[590] Réz Pál 2005. február 13-i kijelentését idézi: KŐRÖSSI P., 2019, 140.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

második pályakezdése – függött a felsőbb körök kegyeinek elnyerésétől. „Annak semmi nyoma, hogy Illyés bármikor és bármiben Kádár vagy Aczél szócsöve lett volna" – állapítja meg a kritikus.[591] Nos, ugyanez *A szemlélők* című 1973-as kulcsregény szerzőjéről nem mondható el. Hiába bizonygatja személyes emlékeire hivatkozva Mohás Lívia, hogy „Az író nem volt soha a múló rendszer szószólója, támogatója, még kevésbé kiszolgálója"[592] – a források ennek éppen az ellenkezőjét támasztják alá.

Egyetlen kérdésben vitáznék csupán Gróh Gáspárral. Bár szerintem is fontos különbséget tenni a pártállam egyes funkcionáriusaival való érintkezés és a rendszerhez való viszony között, abban minden bizonnyal téved a kritikus, hogy Illyés ne lett volna a maga módján „hatalmi tényező". „Mindenki szem a láncban" – állapítja meg máig ható érvénnyel az *Egy mondat a zsarnokságról* költője. Ugyanakkor Illyéssel ellentétben, akinek hatalmi pozícióját, magát a tényt, hogy minden szavának, mozdulatának súlya volt, kiforrott, nemzetközileg elismert *életműve* és elkötelezett patrióta *magatartása* szavatolta, Szabó Magdát pontosan ugyanez a kettő, az ötvenes évek végén még hiányzó *életmű* és a féktelen becsvágy, a promiszkuitás határait súroló *habitus*[593] a tanácsadó szerepére predestinálta.

3.4.1.3. Viszolygás

Semmi meglepő sincs abban, hogy a *Drága Kumacs!* című leveleskönyvben hol „közös nagy barátunk"-ként, hol „közös ismerősünk"-ként[594] emlegetett Aczél György és a tiltottból csakhamar tűrt, majd a hetvenes évek elejére – többek között épp *A szemlélők*nek köszönhetően – támogatott íróvá avanzsáló Szabó Magda kapcsolatának természete levelezésük megsárgult lapjain tárja fel a maga sajátos arcát. Érthető az is, hogy sem az írónő, sem a politikus örökösei nem siettek közzétenni e kapcsolat fennmaradt dokumentumait. Az viszont annál meglepőbb, hogy a Szabó Magda-életmű kutatói közül 2020. július 7-ig senki sem kérvényezte a vonatkozó anyag megtekintését.

[591] GRÓH, 2021b, 94.

[592] MOHÁS, 2018, 21.

[593] „[S]zinte »zsigerileg« ki nem állhattam azt a viselkedési »mintázatot«, amelyet ő [ti. Szabó Magda] mutat 1956 után a rákosista karanténból kiszabadulva – írja Alexa Károly. – Bámulatos képességei ellenére a régi rezsim minden kulturális és valláspolitikai igényét kiszolgálta, gyakran túlteljesítette. A példákba bele sem kezdek, de hadd ne hallgassam el, hogy ez a mentalitás különösen kirívó a rendszerváltozás környékétől, amikor szinte „tudósítóként" számol be a »külföld felé« mindarról, azaz – engedelmet a szóért – hazudja szét mindazt, ami fölváltani próbálta a számára oly varázslatosan kellemetes Kádár–Aczél-korszakot." – ALEXA, 2018, 7.

[594] SZABÓ, 2010, 189, 293.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

A 2017-es jubileumi évben két kollégám is nemet mondott, amikor arra biztattam őket: kérjék ki és dolgozzák fel az Aczél György-hagyatékban fennmaradt levelezést, máskülönben sosem fogjuk egységben látni ezt a többfedelű, külső és belső – igazodási és alkotás-lélektani – kényszerek szorításában formálódott életművet. Döntésüket számos tényező befolyásolhatta – a bürokratikus és szerzői jogi bonyodalmaktól kezdve egészen az életmű és életút viszonyának tisztázatlanságáig. Tény azonban, hogy a levelezésanyag feldolgozása és *A szemlélők* című regény ezzel összefüggő elemzése mindmáig nem készült el, s az emlékév két nagyszabású konferenciájának mintegy félszáz előadója között egy sem akadt, aki az 1973-as szöveg (újra)értelmezését választotta volna témájául.[595]

3.1.4.4. Módszertan

Mint afféle szakmabeli, nemegyszer előbb olvasok egy-egy irodalmi műről szakirodalmat – vagy előbb hallok róla szubjektív olvasói véleményt –, mint hogy magam is kézbe venném. Nem volt ez másként *A szemlélők* esetében sem. Mivel a 2010-es évek közepén átfogó életműmérleg megírását terveztem, igyekeztem összegyűjteni – még saját olvasatom kikristályosodását megelőzően – az egyes regényekkel kapcsolatos egyéni véleményeket, visszajelzéseket. Korabeli kritikák, elemző tanulmányok, irodalomtörténeti kézikönyvek fejezetei, lexikonok szócikkei mellett blogbejegyzések, magánlevelek, szóbeli visszaemlékezések egyaránt segítették tájékozódásomat.

Miután 2016 telén végre elolvastam a regényt, kialakítottam magamban egy szubjektív ízlésítéletet. Később pedig, az életművel, illetve a megírás-megjelenés időszakának honi és világpolitikai légkörével, eseményeivel kapcsolatos előzetes ismereteim alapján felállítottam egy hipotézist, amely szerint nem elsősorban esztétikai, sokkal inkább politikai-ideológiai szempontokat követve – a „passzív lojalitás politikájához" igazodva[596] – formálta meg anyagát az író.

Csupán ekkor gyűjtöttem össze és olvastam végig szisztematikusan a korabeli fogadtatás dokumentumait.[597] Márpedig a recepció a maga homlokegyenest ellenkező ítéleteivel csak

[595] KÖRÖMI–KUSPER, 2018.; SOLTÉSZ–V. GILBERT, 2019.

[596] RÉVÉSZ, 1997, 143.

[597] APOSTOL, 1973, IV.; BENEDEK, 1973, 1.; FÁBER, 1973, 22–23.; FARAGÓ, 1973; G[ÁLL], 1973, 13.; KOZMA, 1973, 5.; LŐCSEI, 1973, 7.; TARJÁN, 1973, 9.; OLASZ, 1973, 74–75.; CSETRI, 1974, 150–152.; –N, 1974, 6.; TAKÁCS, 1974, 15–16. (A recepció dokumentumainak összegyűjtésében nyújtott segítségéért köszönet illeti Kiss Zoltán kollégámat, a Baranya megyei Csorba Győző Könyvtár munkatársát.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

megerősítette föltevésemet, s egyúttal a primer és szekunder források, író és kultúrpolitika viszonyának mélyebb megismerésére indított. Az Aczél-hagyaték anyaga (különös tekintettel az alábbiakban részletesen ismertetésre kerülő Lőcsei–Kardos–E. Fehér–Aczél-, illetve Kőháti–Aczél-huzavonákra) utóbb maximálisan visszaigazolta hipotézisemet, s egyúttal tovább árnyalta olvasatomat.

Nem a regény felől közelítek tehát a történelemhez, s nem is a történelmi források – a 20. század második fele magyar történelmének egyéni narratívái – felől a regényhez. Arra vagyok kíváncsi, hogy miért ítéltem kortárs olvasóként esztétikailag sikerületlennek – újabb kiadásra érdemtelennek – Szabó Magda 1973-as regényét, s ugyanakkor miért tekintem egy pályakép megírása során mégis megkerülhetetlennek, zsákutca voltában is elhatározó jelentőségű alkotásnak.[598] Utóbbi kettő, úgy tűnik, szorosan összefügg ama harmadik kérdéssel: miért okozott megjelenésekor kultúrpolitikai kalamajkát ez a különös szöveg.

3.4.2. AZ ÉLMÉNYI KÖZÖS

Révész Sándor úttörő monográfiája az aczéli személyiség legfontosabb mozgatórugói között tartja számon azt a „kétfrontos félelmet", amelynek hátterében a sztálinista–rákosista és a szélsőjobboldali terrortól való párhuzamos – egymást erősítő – rettegés áll.[599] Ez talán a legfontosabb lelki-szellemi kapocs író és politikus között, s ez az élményi közös itatja át *A szemlélők* lapjait is. A börtönviselt Aczél, akit az ÁVH verőlegényei kegyetlenül megkínoztak,[600] meglepően hasonlóan látta a világot – s benne Magyarország helyzetét, szerepét –, mint Szabó Magda, aki Rákosi-korszakbéli „meghurcoltatására" építette egész pályáját végigkísérő sérelmi-kiváltsági politikáját.

Amint azt az írónő többször, több helyütt elmondta, sőt le is írta: 1949-ben – Révai József közvetlen utasítására – visszavették tőle (a még át sem vett) Baumgarten-díjat, s azt a nálánál megbízhatóbb kommunista káder-költőnek, Kuczka Péternek adták tovább. (Mindezt

[598] Ma is a fülemben csengenek a Moly.hu véleményrovatában megjelent olvasói reflexiók egyikének sorai: „Még azt is megkockáztatom, hogy ha majd egyszer egy komolyabb monográfia készül, kulcs lehet ez a regény az életmű egyes részeinek elemzéséhez, de mindezek mellett elmarad a megszokott színvonaltól." https://moly.hu/konyvek/szabo-magda-a-szemlelok

[599] Beszakították a dobhártyáját, kiverték a fogait, rendszeresen gumibotozták a talpát és a heréit, végül tintaceruzát dugtak a húgycsövébe. – RÉVÉSZ, 1997, 61.

[600] RÉVÉSZ, 1997, 44. „Három R betűtől félek: Rákosi, repülőgép és rák" – mondta Aczél Heller Ágnesnek 1968 szeptemberében, a korčulai nyilatkozat aláírását követő első hivatalos találkozásuk alkalmával. (HELLER–KŐBÁNYAI, 2004², 330.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

telefonon, a Baumgarten Alapítvány kurátorától, Basch Lóránttól tudta meg.[601]) A valóságban a kuratórium nem évdíjban, „csupán" jutalomban kívánta részesíteni Szabó Magdát, amelyhez azonban a főhatóság nem járult hozzá – dacára annak, hogy a költőnő pályakezdő korától az irodalmi és tudományos élet középkádereinek (Kardos László, Juhász Géza, Kristó-Nagy István, Bóka László, Devecseri Gábor, Király István, Illés Endre) barátja, kegyeltje, támogatottja volt.[602] (Szabó 3000 Ft-os jutalmat kapott volna, de azt őhelyette Nagy Sándornak adták, Kuczkát pedig csupán hozzáírták a listához. Ugyanekkor Németh László 10.000 Ft-os díját átadták Szabó Pálnak.[603])

A Rajk-per évében ráadásul – osztályidegenségére hivatkozva – elbocsátották a Művelődésügyi Minisztériumból (valójában 1950 júniusáig jelentek meg „vonalas" cikkei, könyvismertetései a minisztérium által kiadott Köznevelés hasábjain), s onnantól általános iskolai tanárként, illetve a debreceni atyai jó barát, Kardos László által küldött szovjet „költemények" magyarításával kellett megkeresnie kenyerét.[604] Nem is beszélve férjéről, Szobotka Tiborról, akit ugyancsak osztályalapon távolítottak el a Magyar Rádió műsorfőtitkári pozíciójából, hogy előbb a Tankönyvkiadó Vállalat nyomdai korrektora, majd a Szinyei Merse utcai általános fiúiskola tanára legyen.

Egyformán rettegett Aczél és Szabó Magda a szélsőjobbtól is. Míg a politikus fóbiáját megalapozta a nyilas rémuralom, majd a börtönben a nyilas raboktól elszenvedett lelki és fizikai bántalmak,[605] addig Szabó Magda esetében az elmélyülő paranoid skizofrénia találta meg tárgyát a fasisztáktól való (minden bizonnyal világháborús traumákra visszavezethető) patologikus rettegésben.[606] Író és politikus szemében egyaránt Kádár János személye volt a biztosíték arra, hogy sem nyilas-, sem rákosista restaurációra nem kerülhet sor Magyarországon.

Ezt a – részben képzelt, részben felnagyított – lelki és sorsrokonságot („a személyi kultusz áldozatai") azután minden adandó alkalommal hangsúlyozta az írónő, sőt közös múltjukra

[601] TASI–VINCE, 2010, 70.

[602] TÉGLÁS, 2007, 77. Kuczka 1949-ben valóban tanácsadó testületi és kuratóriumi javaslat nélkül kapott Baumgarten-jutalmat. Lásd: TÉGLÁS, 2007, 126.

[603] Lásd TÉGLÁS, 2000, 175–177.

[604] Szabó Magda Pavel Ticsina, Mirzo Turszan-Zade, Johannes Semper, Mart Raud, Fjokla Bezzubova és Nyikul Erkaj verseiből készített fordításait lásd: KARDOS, 1952. (Második, átdolgozott, kétkötetes kiadása: 1955.); CSIZMADIA, 2018, 28–33.; BAKÓ, 2021, 102–110.

[605] RÉVÉSZ, 1997, 53.

[606] Rétsági György 1990-ben kérte első ízben Szabó Magda pszichiátriai kivizsgálását. A diagnózis: „paranoia skizofrén tünetekkel párosulva." – CSIZMADIA, 2018, 98.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

hivatkozva adta elő Aczélnak újabb és újabb kéréseit is. Egy datálatlan üdvözlőlapon keresetlen őszinteséggel fogalmazta meg szilveszteri jókívánságát: „Az újév csak jót hozzon Magának és a családjának […]. Nekem azt hozza főleg, hogy Maga *barátom* maradjon, […] hiszen úgy élünk, ég és föld között, a *régi hősi időkből egyre kevesebben*, mint a hintán."[607]

Egy másik, 1973. szeptember 2-án írott (s éppen hivatalos formájából adódóan minden addiginál személyesebb) levelében ekképp vezette fel panaszát:

> Ne gondolja, hogy érzékenykedem. Meg voltam róla győződve, olyasmi, mint 1949-ben, mikor a délelőtt megkapott Baumgarten-díjat délutánra visszavették tőlem, és odaadták másnak, soha többé nem érhet. S most azt kellett megélnem, hogy az 1972-es, Petőfi tiszteletére meghirdetett rádiójáték-pályázaton díjat nyert[608] *Az a szép, fényes nap* című hangjátékomat a Magyar Rádió saját szemléjében a díjkiosztás után másfél évvel marasztalta el, úgy dezavuálva saját díját és tavalyi zsűri-döntését, hogy Kőháti Zsolt vitaindító nem cikke, de támadása után történészekkel igazoltatja, hogy a tavaly még kitűnőnek minősített játék elhibázott, hamis, sőt hamisító, szakmailag, esztétikailag egyaránt rossz. Mióta Kőháti cikkét közölték, célozgatásokon kívül hihető és elfogadható felvilágosítást, ugyan miért indítottak támadó hadjáratot a saját zsűrijük díjazta hangjáték ellen, nem kapok a Rádiótól, s még csak a célzásokat sem értem, melyek Kőháti Zsoltra és annak munkahelyére vonatkoznak, mert életemben nem láttam Kőháti Zsoltot, és nem ismerem a munkahelyét, róla csak annyit tudok, hogy immár másodszorra foglalkozik velem és munkásságommal: a Rádió kritikai rovatában ideológiailag elmarasztalva a *Szemlélő*ket.[609]

Az a szép, fényes nap című művét[610] – melyet Kőháti Zsolt kritikus, az MSZMP KB TKKO munkatársa a Rádió és Televízió Szemle című belső fórumon bírálni merészelt[611] – Szabó

---

[607] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf kartonkártya, Budapest, é. n., MTA KIK Kt. Ms 6095/187. (Kiemelések tőlem – S. M.)

[608] „A Rádiószínháznak a Petőfi-évfordulóra meghirdetett pályázatán [1972. március 16-án] csütörtökön adta át a díjakat dr. Kiss Kálmán, a Magyar Rádió és Televízió elnökhelyettese Gyárfás Miklósnak *Kastély csillagfényben*, Karinthy Ferencnek *Hangok az űrben* és Szabó Magdának *Az a szép, fényes nap* című rádiójátékáért. A zsűri javaslatára a Rádió és Televízió elnöksége különdíjjal jutalmazta Csurka István *Amerikai cigaretta* és Maróti Lajos *Vénasszonyok nyara* című pályaművét." – Magyar Nemzet, 1972. március 17., 6.

[609] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, gépirat autográf aláírással, Budapest, 1973. szeptember 2., MTA KIK Kt. Ms 6095/172.

[610] Kötetben lásd: SZABÓ, 2006a, 153–222. Nem tévesztendő össze a később született, azonos című drámaváltozattal, melynek minden bizonnyal utolsó autorizált kiadását lásd: SZABÓ, 2008c, 5–92.

[611] KŐHÁTI, 1973, 78–80. A cikk nyitó lábjegyzete szerint „Kőháti Zsolt cikkét a szerkesztőség vitaindítónak tekinti. A benne felvetett problémákra következő számainkban visszatérünk. (A szerk.)" Ha egészében nem is azonosulok a kritikus gondolatmenetével, Szabó Magda nyelvhasználatát – a modernnek szánt, valójában

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Magda ebben a kétségbeesett levelében „antifasiszta hangjáték”-ként védelmezte, majd kifejezte aggodalmát, hogy a műveit bíráló szerzők esetleg „hivatalos álláspontot” képviselnek, s ezek szerint – írja – „csakugyan magasabb érdekek kívánják, hogy letegyem a tollat”.

(Hogy mennyiben tekinthető antifasisztának a népirtás szent kötelessége felett meditáló, kezeit a szabad magyarok vérével beszennyező Géza és a hitbuzgó Vajk-István egyszerre taktikai-politikai és morális-ideológiai vitája, az külön tanulmányt érdemelne.[612])

3.4.3. TÖRTÉNELEM ÉS PARABOLA

A rádiójáték bírálatán keresztül az író üzenetét dezavuálni igyekvő történészekről, az írói egzisztenciák sorát derékba törő Révai-korszak szempontjainak, vagyis az elhallgattatás korának visszatéréséről, esetleg szervezett karaktergyilkosságról természetesen szó sem volt. Szabó Magda valószínűleg nem olvasta Kőháti cikkét, csupán hallomásból értesült róla; így történhetett, hogy összetévesztett két – a kritikus által párhuzamba állított eseményt: *Az a szép, fényes nap* című hangjátékának 1973. január 29-i bemutatóját a Kossuth adón, valamint a *Történelmi pantheon* című műsor első – február 20-i – adását, amelyben Bartha Antal és Gedai István történészekkel Hajdu István beszélgetett. A félreértésre egyrészt a közös téma – Géza fejedelem és kora –, másrészt Bartha Antal történész személye adhatott okot, aki fölkért hozzászólóként – Lázár István író-szociográfussal, Zöldi László újságíró-szerkesztővel és Zentai Jánossal, a Magyar Rádió Irodalmi Főosztályának vezetőjével együtt – részt vett a Kőháti-féle problémafölvető cikk kapcsán a Rádió és Televízió Szemle hasábjain kibomló vitában.[613]

Tegyük hozzá: Kőhátiénál, aki (bizonyos értelemben joggal) kifogásolta, hogy a korszak történeti szakirodalmának szerzői és a Magyar Rádió *történelmi* hangjátékpályázatán Petőfi-díjat nyert darab között kiáltó szemléleti és tematikus különbségek tapasztalhatók, az egyetlen

---

stílustörő, jópofáskodó „rehabilitáció”, „mentális rezerváció” és „ausradieren” kifejezések alkalmazását – illető aggályaival a legmesszebbmenőkig egyetértek.

[612] „Mikor belefogtam, nem hittem, hogy ilyen iszonyú lesz” – sóhajt fel Géza fejedelem. „– VAJK: Mi lesz ilyen iszonyú? – – GÉZA: Hányat még? Hány szabad magyart, aki mind menne a maga útján? Hányat azok közül, akiket szeretek. – – VAJK: Sokat. Itt vérrel kell döngölni a földet, különben elsüllyed az új egyház.” – SZABÓ, 2006a, 201.

[613] LÁZÁR, 1973, 61–64.; BARTHA, 1973, 65–76.; ZÖLDI, 1973, 77–80.; ZENTAI, 1973, 36–42.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

avatott szakértő, Bartha Antal már megengedőbb álláspontot képviselt,[614] nem is beszélve Zöldiről, aki még a rendezőt, Varga Gézát is megdicsérte,[615] valamint Lázárról[616] és Zentairól,[617] akik határozottan védelmükbe vették az írót és pályaművét.

Ugyanekkor azonban egy másik „méltánytalanság" is érte Szabó Magdát. Lőcsei Gabriella a Népszabadság – vagyis a párt hivatalos lapjának – E. Fehér Pál által szerkesztett kulturális rovatában keresetlen őszinteséggel bírálta *A szemlélők* című regényt.[618] A válaszcsapás nem késett sokáig. Kardos György, a Magvető Kiadó igazgatója – a Szabó–Szobotka házaspár kipróbált barátja[619] – már a cikk megjelenésének napján dühödt levélben tiltakozott a KB titkáránál:

> A Népszabadság kulturális rovatának egyedülálló és utolérhetetlen ostobaságát évek óta figyelem hol derűvel, máskor megrökönyödéssel. Ez a stupiditás áttételesen nagyon káros, mai produkciójuk már egyértelműen politikai kártevés. Nem lehet szó nélkül hagyni, mert ilyenfajta közlemények megjelentetése az MSZMP Központi Lapjában megkérdőjelezi egész kultúrpolitikánkat.
>
> Lőcsei Gabriella recenzor lepöcköli az asztalról Szabó Magdát. Szerinte a *Szemlélők* c. új műve „korábbi kiváló könyvek sápadt kistestvére…" Előre kell bocsátani, hogy a „sápadt kistestvér" egy

[614] „A szaktudós és az író az egyetlen valósághoz nyúl, de megszólaltatásának fogalmi rendszerei különbözők. Ezért egyetlen komoly szaktudós sem emelhet kifogást az ellen, hogy az író más nézőpontból ragadja meg ugyanazt a tárgyat, ami a szaktörténész vizsgálódásainak is középpontjában áll." „Balgaság volna az írótól elvitatni évezredes vívmányát, az irodalmi fantáziát, mert az olyan régi, mint az írásnélküli irodalom." – BARTHA, 1973, 75–76.

[615] „Egyáltalán nem biztos, hogy az írónő csapta be a hivatásos és a laikus hallgatókat. Varga Géza a megmondhatója annak, hogy mi történt a műhelyvitákban. Gyanítom ugyanis, hogy ez a koncepciózus és határozott történelemszemléletű rendező varázsolt hiteles történelmi hangjátékot a parabolából." – ZÖLDI, 1973, 77–78.

[616] „Természetesen van anakronizmus, van olyan cselekmény- és jellemformálás, amit az író nem engedhet meg magának, ha történeti eseményekről és alakokról ír; legfőképpen pedig nem tulajdoníthat egy-egy kornak olyan gondolatokat, eszméket, amelyek az adott korban ismeretlenek, attól idegenek. De hát akkor nem Kőháti Zsoltnak van-e mégis igaza? Nem. Mert a fenti bekezdés a történelmet többé-kevésbé dokumentarista hűséggel megelevenítő íróra, művekre vonatkozik. És hiba volna olyan művel szemben érvényesíteni, amely kihívóan – illetve, inkább világos figyelmeztetésül, hogy hogyan értsük... – teli [van] anakronizmusokkal." – LÁZÁR, 1973, 63.

[617] „Szabó Magda történelmi drámát írt, kitűnő történelmi drámát, mégpedig a hangjáték műfajában. […] Géza kora kiindulópont, tanulság, analógia, de csak ugrópont ezer évet áthidalva a mához." – ZENTAI, 1973, 42.

[618] LŐCSEI, 1973.

[619] Lásd erről: SZABÓ, 1986, 115–120.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

> polgári írónak első, politikailag egyértelműen elkötelezett alkotása. Igen magas művészi színvonalon. Kiemelkedően!
>
> […]
>
> Ha csak arról lenne szó, hogy a Népszabadság kulturális rovatának megszokott botfülűségével állnánk szemben, az egész ügy szót sem érdemelne. Elvégre a Népszabadság recenzensének jogában áll [a] maga módján idétlenkedni, vitázni, ellenvéleményezni. De ha az MSZMP Központi Lapjában azt olvasom, hogy: „…nemcsak idejét múltnak, hanem politikailag erőltetettnek tartom a regény hangos (művészileg sem meggyőzően ábrázolt) Nyugat-ellenességét" – ismétlem, ha ezt olvasom –, felmerül bennem a kérdés: szocialista országban élek-e? Mert ha „idejét múlt" és „politikailag erőltetett" a Nyugat-ellenesség, akkor valóban a konvergencia útján menetelünk.
>
> Szerencsére csak a Népszabadságék szerint…
>
> De azért sok embert tévesztenek meg.[620]

E. Fehértől, a Népszabadság kulturális rovatának vezetőjétől Aczél haladéktalanul igazoló jelentést kért, amelyet az hamarosan meg is fogalmazott, s el is juttatott a KB újonnan alakult Kultúrpolitikai Munkaközösségének elnökéhez.[621] Hogy negatív véleményének megszövegezésével – amelyre a későbbiekben még visszatérek – nem tett eleget maradéktalanul felettese elvárásainak, azt a dokumentum jobb felső sarkán olvasható kézírásos rájegyzés is bizonyítja: „Molnár F. Et.! Aczél Et. kéri: határozottan beszéljetek E. F. P.-vel. Mit kíván tenni a jövőben?" A hagyatékban további két beszédes cédula őrzi az ügyben foganatosított eljárás emlékét: „Molnár Ferenc elvtársnak! / Aczél Elvtárs válaszlevél-tervezetet kér. / [1973.] IX. 15.";[622] „Kőháti Zsolttal beszélni (E. Fehér Pál levele is itt van)".[623]

A TKKO helyettes vezetőjétől, Molnár Ferenctől bekért válaszlevél-tervezet alapján Aczél igyekezett megnyugtatni az írónőt, hogy csupán képzelete ragadta el: „szerencsétlenül összegeződtek »pártállásfoglalás« látszatát keltő kritikai mozzanatok, és a fiatal kritikusok nem voltak eléggé körültekintőek, nem voltak elég fogékonyak a tárgyalt művek előremutató jegyei iránt. […] Biztosítani szeretném, hogy számítunk munkájára; örömmel regisztráljuk, hogy lényeges kérdéseket tárgyal új műveiben, művészetének új eszközeivel.

[620] Kardos György levele Aczél Györgynek, gépirat autográf aláírással, Budapest, 1973. június 12., MTA KIK Kt. Ms 6095/173.

[621] E. Fehér Pál levele Aczél Györgynek, gépirat autográf aláírással, Budapest, 1973. június 23., MTA KIK Kt. Ms 6095/174.

[622] Anonim feljegyzés Aczél Györgynek, gépirat, [1973.] szeptember 15., MTA KIK Kt. Ms 6095/175.

[623] Anonim feljegyzés Aczél Györgynek, gépirat, [1973], MTA KIK Kt. Ms 6095/176.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Meggyőződésem, hogy ennek jelentőségét el kell ismernie a kritikának is – mint ahogy el is ismeri, bár itt-ott következetlenül, túlzásokkal terhelten."[624]

A rafináltan fölépített leszerelő levél persze csak piszkozat – a fólió jobb felső sarkán található autográf rájegyzés szerint: „A levél nem ment el; [Szabó Magda] személyesen itt volt, megbeszélés / IX. 20." Nem volt ritka ez a megoldás Aczéltól, akinek – Agárdi Péter visszaemlékezése szerint – „az informalitás szóbelisége volt az egyik, ha nem a legfőbb eszköze." „Aczél olykor *éppen a verbalitással teremt vagy éppen pótol tényeket, cselekvéseket* – állapítja meg egykori munkatársa –, éppen a verbalitás és a leírt határozatok közötti játéktérre apellál."[625]

Ne feledjük: 1957 tavaszától Aczél első számú feladata az írók pacifikálása lett, s ebben – Kádár János szándékának megfelelően – az intézményes engedmények helyett a személyes, egyéni ügykezelésé, az egyedi-eseti megoldásoké lett a főszerep.[626] A kétfrontos félelemre alapozott szolidaritás pedig – a választott kommunikációs csatornától függetlenül – olajozottan működött, s az „offenzív kegygazdálkodás"[627] rendszerének törvénye szerint az újabb és újabb eseti ügyintézések révén író és kultúrpolitikus szövetsége és egymásrautaltsága egyre tovább mélyült.

IV. LEVELEK A JÚLIA UTCÁBÓL

3.4.4.1. Tőke

Szabó Magda Aczél Györgynek címzett hatvanas évekbeli levelei kivétel nélkül külföldi és belföldi utak kapcsán született üdvözlő sorokat tartalmaznak – a 17. századi literátorok módjára szalutálván az író-lét gondtalanságát lehetővé tevő nagylelkű mecénást. Az első levelezőlap – képes oldalán a Vörös térrel – 1962-ben Moszkvából érkezett („Sok meleg üdvözlettel"),[628] a második 1965 nyarán Orvietóból. „Ilyen gyönyörűségeket láttunk" – utal a lap másik oldalán látható festményre a levélíró. – Ez egy nagy freskó csücske, és abból néz ki

[624] Aczél György levele Szabó Magdának, gépirat, Budapest [1973], MTA KIK Kt. Ms 6051/273.

[625] AGÁRDI, 2006, 338. (Kiemelés az eredetiben.) A korszakról lásd még: AGÁRDI, 1993, 129–165., 2018, 234–269.

[626] RÉVÉSZ, 1997, 75.

[627] RÉVÉSZ, 1997, 29.

[628] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Moszkva, 1962, MTA KIK Kt. Ms 6095/165.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

a két, 4–5. század óta halott nagy művész. *Olyan megható!*”[629] 1966-ban Bécsből érkezik lap a „Schloss Schönbrunn” képével: „Sok üdvözlet a Collegium Hungaricum-beli előadás után; – nagy siker volt!”;[630] majd 1968-ban a Szigligeti Alkotóházból – s ez egyúttal már meghívást is közvetít-szuggerál: „lehet, hogy egyszer mégis-csak eljönnek?”[631]

A levélíró szemlátomást igyekezett – lehetőségeihez mérten – szívélyesből barátivá melegíteni a politikussal létrejött félig hivatalos, félig szakmai kapcsolatot. Próbálta bevonni egyfelől férjét, Szobotka Tibort, másfelől Aczél feleségét, Csathó Zsuzsa doktornőt a virtuális beszélgetésbe, minek következtében egyre gyakrabban tűnik fel a leveleken „Tibor” aláírása, rendszeressé válik a „Drága Zsuzsa, drága Gyuri!” megszólítás,[632] 1976-tól pedig már „Mindkettőjük”-nek szól az üdvözlés. Bár a hangnem az 1986-os utolsó fennmaradt levélig[633] magázódó, két ízben váratlanul tegeződésre vált a levélíró. Érdekes módon mindkét tegeződő üzenet évszám nélkül íródott; az egyik – aláhúzással is nyomatékosított – sor Szabó Magda névjegykártyáján szerepel („Érezd jól Magad Csokonai városában! Nagyon nagy sikert kíván nagyon nagy szeretettel debreceni barátod: / Magda”[634]), a másik – a szövegben említett premierdátum alapján – a Nemzeti Színház 1976-os *Az a szép, fényes nap*-bemutatójára invitálta az ekkor már baráti házaspárt („tudom, mi a helyzet a prömierekkel. De most annyit segítene rajtam, ha kivételt tennétek. Nem jönnétek el mégis február 14-én?”).[635] (Mint

[629] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Orvieto, 1965. augusztus 12., MTA KIK Kt. Ms 6095/166. (Kiemelés tőlem – S. M.) A kép alatti szöveg: „Ritratti del Signorelli e el Beato Angelico (L. Signorelli) Cattedrale di Orvieto”.

[630] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Bécs, 1966. február 17., MTA KIK Kt. Ms 6095/168.

[631] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Szigliget, 1968. május 3., MTA KIK Kt. Ms 6095/169.

[632] Először: Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, h. n., [1966. december – 1977. január], MTA KIK Kt. Ms 6095/178.

[633] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Bécs, 1986. június, MTA KIK Kt. Ms 6095/189. A képes oldalon a bécsi Goethe-emlékmű.

Sok szerető gondolat az új színdarabot tervező / Szabó Magdától

[634] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf a levélíró névjegykártyájának verzóján, h. n., é. n., MTA KIK Kt. Ms 6095/194. (Kiemelés az eredetiben.)

[635] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, gépirat autográf aláírással, h. n., [1976], MTA KIK Kt. Ms 6095/190. (Kiemelés az eredetiben.) Az említett premier: Szabó Magda *Az a szép, fényes nap* című drámája a budapesti Nemzeti Színházban, 1976. február 14-én. Rendező: Marton Endre.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

tudjuk, az Aczél házaspár jelenléte sem védhette meg a darabot és a rendezést – különös tekintettel a szereposztásra – a hivatal bírálatától.[636])

Az 1970-es évek nem csak a Kádár-korszak és Aczél György kultúrpolitikai működésének fénykorát jelentik; mire beköszönt a 20. század hetedik évtizede, Szabó Magda is túlvan huszadik kötetének megjelenésén. Ennek ellenére még *Hullámok kergetése* (1965) és *Zeusz küszöbén* (1968) című – rendszer-kegyelti státuszát méltán demonstráló – útinaplóinak megjelenése után is mintha bizonytalan volna a dolgában. (Pedig kérlelhetetlen kritikusa, a Párizsban élő, Albert Pál néven publikáló Sipos Gyula előtt már a hatvanas évek közepén sem volt titok: 1959 után az írónő „bejárta fél Európát: békekongresszusi küldöttként Stockholmot, Göteborgot és Koppenhágát, könyvkiadói meghívásra Londont, Frankfurtot, Párizst, a szovjet írószövetség védnöksége alatt Moszkvát, Leningrádot, Tbiliszit, civil turistaként Itáliát, Velencétől Amalfiig".[637])

A Kritika című folyóirat 1970. szeptember 28-án kelt körkérdése nyomán evidenciaként fogalmazta meg: „az utazás többé-kevésbé ismét napjaink rutinjához tartozik."[638] Amikor elközelgett újabb nyugati útjuk, mégsem bízott semmit a véletlenre. 1971 márciusában – megelőző célzattal – pályakezdőket és pályájuk végén járó kvietált alkotókat idéző hangnemben kesergett jótevőjének: „Kedves Gyuri, / tulajdonképpen szégyellem, hogy magam is szaporítom nyaggatói számát. Ne haragudjék érte, nem szívesen teszem. De az

---

[636] Dr. Huszár János, a Kulturális Minisztérium Színházművészeti Főosztálya főelőadójának feljegyzése Szabó Magda *Az a szép, fényes nap* című darabjának 1976. február 14-i bemutatójáról (Budapest, 1976. február 19.) = IMRE–RING, 2018, 282–283.

[637] ALBERT, 1997, 65. (Folyóiratban: Új Látóhatár, 1965/5., 467–471.) Albert Pállal postai úton léptem kapcsolatba, és arra kértem, ha teheti, írja meg Szabó Magdával és műveivel kapcsolatos emlékeit. Párizsi postacímét Gömöri Györgytől kaptam meg. Miután hosszabb ideig nem kaptam választ, Gömöri hívta fel telefonon, s adta át üzenetét. „Sipos évekig a Seuil Kiadó lektora volt, el kellett olvasnia Magda összes könyvét! A Szabad Európában és másutt elhangzott-publikált szövegeinek eredetije tehát egy-egy francia lektori jelentés volt, amelyekben nem kellett tekintettel lennie a hazai olvasók szempontjaira. Megkapta leveledet, de nem tud hosszabban válaszolni, mert ősi írógépe elrohadt, internete nincs, kézírása nehezen olvasható. […] Én az ötvenes évek óta ismerem őt, és a nyugati magyar irodalom legjobb kritikusának tartom." – Gömöri György levele Soltész Mártonnak, London, 2021. március 30. (a szerző tulajdonában).

[638] SZABÓ Magda, 1971, 37., SZABÓ, 1997, 43. Joggal állapítja meg K. Horváth Zsolt, hogy „az 1960–1970-es években azért az utazás korántsem volt annyira evidens, mint a koronavírus előtti kortárs globális világban. Az életvitelszerű úton levés (*lifestyle mobilities*) vagy szabadidős vándorlás (*leisure migration*) jelenségei persze a berlini fal innenső oldalán sem voltak teljesen ismeretlenek, de az akkori magyar társadalom inkább csak filmekből, a televízióból vagy a színes magazinokból értesült a nyugati életvitel átalakulásáról." – K. HORVÁTH, 2020, 38.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

utolsó két esztendőben olyan határig kiszorultam az életből, hogy az az érzésem, segítsége nélkül még útlevelet se kapnánk. Segít, mint régen?”[639]

Bár Aczélnak címzett levelét egy ízben – tréfa gyanánt – „A Karburátor” aláírással adta postára,[640] valójában – maradva a műszaki metaforikánál – sokkal inkább a kultúrpolitikus játszott „motorikus”, mégpedig *katalizátor*i szerepet.

Ezúttal sem maradt tétlen: Szabó Magda 1971. március 11-i szerepjátszó leveléhez ismeretlen kéztől származó feljegyzés kapcsolódik, mely informálja a KB-titkárt: „Dr. Szobotka Tibor és Dr. Szobotka Tiborné kérelmüket beadták 1971. III. 9. Iktatószám: III. 5336 és III. 5337.”[641] Az ügyintézés minden bizonnyal sikerrel járt, hiszen 1976 szeptemberében Amszterdamból érkezik lap, képes oldalán herengrachti tájképpel. A hamiskásan hízelgő sorok tanúsága szerint „Két hetes holland ösztöndíj birtokosaiként járjuk az országot, szép, kellemes, de máris vágyunk haza”.[642] 1979 szeptemberében ugyanez a mézesmázos hang Salzburgból üzen: „Sok szerető gondolat Mozart városából (a lappal egy-időben érkezünk haza) Mindkettőjüknek / Szabó Magda / Szobotka Tibor”.[643]

3.4.4.2. Haszon

Vigovszki Ferenc méltán híres, az MTVA Sajtó- és Fotóarchívumában őrzött (számtalanszor újraközölt és kiállított[644]) fényképén Szabó Magda 1978. április 1-jén átveszi a Kossuth-díjat Aczél Györgytől, a Minisztertanács elnökhelyettesétől a Parlament kupolacsarnokában, ahol aznap állami kitüntetéseket adtak át a „hazánk felszabadulásának 33. évfordulója” alkalmából

[639] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, gépirat autográf aláírással, Budapest, 1971. március 11., MTA KIK Kt. Ms 6095/170.

[640] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf egy üres, nagyalakú postaborítékon, h. n., é. n., MTA KIK Kt. Ms 6095/188.

[641] Anonim feljegyzés Aczél Györgynek, autográf, h. n. [1971], MTA KIK Kt. Ms 6095/171.

[642] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Amszterdam, 1976. szeptember, MTA KIK Kt. Ms 6095/177.

[643] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Salzburg, [postabélyegző:] 1979. szeptember 16. MTA KIK Kt. Ms 6095/180. A képeslap felirata: „Salzburg, die Alpenstadt, mit Blick auf Tennengebirge, Paß Leug u. Hoh. Göll (Echte Natur-Teleaufnahme)”.

[644] SZURMAINÉ SILKÓ, 2007, 208.; JOLSVAI, 2018, 160.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

rendezett ünnepségen.[645] E jelentős esemény kapcsán azonban – egyáltalán: 1978-ból – nem maradt fenn egyetlen levél sem az Aczél-hagyatékban.

Szurmainé Silkó Mária által feljegyzett visszaemlékezései szerint ekkor hívták be az írónőt „életében először" a Magyar Televízióba.[646] Ez ugyan nem fedi teljes mértékben a valóságot (hiszen Szabó Magda már 1969. február 28-án szerepelt az MTV *Fabula* című műsorában, ahol az olvasás és írás örömeiről, valamint készülő „ifjúsági regényéről", az *Abigél*ről beszélt Vargha Balázs mikrofonja előtt[647]), viszont fontos adalék az alkotói önkép megértéséhez. Az imént taktikai lépésként értékeltem az útlevélkérelmet személyes vonalon (is) megtámogató levelet, ugyanakkor látnunk kell: e roppant arrivizmus hátterében létező (ha nem is indokolt) egzisztenciális félelmek, szerepdilemmák, kompenzációs kényszerek húzódnak. A karrier csúcsa felé közeledve mind jobban kitárulkozó, önbizalmát, öntudatos nőiségét korszerű médiaszelfjén és útirajzain keresztül szüntelenül sugárzó-demonstráló Szabó Magdát a lelepleződés és megsemmisülés árnyai kísértik.[648]

Megerősíti ezt két arcpirító eset. Az egyik az Erdődy Edit irodalomtörténész ellehetetlenítését célzó magánakció, aki 1974-ben *Szabó Magda* címmel írta és védte meg bölcsészdoktori értekezését.[649] Az aspiráns elismerését és fenntartásait egyaránt tartalmazó, ugyanakkor szigorúan *tudományos szempontok szerint fölépített* elemzése eljutott az írónőhöz is, aki elolvasván a kéziratot, Aczélhoz fordult, s ezzel sikerült is megakadályoznia a kismonográfia megjelenését.[650] A Kossuth-díjas író „enyhe szervilizmussal vegyülő emlékkönyvi negédesség"-e[651] egyfelől, a sértettség és háttérbe szorítottság bénító érzése, az ártó szándékok nem szűnő fenyegetésének föltételezése másfelől: ez a kettősség határozza meg a hetvenes évek Szabó Magdájának lelkivilágát a korabeli írott és szóbeli források szerint. (Végül, mint ismeretes, Kónya Judit lesz az a „szerencsés" kiválasztott, akinek tollából – az írónő kimondatlan, de a felhasznált források és a tendenciózusan válogatott

---

[645] https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-OExUbXdKQzUzOSt5VnVOelpDVXcydz09 Jelzete: MTI-FOTO-879771.

[646] SZURMAINÉ SILKÓ, 2007, 208.

[647] Az adás egy másfél perces részlete elérhető itt: https://www.youtube.com/watch?v=gzlSLAqU7f0

[648] „…ha dolgozom, mindig lámpalázam van és bizonyosan érzem, hogy tehetségtelen vagyok és nemzeti sőt nemzetközi tévedés" – írta svájci kritikusának. (SZABÓ, 2010, 283.)

[649] ERDŐDY, 1974x.

[650] Csupán az irodalomtörténész posztumusz kötetében jelent meg három fejezet az értekezésből. *A költő*, a *Realista hagyomány és belső monológ Szabó Magda műveiben*, valamint *A regényíró kiteljesedése: a Freskó és Az őz* című fejezeteket lásd: ERDŐDY Edit, 2019, 113–167.

[651] ALBERT, 1997, 66.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

kéziratos dokumentumok, a szerzői szándékot hűen rekonstruáló műelemzések alapján nyilvánvaló társszerzősége mellett – 1977-re elkészül a *Szabó Magda alkotásai és vallomásai tükrében* című, korjellemző hangvételű és anyagkezelésű „kismonográfia",[652] melynek 2008-as bővített kiadása mindmáig az egyetlen átfogó pályakép.[653])

A másik ügy a hetvenes évek második felére esik. Történt ugyanis, hogy a debreceni Csokonai Színház akkori igazgatója, Bényei József szerette volna bemutatni Oláh János *A mi lányunk* című színművét, ám amint azt a pórul járt szerző egy 2009-es interjúban elmondta: Siklós Olga, a rádió és a színházi élet nagy hatalmú megmondója Szabó Magdával elutazott Debrecenbe, és leállították a darabot."[654] (Aczél szándékainak megfelelően – esetleg a politikus személyes kérésére, a két hölgy előzetes információi alapján adott szóbeli „utasítására"? Vagy csupán önszorgalomból?) Az érintettek visszaemlékezése szerint Szabó Magda – feltehetőleg 1976 májusában – meglátogatta a tőlük ekkor két utcányira lakó Oláh házaspárt, majd amikor menni készült, megkérte az asszonyt, Mezey Katalint, hogy kísérje el egy darabon. Séta közben elmondta, hogy voltaképpen János érdekében állította le a próbákat, mert nem akarta, hogy jeles ifjú kollégája ezzel a darabbal lejárassa magát. „János kitűnő költő, nagyon szereti a verseit, ez a színdarab viszont nem jó, ártott volna neki, ha bemutatják – idézte fel kérésemre a közel 50 évvel ezelőtt elhangzott beszélgetést Mezey Katalin. – »Hidd el nekem, ez a darab nem jó. Ez a darab rossz.« Ennyit mondott, de előtte, a látogatás során Jánosnak nem szólt semmit. Pedig akkor Bényei Józseftől már tudtuk, hogy le kellett állniuk a próbákkal." A szerző által később „keserű és kiábrándult bohózat"-nak mondott komédia így mindenesetre csak 30 évvel később, *Európai vőlegény* címmel – szükségszerűen aktualizált dialógusokkal – a Térszínházban, Bucz Hunor rendezésében, nevettethette meg közönségét.

---

[652] KÓNYA, 1977.

[653] KÓNYA, 2008. A kötet előszava szerint: „Még 1996-ban megbeszéltük Szabó Magdával, hogy szeretné, ha folytat*nánk* pályaképének ismertetését, hiszen az Arcok és vallomások című sorozatban megjelent monográfia még a *Régimódi történet* megjelenése előtt, 1977-ben került kiadásra. Az életmű[ve]t *Az ajtó* és *A pillanat* című regényekig, illetve a Vörösmarty-tanulmányokig tárgyaló szöveg el is készült 1998-ban. (A kézirat lapjain máig láthatók az írónő javító megjegyzései.) Ám – mint később kiderült – akkortájt Szabó Magda még csak készült a végső kitárulkozásra, *művészi érzékenysége a kritikai megjegyzéseket is rossz néven vette*, ráadásul a kiadó sem kapta meg a kért pályázati támogatást, így a megjelenés kútba esett. Most, halála után, 2008-ban, a *Für Elise* végső vallomás-búcsúja után végre napvilágot láthat ez a három ütemben készült, hiánypótlónak is tekinthető arcképvázlat, mely az emberi lélek kútjába mind mélyebbre hatolva igyekszik bemutatni egy embert, egy világhírű író önjellemzését, kitárulkozását." – KÓNYA, 2008, 5. (Kiemelések tőlem – S. M.)

[654] NAGY, 2009, 40–59.; STAMLER, 2020, 101. Lásd még: SZAKOLCZAY, Agria, 2010, 29–30., 2016, 14.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

3.4.4.3. Befektetés

Ekkoriban, a hetvenes évek derekán zajlanak a Júlia utca 3-as számú épülettömbjében vásárolt másik (kisebbik) lakás – az úgynevezett „munkalakás" – felújítási munkálatai. Mint a későbbi vendégek visszaemlékezéseiből tudható: Szabó Magda – emlékezetét és fantáziáját stimulálandó – szabályos alkotóműhelyt rendezett be itt magának családi ereklyéiből és a *Régimódi történet* díszleteiből.[655] Az írónő hálatelt sorai alapján ennek kivitelezésében is segíthetett valamilyen formában a politikus. „Nagyon köszönöm a segítséget – írja 1976 szeptemberében –, e percben szerintem a villanyfűtést szerelik a »munkalakásban«. Majd megmutatjuk, mihelyt kész."[656] Év végére el is készül az új műhely; a szilveszteri üdvözlőlap egyúttal már meghívást is tolmácsol: „Ha egyszer ráértek, nézzétek meg a munka-lakást!"[657]

Az együttműködés folyamatosságát jelzik az újévi lapok és a szívélyes invitálások mellett az egyre-másra érkező apróbb-nagyobb ajándékok is. 1977 szeptemberében Jablonczay Lenke üdvözlete és egy személyre szóló születésnapi meglepetés érkezik a megszállott kézirat- és műgyűjtő hírében álló politikus-jóakaró címére. „Drága Gyuri – így a kísérőlevél –, a mellékelt csepp kézimunka gyakorlatilag két fillért nem ér, érzelmileg – számomra – annál többet, mert a *Régimódi történet* hősnője öltögette bele soha meg nem valósult álmait. Ezzel szeretnék sok boldog születésnapot kívánni, és csatolni hozzá Anyám üzenetét, aki szívből köszöni Magának, amit a lányáért, amit a vejéért tett. Nagy szeretettel gratulál: / Szabó Magda / Szobotka Tibor".[658]

1980 karácsonyán pazar virágkosarat hoz a posta a Júlia utcába, a Balzac utcába pedig – az írónő levelének kíséretében – díszes könyvjelzőt „Zsuzsának", halas bicskát „Gyurinak". „Zsuzsa nem államférfi, neki adható valami, ami többet ér két krajcárnál, ő hát könyvjelzőt kap, három krajcárért" – derül ki a levélből. „Gyuri a fejemhez vágná, ha valami komoly

[655] A „munkalakásban" később az írónő három testőre lakott – köztük keresztfiának fogadott későbbi örököse, Tasi Géza. (Kabdebó Lóránt szíves szóbeli közlése.)

[656] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Amszterdam, 1976. szeptember, MTA KIK Kt. Ms 6095/177.

[657] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, h. n., [1976. december], MTA KIK Kt. Ms 6095/178.

[658] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, h. n., 1977. szeptember 1., MTA KIK Kt. Ms 6095/179.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

dolgot kapna, de ennek, remélem, örülni fog. A debreceni zsibogón árulták, igazi halas bicska, az ősidőkből."[659]

3.4.4.4. Hiány

1982. február 26-án tragikus hirtelenséggel meghal Szobotka Tibor, s március 9-ei ünnepélyes búcsúztatóján az Aczél házaspár is részt vesz a Farkasréti temetőben. Megtisztelő, erőt adó jelenlétüket és kondoleáló levelüket március 20-án köszöni meg az írónő. „Drága Mindketten, köszönöm Zsuzsa ott-létét (néha ránéztem, jólesett látnom az arcát), a levelet s mindazt, ami benne állt."[660]

Ugyanebben az évben, a levélpapír fejléce és a levél tartalma alapján karácsony előtt érkezett még valami – Szabó Magda tán legértékesebb ajándéka, amelyet valaha Aczélnak küldött (s amit – tegyük hozzá – csakis Aczélnak címezhetett). Nyilván Szobotka irathagyatékának számbevétele során került elő e mindmáig publikálatlan gyöngyszem, megküldése azonban már a férj irodalmi elismertetéséért vívott küzdelem számára készíti elő a terepet. „Magának kéziratot küldök – olvasható a kísérőlevélben –, amely egyszerre emlékeztesse Tiborra, aki mint pályakezdő lektor, megőrizte hagyatékában Weöres Sanyi tündérversei kéziratát, s rám, aki azzal a szeretettel küldöm, amire múltkori levelében célzott, s ami elkíséri Magát, Magukat, amíg csak élek."[661]

Az ajándékba kapott kéziratot Aczél utóbb elválasztotta a kísérőlevéltől, s besorolta alfabetikus rendben őrzött gyűjteményébe. Előzetes feltételezésemmel ellentétben nem a költő 1946-os, *A szerelem ábécéje* című verseskötetének kéziratáról van szó, hanem egy – a kötet anyagából tervezett – rádióműsor számára Weöres Sándor által készített válogatásról. A pallium tartalma 15 fóliónyi autográf versmásolat a költő kezétől, a margón Szobotka Tibortól származó ceruzás megjegyzésekkel, dramaturgiai vázlatokkal. Az első lap rektóján a Magyar Rádió iktatási pecsétje: „Érkezett 945. X. 14."; az utolsó fólió verzóján Weöres kezétől származó, ceruzával írt szereposztás; az oldal tetején: „Bevezető próza (Szobotka)".[662] (Hogy a költő és a szerkesztő által 53 percre becsült – egy női és egy férfihangra komponált – műsor

[659] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf (az író fejléces levélpapírján), Budapest, 1980. december 23., MTA KIK Kt. Ms 6095/181.

[660] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Budapest, 1982. március 20., MTA KIK Kt. Ms 6095/182.

[661] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf (az író fejléces levélpapírján), h. n. [1982], MTA KIK Kt. Ms 6095/193.

[662] A Weöres–Szobotka-kézirat lelőhelye: MTA KIK Kt. Ms 6103/57.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

sugárzásra került-e valaha, azt egyelőre nem tudni. A korabeli napilapok rádióműsorai szerint 1945. október 21-én vasárnap 16:45 és 17:00 között Apáthy Imre olvasott fel Weöres Sándor verseiből.)

1983. január 13-án hosszabb, kézzel írt levél érkezik a Balzac utcába. Első fele az írónő elmélyülő betegségéről tájékoztat. Szerzője névtelen, zaklató levelekről panaszkodik, s arról, hogy lakásában csaknem négy hétig nem működött a telefon. A Nagy Péter–Szabó Magda-levelezésből,[663] valamint a Jókai Anna és Csizmadia Éva memoárjaiból ismert félelmek – talán épp Szobotka elvesztése miatt – eluralkodnak a traumatizált személyiségen. Néhány évvel később, amint azt Mohás Lívia könyvéből megtudjuk, Szabó Magda már Göncz Árpád köztársasági elnökhöz fordul, hogy gondoskodjék személyes biztonságáról, ekkor azonban még Aczél nyújt segítő kezet.[664]

> Négy hét, csaknem annyi, hogy nem feküdtem ágyban. Magamtól is tudom, hogy butaság, hisz mi történhetik, – ez nem Amerika. Az eszem tudta, az idegrendszerem nem. Nehéz időszak volt, karácsony, újév egy szál magam, a kommunikáció minden lehetősége nélkül.
>
> Azt kérdezi, miért nem szóltam hamarabb? Mert nem akartam nyúzbálni, mert nem ez a reszortja, mert szégyellem, hogy ezzel is Magát kínozzam. Megpróbáltam kivárni, – ha Zsuzsa nem szól Maguknak, máig sem fekszem éjjelente ágyban, s máig várom, ki töri rám az ajtót. Igazán megpróbáltam kivárni, mert hiába írta nekem azt annak idején, szóljak, ha valamire szükségem van, segít; ha elkerülhetem, igyekszem kímélni önmagamtól.[665]

E kétségbeesett, lelki labilitást sugárzó sorokat azonban a rákövetkező bekezdésben mégiscsak határozott kérés követi, mellyel Szabó Magda megindítja évtizedes magánhadjáratát Szobotka Tibor írói érdemeinek elismertetéséért.[666] Arra kéri Aczélt, segítsen, hogy az ország végre tudomásul vegye: „volt egyszer egy Szobotka Tibor nevű író,

[663] Lásd: SOLTÉSZ, 2020, 111–120.

[664] „A rendszer bukása idején nagy volt a szellemi felfordulás, a nagy zavarban fenyegető hangok is megjelentek, a kommunisták »híveit« atrocitások érték, érhették […]. Szabó Magda […] Göncz Árpádtól, régi írótársától (akkor Göncz volt a köztársasági elnök) őrző-védő emberek küldését kérte, akik lakásában jelen legyenek, vigyázzanak rá. Valóban megjelentek és beköltöztek derék, idős, talán nyugalmazott rendőrök, ők vették fel a telefont, a kapucsengőre ők jelentkeztek, és csak az írónő engedélye után nyitottak ajtót.” – MOHÁS, 2018, 21–22.

[665] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf (az író fejléces levélpapírján), Budapest, 1983. január 13., MTA KIK Kt. Ms 6095/183.

[666] „Én megindítom a harcot az érdekében” – Írja Eva Haldimann-nak 1983. április 5-én. (SZABÓ, 2010, 98.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

aki hetven évvel ezelőtt született, és nem tudta elmondani a mondanivalóját".[667] Noha ugyanebben az időszakban Kabdebó Lórántot – 20.000 forint (!) ellenében – egy férje életművét összegző tanulmány megírására kérte,[668] s közben Szinetár Miklóst is ostromolta egy születésnapi (március 19-i) színházi est érdekében,[669] elsősorban Aczélt igyekezett megnyerni az ügynek – tőle várta a kultúra élharcosait hadba hívó „kürtszót". „Ismerem az irodalmi élet középkádereit – írta pártfogójának –, azoknak ugyan szólhatnék, vagy szólhatna a jerikói kürt, azok csak a halála útját követték szegénynek. Csak Magának szólhatok, akinek van szíve, és ha nem mondja is, érzem, messziről, hogy aggódik értem és félt. Van rá oka, néha én is félek a saját gondolataimtól."[670]

Bár a színházi est – Aczél és az általa utasított Knopp András erőfeszítései dacára[671] – nem valósult meg, a sajtó, a rádió és a kulturális intézményrendszer az alkalomhoz mérten kitett magáért. Az újságok és folyóiratok (Kortárs, Új Írás, Új Tükör, Rakéta Regényújság stb.) sorra közölték a hagyatékból előkerülő elbeszéléseket,[672] kritikák születtek *A vetőkártya főhadnagya* című posztumusz elbeszéléskötetről,[673] október 31-én hétfőn a Farkasréti temetőben – az írószövetség, a Művelődési Minisztérium, a Magyar PEN Club, a Művészeti Alap, az Irodalomtörténeti Társaság és a Magvető Kiadó képviselőinek asszisztenciája mellett – felavatták az özvegy által tervezett síremléket,[674] a Magyar Rádió (az 1948-as letiltást követően) december 5-én végre bemutatta az író *Harkály a fán* című hangjátékát,[675] a Magvető pedig méltó formában megjelentette a *Megmaradt Szobotkának* című

[667] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf (az író fejléces levélpapírján), Budapest, 1983. január 13., MTA KIK Kt. Ms 6095/183.

[668] KABDEBÓ, 2017, 46.

[669] „Amikor 15-én este felhívott, úgy megörültem a ténynek, a hangjának, annak, amit ígért, hogy nem fogtam fel: Szinetár-ügyben van-e tennivalóm. Ő hív engem? Én hívom őt? Mit kell csinálnom, mert március 19. már közel, s köröttem, látszólag, nem mozdul semmi? Kérem, hívjon vagy hívasson fel, – tudja, hogy én nem merem –, hogy megértsem, mit csináljak, ha a születésnap-ügyben nekem van csinálnivalóm." – Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf (az író fejléces levélpapírján), Budapest, 1983. január 31., MTA KIK Kt. Ms 6095/184.

[670] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf (az író fejléces levélpapírján), Budapest, 1983. január 13., MTA KIK Kt. Ms 6095/183.

[671] Az Ms 6095/184-es jelzetű levélen ismeretlen kéztől származó feljegyzés olvasható: „Knopp". Az 1938-as születésű Knopp András ekkor az MSZMP KB TKKO osztályvezető-helyettese volt.

[672] Csupán néhány publikáció a teljesség igénye nélkül: CSONTOS, 1983, 71.; VARGA, 1983, 8.

[673] SZOBOTKA, 1982. Fogadtatásához lásd: WÉBER, 1983, 28–29.; TÓTH, 1983, 81–82.

[674] Név nélkül, 1983, 8.

[675] B. FAZEKAS, 1983, 20.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

„négykezest".[676] Az emléknapot megkoronázandó, Kardos György kiadóigazgató jóvoltából 1984 és 1988 között öt kötetben jelent meg Szobotka Tibor életműsorozata.[677]

3.4.4.5. Recesszió

A nyolcvanas évek közepére Aczél György pozíciója meginog, a kultúra irányításában betöltött szerepének hegemóniája csorbulni kezd. 1982 júliusában, miniszterelnök-helyettesi funkcióját odahagyva, visszatérhet még egy időre az MSZMP KB kulturális titkári posztjára, ám 1985. március 28-án onnan is leváltják, s bár 1988-ig – formálisan – a PB tagja marad, a testület Társadalomtudományi Intézetének főigazgatójává történő kinevezéssel végleg parkolópályára kényszerül.[678]

Aczél szerepének csökkenésével párhuzamosan Szabó Magda levelei is megritkulnak. Miközben egyre hevesebb szeretetéről biztosítja a *magánember*t („nagyon-nagyon-nagyon-nagyon nagy szeretettel köszönti" a házaspárt,[679] „[a]kkora szeretettel gondolok Mindkettejükre, hogy érzékeltetése rá se fér erre a lapra"[680]), szakmai értelemben folyamatosan búcsúzik, távolodik a *politikus*tól.

Túl saját magánéleti veszteségein, mentális egészségének megingásán, mintha már ekkor távolodni próbálna az „Aczél-girl" dicstelen szerepétől, melyre a rendszerváltás környékén Eva Haldimannhoz írott leveleiben nem győz panaszkodni („mint a letűnt átkos Aczél-korszak méltatlan kedvencével, nemigen foglalkoznak velem" – írja svájci barátnőjének 1990 nyarán).[681] Ez is magyarázhatja, hogy leveleit egyre gyakrabban csak vezetéknéven és – mintegy epitheton ornansként – kicsinyítő jelzőkkel megspékelve írja alá: 1983-ban „az egyre

[676] SZABÓ, 1983.

[677] A Szobotka-életműsorozat geneziséről lásd: SZABÓ, 1986, 117–120. „Írd meg a Szobotka-monográfiát, én meg kiadok minden sort, amit a hagyatékban lelsz – idézi az írónő a kiadóigazgató barát egykori szavait. – Az ember visszahívása a te dolgod, az író feltámasztása a Magvetőé. Én nem tudok azzal a gondolattal meghalni egyszer, hogy a mi vállalatunk indította el azon az úton, ami nyílegyenesen a Farkasréti temetőbe vezetett. Én nem vállalom mások csődtömegét, se gaztetteit." (SZABÓ, 1986, 119.)

[678] RÉVÉSZ, 1997, 355.

[679] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf (az író fejléces levélpapírján), Budapest, 1983. január 13., MTA KIK Kt. Ms 6095/183.

[680] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Bécs, [postabélyegző:] 1984. szeptember 26., MTA KIK Kt. Ms 6095/185. – A képeslap felirata: Kunst- und Naturhistorische Museen, Kaiserin-Maria-Theresien-Platz.

[681] SZABÓ, 2010, 249.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

kisebb Szabó"-ként,[682] utolsó előtti, 1985. október 3-i lapján „a kis Szabó"-ként[683] – saját szerepét-jelentőségét (öntudatlanul?) e „nyelvstratégiai módszerekkel" is kicsinyítve, zsugorítva.

„Szabó Magda a nyolcvanas évektől Bécsben alkotott, állandó lakása volt ott" – írja Kiss Noémi.[684] S noha értesülését sem a magam, sem az életmű és életút avatott ismerője, Kabdebó Lóránt nevében megerősíteni vagy megcáfolni nem tudom, tény, hogy az írónő utolsó levelei rendre az osztrák fővárosból érkeztek.[685] 1984. szeptember 26-án egészségi állapotáról tájékoztatja barátját, s egyúttal cinkos mosollyal mond köszönetet a politikus közbenjárásáért. „Mindenki jó hozzám, vigyáz rám, ellát anyaggal – így a levél –, *tudom ám, hogy ki szólt és kinek köszönhetem!* Megvagyok, rengeteget sétálok, ahogy Rétsági rendelte, lehet, itt töltöm, munkában, az egész októbert."[686] (Rétsági György professzor, az Állami – Kútvölgyi úti – kórház I. számú Belgyógyászati Osztályának vezető főorvosa kezelte Szabó Magdát, akárcsak Kádár Jánost és családját.)

Lassanként a Collegium Hungaricum lesz az írónő búvóhelye; ide menekül budapesti rajongói, feltételezett ellenségei, illetve a sajtó, a rádió és a televízió „zaklatásai" elől.

Közben az Aczél házaspárt is megpróbáltatások elé állítja az élet. Az 1985-ös tavaszi pártkongresszus és a nyár eleji országgyűlési választások között Aczél súlyos műtéten esik át.[687] Szabó Magda – virág helyett – *A macskák szerdája* című drámájának egy 33 fóliónyi (saját kezűleg korrigált) gépiratát küldi el barátjának. A kézirat első oldalának jobb felső sarkában az üzenet – Szabó Magda jellegzetes kézírásával – a következő: „Aczél Györgynek,

[682] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf (az író fejléces levélpapírján), Budapest, 1983. január 31., MTA KIK Kt. Ms 6095/184.

[683] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Bécs, 1985. október 3., MTA KIK Kt. Ms 6095/186. A lap képes oldalán Bécs óvárosának fotómontázsa.

[684] KISS, 2019, 28.

[685] Miután Kiss Noémi a *Drága Kumacs!* című kötetben olvasott levelekre alapozza véleményét, s azokban Szabó Magda a Collegium Hungaricum címét adja meg bécsi címeként („Wien, Holland[straße] 4, 1020, Coll. Hung." – SZABÓ, 2010, 207.), föltételezzük, hogy – ha időnként akár több héten keresztül is –, az írónő „csupán" a Collegium Hungaricum vendége volt. Kabdebó Lóránt is e becses intézmény vendégeként találkozott vele 2000 októberében. KABDEBÓ, 2012, 51–81.

[686] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Bécs, [postabélyegző:] 1984. szeptember 26., MTA KIK Kt. Ms 6095/185. (Kiemelés tőlem – S. M.)

[687] RÉVÉSZ, 1997, 355.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

részint mert borzasztóan szeretem, részint mert ez nem kézirat, hanem virág, részint hogy gyorsabban gyógyuljon."[688]

Ugyanezen a tavaszon „Zsuzsa és Gyuri" lakóhelyet váltanak: a Balzac utca 43.-ból átköltöznek a Szent István park 26.-ba – Rényi Péterék megüresedett, tágas, tetőteraszos, Dunára néző lakásába.[689] „Drága Mindketten, / nem tudom, melyik lakáscím érvényes már vagy még, hát a hivatalba írom meg, mennyire várom a viszontlátást – olvasható egy Bécs óvárosát ábrázoló, 1985. októberi képeslapon. – 20-a után otthon leszek, boldog születésnapot már személyesen szeretnék kívánni."[690] 1986 nyarán még érkezik egy lap „az új színdarabot tervező Szabó Magdától",[691] de hogy sor került-e még valaha arra a bizonyos személyes találkozóra, azt az Aczél-hagyaték anyaga már nem árulja el.

Ahogyan azt sem, hogy 1987 elején inkább Aczél vagy a kilépési akciót szervező Pándi, esetleg az új írószervezet alapításával hírbe hozott Király István nyomására lépett ki Szabó Magda az Írószövetségből…[692] Hallatlan cinizmusát tükrözi Cseres Tibornak írott „visszalépő" levele – amelyben egyszerre spórolja meg utólag is az indoklást, és igazítja rendre fölényeskedve az Írószövetség elnökét:

> Kedves Tibor!
>
> Mikor kiléptem a szövetségből, elhiheted, úgy éreztem, ha nem is személyemet illető, de nyomós okom van. Talán azonnal tisztázódott volna mindkét fél számára minden, ha bárki közületek hivatalos formában megkérdezi tőlem: mi az az ok. Közöltem volna veletek is, ahogy mindenkivel, aki bel- vagy külföldön megtette. A hagyatékomban egyszer majd meglelitek levelem másolatát. Még egyet

[688] Szabó Magda *A macskák szerdája* című drámájának gépirata autográf javításokkal, rajta üzenet Aczél Györgynek, h. n., 1985. április 18., MTA KIK Kt. Ms 6186/95. (A gépiratra Horányi Károly és Mázi Béla kollégáim hívták fel a figyelmemet, segítségüket ezúton is köszönöm.) A darab budapesti premierjére – *Szent Bertalan nappala* címmel – 1986. március 15-én, a Madách Színházban (rendezte: Lengyel György), debreceni bemutatójára – immáron *A macskák szerdája* címmel – 1986. szeptember 26-án a Csokonai Színházban került sor (rendezte: Gali László). Bakó Endre „B. E." monogram alatt megjelent kritikája a drámai fordulópontot „mind szerkezetileg, mind stílusát és a lélektani hitelességét tekintve a könnyebb ellenállás számára tett engedmény"-nek minősíti. „Szabó Magda Csokonaija gyermeteg, naiv módon viselkedik." – B[AKÓ]., 1986, 112–115. Lásd még: BAKÓ, 2017, 426–438.

[689] RÉVÉSZ, 1997, 355. „Aczélék valóban a hetedik emeleti tetőteraszos lakásba költöztek, ugyanakkor Rényiék is a házban maradtak. Később Rényi Péter egyik fia (Gábor) is ott lakott, a nagymama pedig az elsőn, Rényiék ugyanis több lakást is megvettek a házban." (Hermann Zsuzsa szíves közlése)

[690] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Bécs, 1985. október 3., MTA KIK Kt. Ms 6095/186.

[691] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, autográf, Bécs, 1986. június, MTA KIK Kt. Ms 6095/189.

[692] Révész Sándor szerint megvan az esélye annak, hogy Aczél is támogatta a kilép(tet)ési akciót, de a fő szervező Pándi Pál volt (RÉVÉSZ, 1997, 366.). Király István szerepére vonatkozóan lásd: CSERES, 2023, 205.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

> mulasztottatok el, de ez már derűs epizód, – szegény Imre megfordul a sírjában, hogy a vezetőség nem él már a bizánci protokoll szerint. Nektek ugyanis a Lex Dobozyana értelmében írásban kellett volna közölnötök velem, hogy tudomásul vettétek és elfogadtátok a kilépést. Nem tettétek, s ezáltal, holott egyikőtök sem akarta, tagságom formahiba miatt meg sem szűnt, mert Béla király óta igazán igazinak az írásbeliség számít.
>
> Látod, az istenek okosak és van humorérzékük. Én, ha így esett, most már én is mondom, így maradjon. A régi baráti szeretettel köszönt ezek szerint voltaképpen örökös, de ismét tagotok: Szabó Magda
>
> Budapest, 1987. augusztus 23.[693]

Bizonyára 1990 októberében is a bécsi Collegium Hungaricum vendégeként nézi a televíziót az írónő, amikor a *Stúdió 90* adásából[694] tudomást szerez róla, hogy Végh Antal színdarabot írt Kádár Jánosról. Ugyanekkor látja viszont Aczél „bús, ablakon kinéző képét" egy „szennylap" hasábjain. Szánalommal vegyes távolságtartással nyilatkozik Haldimann Évának egykori barátjáról: „*annak az embernek* nem lesz már hova mennie: ha benne lesz, márpedig hogyne lenne, a Végh darabjában, belehal."[695] Az *Epizódok egy helytartó életéből* premierjére – Gergely László rendezésében – 1991. január 18-án kerül sor az Új Idő Színházban.[696] Szerzője 1990 decemberében, a Színházi Élet hasábjain úgy nyilatkozik: „Aczél György neve sokszor szerepel [a darabban], de ő maga nem jelenik meg a színen, Kádár beszél [csak] róla [a] feleségével."[697]

3.4.4.6. Infláció

Aczél, minden bizonnyal függetlenül Végh Antal színművétől, ám csöppet sem függetlenül attól a korszaktól és politikai szcénától, amely a botrányéhes írót megihlette, 1991. december 6-án hunyt el budapesti otthonában.

A Népszava híradása szerint december 18-án délután, „a legszűkebb rokonság jelenlétében helyezték örök nyugalomra. A család határozott kérésére a Farkasréti temető dolgozói

---

[693] GERGELY, 2005.

[694] Alcíme szerint: „a Televízió kulturális hetilapja".

[695] SZABÓ, 2010, 257. (Kiemelés tőlem – S. M.)

[696] A részletes szereposztást lásd az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet adattárában: http://resolver.szinhaztortenet.hu/collection/OSZMI23967 (utolsó letöltés: 2021. április 15.)

[697] VINKÓ, 1990, 11. Aczél Györgyné Csathó Zsuzsa 1986-ban hunyt el – felesége halála mélyen megrendítette fő szövetségesét elvesztett politikust.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

senkinek sem adhattak információt a szertartásról."[698] A valóság az, hogy a Magyar Hírlap december 16-i számának Krónika rovata, ha csupán egy apró betűs kishír formájában is, de tudtul adta: „ACZÉL GYÖRGY temetése / december 18-án, szerdán du. 15 órakor lesz / a Farkasréti temetőben. / A gyászoló család. *91158/3K*";[699] György Péter esztéta *Egy halott emléke* című cikke pedig a lap 18-i számában az alábbi mondattal zárult: „Aczél Györgyöt ma temetik."[700]

Szabó Magdát – mint a „baráti kör" tagját – meghívták ugyan, a végzet azonban közbeszólt. Amint utóbb, Haldimann Évának írott levelében elbeszélte:

> Aczél halála olyan volt, mint egy groteszk fricska. Míg szállt a maga bús kommunista egébe, olyan vihart kavart, hogy a baráti körből senki ki nem jutott a temetőbe. Képzeld el, hogy én negyed háromkor hívtam taxit, beleültem azzal, hogy megvárom Örkény Zsuzsát,[701] és együtt megyünk, ő télen nem szeret vezetni, tömegben meg pláne nem. Tudod, hol lakunk, fél négykor a fogaskerekűnél azt mondta a soffőr, tessék innen hazatapogatózni, mert a temetés rég lezajlott, azóta az illető már fel is támadt.[702]

Révész Sándor monográfiája megerősíti az írónő elbeszélését: „A temetéshez a természet is hozzászólt. December 18-án kitört a hóvihar, a városban alig lehetett közlekedni."[703] *Egy temetésre* című írásában V. B[álint]. É[va]. alig négyszáz főre becsülte a szertartás résztvevőinek számát; vitriolos megjegyzése szerint „Az írótársadalom a »három T« mágusától – távollétével tüntetve – nem kívánt elbúcsúzni."[704] „Ha négyszáz, akkor az mégis csak négyszáz. Ennyi rokona ritkán van valakinek" – vetette ellene a Népszava 19-i híradásán és V. B. É. cikkén morfondírozva Nádas Péter.[705] A hóvihar tényét számos szemtanú megerősítette; Agárdi Péter személyes közlése szerint a két búcsúztató – Bánfalvi István és Fekete Sándor azóta is kéziratban veszteglő gyászbeszédének – felolvasására csupán egy évvel később, a sírkő felavatásakor kerülhetett sor.

---

[698] Név nélkül, 1991, 4.

[699] Magyar Hírlap, 1991. december 16., 15.

[700] GYÖRGY, 1991, 7.

[701] Értsd: Radnóti Zsuzsa (1938–) Kossuth- és Jászai Mari-díjas dramaturg, Örkény István (1912–1979) Kossuth-díjas író özvegye.

[702] SZABÓ, 2010, 282.

[703] RÉVÉSZ, 1997, 416.; Szerencsés D. Márton és Markovics Péter 2021-ben bemutatott filmjének elején (1:20–1:56) részletek láthatók a politikus temetésén készült archív felvételekből. SZERENCSÉS D.–MARKOVICS, 2021.

[704] V. B[ÁLINT], 1991, 4.

[705] NÁDAS, 1997, 4.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Igazságot tenni természetesen nem a történész feladata. A Szabó Magda–Aczél György-kapcsolat dokumentumai alapján mindazonáltal úgy látom: túl hosszú ideig és túlságosan komoly hatalom testesült meg Aczél személyében ahhoz, hogysem 1957-es fellépését követően a kiépülő szakmai kapcsolatokon keresztül új és igaz barátokra tehetett volna szert. Levelezésük tükrébe pillantva világos: író és politikus egyformán használta „a kapcsolati tőkét mint hatalmi technikát”[706] – s abban a pillanatban, amikor megindult a hatalmi erőtér átmágneseződése, kezdetét vette az aczéli kapcsolatrendszer hiperinflációja is.

V. ACZÉL SZENTESÍTI

Ha Szabó Magda (Kőháti Zsolt által „megtámadott”) *Az a szép, fényes nap* című műve – Zöldi László találó kifejezésével élve – „történelmi hangjátéknak álcázott parabola”,[707] akkor a rádiójáték sugárzásával párhuzamosan megjelent (Lőcsei Gabriella által „lepöckölt”) regény, *A szemlélők* pedig *science fiction*nek álcázott példázat. A kifogás mindkét alkotással szemben ugyanaz volt: nem teljesítették a választott műfaji ígéretet. Úgy tűnik, ha elvétve is, egy-egy éles szemű – „kíméletlen” – bírálónak mégiscsak föltűnt, hogy a műfaji keret, a történelmi hangjáték és a fikciós regény Szabó Magda említett műveiben csupán a tézis álcázására szolgálnak. (Kónya Judit 1977-es regényelemzését idézve: „most először tapasztalhatjuk, hogy minden történés, epizód, figura csak mintegy *apropos*-ja a kifejtendő problémáknak. Vagyis a cselekmény inkább csak sátrat épít a részmondanivalók felé, de a hangsúly a […] kikerekedő világnézeti vagy szemléleti mondanivalón van.”[708])

Vegyük szemügyre ezúttal a regényt, valamint fogadtatásának dokumentumait! A klasszikus mérték szerint három nagyobb egységre (*Vád – Védelem – Ítélet*) tagolódó epikus szöveg a bűnügyi, a lélektani, a történelmi, a tudatfolyam- és a levélregény műfaji kódjait egyszerre működteti.[709] Mielőtt azonban a szöveg olvasásába mélyedhetne, különös figyelmeztetéssel-mentegetőzéssel, egyfajta „használati útmutatóval” találja szemben magát a gyanútlan olvasó. „*A szemlélők* cselekménye egy képzelt szocialista és egy képzelt nyugati, semleges államban játszódik, s akárcsak hősei, írója alkotó fantáziájának köszönheti létét – adja hírül a kötet címlapját követő 5. oldalon egy minden valószínűség szerint a biográfiai-civil szerzőt képviselő hang. Majd így folytatja: – Bármely földrajzi, történelmi, politikai,

[706] SÍK, 2001, 66.

[707] ZÖLDI, 1973, 78.

[708] KÓNYA, 1977, 252.

[709] Lásd még: CSETRI, 1974, 150–152.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

kulturális vagy egyéb hasonlóság a föld egy konkrét országához vagy személyéhez a véletlen műve csupán."[710] A kritikusok ettől függetlenül egytől egyig azonosították a német, francia és angol keveréknyelvű „semleges" országot Svájccal, a szocialista országot pedig hazánkkal, ahogyan a regény női főhősét is Szabó Magda szócsöveként „Anna-Szabó Magda"-ként[711] hallgatták, biztatták vagy bírálták.

Sokkalta fontosabb és kellemetlenebb fölismerésig is eljutottak azonban – hol pozitív, hol negatív előjellel fogalmazva meg ugyanazt: ez a könyv a szocialista író szenvedélyes vallomása, állásfoglalása és hitvallása egyben. „Tulajdonképpen nem is regény *A szemlélők*, hanem vitairat, vagy még inkább vallomás. Az írónő vallomása magyarságtudatáról, hazafiságáról, értelmi és érzelmi elkötelezettségéről. Vallomás az önmagát vállaló hazafiságról" – írja lelkesülten a debreceni Alföld folyóirat kritikusa, Takács Péter. Gáll István, a Magyar Nemzetben megjelent dicsérő cikke szerint (merthogy nem kétséges, ő rejtőzik a „g. i." monogram mögött[712]): „a regény lényege az a *bensőséges viszony*, amely az írót népéhez fűzi"; Anna, a női főhős „a nemzet *önérzet*ét képviseli"; „a regényből kiolvasható Szabó Magda *vallomás*a is"; „*A szemlélők* a felnőtté lett ember *hit*éről szól", stb.[713] Mint a Népszabadság kritikusa, Lőcsei Gabriella rámutatott: „az írónő annak a még »régről itt maradt«, magas műveltségű értelmiségi rétegnek a nevében beszél, akiknek ítéletétől, elzárkózásától jó ideig tartott az új rend. És azt mondja – helyettük –, hogy a »kiskorúság« megannyi baklövése ellenére is, a sok évszázados történelmi sanyarúságok után a legjobb, a leghumánusabb létforma ez, amit polgárainak a szocializmus teremtett."[714] *A szemlélők*, így nézve, a szövetségkötés regénye – a művelt polgárság és a szocialista kultúrpolitika (a valóságban soha meg nem valósult) konföderációs paktumának alapító dokumentuma.

Ezt a szövetségkötést tükrözik a könyvet üdvözlő, Szabó Magda művét nyílt politikai üzenetként, szenvedélyes közéleti vitairatként olvasó korabeli kritikák is. Így kerülhet sor példának okáért arra, hogy a regény Albert nevű szereplőjén keresztül Gáll István – félreérthetetlen utalásként az 1956-os menekülthullámra – elrettentő példaként emlegesse

[710] SZABÓ, 1973, [7].

[711] LŐCSEI, 1973, 7.

[712] Gáll István több Szabó Magda-műről is írt a korszakban: a *Fanni hagyományai*nak bemutatóját a Kortársban, a *Katalin utcá*t a Magyar Hírlapban méltatta. Utóbb Szabó Magdával egy évben, 1978-ban vehette át a Kossuth-díjat.

[713] G[ÁLL], 1973, 13. (Kiemelések tőlem – S. M.)

[714] LŐCSEI, 1973, 7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

mindazokat a disszidenseket, akik kizárólag a nyugat álhírlapíróinak gyalázkodó cikkeiből ismerik „hűtlenül elhagyott hazájuk” helyzetét és problémáit.[715] Bár a rendszerváltás után új lendületet nyert történettudományi kutatások jóvoltából ma már tisztában vagyunk az 1956-os forradalmat követő megtorlások mértékével és természetével, a tömeges emigráció valódi okaival,[716] mégsem lehet – sőt nem is szabad – úgy ítélnünk a Magyar Nemzet kritikusa és a regényíró fölött, mintha a napjainkban elérhető források ismeretében vonták volna meg regényben-recenzióban a kádári „konszolidáció” mérlegét.

Mégis nehezünkre esik kortárs olvasóként elsiklani a tény fölött: *A szemlélők* morális ítélete szerint a disszidensek egytől egyig gyáva hitszegők – lényegében hazaárulók –, az anyaországban élők mind ártatlan áldozatok, a nyugat képviselői pedig kivétel nélkül érzéketlen, haszonleső gazemberek, jobb esetben naiv ostobák. Ez az etikai tehertétel az egyik oka annak, amiért e Faragó Vilmos által „szinte publicisztikai direktségű”, „karikaturisztikus pamflet”-nek nevezett[717] alkotást – a Jaffa Kiadó helyében – nem adtam volna ki újra 2017 márciusában,[718] s amiért sem most, sem a későbbiekben nem ajánlanám jó szívvel (hacsak ellenpélda gyanánt nem) egyetlen kortárs és leendő olvasónak sem. Az a kétirányú mitizálás, amelyet Faragó éles szeme rögtön észrevett – s amelyet furmányos módon a regény erényei közé sorolt –, a szocialista Magyarország és a kapitalista nyugat kettős allegóriáját fölhasználva egy fordított (mondhatni: „ellenforradalmi”) értékrend szerint osztotta újra (potenciális) bűnös és (potenciális) áldozat szerepét. Tette mindezt a kádári szövetségi politika és az aczéli kulturális hegemónia jegyében.

Anna és Roland, az emigrációban nevelkedett, majd hazatért, gyökereihez, nemzeti identitásához körömszakadtáig ragaszkodó magyar asszony és a semleges országban nevelkedett, utóbb diplomata-megfigyelőként Magyarországra küldött svájci férfi oppozíciója – különösen az előbbi egyértelmű erkölcsi fölénye utóbbival szemben – még a korszak legvonalasabb kritikusából is ellenkezést váltott ki. A „szemlélő-semleges nyugati közöny” és az „önsajnáló-elfogult »keleti« izgatottság”, a „sterilen korrekt nyugat-európai világpolgáriság” és a „fülledten emberillatú kelet-európai hazafiság”[719] ellentéte E. Fehér Pál szerint csupán egy „álkonfliktus”-t szolgált. A kérdéshez a szépirodalom felől közelítő Tarján Tamás szintén az elsők között fejezte ki fenntartásait. „[A]z alkotói szándékkal […] nem

[715] LŐCSEI, 1973, 7.

[716] ZINNER, 2001.

[717] FARAGÓ, 1973, 11.

[718] SZABÓ, 2017a.

[719] FARAGÓ, 1973, 11.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

minden esetben sikerült tisztába kerülnöm, az írónő nyilatkozatai segítségével sem – jegyezte meg könyvheti szemléjében a jeles kritikus. – Fikciónak nem elég valóságos, valóságnak viszont a megértést zavaróan fiktív ez a diplomata-történet. S mintha Szabó Magda nem tisztázta volna teljesen hőseihez való viszonyát – talán akaratlanul is a kelleténél jóval több megértéssel, szeretettel *szemléli* őket."[720]

A regény megjelenése óta eltelt csaknem öt évtized, valamint a korszakról és magáról Szabó Magdáról – az íróról és magánemberről – hozzáférhető források relatív bősége ma már megfelelő alapot nyújtanak ahhoz, hogy regényének hőseihez fűző tisztázatlan viszonya mögött felismerjük az író és az 1970-es évek kultúrpolitikai irányvonala közötti ambivalens kapcsolatot. Úgy tűnik: az írónő egyszerre próbált esztétikai minőséget teremteni és politikát csinálni – végül azonban egyik irányban sem érte el célját. Míg Tarján Tamás esztétikai, E. Fehér Pál politikai szempontból kevesli *A szemlélők* „művészi" erejét.

> Készséggel elismerem – olvasható a Népszabadság rovatvezetőjének Aczélhoz címzett „igazoló jelentésében" –, hogy *A szemlélők* politikai értelemben előrelépés Szabó Magda eddigi műveihez képest. Politikai és nem művészi értelemben. Politikai értelemben azért, mert expressis verbis vállalja a mai Magyarország világát. Művészi értelemben ezt a dicsérendő szándékot azért érzem torznak, mert nem a valóságos nyugatot szembesíti egy valóságos Magyarország-képpel. Nem szociológiai-szociográfiai pontosságot kívánok számon kérni Szabó Magdától. De ha már szembesíti a nyugati diplomatában élő Magyarország-képet a mai magyar valósággal – akkor ne nyugati beszélgetőpartnereinek csacskaságaiból induljon ki. Elegendő lett volna ehhez csupán a komolyabb nyugati lapok Magyarországról szóló színvonalasabb közleményeit elolvasni. Ezek a közlemények természetesen ugyancsak tartalmaznak sok helytelen, sőt ellenséges adatot, elemzést, de nem legendákból indulnak ki. Szabó Magda „Piroschka"-legendákat cáfol – és ezt könnyű cáfolni. Nehezebb – és az igazi művészi feladat – azt a valóságból kiinduló Magyarország-képet cáfolni, amely egy kapitalista restaurációt szeretne sugallni, amely egy 1968-as csehszlovákiai szituációt szeretne újra látni.[721]

A diákkorában, 1922 nyarán Székkutason nyaraló, majd 1958-ban egykori vendéglátójának leányával és magyarországi élményeivel kapcsolatban elfogult bestsellert publikáló német Hugo Hartungra való utalás iránya egyértelmű: egy elkötelezett szocialista írótól nem *Ich denke oft an Piroschka*[722] típusú „álszocialista giccset" vár az alkotás feltételeit biztosító

[720] TARJÁN, 1973, 9. (Kiemelés az eredetiben.)

[721] E. Fehér Pál levele Aczél Györgynek, gépirat autográf aláírással, Budapest, 1973. június 23., MTA KIK Kt. Ms 6095/174.

[722] HARTUNG, 1958. Magyarul: HARTUNG, 1987.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

pártállam. Romantikus „szenvelgés”[723] helyett aktuális célok szolgálatába kell állítani azt a regényt, amelynek szerzője volt olyan botor, és a kelet–nyugat viszony exponálásával a külpolitika ingoványos területére merészkedett.

A szemlélők című regény szerzője mintha Mátyás király mesebeli eszes leányát szándékozott volna követni, amikor a hatalom kihívására felelve „adott is ajándékot meg nem is”: azaz állást is foglalt meg nem is, vallomást is tett meg nem is, el is köteleződött meg nem is. A terv megvalósítása azonban féloldalasra sikerült. „A nagy regény létrehozásának a kudarca elsősorban abban gyökerezik, hogy az írónő az egész történetet egy képzelt ország síkjára vetíti, s ezáltal elvész a történelmi konkrétság hitelessége és érzékletessége – állapítja meg a Magyar Hírlap kritikusa, Apostol András. – Bármennyire tudjuk is, hogy rólunk van szó, de az írói távolságtartás máskor helyénvaló módszere most vakvágányra visz, és *ideológiai »fénytörést«* okoz.”[724]

Az idősebb pályatárs, Benedek István orvos-író („semleges területen”, az Egészségügyi Dolgozó hasábjain megjelent cikkében) nyíltan leírja: „Itt *Szabó Magda* mondja el nagyon egyéni és nagyon határozott véleményét Kelet és Nyugat sarkalatos történelmi különbségéről”.[725] *Tiltakozás egy jó regény ellen* című írásában Benedek az ambiguitás retorikájához folyamodik: dicséretbe oltva fejti ki a becsületes bíráló őszinte véleményét. Miután önkritikus rosszallással felsorolja a regény nyilvánvaló hibáit, egyúttal nem győzi dicsérni az írónő tehetségét. Sziporkázóan szellemesnek, megejtőnek, frappánsnak és eredetinek nevezi a regény stílusát, elragadónak, letehetetlennek mondja a könyvet, s kizárólag világszemléletével vitázik – mégpedig történelmi példák során keresztül. Írása vége felé közeledve azonban fölteszi a kérdést: „Hová tette a műveltségét [az író], amikor elfelejtette Európa történelmét? És a történelemről nem is szólva: amikor keresztül-kasul utazta Európát, nem vette észre, hogy az emberek Nyugaton ugyanolyan nacionalisták, mint Keleten?”[726]

A válasz: dehogyisnem. Csakhogy *A szemlélők* már a szocialista hazafiság, a „mindennapok forradalmisága” jegyében született – a művelt, megvesztegethetetlen európai magyar íróból, ha rövid időre is, de megvesztegetett ál-szocialista társutas lett. Nem véletlenül idézi a Tiszatáj kritikusa, Olasz Sándor finom malíciával Király István frissen megjelent, *Hazafiság és internacionalizmus* című tanulmányának nyakatekert kifejezéseit, amikor a

[723] A „szenvelgés” kifejezést maga E. Fehér Pál használja jelentésében.

[724] APOSTOL, 1973, IV. (Kiemelés tőlem – S. M.)

[725] BENEDEK, 1973, 1.

[726] BENEDEK, 1973, 1.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

regény cselekményét summázza. „[M]egérkezik tehát [Roland] a cigány keletre, a barbár országba, s az, ahogy jár-kel, ahogy gondolkodik, Király István szavaival szólva a »burzsoá szupranacionalizmus«, az »individualista arisztokratizmus és nemzeti-közömbösség« élő példája."[727] A kelet–nyugat problematika a hetvenes évek elejére – a reformpolitika térnyerésével és „recessziójával", az új gazdasági mechanizmus sikerével és bukásával párhuzamosan – központi kérdéssé vált; elegendő csupán Kiss Ferencnek az 1972-es Debreceni Irodalmi Napokon tett emlékezetes felszólalására utalni, amelyben (az antiszemitizmus vádját idézve fejére) a „hazai turisták" kifejezést szegezte szembe a Király István által exponált „nyugati turisták" fogalmával.[728]

A szemlélők révén íróból egyszerre olyan közéleti médium lett Szabó Magda, aki – mint Fáber András, a külföldi olvasóközönséget célzó Hungarian Review kritikusa vélte – alkotó módon avatkozhat bele a nyugat és kelet közötti viszony alakulásába.[729] Az írónő rendkívüli személyes szerencséje, hogy 1973-as regényének esztétikai és ideológiai zsákutca voltát a korszak kétarcú kritikája idejében, kellő vehemenciával az orra alá dörgölte, s így, engedvén az önéletrajzi tematika vonzásának, csakhamar felhagyott a közéleti írószereppel.

Ha már a kritika nem volt rá hajlandó, szerzett elégtételt utóbb a kultúrpolitika. Mint Aczél Györgynek írott, 1973. szeptember 2-i, leveléből kiderül, Szabó Magda a keltezés napjának délelőttjén a Júlia utcán sétálva összetalálkozott a Kulturális Minisztérium frissen kinevezett államtitkárával, Orbán Lászlóval.

Kedves Aczél Elvtárs!

---

[727] OLASZ, 1973, 74. Király István *Hazafiság és internacionalizmus: A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok* című tanulmánya a Kortárs 1973-as évfolyamának 7., 8. és 9. számában jelent meg folytatásokban.

[728] „Nemcsak valuta, de életforma is érkezik egyben a nyugatról jövő turisták nyomán: hozzák magukkal a fejlett kapitalista társadalmakban kialakított fogyasztói morált. Azt a mentalitást, mely a puszta fogyasztásban, a meddő élvezésben kívánja láttatni az élet tartalmát" – figyelmeztetett az Ady-kutató 1972. november 16-án elhangzott vitaindító előadásában (megjelent: KIRÁLY, 1973c, 323.). „1972 novemberében a debreceni Móricz Zsigmond-konferencián felszólaló irodalomtörténész, Kiss Ferenc szerint nem a nyugati hatásoktól, a »valuta-erkölcsöktől« kell elsősorban óvni az irodalmat, nem a »nyugati turistáktól«, mint ahogy azt Király István fejtegette, hanem a »hazai turistáktól«, azoktól, akik nem érzik át a határon belül és kívül élő magyarság problémáit" – összegezte Standeisky Éva (STANDEISKY, 2005, 325.). Lásd még a tanácskozás gyorsírásos jegyzőkönyvét: Magyar Országos Levéltár (MOL), 288. fond 36/1972/16. őrzési egység. Továbbá: OLASZ, 2000, 120.; FODOR, 1995, 462–467.; KISS, 2013, 84–91.; PETRIK, 2013, 89–111. (Kötetben: KISS, 2013, 271–303.); SZŐNYEI, 2012, II, 569.

[729] „…in spite of the resigned ending there is a gleam of hope that the people of the two blocs will have a better understanding of each other." – FÁBER, 1973, 23.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

> Ez a levelem most kivételesen hivatalos, ezért a hivatalos megszólítás. Nem írtam volna meg a mai nap hozta véletlen nélkül, – hogy mégis megfogalmaztam […], annak a találkozásnak az eredménye, amely ma a Júlia utcán összehozott Orbán elvtárssal. Ő megszólított, gratulált utolsó regényemhez, úgy találta, tartalmát, formáját tekintve egyaránt jelentős, s végre mentes a provincializmustól, ami a magyar prózairodalom szigorú tehertétele. Szebbeket mondott a *Szemlélők*ről, nem illik elismételnem. Ha találkoznak, talán Aczél elvtársnak is elmondja mindazt, amit – kéretlenül – nekem.
>
> Véleménye, látható öröme, amit a *Szemlélők* miatt érzett, megzavart. Számomra a regénnyel kapcsolatos utolsó megnyilvánulás a Népszabadság bírálata volt, amelynek elolvasása után egyszerűen nem hittem a szememnek, s egy darabig vártam is, talán történik valami, ami a nyilvánosság előtt is elégtételt ad egy olyan hangvételű bírálatért, mint amilyennel ez a lap könyvheti könyvemet fogadta. Miután senki sem tért vissza a könyvre, tudomásul vettem értékelését, s számot vetettem körülményeimmel, elképzelhető emberi és művészi jövőmmel is. A férjem félvak, orvosa megmondta, bármely percben vége lehet, egyetlen segítségemet, a sógornőmet júniusban halálra gázolta egy autó, a testvérem a Plasztikai Sebészeten fekszik, amputálni fogják bőrrákos lábát. Ahhoz, hogy még egyszer bármi hosszabb lélekzetű írásba fogjak, bibliai csoda kellene, vagy a görög istenek derűje. Honnan venném akár egyiket, akár másikat? Ne csodálkozzék rajta, hogy az volt az érzésem: ha a Népszabadság ilyen bírálata glossza nélkül maradhatott, talán hivatalos álláspontot képvisel, s arra szolgál, értsem meg végre belőle: ahogy magánéletem tartóoszlopai sorra kidőlnek, úgy írói megnyilvánulásaim sem kívánatosak.[730]

Legfelsőbb körökből érkezett azután a várva várt elégtétel. Még el sem fogyott az első kiadás, 1974-ben újranyomták a könyvet – melynek fogadtatásához ekkor már a Könyvvilág is csatlakozott – név nélküli cikkírója közleményszerű tömörséggel hozta tudomásunkra: „hogyan szemléljük *A szemlélők*et". A cikk szerint Szabó Magda „nagyonis [!] mélyenjáróan elemzi, épp azt, ami ma bennünket a tőkés világ egyfajta értelmiségétől elválaszt […]. Mi az, ami mégiscsak más – éspedig nemcsak a termelés és társadalom rendjében, hanem szinte »beidegzésekben«: nagyon is különbözik a nálunk még megőrzött és a szocializmusban *megújult* népi hagyományú humánum, és a tőkés viszonyok között bekövetkezett »elidegenedés«, elembertelenedés, amelynek tényét még a szubjektív jószándék [!], sőt a szerelem is alig tudja áthidalni. Erről szól Szabó Magda könyve".[731]

Végül 1978-ban – a Kossuth-díj odaítélésének évében – hivatalosan is belép a regény az 1945 utáni szocialista irodalmi kánonba: az Illés Endre és Kardos György által szerkesztett,

[730] Szabó Magda levele Aczél Györgynek, gépirat autográf aláírással, Budapest, 1973. szeptember 2., MTA KIK Kt. Ms 6095/172.

[731] –N, 1974, 6.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

reprezentatív *30 Év* sorozat tagjaként a könyvhétre egy kötetben újra megjelenik a *Katalin utca* és *A szemlélők*.[732] 1978. május 26-án pénteken, 15 órakor pedig Szabó Magda és Szobotka Tibor már a díszvendégeknek fenntartott széksorokban ül a budapesti József Attila Színházban, ahol az Ünnepi Könyvhét országos megnyitója alkalmából Benjámin László kétszeres Kossuth-díjas költő köszönti a szerzőket.[733] S amint az már lenni szokott: a nagyobb testvér fénye utóbb a kisebbre (a *Katalin utcá*é *A szemlélők*re) is átsugárzott: Bozóky Éva *Sorsformáló emlékek* címmel lelkes cikkben üdvözölte a könyvheti kötetet.[734]

Az „ideológiai fénytörés"-ről a hetvenes évek végére szemlátomást a „szocialista hazafiság"-ra helyeződött át a hangsúly. Nyilván nem véletlen, hogy Faragó Vilmos a regény első kiadása kapcsán született cikke (*Víz és tűz*, Élet és Irodalom, 1973. június 9.) *Mi újság?* című 1979-es gyűjteményes kötetében már *Kelet-európai hazafiság* cím alatt – igaz, változatlan szöveggel – került újraközlésre…[735]

VI. VÍZEN A CSOLNAK

A Kádár-rendszer úgynevezett konszolidációs politikájának két fő pillére volt. Egyrészt a Sztálin–Rákosi-korszak, az úgynevezett „ötvenes évek" leleplezése és ostorozása, a hatalomtechnikai diszkontinuitás látszatának erősítése,[736] amely Szabó Magda esetében (Baumgarten-jutalom, osztályidegennek nyilvánítás stb.) személyes sérelmek miatt nyert elégtételként is funkcionált, másrészt az ellenforradalmi mítosz erősítése a semlegesség mint politikai magatartás lejáratásán és a gazdag, védett szocialista Magyarország imázsának

[732] SZABÓ, 1978b. (A sorozat a felszabadulás 30. évfordulóján, 1975-ben indult.)

[733] A rendezvény meghívóját lásd: RETÖRKI, A Magyar Írószövetség házi levéltára (1959–1990), Titkárság, 14-es doboz, 3-as pallium. (Kutatómunkám nagyvonalú támogatásáért és a szakmai útmutatásért köszönet illeti a RETÖRKI munkatársait, név szerint Bíró Zoltánt, M. Kiss Sándort és Pálinkás Barnabást.)

[734] BOZÓKY, 1978, 7.

[735] FARAGÓ, 1979, 71–72.

[736] Fogalmilag Kádárék nem hangsúlyozták a diszkontinuitást, éppen ellenkezőleg; Lukács és a lukácsisták diszkontinuitás-elméletét vagy Horváth Márton 1974-es cikkét hivatalosan visszautasították – csakúgy, mint Király István két évvel későbbi, Révait, illetve az 1948 és 1953 közötti időszak technikai-társadalmi és kulturális vívmányait „rehabilitáló" – írását. (Vitázott e kérdésben Aczél – persze ellenkező előjellel – Lukáccsal és Királlyal is.) Fogalmilag tehát elutasították, informálisan azonban érzékeltették, hiszen reform és folytonosság Aczél és Kádár számára egyaránt fontos volt. Vö. HORVÁTH, 1974, 4–5.; KIRÁLY, 1976, 11–13.; ACZÉL, 1977, 5.; ERKI, 1987, 261–271.; POMOGÁTS, 1990, 92–96.; RAINER M., 1995, 27–37.; KALMÁR, 2014, 142.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

mesterséges építésén keresztül.[737] „A semlegesség elve leglényegét tekintve nem más, mint hogy az állam lemond arról, hogy előírja, mi a jó és az igazságos, és mi nem az” – foglalta össze aforisztikus tömörséggel Sajó András egy 2003-as tanulmányában.[738] Éppen ez az attitűd az, amely az önmagát nemzete nevelőjének és lelkiismeretének tekintő Szabó Magda írószerepével teljességgel összeegyeztethetetlen. Simon Zoltán 1997-es, a *Ne félj!* című interjúkötethez írott harcias előszavát idézve: „Való igaz, Szabó Magdától idegen mind az értékek relativizmusa, mind pedig a »nagy történetek« elbeszélhetőségének a kétsége. Minden műve arról tanúskodik, hogy szerinte a világ átlátható, értelmezhető, hogy léteznek maradandó érvényű értékek, s az író feladata éppen az, hogy ezeket alkotásaiban kifejezze, általuk a múltat a jelennel összekapcsolja, és követendő példaként felmutassa”.[739]

Maga a semlegesség, amelyet az 1956-os (ún. második) Nagy Imre-kormány nyilatkozatban is deklarált, az osztrák, a finn, a svéd és az ír modellek figyelembevételével, illetve a bandungi „békés egymás mellett élés” alapelvére hivatkozva került megfogalmazásra és kimondásra.[740] Kádárék ezzel szemben „harminchárom éven keresztül azt hazudták, hogy 1956 az imperialisták által szított ellenforradalom volt, amit a horthysta és egyéb csőcselék azért vívott, hogy megpróbálja meggátolni a történelmi haladás érvényesülését.”[741] Ez a magyarázata annak, hogy a bűnben fogant Kádár-rendszer apológiáját szépirodalmi szintre emelő (illetve emelni igyekvő) Szabó Magda szenvedélyes vitairatában nem egyetlen, néven nevezett semleges országot, hanem – egy képzeletbeli országon keresztül – a *semlegességet mint olyant* vette célba, annak morális inszinuációjára tört. „A fasizmus veszélye valahogy kevésbé irritálta nemzeti nyugalmatokat és semlegességeteket, mint a kommunizmusé – fröcsög az *Ítélet* című roppant vádbeszédben a „népi demokratikus” érzelmű Anna a

[737] Az uralkodó legitimációs sablon szerint csak 1948-ban tértek le az addig helyes útról, 1956 után csupán vissza kell térni a fordulat évéhez. „Kádár János ezzel az értelmezéssel kívánta biztosítani a kommunista-szocialista rendszer építésének folytonosságát, de egyben a Rákosi-féle gyakorlattól való különbségét”. Vö. PAPP, 2014, 36.

[738] SAJÓ, 2003, 29.

[739] SIMON, 1997, 10.

[740] Az alapvető dokumentumokat lásd: POMOGÁTS, 2006, 238–239. Lásd még: BÉKÉS, 1994, 165–178., 1997, 111–130., 2006, 72–84.

[741] SCHMIDT, 2020, 77. A szerző kissé sarkos megállapítása pontosítást kíván: az imperialisták aknamunkája csupán egyike volt az ’56-os eseményeket kivált okoknak; az október 23-i megmozdulást még november végén és a decemberi párthatározatban is jogosnak, antisztalinistának és antirákosistának minősítették, amely azután „napok alatt fajult el”.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

„semleges” Roland felé. – Igaz, hogy Hitler csak gyilkolt, és nem államosította a gyárakat.”[742] A megfelelési kényszertől hajtott író ügyes retorikával veszi védelmébe a rendszert, s relativizálja annak vétkeit, mintha a kommunizmus bűnei kisebbek lettek volna, mint a fasizmuséi.

Amint arra Schmidt Mária is rámutatott: „A birodalom egyben tartása érdekében eltiport szabadságmozgalmak ellensúlyozására a hruscsovi pártvezetés »személyi kultusszá« nyilvánította a sztálini időszakot. Ez volt az ára annak, hogy az eredetmítoszt tehermentesítve *rebranding*olja a lenini modellt.”[743] Ebben a vonatkoztatási keretben helyezi el – hősén keresztül – önmagát is az alföldi protestáns polgárcsaládból érkező Szabó Magda, amikor azt írja: „egyszer majd könyvet írhatnak róla, hogy a sztálini éra idején a nemzeti és egyéni sértettség hogy sodort oltár-úrasztala elé hívőt, hitetlent egyaránt.”[744] Az írónő maga volt az élő példa rá: akit a Rákosi-rendszerben klerikális osztályidegenként meghurcoltak, Kádár alatt szabadon írhatott, utazhatott, Vajk-Istvánról, a későbbi szentről drámát írhatott, gyakorolhatta vallását, sőt – 1985 és 1990 között – a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka és zsinati világi alelnöke lehetett.

(Mint debreceni barátja, Taar Ferenc író egy 1978-as – „Tóthfalusi” fedőnéven adott – belügyi jelentésében értékelte: „Szabó Magda baráti körben többször jelét adta annak, hogy mennyire nagyra értékeli a jelenlegi magyar politikai helyzetet, amely 56 után lehetővé tette a normális társadalmi élet kialakítását, a torzulások elkerülését. Nem párttag, de feltétlenül haladó, baloldali szellemű ember, aki elfogadja és helyesli a párt politikáját, illetve kész annak megvalósítása érdekében megtenni azt, amit a maga írói eszközeivel megtehet. Mind hazai, mind külföldi fellépései, előadásai, beszélgetései során tisztában van a reá háruló felelősséggel, szavainak súlyával, kijelentéseinek következményeivel, s ennek megfelelően fogalmaz, viselkedik.”[745])

A regényben idézett „jelentés” szerint „szabadság az illető országban a szó valódi értelmében sose volt, a nép nyomorgott, és lét alatti körülmények között, teljesen ki volt szolgáltatva kevesek hatalmának”.[746] Szabó Magda (elbeszélője) ezzel visszatér az 1945 előtti társadalmi-politikai problematikához, negligálva az 1945. április 4-e és 1956. november 4-e között eltelt tizenegy esztendő vitathatatlan eredményeit. Ehhez igazítja regényének

[742] SZABÓ, 1973, 334.

[743] SCHMIDT, 2020, 22. Lásd még: SCHMIDT, 2010, 19.

[744] SZABÓ, 1973, 45.

[745] SZŐNYEI, 2012, II, 498. Lásd még: FILEP, 2010, 72–87.

[746] SZABÓ, 1973, 105.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

helyszíneit is – többek között a Collegium Hungaricumokat idéző Bursa Academicát, „a vonatkozó nemzet szabadságtörekvéseinek bástyáját”,[747] amely – mint írja – kezdettől „a forradalmi és nemzeti reformtörekvéseknek adott otthont”,[748] s amelynek céljai a 19–20. század fordulójának törekvéseivel mutatnak lényegi rokonságot: „hazájuk szabadsága, függetlensége, a királyság eltörlése, teljes jogegyenlőség, a nemzeti nyelv kiművelése, a nemzeti irodalom megteremtése stb. stb.”[749]

Nem véletlen, hogy az intézmény történetének summája a Rákosi-féle „fordulat évé”-re, 1948-ra van kihegyezve: tragédiáját a Rákosi-korszak okozta – mely se lenyelni, se kiköpni nem tudta a 19. századi nemzeti törekvések szellemét őrző intézményt. „Diákok csak 1948-ig laktak benne, akkor egyik napról a másikra hazarendelték őket, ezek zöme visszatérésük után hamis vádak alapján fogságba került több, régebben szintén a Bursában élt hallgatóval együtt, egyesek közülük örökre eltűntek. 1949-ben az illető állam a Bursa működését szükségtelennek minősítette, külföldi képzésre csak szocialista államokba engedte hallgatóit, ám az intézményt, ha nem is üzemeltette, nem volt hajlandó visszaadni sem.”[750] Az idézett szövegrész félreérthetetlen célzást tartalmaz az 1940-es évek koncepciós pereire s „a forgatókönyves pörök rehabilitált áldozatai”-ra.[751] Egyfajta elégtétel volt ez a hazafias érzelmű progresszív értelmiség azon tagjainak, akiket a fordulat évét követően meghurcoltak, börtönbe vetettek, állásukból elbocsátottak – többek között Szabó Magda, Szobotka Tibor és Aczél György számára is.

A „személyi kultusz” időszakának exponálása – a kádári desztalinizáció politikájának legitimációján túl[752] – személyes sérelmek feldolgozására is lehetőséget ad. A *Pilátus* című regény kapcsán részletesen feldolgoztam az írónő édesapja, Szabó Elek 1937-es sikkasztási ügyének dokumentumanyagát, s igyekeztem érzékeltetni: az apai rehabilitáció vágya milyen mély nyomokat hagyott az alkotóban – visszatérő késztetésévé téve, hogy legalább a fikcióképzés keretei között elégtételt szerezzen a szülői sérelmekért. *A szemlélők* hősnője, Anna és meghurcolt, kigúnyolt édesapja viszonyában ismét ez az önéletrajzi szcéna köszön vissza. Ha az apjával rendesen bántak volna – vágja elűzött szeretője fejéhez az asszony –, talán „minden másképp alakul, még az is lehet, hogy ez a levél, amit írok, szelídebb, más

[747] SZABÓ, 1973, 107.

[748] SZABÓ, 1973, 105.

[749] SZABÓ, 1973, 106.

[750] SZABÓ, 1973, 111.

[751] SZABÓ, 1973, 115.

[752] A kérdésről lásd: FÖLDES, 2018d, 138–155.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

szövegű."[753] Ha úgy tetszik, a traumákra épülő személyiség művészi igényű modelljét építi meg Annában az írónő, amikor olyan asszonyhőst teremt, akinek politikai szimpátiáit egyéni sérelmek befolyásolják, s aki apja sorsától, rehabilitációjától teszi függővé saját érzelmi kapcsolatait, adott esetben egy semleges ország állampolgárához való viszonyulását.

Csupán részben kárpótolhat e mély és valóságos lelki sérelmekért a kádári konszolidáció és szövetségkeresés idején (részben annak eredményeként, velejárójaként) Szabó Magdára köszöntő irodalmi siker. Sajátos önkritikaként, cinikus önfelmentésként egyaránt olvasható a népi demokratikus országba készülő semleges külügyértanoncok véleménye ama „másik", keleti ország irodalmáról. „Mégiscsak óriási, hogy egy nép folyton a jogáért meg a szabadságáért kiabál, és a lírában még a tavasz érkezése vagy a szeretkezés is csak eszköz valami mély értelmű politikai üzenet elhelyezésére. És a próza! Hát nem páratlan irodalmi jelenség az allegorikus próza? Másutt az allegória megmaradt a költői kellékek között, náluk meg…"[754] Ám hiába próbálja a Kádár-korszak kultúrpolitikája és saját stratégiája iránti finom iróniával ellensúlyozni a tényt, hogy maga is allegorikus prózát ír: a regény első megjelenése óta eltelt közel öt évtized távolából ezzel a trükkel Szabó Magda már senkit sem tud megtéveszteni.

A kortárs olvasó számára *A szemlélők* szereplői egytől egyig feltupírozott papírmaséfigurák – ideológiai elvek mentén kidolgozott, sosem létezett típusok. Ékes példája e típusalkotásnak az ötvenes években hazáját hűtlenül elhagyó Albert, aki rendszeresen kijár a turistákkal ellepett főtérre, hogy elcsíphessen egy-egy hazai szót, miközben azt játssza: „fütyül az elhagyott országra, itt van ő már itthon, s nem terheli magát szentimentális ballaszttal, minek az".[755] Albertet e színjátéka miatt utálják „egynemzetbeli társai", ő pedig – mint választott hazája diplomata-kiképzője – utálja Franciskát és Rolandot, akiket szülőföldjén töltendő külügyi szolgálatra készít fel.[756] A maró gúny természetesen az '56-os emigránsoknak szól – akik csak részegen mondanak igazat[757] –; szerves része volt ez a gesztus a Kádár-rendszer legitimitását adó ellenforradalmi mítosz szolgálatának; mondhatni: kötelező lojalitásgyakorlat.

[753] SZABÓ, 1973, 291–292.

[754] SZABÓ, 1973, 60–61.

[755] SZABÓ, 1973, 51.

[756] SZABÓ, 1973, 59.

[757] „Kérdezd meg az emigránsokat, amikor részegek. Kérdezd meg őket, megmondják neked. Az első generáció még tudja." – SZABÓ, 1973, 208.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

„Nem tetszett a stílusa. Nem szerettem, hogy nem tudtam helyhez kötni” – írta a regényről a Moly.hu oldal véleményrovatában a könyv 2017-es új kiadásának egyik első olvasója.[758] *A szemlélők* stílusa – amely természetesen bőséggel hagy kívánnivalót maga után – a felszíni modorosságon túl egyúttal izgalmas utalások sorát rejti. A kritikusokkal ellentétben a regény számos „laikus” olvasójának föltűnt a „csolnak”, „csolnakázás” kifejezés, amely a szöveg mégoly eklektikus stílusától is messze elüt.[759] Az a gyanúm, hogy intertextusról – azaz szövegközi utalásról – van szó. A magyartanárként és irodalomtörténészként is praktizáló Szabó Magda nyilván jól ismerte Kölcsey Ferenc 1822. december 28-án írott *Csolnakon* című versét, melynek problémaköre több ponton is rokonságot mutat *A szemlélők* lapjain ábrázolt lelki, szellemi és politikai konfliktussal. Kölcsey költeményének vershőse a honszeretet sajkájában ülő, a folyvást új hazát kereső vándor szabadságát szívből megirigylő, őt követni azonban mégsem tudó szerelmes hazafi.

Ültem csolnakomban
Habzó vizen,
Hallék zúgni darvat
Röptébe fenn.
Röpűlsz égi vándor,
Föld s víz felett,
Vajha szállni tudnék
Én is veled!

Indúltál keresni
Más jobb határt,
Langy tavaszt, virítót,
S tenyésző nyárt.
Én is, hajh, keresnék
Szállván veled,
Más boldog határon
Hű fedelet!

[758] https://moly.hu/konyvek/szabo-magda-a-szemlelok

[759] SZABÓ, 1973, 29, 70, 128, 270, 338–346, 356.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

[…]
Röpűlj égi vándor
Föld s víz felett,
Sorsom, ah, nem adta
Szállnom veled!

Az utalás irányát s értelmét a regény egy későbbi mozzanata érteti meg. „Elbocsátó, szép üzenetében" Anna *Az ördög csolnakán a poklokon át* című, dán nyelvű bábelőadást emlegeti, melyet még gyermekkorában, Roland hazájában látott, s amely azóta is a nyugat ízléstelen, hazug műviségének szimbólumaként él emlékezetében. A Kölcseytől „idézett" versszó és az általa szuggerált „csolnakon-lét" *A szemlélők* értelmi-érzelmi terében a kurucos-szabadságharcos magyar hazafiság szocialista attitűdjét jelöli – teljes összhangban a Kádár-rendszer „antinacionalista nemzetépítés"-i politikájával. („A patriotizmus és a hazafias, nemzeti érzés összekapcsolása minden szocialista országban az egyik fő ideológiai feladat volt" – állapítja meg az Aczél-korszak ideológiáját elemezve Földes György.[760])

„[C]sak az nem fér a fejembe, hogy a manóba jelenhetett ez meg 1973-ban" – tette föl a kérdést a 2017-es kiadás egy másik, „danaida" felhasználónevű olvasója.[761] A válasz pedig kézenfekvő. A hibák és a bűnösök megnevezését, az 1970-ben játszódó történet ideológiai szituálását („az inherens nacionalizmus semlegesítését"[762]) követően ugyanis kezdetét veszi az alig leplezett „agitációs és propagandamunka": a rezsim erényeinek, a Kádár-rendszer – „János király" virágzó országának – dicsérete. A történetbeli semleges állam külügyminisztériumának kelet-európai ügyekért felelős vezetője, az olvashatatlan aláírású ezredes értékelő jelentése szerint a „kelletlen" (magyar) népnek „kötetlen utazási és valutáris lehetőség az igénye", valamint „jobb kereseti lehetőség"; „egyébként a hangulat jó, az életszínvonal emelkedett, s a nemzeti érzékenység védelme kormányprogram."[763] E hízelgő sorok – a rendszer legitim voltának hangsúlyozásán túl – hűen tükrözik Szabó Magda vágyait is, aki elsősorban utazni, pénzt keresni és jól élni vágyott: egyfajta szocialista „high society" volt az eszménye.

[760] FÖLDES, 2018a, 219.

[761] https://moly.hu/konyvek/szabo-magda-a-szemlelok

[762] FÖLDES, 2018a, 219.

[763] SZABÓ, 1973, 115–116.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

„Azt küldik ki és engedik át a határukon, akiket akarnak, és a kormányzat fütyül a Nyugat véleményére”[764] – szuggerálja a férfi főhős, Roland tudattartalmainak kivetítése révén az írónő, magasztalván a kádári diplomácia okosságát, bátorságát, nyitottságát és autonómiáját. Szabó Magda panegirikuszában helyet kap a „vas és acél országa” mellett a „nádtetős szocializmus” is – feled(tet)vén az erőszakos iparosítás és a padlássöprések rákosista emlékeit. „A nép felemelkedéséért különben rengeteget tettek, nézze meg, mi lett nem létező gyáriparukból, mire képes egy-egy jól megszervezett gazdaságuk, vagy ha vesztett is mélységéből, mennyire kiszélesedett a kulturális bázisuk.”[765] Ugyanez a joviális hang veszi védelmébe az „egymillió alkoholista országát”. „[E]z az állam annyit küzd a túlzott alkoholfogyasztás ellen, s akkor is szégyelli az ocsmány talponállók körül imbolygókat, ha senki életét nem veszélyeztetik.”[766]

A szemlélők népi demokráciája a létező világok legjobbika – lakói tiszták, melegszívűek, még ha kissé naivak, tisztesség ne essék szólván: bugyuták. „[N]e vegye komolyan, ha eleinte mindenütt mikrofont keresnek”[767] – mondatja Rolanddal éppen a súlyosan paranoid Szabó Magda, akinek neve – mint megfigyelté – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában 58 dosszié névmutatójában szerepel, miközben a negyvenes–ötvenes években tönkretett idegrendszerű emberek – köztük „barátja”, Nagy Péter akadémikus – életük végéig „spionitiszben” szenvednek.

Indulatos búcsúlevelében Anna még reformtervekkel is előáll. „Én nem korlátoznám az utazást, hanem kötelezővé tenném, hogy ki-ki élete egy részét Nyugaton töltse, s jól nézze meg, milyenek vagytok, mikor éppen nem turistaként merültök alá az idegen föld egzotikumai közé.”[768] Sőt arra is futja erejéből és lelkesedéséből, hogy odaszúrjon Kádár szélsőbalos ellenfeleinek, mondván: „a milliomos ultrák, akik palotájában mindenki elvtárs, a liftes, a komorna, a cipőpucoló fiú, s akik időnként ránk vicsorognak, rossz kis lovakra, mert nem húzunk az ő ízlésüknek megfelelően eléggé balra, erőteljesebb lemondást várnának kispolgárosodni kezdő társadalmunktól, amely, miután eddig semmije se volt, alattomos módon kétszobás családi házra törekszik, sőt, odáig vetemedik, hogy nyaralót is óhajt valami zöld vidéken.”[769]

[764] SZABÓ, 1973, 149.

[765] SZABÓ, 1973, 150.

[766] SZABÓ, 1973, 207.

[767] SZABÓ, 1973, 150.

[768] SZABÓ, 1973, 337.

[769] SZABÓ, 1973, 284.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

A masszív elismerés vasfüggönyén csupán elvétve cikáznak át az irónia villanyhullámai. „[V]an az irodalmuknak egy úgynevezett panaszdal nevű, speciális nemzeti énekfajtája, olykor olyanra is panaszkodnak majd, ami nem is indokolt" – figyelmezteti az „Atyák és Összeírtak"-ként aposztrofált képzeletbeli esküdtszék tagjait a „Caesar"-ként védekező Roland.[770] Jó kérdés, vajon fanyar humorral szemléli-e a nemzeti karakterjegyeket, s ennek jegyében tart görbe tükröt önmaga és olvasói elé a szereplői tudatműködést ábrázoló írónő, vagy a kiváltságosok pozíciójában udvarol a hatalom felsőbb köreiben ülőknek – további kiváltságok érdekében.

Visszatérve a „danaida" felhasználónevű olvasó kérdéséhez: Szabó Magda kivételes taktikai érzékét dicséri mindaz, amit és ahogyan regényében az 1970-es évek első harmadának bel- és külpolitikájáról ír. Hiszen a történeti források és értelmezések tükrébe tekintve nem vitás: az 1972 májusában az MSZMP Központi Bizottságának első titkári pozíciójából történő felmentését kérvényező Kádár Jánosnak éppen erre a vigasztaló, reformpolitikáját publicisztikai hevességgel védelmező, ugyanakkor visszakozását is megengedő-előkészítő kiállásra, értelmiségi támogatásra volt szüksége.[771] Talán az Aczéllal folytatott rendszeres konzultációknak köszönhető, hogy az írónő naprakész volt a politikai széljárást illetően; pontosan érzékelte a kádári pályaívet megszakító 1972-es válságot.

Mint a korszak külpolitikájának szakértőjétől, Földes Györgytől megtudjuk: „Ekkorra fogyott el a szovjet vezetők türelme a »reform«-Magyarországgal szemben, és ekkorra erősödött fel a reformok hazai ellenzőinek a hangja."[772] Miután a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének januári prágai ülésén Kádár a nyugati nyitás mellett tette le voksát – ami a románok kivételével az összes többi szövetséges ország képviselőiből ellenállást váltott ki –, Leonyid Brezsnyev konzultációra hívta magyar kollégáját. A február 11–14. között Zavidovóban lebonyolított – „nem hivatalos, baráti" – látogatás négy napja alatt hetvenkét órán át tárgyalt egymással a két vezető, melynek eredményeként Brezsnyev addigi reformpolitikájának felülvizsgálatára szólította fel magyarországi „helytartóját".[773] Kádár említett lemondási szándékát – ha ugyan nem pusztán taktikai lépés volt, mint Huszár Tibor állítja[774] – ez a brezsnyevi kritika válthatta ki; a hazai reformpolitika úgynevezett

[770] SZABÓ, 1973, 149–150.

[771] Lásd: KÁDÁR [1972] 2002, 414–415.

[772] FÖLDES, 2018b, 199.

[773] Kádárnak a tárgyalások kapcsán kelt feljegyzéseit fakszimile-formában közli: HUSZÁR, 2006, a 240. oldalt követő képmelléklet első fotója.

[774] HUSZÁR, 2006, 193–197.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

„kiigazítása” végül mégis rá maradt. (Ha lemondásának stratégiai célja volt, úgy jól számított.)

A Központi Bizottság ugyanis 1972. június 15-i zárt ülésén – a Politikai Bizottság javaslatától megtámogatva – elutasította Kádár nyugdíjazási folyamodványát, és státuszának változatlan fenntartása mellett döntött. Aczél György Kádárról írott – a naivitás határáig elfogult – portréja szerint főnöke „a visszalépés taktikájával” védte ki megbuktatását, illetve a reform végleges levételét a napirendről.[775] Földes György – Aczél értelmezését követve – úgy véli: sem a „reformerek” (Fock Jenő, Nyers Rezső, Tímár Mátyás), sem a „konzervatívok” (Biszku Béla, Komócsin Zoltán, Pullai Árpád) nem rendelkeztek megfelelő hatalmi tőkével ahhoz, hogy az első titkárt félreállítva átvegyék Magyarország irányítását.[776] Huszár Tibor szerint Kádár már 1972 februárjában tisztán látta és el is fogadta, hogy a „liberalizálódó” Magyarország a szovjet resztalinizáció szempontjából kockázatot jelent, s már ekkor eldöntötte, hogy „a folytonosság megőrzésének reményében, annak látszatát megőrizve végrehajtja a szovjet vezetés által követelt fordulatot”.[777]

Nehéz utólag megállapítani, minek volt nagyobb szerepe Kádár politikai döntésében: a resztalinizáció rémének, vagy a brezsnyevi optika átvételének. Egyvalamiről azonban nem szabad megfeledkeznünk. Bár az MSZMP KB első titkára kétségkívül az SZKP KB első titkárának irányítása alá tartozott, Aczél viszont 1957-es hivatalba lépésétől mindvégig Kádár hűséges (az 1958-as művelődéspolitikai irányelvekhez igazodó[778]) famulusa volt-maradt, rajta keresztül pedig – ha közvetve is – a szövetség ilyen vagy olyan formáját vállaló magyar értelmiség „János király”-hoz volt becsatornázva.

A kádári „kiigazítás”, az ellenreform 1972 novemberében vette kezdetét, ám céljaival-irályával – ha indirekt módon is – éppúgy harmonizált Szabó Magda regénye, mint az azt megelőző reformpolitika törekvéseivel.[779] Ezzel a regénnyel Szabó Magda végleg átkerült a

[775] Aczél György visszaemlékezéseit idézi: HUSZÁR, 2006, 198.

[776] FÖLDES, 2018b, 199.

[777] HUSZÁR, 2006, 198.

[778] „Az első, alapító kádárista kultúrpolitikusi generációhoz tartozó Aczél György, Kállai Gyula és Köpeczi Béla számára egyértelműen ez [ti. az 1958-as művelődéspolitikai állásfoglalás] volt az a határozat, amelyet mindvégig vállalni tudott, sőt, amelyre büszke volt, mert főbb téziseit maradandónak, érvényesnek tartotta.” – KALMÁR, 2014, 150. (A határozat szövegét lásd: Név nélkül, 1958, 116–151.)

[779] „Külpolitikánk elvei, fő törekvései világosak – szögezte le Kádár János az MSZMP KB 1972. november 14–15-i ülésén tartott, ún. „előadói beszéd”-ében. – Tovább kell erősíteni szövetségünket a Szovjetunióval, elkötelezettségünket a Varsói Szerződés és a KGST iránt. Ez sok-sok éves politikája pártunknak. Ez marxista, internacionalista álláspont, amely megfelel a nemzetközi munkásosztály, a népek érdekeinek, és mély

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

tűrtből a támogatott írók kategóriájába, s erre az 1968-as prágai bevonulás mámorában resztalinizációért kiáltó munkásellenzék ostroma közepette szüksége is volt az írónak. Ha a marxizmus–leninizmus hegemóniája (az „aki nincs ellenünk, az velünk van" szövetségi légköre) után ismét visszatér a marxizmus–leninizmus monopóliumának elve („aki nincs velünk, az ellenünk van"), akkor a tűrt kategória menthetetlenül megszűnik, a paternalista kultúrpolitika bensőséges, feudális hangnemét hamarosan felváltja az E. Fehér Pál-típusú cenzorok pengeéles hangja; akkor Aczél kétfrontos harcmodora többé nem kedvez a modernistáknak – akkor ott bizony modernnek, progresszívnek kell lenni. „[A] művészi kísérletezés-irány […] csak ez lehet – dörgi maga Aczél az 1973-as országos ideológiai tanácskozáson –: új tartalmak és annak megfelelő új formák kiküzdése az *itt* és *most* parancsa szerint a ma és a holnap, a szocializmus számára."[780] Le kellett tenni a garast – és Szabó Magda még időben letette.

Végül, de nem utolsósorban, a korszerű, intelligens, jól képzett kultúrdiplomata figurája révén felismerhetően – szinte tapinthatóan – jelen van *A szemlélők* világában Aczél György is. A regény botrányéhes nyugati újságíróját, Tristan Sutort meghökkenti a szocialista káderek kulturáltsága, a „cigány ország" diplomáciai nyitottsága, eleganciája és feltétel nélküli fogadókészsége. „Sutort meglepte, milyen tájékozott, mennyire művelt [a tárgyalópartneréül rendelt nagykövet], emlékezett az első ilyen jellegű fogadásokra, mikor kínos feltűnést keltett egy diplomata ki-kibillenő fémfoga s a késsel-villával való hadakozás a tányéron. Pár hét múlva aztán rátelefonált a nagykövet titkárnője, közölte, megkapja a vízumot, sőt, többet is mellé, egy kulturális szerv meghívását."[781] Sutorhoz hasonlóan Roland is „alaposan félreismerte […] ezt a kultúrára olyan szomjas, annyit olvasó, kiváló, bátor, nyájas népet."[782] Kádár Magyarországán – Aczélnak hála – „olcsó volt a színház, az opera, az állam szinte csak elvi térítést kívánt a belépésért, maga vállalta a kulturális produkciók és produktumok terhét…"[783]

---

meggyőződésünk szerint a magyar munkásosztály, a magyar nép érdekeit sem lehet jobban, becsületesebben és hatékonyabban szolgálni, mint ezzel a hazafias és egyben internacionalista politikával. Hazánk kivétel nélkül minden szocialista országgal jó viszonyra törekszik. Erősíteni kívánja kapcsolatait a fejlődő országokkal. A békés egymás mellett élés elve alapján rendezni, építeni és fejleszteni kívánja kapcsolatait a fejlett kapitalista országokkal is." – KÁDÁR, [1972] 1972, [3–13] 6.

[780] ACZÉL, 1975, 212. (Kiemelés tőlem – S. M.) Idézi és kontextusba helyezi, az alapfogalmakat tisztázza: BOLVÁRI-TAKÁCS, 2020, 75–97.

[781] SZABÓ, 1973, 99.

[782] SZABÓ, 1973, 248.

[783] SZABÓ, 1973, 222.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

3.4.7. CODA

Persze csak a privilegizált alkotók esetében – tehetném hozzá. (A Konrád–Szelényi-féle meghatározást idézve: „a társadalom *adott rendje* csak akkor jutalmazza anyagi javakkal és hatalommal az értelmiségieket, ha tudásukat a társadalom *adott rendje* által megfelelőnek ítélt módon használják fel.”[784]) Szabó Magda irányában támogatólag lépett fel az aczéli kultúrpolitika, Csalog Zsolt irányában nem. Utóbbi csupán szemlélő lehetett az Aczél-korszakban, szamizdatos „néger”; előbbi írófejedelem: olvasók generációinak – köztük e sorok szerzőjének – ifjúkori példaképe, hazánk „utazó nagykövete”.

Meg kell valljam: egykori rajongójaként sokkszerű volt a szembesülés azzal az írószereppel, amelyet Szabó Magda 1956 után választott. Fenti kutatási eredményeim keserű piruláját évekig tartott lenyelni: sokáig hadakoztam a kollégáim által elém vetített, bizonyítékokkal gazdagon alátámasztott személyiségképpel.[785] Sokáig hittem, hogy igaza van a nem éppen finom tolláról ismert Arday Gézának, aki úgy vélte: az Újhold folyóirat körének tagjai évtizedeken át „megőrizték ifjúkori emberi és alkotói tartásukat. […] Közösséggé kovácsolta őket, hogy […] a Kádár-rendszerben sorstársakká váltak. Felismerték, hogy hasonló értékeket tartanak fontosnak: eszmékről, hitről és etikáról azonos nézeteket vallottak.”[786]

Az Aczél–Szabó-levelezésviszonylat feldolgozása, író és kultúrpolitikus szakmai és emberi kapcsolatának felgöngyölítése, valamint *A szemlélők* című regény ezzel párhuzamos újraolvasása sajnos az ellenkezőjéről győzött meg.

[784] KONRÁD–SZELÉNYI, 1989, 53. (Kiemelések tőlem – S. M.) A szöveg eredetileg 1978-ban – tamizdat gyanánt – jelent meg a berni Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában.

[785] Elsősorban Albert Pált, Bakó Endrét, Csizmadia Évát, Kabdebó Lórántot, Keczán Mariannt, Kerekes-Bíró Évát, Keresztesné Várhelyi Ilonát, Kiss Noémit, Mezey Katalint és Soltészné Csorba Ildikót illeti köszönet.

[786] ARDAY, 2019, 120.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

VÉGSZÓ ÉS KITEKINTÉS

2018 szeptemberében nyertem felvételt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Politikaelméleti Doktori Iskolájába. A PDI megszűnését követően – a kar vezetése, a doktori iskola törzstagsága és mindenekelőtt Őze Sándor professzor úr jóvoltából – hallgatói jogaim folytonossága és ösztöndíjam megtartása mellett átléphettem a Történelemtudományi Doktori Iskolába. Miután korábbi politikatudományi témámat (s vele Nagy Péter irodalomtörténész kultúrpolitikai működésének elméleti összefüggéseiről szóló kéziratomat) félretettem, olyan témát választottam, amelynek alapkutatásait már a 2010-es évek második felében elvégeztem.

Dolgozatom törzsszövegét tehát javarészt 2020 előtt született résztanulmányaim alkotják, amelyek egy habilitációs értekezés fejezeteiként születtek és jelentek meg – részben vagy egészben – különböző folyóiratok, tanulmánykötetek lapjain. *Homo proponit, Deus disponit* – tartja a latin, s a klasszikus bölcsesség ezúttal is beigazolódott. Az irodalomtörténet lehetőségeinek a történettudomány felől való újragondolását célul tűző, habilitációs dolgozatnak szánt Szabó Magda-monográfiából egy – talán kevésbé szabályos és olvasmányos, de gondolatilag mindenképpen zártabb, szerkezetileg feszesebb – PhD-értekezés született.

Míg Szabó Magda-kutatásaim hajnalán elsősorban az író irodalmi művei izgattak – a lektűr-besorolás ellen kívántam hadakozni egy poétikai monográfia megírásával, addig a teljes életmű megismerése és az œuvre-höz hol lazább, hol feszesebb szálakkal kapcsolódó források áttekintése nyomán egy új kutatási irány bontakozott ki előttem. Miután rádöbbentem, hogy Szabó Magda egész pályája egy vágyott-elképzelt szerep stratégiai igényű fölépítését, működtetését és mediatizálását szolgálta, mind jobban ez a szerep kezdett izgatni – vagyis a személyiség története és a történeti személyiség kettőssége. Szabó Magda mint – Claire Kenneth-hez hasonlóan – az „evolúciós reziliencia" iskolapéldája.[787]

Kutatómunkám során a filológia és az értelmezéstudomány apparátusainak párhuzamos mozgósítására tettem kísérletet. Irodalmi és életvalóság viszonya, művészi szerep és politikai elkötelezettség interferenciája – e kérdések jelenleg is az életmű- és a korszakkutatások

[787] Eligazító jelentőséggel bírt e tárgyban az alábbi kötet: VONYÓ, 2017. Különösen Kövér György (*Az élet sokfélesége, a rajz egysége?*, 25–131.), A. Sajti Enikő (*Egy gazdag hagyaték életrajzi feldolgozásának módszertani kérdései: Várady Imre (1867–1959) bánáti kisebbségpolitikus*, 256–269.), illetve Szécsényi Mihály (*Reziliencia mint életmód: Claire Kenneth írónő életrajzai*, 511–522.) tanulmányai. (Az evolúciós reziliencia kifejezést Szécsényi Mihálytól kölcsönzöm.)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

homlokterében állnak. Hogyan lett az Újhold költőjéből a Kádár-rendszer prominens írója? Milyen szakmai és emberi szálak kapcsolták a köztudottan Ottlik Géza és Nemes Nagy Ágnes legszűkebb baráti köréből induló Szabó Magdát utóbb Aczél Györgyhöz, Nagy Péterhez, Király Istvánhoz és a szocialista irodalom- és kultúrpolitika más vezéregyéniségeihez? Miért jelentett a „politikai szisztémaváltás" 1956-ban és 1989-ben egyaránt megrázkódtatást az írónő számára? S hogyan bontakozott ki e válságokból mindannyiszor egy újabb és újabb sikertörténet (az ötvenes évek végén a *Freskó*val, majd 1990-ben *A pillanat*tal)?

Nyilvánvaló, hogy Szabó Magdát nem publikációinak mennyisége, művészi elvei, esztétikai gyakorlata vagy politikai vonzalmai miatt nevezik újholdas szerzőnek. Hiszen a kérészéletű folyóiratban mindössze négy verse jelent meg – s azok is inkább tükrözik az Új Időkben közölt korai költemények szemléletét és beszédmódját, mintsem egy nemzedéki „élményi közös" aranyfedezetét. Az Újhold előbb sorsközösséget jelentett számára, amelyben mindvégig egy kissé idegen maradt (jól példázzák ezt Szobotka Tibor naplójának vonatkozó sorai). Később, amikor az Aczél-adminisztráció „üdvöskéje" lett – az újholdas múlt „markere" bizonyos fokú védelmet nyújtott számára azokkal szemben, akik a progresszív baloldali hagyományokhoz (a Király–Pándi–Nagy Péter-vonalhoz) való visszatérés vádjával (és ekként az Újhold-kör polgári hagyományainak elárulásával) „üldözték".

A kiutat 1956 és 1989 megrázkódtatásai, átalakulásai után sem a szakma, hanem újra és újra a közönség szeretete, rajongása jelentette Szabó Magda számára. Az írónő hamar rájött, hogy először az olvasóközönséget kell megnyernie, vagyis folyamatosan jelen kell lennie, meg kell jelennie – irodalmi művekkel: újságban, folyóiratban, könyvben, színházban; és személyével: rádióban, televízióban, sajtóban –, ehhez pedig a kulturális politika irányítóival kell megfelelő diplomáciai kapcsolatot kiépítenie. Szüksége volt tehát egy tudatosan és következetesen épített médiaszelfre, amely helyet követel magának az egyházi életben és a kulturális politikában, s amelynek hitelesítő instanciáját mindvégig az önéletrajzi elemekből táplálkozó családtörténeti magánmitológia jelentette.

Mi is tehát a Szabó Magda-jelenség? Azaz milyen viszonyban áll a személyiség családi-történelmi traumatizáltsága a mű poétikai minőségével és az írói szerep lehetőségeivel? Eredeti szándékom szerint egy szociológiai értelemben *komplex jelenség* értelmezésére tettem volna kísérletet, amely – úgy kalkuláltam – tartalmaz egyrészt egy *alkotói szerepmodell*t, másrészt, ezzel szoros összefüggésben, egy *értelmiségi attitűd*öt. A magánember, az író, a közszereplő, a médiaszemélyiség – megannyi komponense a Szabó Magda-jelenségnek, s egyúttal determinánsai az alkotói modellnek. E szerepminta gyökerei az 1930-as években nyúlnak el, majd a '40-es éveket jellemző diffúziót követően az '50-es évek közepére–végére

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

alakul ki az a művészi modell, amely itt-ott még finomodik, csiszolódik, de lényegét tekintve az életút lezárultáig, 2007-ig önazonos és többé-kevésbé következetes marad.

Kézenfekvő a kérdés: milyen viszonyban áll a kultúrpolitikával kötött személyes kompromisszum egyrészt az esztétikai minőséggel, másrészt a népszerűséggel? A föntiekben – akár a *Katalin utca* vagy az *Abigél* kapcsán – láttunk példát bőven arra, amikor a művészi formába rejtett „üzenet"-et[788] az olvasóközönség maradéktalanul magáévá tette, szívébe zárta a művet, s a széles körű – korra, nemre és társadalmi osztályra való tekintet nélküli – népszerűség önmagában is hatásos „védelmet" jelentett a szakmai fanyalgásokkal szemben. A *Szemlélők* elemzésekor azonban láttunk példát az ellenkezőjére is. Itt a Szabó Magda-jelenség egyik tényezője, a médiaszelf (talán az állami elismerés érdekében?) fejet hajtott a nagypolitika előtt: az eredmény esztétikai és történeti szempontból is visszatetszést keltett.

Hogy a *Szemlélők* tele van a magyar történelemre vonatkozó utalásokkal, nem kétséges. Nyilván nem véletlen, hogy a regénynek tisztán poétikai értelmezése, olyan, amely nem vet számot e referenciákkal, mindeddig nem született. Olvasóként, az irodalomtörténet épületéből kiparancsolt, kizárólag egyedi művek immanens elemzésével foglalkozó „fiatal" irodalom-„tudós"-ként persze nem kellene, nem is szabadna föltennünk a kérdést: vajon miért utasítjuk el, tesszük félre ma ezt a regényt? Az esztétikai hibák hátterében vajon milyen – a mű *irodalmiság*át csorbító – világnézeti és intencionális erőszaktétel állhat? Az életmű teljességét megragadni vágyó monográfus számára (aki, ugyebár, nem lettem), vagy egy történettudományi disszertáció keretei között azonban ez a kérdés megkerülhetetlen. Annak érdekében azonban, hogy ne csupán a vélt vagy valós (szándékos vagy szándékolatlan) szerzői utalások (politikai-ideológiai „intertextusok") szakmaiatlan vadászatára korlátozódjék vizsgálatunk, szükségünk van a korabeli személyi forrásokra („perszonáliákra") – elsősorban Szabó Magda levelezésére, saját és férje, Szobotka Tibor, valamint a velük kapcsolatban álló kortársak naplóira. Ha a szerzői szándékot nem is rekonstruálhatjuk ezekből, de a mű születésének, kiadásának körülményeire, az azt övező kényszerekre, a szerzői szerep és attitűd változásaira vonatkozóan már levonhatunk bizonyos következtetéseket.

Munkám elején kifejeztem óhajomat, hogy a történelem segédtudományává visszasorolt irodalomtörténet egy új, alternatív felhasználási módjára tegyek javaslatot, melynek lényege a filológiai alapra épülő, a szépirodalmi szöveget és a kapcsolódó dokumentumokat párhuzamosan olvasó kapcsolattörténet. Egy-egy emberi-szakmai kapcsolat dokumentumain keresztül pillantani rá egy adott mű olyan (akár poétikai, akár lélektani, akár politikai)

[788] Szabó Magda kifejezése!

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

vonatkozásaira, amelyeket a hagyományos (a tudományos bélyegzőjével hitelesített) irodalomértelmezői iskolák módszerei nem tehetnek láthatóvá.

*

Nem csupán műveiről, de Szabó Magda személyiségeiről, „identitásairól", diszkurzív alanyiságának alakváltozatairól beszélhetünk tehát életművét és azzal szétszálazhatatlanul összefonódott életútját kutatva. S éppen itt csatlakozik munkám filológiai és hermeneutikai irányvonala az identitás pszichológiájával kapcsolatos kurrens kutatásokhoz. Itt következhetne a folytatás, a téma átfogó kibontása, amelynek remélt eredménye éppen e szerves kötés jogán aspirálhatna a hagyományos, kronologikus életműmérleg helyett a komplex pszichobiográfia műfaji megjelölésre. Hadd tegyem hozzá: e leendő szintézisigényű munka megírásához már eddig is jelentős mennyiségű anyagot gyűjtöttem össze az MTA KIK kézirattárosaként, valamint Bakó Endre irodalomtörténész és Bíró Éva, a debreceni Déri Múzeum munkatársa segítségével.

E dolgozat keretei között – mintegy végszó gyanánt – csupán a főbb témakörök és kérdések fölvázolására vállalkozhatom.

1. *Kultusz és identitás.* Hogyan alakul, változik a szerző–elbeszélő tapadást forszírozó író viszonya identitásalkotó önéletrajzi narratívájának előbb állandó (anya, apa, Pelikán, Agancsos stb.), majd alternatív (Emerenc, Cili) szereplőihez, s milyen kapcsolata van e folyamatnak az író tudatosan épített s politikailag kalkulált kultuszával?

2. *A történelmi személyiség.* Mikor indul az apa (*Ókút*, 1970) s mikor az anya (*Régimódi történet*, 1977) tematikus karrierje: mikor – mely eriksoni – fázisban melyik domináns személyiség iránti kötődése erősödik fel, válik struktúraszervezővé; mikor melyik családtaggal (szülő, férj, „testvér") kapcsolatos emlékeire építi fel újra önéletrajzi elbeszélését, s vele-általa emberi-írói önmagát („én"-jét) az író?

3. *Egyéni és kollektív traumák.* Milyen szerepe van a *Für Elise* (2002) által betetőzött életrajzi tetralógián túl a férj elvesztését követő gyászmunka szövegtermékeinek (*Megmaradt Szobotkának*, 1983; *Liber Mortis*, 2011), a mitológiai keretbe helyezett önironikus *self-pastiche*-nak[789] (*A pillanat*, 1990) vagy a családi adósságok sorába illeszkedő emerenci példázatának (*Az ajtó*, 1987)?

Mindez azonban már egy következő értekezés tárgya.

[789] GENETTE, 1997, 125.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

BIBLIOGRÁFIA

Bibliográfiánk egyes tételei mellett nem adunk meg oldalszám-intervallumokat. A vonatkozó lapszámokra minden esetben a jegyzetekben hivatkozunk.

Szabó Magda műveinek idézett kiadásai

SZABÓ Magda (1949): *Nagy Lajos: Képtelen természetrajz*, Csillag, 25. (1949. december).

SZABÓ Magda (1971): *Felelet*, Kritika, 1971/7.

SZABÓ Magda (1973): *A szemlélők*, Budapest, Magvető.

SZABÓ Magda (1975a): *Az őz*, Budapest, Szépirodalmi.

SZABÓ Magda (1975b): *Debrecen három arca*, Új Tükör, 1975/2. (január 14.).

SZABÓ Magda (1975c): *Koncentrikus körök*, Új Írás, 1975/5.

SZABÓ Magda (1975d): *Szilfán halat: Összegyűjtött versek*, bev. KARDOS Tibor, Budapest, Magvető–Szépirodalmi (Szabó Magda Művei).

SZABÓ Magda (1978a): [*Az író csodája: Válasz szerkesztőségi kérdésre*], Szovjet Irodalom, 1978/9.

SZABÓ Magda (1978b): *Katalin utca – A szemlélők*, Budapest, Magvető–Szépirodalmi (30 Év).

SZABÓ Magda (1978c): *Színképelemzés: Abigél I.*, Élet és Irodalom, 1978. december 23.

SZABÓ Magda (1978d): *Színképelemzés: Abigél II.*, Élet és Irodalom, 1978. december 30.

SZABÓ Magda (1980a): *Abigél* = SZABÓ, 1980d.

SZABÓ Magda (1980b): *Erőnk szerint*, Budapest, Magvető.

SZABÓ Magda (1980c): *Író és modell: Válasz a Kortárs körkérdésére* = SZABÓ, 1980d.

SZABÓ Magda (1980d): *Kívül a körön*, Budapest, Szépirodalmi.

SZABÓ Magda (1982): *A harmadik nekrológ* = Kortárs, 1982/12. (december).

SZABÓ Magda (1983): *Megmaradt Szobotkának*, Budapest, Magvető.

SZABÓ Magda (1984): [*Az író csodája: Vallomás Nyikolaj Gogolról*], Szovjet Irodalom, 1984/4.

SZABÓ Magda (1986): *Levél, odaátra* = *In memoriam Kardos György*, Budapest, Magvető.

SZABÓ Magda (1987a): *A harmadik nekrológ* = SZABÓ, 1987f.

SZABÓ Magda (1987b): *A pillanat*, Kritika, 1987/7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

SZABÓ Magda (1987c): *Az öregség villogó csúcsain: Válogatott műfordítások*, Budapest, Magvető–Szépirodalmi (Szabó Magda Művei).

SZABÓ Magda (1987d): *Jog, jogrend, karcolatlan igazság* = SZABÓ, 1987f.

SZABÓ Magda (1987e): *Jövőt mutató elődök*, Kortárs, 1987/7.

SZABÓ Magda (1987f): *Záróvizsga*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1987.

SZABÓ Magda (1994): *Adalék az Ottlikiászhoz: Ludány*, Holmi, 1994/6.

SZABÓ Magda (1996): *Mi az, Öreg, elmentél?*, Holmi, 1996/4.

SZABÓ Magda (1997): *Az író felel: A Kritika körlevele* = ACZÉL, 1997b.

SZABÓ Magda (1999): *Mézescsók Cerberusnak*, Budapest, Osiris.

Szabó Magda (2000): *Merszi, Möszjő*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda ([1970] 2004): *Abigél*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda (2005a): *Csendes az éj, szent az az éj*, Nők Lapja, 2005/51–52. (december 21.), 18.

SZABÓ Magda (2005b): *Szüret: Összegyűjtött versek 1953–1967*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda (2006a): *Békekötés: Hangjátékok*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda (2006b): *Disznótor – Kígyómarás*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda (2006c): *Régimódi történet*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda (2007), *Für Elise*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda ([1990] 2008a): *A pillanat*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda (2008b): *Adalék az Ottlikiászhoz: Ludány* = UŐ., *A csekei monológ*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda (2008c): *Az a szép, fényes nap: Négy dráma*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda ([1963] 2008d): *Pilátus*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda (2009): *Örömhozó, bánatrontó: Levelek a szomszédba*, összeáll. TASI Géza, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda (2010): *Drága Kumacs! Levelek Haldimann Évának*, szerk. TASI Géza, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda (2011): *Liber mortis: Naplók 1982. május 25 – 1990. február 27.*, kiad. TASI Géza, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda ([1970] 2014): *Ókút*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda ([1969] 2015): *Katalin utca*, Budapest, Európa.

SZABÓ Magda ([1973] 2017a): *A szemlélők*, Budapest, Jaffa (Szabó Magda-életműsorozat).

SZABÓ Magda (2017b): *Magdaléna: A másik Für Elise nyomában*, szerk. TASI Géza – V. DETRE Zsuzsa, Budapest, Jaffa.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

SZABÓ Magda (2017c): *Nyusziék: Napló 1950–1958*, szerk. V. DETRE Zsuzsa, bev. ZEKE Zsuzsanna, Budapest, Jaffa.

SZABÓ Magda ([1983] 2018): *Megmaradt Szobotkának*, Budapest, Jaffa.

Kéziratos és levéltári források, dedikációk

Levelek

Aczél György levele Szabó Magdának, gépirat, Budapest [1973], MTA KIK Kt. Ms 6051/273.

E. Fehér Pál levele Aczél Györgynek, gépirat autográf aláírással, Budapest, 1973. június 23., MTA KIK Kt. Ms 6095/174.

Gömöri György (2021): Gömöri György levele Soltész Mártonnak, London, 2021. március 30. (a szerző tulajdonában).

Juhász Ferenc levelei Király Istvánnak (1976–1989), MTA KIK Kt. Ms 2202/434–441.

Kardos György (1973): Kardos György levele Aczél Györgynek, gépirat autográf aláírással, Budapest, 1973. június 12., MTA KIK Kt. Ms 6095/173.

Király István levelei Juhász Ferencnek (1982–1983), MTA KIK Kt. Ms 2189/210–212.

Király István levelei Szabó Magdának (1978–1986), MTA KIK Kt. Ms 2192/421–428.

Nagy Péter levele Szabó Magdának, 1956. szeptember 24., MNL OL, XXIX–I–34–a, 52. d., 143. t.

Nagy Péter levelei Szabó Magdának (1976–1988), MTA KIK Kt. Ms 2605/88–89. – 2 db (2 fol.)

Szabó Magda levele Nagy Péternek, 1956. szeptember 19., MNL OL, XXIX–I–34–a, 52. d., 143. t.

Szabó Magda levelei Aczél Györgynek (1962–1986), MTA KIK Kt. Ms 6095/165–194.

Szabó Magda levelei Illés Endrének, MTA KIK Kt., Ms 6211/88–139.

Szabó Magda levelei Király Istvánnak (1978–1981), MTA KIK Kt. Ms 2178/212–213.

Szabó Magda levelei Király Istvánnak (1978–1988), MTA KIK Kt. Ms 2212/122–126.

Szabó Magda levelei Nagy Péternek (1959–1991), MTA KIK Kt. Ms 2614/125–143. – 19 db (20 fol.).

Szabó Magda levelei Sőtér Istvánnak (1975–1976), MTA KIK Kt. Ms 5974/319–320.

Név nélkül (1971): Anonim feljegyzés Aczél Györgynek, autográf, h. n. [1971], MTA KIK Kt. Ms 6095/171.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Név nélkül (1973): Anonim feljegyzés Aczél Györgynek, gépirat, [1973.] szeptember 15., MTA KIK Kt. Ms 6095/175.

Egyéb kéziratos források

BELLA Katalin (2016x): *A Szépirodalmi Könyvkiadó története 1950–1956*, PhD-értekezés, Budapest, ELTE, 2016, kéziratban. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32837/dissz_bella_katalin_irodalomtud.pdf

BÓKA László (é. n.): *Bóka László versei Szabó Magdától*. Az iratköteg borítóján Nagy Péter autográf rájegyzése. Nagy Piroska tulajdonában.

ERDŐDY Edit (1974x): *Szabó Magda*, bölcsészdoktori értekezés, ELTE BTK, 1974, kéziratban. Megtalálható: ELTE BTK Toldy Ferenc Könyvtár, leltári szám: 448.

HARGITTAY Emil (2008x): *Beszámoló az MTA Irodalomtudományi Bizottság 2008. évi tevékenységéről*, 2008. november 25. http://old.mta.hu/fileadmin/I_osztaly/bizottbeszamolok/2008_Irodtud_Biz.pdf

KOSZTRABSZKY Réka (2019x): *Az elbeszélés-technika sajátosságai Szabó Magda korai regényeiben*, PhD-értekezés (kézirat), PPKE BTK, 2019. Az értekezés teljes terjedelmében olvasható az alábbi linken: https://btk.ppke.hu/oktatas/doktori-kepzesek-ph-d-es-habilitacio/disszertaciok/irodalom-es-kulturatudomanyok.

LENGYEL Balázs (1987x): Lengyel Balázs levele Aczél Györgynek, 1987. március 20., MTA KIK Kt. Ms 6079/135.

NAGY Péter (1962–1964x): *Napló* (1962. január 1. – 1964 december 31.), MTA KIK Kt. Ms 2595/12.

NAGY Péter (1986–1991x): *Levelek Piroskának*, MTA KIK Kt. Ms 2588/1., kéziratban. (Az anyag zárolt idézeteinket az örökös engedélyével közöljük.)

NAGY Péter (1992–2010x), *Kósza jegyzetek 1992–2010*, kéziratban, 1993. február 16-i bejegyzés. (A kéziratok másolata a szerző birtokában; idézeteinket az örökös engedélyével közöljük.)

SZABÓ Magda (1978x): *Régimódi történet*, Budapest, Szépirodalmi. (Király Istvánnak dedikálva a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteménye által őrzött könyvtárában 11876-as leltári szám alatt.)

SZABÓ Magda (1985x): [*A macskák szerdája* című dráma gépirata autográf javításokkal, rajta üzenet Aczél Györgynek], h. n., 1985. április 18., MTA KIK Kt. Ms 6186/95.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

WEÖRES Sándor, SZOBOTKA Tibor (1945x): [Rádióműsor terve Weöres Sándor kéziratairól, Szobotok Tibor autográf rájegyzéseivel], MTA KIK Kt. Ms 6103/57.

Név nélkül (1937xa): Jegyzőkönyv. Készült 1937. december 18-án a helyettes-polgármesteri hivatalban Szabó Elek árvaszéki ülnök fegyelmi ügyében Steinhardt Lajosné sz. Teichmann Dóra debreceni lakos (Piac u. 9.) kihallgatásáról, Hajdú-Bihar Megyei Nemzeti Levéltárban a IV. B. 1414.

Név nélkül (1937xb): [Szabó Elek 1937-es fegyelmi ügyével kapcsolatos iratok], Hajdú-Bihar Megyei Nemzeti Levéltár, IV. B. 1414.

Név nélkül (1972x): [Gyorsírásos jegyzőkönyv Király István 1972. november 16-án, a debreceni *Móricz öröksége és a korszerű elkötelezettség* című konferencián elhangzott vitaindító előadásáról], Magyar Országos Levéltár (MOL), 288. fond 36/1972/16. őrzési egység.

Név nélkül (1978x): [Meghívó az Ünnepi Könyvhét országos megnyitójára, 1978. május 26.], Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI), A Magyar Írószövetség házi levéltára (1959–1990), Titkárság, 14-es doboz, 3-as pallium.

Internetes források*

A *Szemlélők* c. regény adatlapja a Moly.hu-n: https://moly.hu/konyvek/szabo-magda-a-szemlelok

BELLA Katalin (2016): *A Szépirodalmi Könyvkiadó története 1950–1956*, PhD-értekezés, Budapest, ELTE, 2016, kéziratban. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32837/dissz_bella_katalin_irodalomtud.pdf

GERGELY Ferenc (2005): *Kilépések, visszalépések*, ArchívNet, 2005/1., https://www.archivnet.hu/politika/kilepesek_visszalepesek.html

HARGITTAY Emil (2008x): *Beszámoló az MTA Irodalomtudományi Bizottság 2008. évi tevékenységéről*, 2008. november 25. http://old.mta.hu/fileadmin/I_osztaly/bizottbeszamolok/2008_Irodtud_Biz.pdf

JAKOBOVITS Kitti (2018): *Írd ki magadból, de ne versben mondd el! – Miért nem segít az írás a költőkön?*, Mindset Pszichológia, 2018. június 15. https://mindsetpszichologia.hu/ird-ki-magadbol-de-ne-versben-mondd-el-miert-nem-segit-az-iras-a-koltokon

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

KISS Orsi (2016): *Szabó Magda élete utolsó pillanatáig olvasott*, Könyves Blog, 2016. március 13. https://konyves.blog.hu/2016/03/13/szabo_magda_283

KOSZTRABSZKY Réka (2019): *Az elbeszélés-technika sajátosságai Szabó Magda korai regényeiben*, PhD-értekezés (kézirat), PPKE BTK, 2019. Az értekezés teljes terjedelmében olvasható az alábbi linken: https://btk.ppke.hu/oktatas/doktori-kepzesek-ph-d-es-habilitacio/disszertaciok/irodalom-es-kulturatudomanyok.

MTI-fotó (Vigovszki Ferenc), amelyen Szabó Magda átveszi a Kossuth-díjat Aczél Györgytől, 1978. április 4. https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-OExUbXdKQzUzOSt5VnVOelpDVXcydz09 Jelzete: MTI-FOTO-879771.

Szabó Magda a *Fabula* című műsorban 1969-ben: https://www.youtube.com/watch?v=gzlSLAqU7f0

SZERENCSÉS D. Márton, MARKOVICS Péter (2021): *Az Aczél-művek, avagy a megrontás dialektikája: A magyar Faust* (a Hirado.hu dokumentumsorozata a Kádár-rendszer romboló kultúrpolitikájáról), 1. rész: https://hirado.hu/belfold/cikk/2021/02/15/aczel-gyorgy-szellemi-utodai-nem-az-eszmet-orokoltek-hanem-ami-a-terepasztalon-maradt/ A második rész elérhető itt: https://hirado.hu/belfold/cikk/2021/03/17/kadarral-egyutt-bennunk-is-meghalt-valami-a-hirado-hu-dokumentumsorozatanak-masodik-resze-a-kadar-aczel-rendszer-kulturpolitikajarol

TARJÁN Tamás (2009a): *Nyugati életmű*, Revizor Online, 2009. október 1. https://revizoronline.com/hu/cikk/1811/szabo-magda-a-regimodi-nagyasszony-nyitott-muhely/

Végh Antal *Epizódok egy helytartó életében* c. műve ősbemutatójának (1991. január 18.) részletes szereposztása az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet adattárában: http://resolver.szinhaztortenet.hu/collection/OSZMI23967

VÉGH-FODOR Mónika (2019): *Lehet jó a házasság egy depressziós férjjel? Szobotka Tibor & Szabó Magda házassága*, Táltos Paripa Caféblog, 2019. november 6. https://taltosparipa.cafeblog.hu/2019/11/06/lehet-jo-a-hazassag-egy-depresszios-ferjjel-szobotka-tiborszabo-magda-hazassaga/

Név nélkül (2007): *Elhunyt Szabó Magda. Az írónőt 90 éves korában érte a halál*, Litera.hu, 2007. november 19., https://litera.hu/hirek/elhunyt-szabo-magda.html

Név nélkül (2012): http://diamantolvas.blogspot.hu/2012/08/szabo-magda-katalin-utca.html

Név nélkül (é. n.): http://www.fullextra.hu/modules.php?name=News3&file=article&sid=60

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

*Valamennyi tétel utolsó letöltési dátuma: 2023. augusztus 28.

Szakirodalom

ACZÉL György (1975): *Az ideológiai és kulturális élet néhány időszerű kérdése* = A. Gy., *Szocialista kultúra – közösségi ember*, Budapest, Kossuth.

ACZÉL György (1977): *Folytonosság és megújulás: Történelmi tapasztalatok átadása*, Népszabadság, 1977. május 1.

ACZÉL György (1986): *Jövőt mutató elődök: Arcképvázlatok a magyar kultúra történetéből*, Budapest, Gondolat.

ACZÉL Judit (1997a): *Hit és korszerűség* [Interjú Szabó Magdával], Jelenkor, 1997/9.

ACZÉL Judit (1997b): *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*, Debrecen, Csokonai.

ACZÉL Judit (szerk., 2002): *Salve, scriptor! Tanulmányok, esszék Szabó Magdáról*, Debrecen, Griffes.

ACZÉL Tamás (1950): *A Csillag – az Írószövetség folyóirata*, Szabad Nép, 1950. szeptember 15.

ÁCS Margit (szerk. 2009): *Irodalom a történelemben – irodalomtörténet: Budapest, 2008. június 9.*, Budapest, MMA Alapítvány (Tanácskozások az Írószövetségben).

AGÁRDI Péter (1993): *Közelítések a Kádár-rendszer művelődéspolitikájának történetéhez*, Eszmélet, 1993/20.

AGÁRDI Péter (2006): *Aczél György – Révész Sándor nyelvújításában* = UŐ., *„A multat be kell vallani": Nemzeti kultúra – baloldali tradíció*, Budapest, Argumentum – Lukács Archívum.

AGÁRDI Péter (2014): *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*, Budapest, Napvilág.

AGÁRDI Péter (2018): *A népi-nemzeti ellenzék 1956–1989 közötti történetéről*, Múltunk, 2018/4.

ALBERT Pál (1965): *Szabó Magda útijegyzetei*, Új Látóhatár, 1965/5. (szeptember–október).

ALBERT Pál (1970): *Verejtékes végkiárusítás*, Új Látóhatár, 1970/5. (november 15.).

ALBERT Pál (1997): *Szabó Magda útijegyzetei* = UŐ., *Alkalmak*, szerk. WILHEIM András, Budapest, Kortárs.

ALEXA Károly (2018): *Irodalom és élet*, Magyar Idők, 2018. február 24., Lugas Melléklet.

ALEXANDER, Irving I. (1990): *Personology: Method and Content in Personality Assessment and Psychobiography*, Durham and London, Duke University Press.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

APOSTOL András (1973): *Szabó Magda: Szemlélők*, Magyar Hírlap, 1973. szeptember 1., melléklet.

ARDAY Géza (2013[2]): *Gyermektelen írók a diktatúra idején*, Budapest, L'Harmattan – Könyvpont.

ARDAY Géza (2019): *Tiltások és kompromisszumok: Az Aczél-os kultúra altat és befed* = UŐ., *Errefelé sok a valóság: Tanulmányok és esszék*, Budapest, L'Harmattan.

ASSMANN, Aleida (2016): *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában: Beavatkozás*, ford. HUSZÁR Ágnes, bev. ERŐS Ferenc, utószó HELLER Ágnes, Budapest, Múlt és Jövő.

ASSMANN, Jan (2002): *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Budapest, Atlantisz.

B. FAZEKAS László (1983): *Rádió: Harkály a fán*, Film, Színház, Muzsika, 1983/51. (december 17.).

B. NAGY László (1963): *Szabó Magda: Pilátus*, Kritika, 1963/2.

B. R. (1978): *Zsurzs Éva dicsérete*, Vas Népe, 1978. április 26.

B[AKÓ]. E[ndre]. (1986): *Szabó Magda: A macskák szerdája: Bemutató a Csokonai Színházban*, Alföld, 1986/12.

BAKÓ Endre (1988): *Szabó Magda: Az ajtó*, Alföld, 1988/10.

BAKÓ Endre (2014): *Szabó Magda sírba vitt titkai: Avagy kompenzációk és elhallgatások az életműben* = B. E., *Ágak és hajtások*, Miskolc, Felsőmagyarország.

BAKÓ Endre (2017): *Szabó Magda színpadi bemutatóinak debreceni fogadtatása és sajtóvisszhangja*, Debreceni Szemle, 2017/4.

BAKÓ Endre (2020): *Szabó Magda és Debrecen (Keczán Mariann: Szabó Magda Debrecene – Irodalmi útikalauz)*, Alföld, 2020/4.

BAKÓ Endre (2021): *Szabó Magda Illés Endréről* = B. E., *Színe és fonákja: Írások Szabó Magdáról*, Debrecen, Meta-95 Bt.

BÁLINT Ágnes (2012): *Télemakhosz bolyongásai: Németh László pszichobiográfiája (1901–1939)*, Budapest, Kronosz.

BÁLINT Ágnes (2014): *Pszichobiográfia és irodalom*, Budapest, Kronosz.

BALOGH Sándor (összeáll., 1942): *Jegyzőkönyv, készült Debrecen sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1942. évi március hó 27. napján tartott rendkívüli közgyűlésében = Debrecen szabad királyi város törvényhatósági bizottsági közgyűlése határozatainak gyűjteménye*, összeáll. dr. BALOGH Sándor h. főjegyző, [Debrecen], [Városi Tanács kiadása], 1942. évfolyam, 2. füzet, 202.

BÁN Zoltán András (2008): *Személyes olvasat*, Holmi, 2008/10.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

BÁNYAI Gábor (1985): *Abigél ellenáll*, Mozgó Képek, 1985/7.

BARANYAI Norbert (2019): *Emlékezet és a múlt reprezentációja Szabó Magda Az a szép, fényes nap című drámájában* = SOLTÉSZ–V. GILBERT, 2019.

BARTA Boglárka, FEHÉRVÁRY Krisztina (2007): *„Én mindent tudok": Szabó Magda 90 éves*, Demokrata, 2007/39. (szeptember 27.).

BARTHA Antal (1973), *Történelmi dráma – drámai történelem („Az a szép fényes nap"-ról)*, Rádió és Televízió Szemle, 1973/3.

BATA Imre (1978): *Könyvszemle*, Népszabadság, 1978. augusztus 8.

BEKE Albert (2019): *Illyés Gyula, a kommunista: Népfi vagy kegyenc?*, Budapest, L'Harmattan.

BÉKÉS Csaba (1994): *Az Egyesült Államok és a magyar semlegesség 1956-ban* = *Évkönyv III*, Budapest, 1956-os Intézet.

BÉKÉS Csaba (1997): *A magyar semlegesség 1956-ban* = *Semlegesség – Illúziók és realitás*, Budapest, Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja.

BÉKÉS Csaba (2006): *A semlegességi nyilatkozat megszületése* = UŐ., *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*, Budapest, 1956-os Intézet.

BELOHORSZKY Pál (1997): *A magyar romlás virágai: Szabó Magda: Régimódi történet*, Irodalomtörténet, 1997/3.

BENEDEK István (1973): *Tiltakozás egy jó regény ellen*, Egészségügyi Dolgozó, 1973/10.

BENEDEK Miklós (1978): *Abigél*, Észak-Magyarország, 1978. április 25.

BERTA Erzsébet (2011): *Architektúra és trauma: Daniel Libeskind berlini Zsidó Múzeumának és W. G. Sebald Austerlitz című regényének térpoétikai párhuzamai*, Studia Litteraria, 2011/3–4.

BERTÉNYI Iván (szerk., 2006): *A történelem segédtudományai*, Budapest, Osiris (A Történettudomány Kézikönyvei).

BEZECZKY Gábor (2008): *Irodalomtörténet a senkiföldjén*, Pozsony, Kalligram.

BODNÁR Mihály (1985): *Abigél*, Nógrád, 1985. augusztus 2., 4.

BÓDY Zsombor (2002): *Michel Foucault és a történeti diszciplína ma* = *A történész szerszámosládája: A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa*, szerk. SZEKERES András Budapest, L'Harmattan (Atelier Füzetek, 3).

BÓKA László (1941): *Vajda János*, Budapest, Franklin.

BÓKA László (1958): *Alázatosan jelentem*, Budapest, Magvető.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

BÓKAY Antal, VILCSEK Béla szerk. (2001): *A modern irodalomtudomány kialakulása: A pozitivizmustól a strukturalizmusig: Szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris (Osiris Tankönyvek).

BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László szerk. (2002): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig: Szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris (Osiris Tankönyvek).

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor (2020): *Aczél György művészetpolitikájának fogalomkészlete* = UŐ., *A művészetpolitika mechanizmusai: Interpretációk és források a Kádár-korszak értelmezéséhez*, Budapest, Gondolat.

BORBÁS Andrea, KISS Borbála (szerk., 2017): *Tükör és kancsó: Képeskönyv Szabó Magda születésének századik évfordulójára, a Petőfi Irodalmi Múzeum Annyi titkom maradt… című kiállítása alapján*, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum.

BOTTYÁN János (1982): *A fáklyától – az Abigélig: Újabb kori egyházunk képe a kortárs magyar szépirodalomban*, Confessio, 1982/3.

BOURDIEU, Pierre (2002): *Előadások a televízióról*, ford. ERŐSS Gábor, Budapest, Osiris, (Osiris Zsebkönyvtár).

BOZÓKY Éva (1978): *Sorsformáló emlékek*, Könyvvilág, 1978/5.

BÖGRE Zsuzsa (2003): *Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban: Feldolgozási javaslat és illusztráció*, Szociológiai Szemle, 2003/1.

BÖGRE Zsuzsa (2010): *„Az én korosztályom az egy ilyen mosolytalan korosztály…" Trauma és emlékezet az élettörténetben*, Korall 41. (2010).

BÖGRE Zsuzsa (2017): *A „szelektív" felejtés és a „szelektív" emlékezés dinamikája egy trauma feldolgozása kapcsán: Az emlékezés és a felejtés dinamikája*, Korall 67. (2017).

BÖGRE Zsuzsanna, KESZEI András (szerk. 2015): *Hely, identitás, emlékezet*, szerk. Budapest, L'Harmattan.

BUDA Attila (kiad., 1999): *Újholdak és régi mesterek: Lengyel Balázs leveleskönyve*, Budapest, Enciklopédia.

CHAPMAN, Gary (1992): *The Five Love Languages*, Chicago–Illinois, Northfield.

CRITCHLEY, Simon (2007): *Az eredendő traumatizáltság: Lévinas és a pszichoanalízis*, ford. SEREGI Tamás, Helikon, 2007/4.

CS. N[AGY]. I[bolya]. (1978): *Abigél, a titokzatos szent*, Hajdú-bihari Napló, 1978. április 27.

CSÁKI Judit, KOVÁCS Dezső (1990): *Rejtőzködő legendárium: Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből*, Budapest, Szemtanú–Szépirodalmi.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

CSALOG Zsolt (2017): *„A szocializmus jegyében”*, s. a. r., jegyz., bev. SOLTÉSZ Márton = MÁRVÁNYI Judit, *Kapaszkodók*, szerk. TURI Tímea, Budapest, Magvető, 2017 (Tények és Tanúk).

CSEHY Zoltán (2016): *Örök viharban*, Élet és Irodalom, 2016/42. (október 21.).

CSERES Tibor (2023): *Napló 1956–1993*, közread. CSERES Judit, jegyz., bev. MÁRKUS Béla, Budapest, MMA.

CSERNA-SZABÓ András (2019): *Szoknyás szörnyek, büszke tündérek. A régimódi Szabó Magda* = UŐ., *Mérgezett hajtűk*, Budapest, Helikon.

CSETRI Lajos (1974): *Szabó Magda: A szemlélők*, Kortárs, 1974/1.

CSIZMADIA Éva (2012): *A nyírfaseprű-díjas Szőke Júlia titokzatos élete és elporladt álma: Túrkevétől a Pasarétig*, Budapest, Kornétás.

CSIZMADIA Éva (2018): *Az Ac(z)élgolyótól a Mozartkugelnig: Szabó Magda élettörténete*, Budapest, Kornétás.

CSONTOS Sándor (1983): *Szobotka Tiborról születése hetvenedik évfordulóján*, Új Írás, 1983/3.

CSULÁK Mihály (1973): *Abigél mosolya*, Könyv és Nevelés, 1973/4–5.

D[EÁK]. G[ábor]. (1985): *Abigél*, Gyermekünk, 1985/7. (július).

DARVAS József (1959): *Irodalmunk helyzetéről*, Kortárs, 1959/10.

DARVASI Ferenc (2015): *Köztünk vagy: Beszélgetések Mándy Iványról*, Budapest, Corvina.

DE MAN, Paul (1997): *Az önéletrajz mint arcrongálás*, ford. FOGARASI György, Pompeji, 1997/2–3.

DUJARDIN, Édouard (1931) : *Le monologue intérieur: Son apparition, ses origines, se place dans l’œuvre de James Joyce et dans le roman contemporaine*, Paris, Albert Messein Éditeur.

EISEMANN György (2004): *Az emlékezés mint átírás (Szabó Magda: Mézescsók Cerberusnak)*, Kortárs, 2000/4.

ELIAS, Norbert (2000): *Mozart: Egy zseni szociológiája*, ford., utószó GYŐRI László, Budapest, Európa (Mérleg).

ERDŐDY Edit (1974): *Realista hagyomány és belső monológ Szabó Magda műveiben*, Literatura, 1974/3.

ERDŐDY Edit (2019): *A lélek színpadán: Esszék, tanulmányok, kritikák*, Budapest, Balassi.

ERIKSON, Erik H. (1968): *Youth and Crisis*, New York, W. W. Norton & Company.

ERIKSON, Erik H. (1991): *A fiatal Luther*, ford. ERŐS Ferenc = UŐ., *A fiatal Luther és más írások*, Budapest, Gondolat (Társadalomtudományi Könyvtár), 139–180.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

ERKI Edit (1969): *Vétlen bűnösök*, Népszabadság, 1969. június 17.

ERKI Edit (1987): *Kontinuitás–diszkontinuitás: Beszélgetés Erki Edittel* = KIRÁLY István, *Kultúra és politika*, Budapest, Kossuth.

ERŐS Ferenc (szerk. 2004): *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében*, Budapest, Akadémiai (Pszichológiai Szemle Könyvtár, 8).

ERŐS Zoltán (2012): *Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig*, Budapest, Sanoma Media.

ESTERHÁZY Péter (1997): *1 könyv (Az Ókútról)*, Élet és Irodalom, 1997. május 30.

Eva HALDIMANN (1992): *Egy huszadik századi Creusa (Szabó Magda: A pillanat)*, ford. V. HORVÁTH Károly, Alföld, 1992/10.

FÁBER, ANDRÁS (1973): *The Observers*, Hungarian Review, 1973/10.

FARAGÓ Vilmos (1966): *Látogatóban Szabó Magdánál*, Élet és Irodalom, 1966/8. (február 19.).

FARAGÓ Vilmos (1969): *Szabó Magda: Katalin utca*, Élet és Irodalom, 1969/11. (március 15.).

FARAGÓ Vilmos (1971): *Lányregény*, Élet és Irodalom, 1971. február 13.

FARAGÓ Vilmos (1973): *Víz és tűz*, Élet és Irodalom, 1973. június 9.

FARAGÓ Vilmos (1979): *Kelet-európai hazafiság* = F. V., *Mi újság?*, Budapest, Magvető.

FEHÉR M. István (2015): *Sorsesemény és narratív identitás*, Magyar Filozófiai Szemle, 2015/4. (Sorsesemény).

FELMAN, Shoshana, LAUB, Dori (1992): *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, New York, Routledge.

FENYŐ István (1963): *Szabó Magda: Pilátus*, Népszabadság, 1963. június 4.

FILEP Tibor (2010): *„Tóthfalusi" ügynöki jelentései a debreceni irodalmi életről*, Hitel, 2010/12.

FIOLÁNÉ KOMÁROMI Gabriella (1981): *A hetvenes évek ifjúsági regényei*, Budapest, Tankönyvkiadó.

FODOR András (1995): *A hetvenes évek I. [Napló 1970–1972]*, Budapest, Helikon.

FOUCAULT, Michel (2000[2]): *Mi a szerző?*, ford. ERŐS Ferenc, KICSÁK Lóránt = UŐ., *Nyelv a végtelenhez: Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, szerk. SUTYÁK Tibor, Debrecen, Latin Betűk.

FÖLDES Anna ([1962] 1997): *Az író műhelyében* [1962] = ACZÉL, 1997b.

FÖLDES Anna ([1972] 1997): *Vállunkon a nagykorúság terhével* = ACZÉL, 1997b.

FÖLDES Anna (2016): *Csoóri Sándor és az Irodalmi Ujság*, Élet és Irodalom, 2016/42. (október 21.).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

FÖLDES György (2018a): *Aczél György és a kádárizmus* = FÖLDES, 2018c.

FÖLDES György (2018b): *Évek és töréspontok Kádár János politikai pályáján* = FÖLDES, 2018c.

FÖLDES György (2018c): *Évek és töréspontok: Gazdaság, politika, ideológia 1945 után*, Budapest, Napvilág.

FÖLDES György (2018d): *Kádár János és a magyar desztalinizáció* = FÖLDES, 2018c.

FÜST Milán (1957): *Ez mind én voltam egykor: Feljegyzések az út mentén*, Budapest, Bibliotheca.

FŰZFA Balázs (2012): *Mentés másként: Tanulmányok, esszék irodalomról, olvasásról, tanításról*, Budapest, Pont.

GÁCH Marianne ([1978] 1997): *20 kérdés Szabó Magdához* [Film Színház Muzsika, 1978/21. (május 27.)] = ACZÉL, 1997b.

GÁCH Marianne ([1969] 1997): *Az írást – tettnek szánom* = ACZÉL, 1997b.

GÁLL István (1969): *Szabó Magda: Katalin utca*, Magyar Hírlap, 1969. május 15.

G[ÁLL]. I[stván]. (1973): *A szemlélők: Szabó Magda regénye*, Magyar Nemzet, 1973. június 10.

GÁLL István (1980): *Péter, küzdjünk meg? Jegyzetek mai prózánkról*, Valóság, 1980/5., 43–56.

GALSAI Pongrác (1978): *Abigél*, Filmvilág, 1978/10. (május 15.).

GARAI Gábor ([1975] 1976): *Írószobám: Beszélgetés Garai Gáborral* = KIRÁLY István, *Irodalom és társadalom*, Budapest, Szépirodalmi.

GARAI Gábor ([1977] 1997): *Írószobám* [Interjú Szabó Magdával] = ACZÉL, 1997b.

GENETTE, Gérard (1997): *Palimpsests: Literature in the Second Degree*, transl. by Channa NEWMAN, Claude DOUBINSKY; forew. by Gerald PRINCE, Lincoln (Neb.), London, University of Nebraska Press.

GEREVICH József (2019): *A vallomásos költészet pszichiátriai vonatkozásai = A képzelet kockázata: Sylvia Plath életműve, élettörténete és betegsége*, szerk. GEREVICH József, Budapest, Noran Libro.

GERGELY Ágnes (2015): *Szabó Magda* = UŐ., *Oklahoma ezüstje: Portrék*, Budapest, Európa.

GLISERMAN, Martin (1996): *Psychoanalysis, Language, and the Body of the Text*, Gainesville (Fla), University Press of Florida.

GOLDMAN, Albert (1981): *Elvis*, New York, McGraw–Hill, 1981.

GOLDMAN, Albert (2012): *Elvis*, ford. GÁLVÖLGYI Judit, Budapest, Európa.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

GÖMÖRI György (kiad., bev., 2009): *Szabó Magda levelei Gömöri Györgyhöz*, Jelenkor, 2009/7–8., 787–798.

GRÉCZI Emőke (2018): *„Nem Aczél elismertetésének az intézménye": Beszélgetés Bánfalvi Istvánnal, az Aczél György kézirati hagyatékát kezelő kuratórium elnökével*, Múzeum Café, 65. megjelenés (2018/3.), május–június.

GRENDEL Lajos (2010): *A modern magyar irodalom története: Magyar líra és epika a 20. században*, Pozsony, Kalligram.

GRÓH Gáspár (2021a): *Kommunista, társutas vagy különutas? Beke Albert: Illyés Gyula, a kommunista (I. rész)*, Kortárs, 2021/1.

GRÓH Gáspár (2021b): *Kommunista, társutas vagy különutas? Beke Albert: Illyés Gyula, a kommunista (II. rész)*, Kortárs, 2021/2.

GYÖRGY Péter (1991): *Egy halott emléke*, Magyar Hírlap, 1991. december 18., 7.

GYÖRGY Péter (1997): *Az ó-új világ*, Budapest, Magvető (Lassuló Idő).

GYURKÓ Géza (1978): *Abigél*, Népújság (Heves), 1978. április 25.

HABERMAS, Jürgen (1971): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása: Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*, ford. ENDREFFY Zoltán, utószó PAPP Zsolt, Budapest, Gondolat (Társadalomtudományi Könyvtár).

HAFNER Zoltán (2008): *Az Újhold tagjai 1956-ban = Irodalom a forradalomban*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Budapest, Universitas.

HALBWACHS, Maurice (2018): *Az emlékezet társadalmi keretei*, ford. SUJTÓ László, Budapest, Atlantisz (Mesteriskola).

HARTUNG, Hugo (1958): *Ich denke oft an Piroschka*, Gütersloh, Bertelsmann Lesering.

HARTUNG, Hugo (1987): *Piroska*, ford. Dr. SIPKA SÁNDORNÉ SERFŐZŐ Rózsa, Rorschach, Németh Lajos magánkiadása.

HÁY János (2019): *Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom: Újraélesztő könyv*, Budapest, Európa.

HEGEDŰS B. András, RAINER M. János (szerk., jegyz., tan., 1991): *Partizántalálkozó – Sajtóvita: A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján IV.*, Budapest, Múzsák Közművelődési – 1956-os Intézet.

HELLER Ágnes, KŐBÁNYAI János (2004[2]), *Bicikliző majom*, Budapest, Múlt és Jövő.

HONTI Katalin (1978): *Arcok és sorsok*, Csongrád Megyei Hírlap, 1978. április 26.

HORPÁCSI [Sándor] (1978): *Abigél*, Déli Hírlap, 1978. április 25.

HORVÁTH FUTÓ Hargita (2007): *Az iskolanarratívák térpoétikai megközelítése*, Hungarológiai Közlemények, 2007/2.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

HORVÁTH Márton (1974): *A személytelenség kultusza*, Kritika, 1974/6.

HULEJ Emese (2019): *Az egyiknek sikerült…* [Szobotka Tibor naplójáról], Nők Lapja, 2019/21. (május 22.).

HUSZÁR János ([1976] 2018): Dr. Huszár János, a Kulturális Minisztérium Színházművészeti Főosztálya főelőadójának feljegyzése Szabó Magda *Az a szép, fényes nap* című darabjának 1976. február 14-i bemutatójáról (Budapest, 1976. február 19.) = *Szigorúan titkos: Dokumentumok a Kádár-kori színházirányítás történetéhez, 1970–1982*, szerk. IMRE Zoltán, RING Orsolya, Budapest, PIM–OSZMI.

HUSZÁR Tibor (2006): *Kádár: A hatalom évei 1956–1989*, Budapest, Corvina.

HUTCHEON, Linda Mario J. VALDÉS (ed., 2002): *Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory*, Oxford–New York, Oxford University Press.

I. M. (1978): *Abigél*, Szabad Föld, 1978/18. (április 30.).

ISZLAI Zoltán (1983): *Emlékpótlék (Szabó Magda: Régimódi történet)* = I. Z., *A valóság közelében: Egy évtized prózái*, Budapest, Kossuth.

JANIKOVSZKY Éva (1970): *Rendhagyó műfaj: lírai fülszöveg*, Könyvtájékoztató, 1970/11.

JAUSS, Hans Robert (1999[2]): *Az irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*, ford. BERNÁTH Csilla = H. R. J., *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, vál., szerk., utószó KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, Budapest, Osiris (Osiris Könyvtár – Irodalomelmélet).

JÓKAI Anna (2007): *Átvilágítás*, Budapest, Széphalom.

JOLSVAI Júlia (összeáll. és az összekötő szövegeket írta, 2018): *Gurul a sok-sok pillanat: Szabó Magda élete képekben*, szerk. TASI Géza, Budapest, Jaffa.

JUHÁSZ Anna (et. al., 2017): *Szabó Magda Törzsasztal* [Juhász Anna, Kiss Noémi, Térey János és Szirák Péter beszélgetése], Alföld, 2017/9.

JUNG, C. G. (2005): *Válasz Jób könyvére*, ford. PRESSING Lajos = UŐ., *A nyugati és a keleti vallások lélektanáról*, Budapest, Scolar.

K. HORVÁTH Zsolt (2020): *A mi kis élet-halál titkaink: Molnár Gál Péter értelmiségi szerepmodellje az 1960–1970-es években*, Színház, 2020/12.

KABDEBÓ Lóránt (1984): *Sorsfordító pillanatok: Szabó Magdával beszélget Kabdebó Lóránt*, Kortárs, 1984/2.

KABDEBÓ Lóránt (1989): *„A háború vége”: Beszélgetés Kabdebó Lóránttal* = KIRÁLY István, *Útkeresések*, Budapest, Szépirodalmi.

KABDEBÓ Lóránt ([1984] 1997a): *Sorsfordító pillanatok: Szabó Magdával beszélget Kabdebó Lóránt* = ACZÉL, 1997b.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

KABDEBÓ Lóránt (1997b): *Szabó Magda, az író és irodalomtörténész*, Irodalomtörténet, 1997/3.

KABDEBÓ Lóránt (2012): *„Kitalálja az életet": Szabó Magda emlékezése (Bécs, 2000. október 24. és 27. között)*, Forrás, 2012/2.

KABDEBÓ Lóránt (2017): *A siker ára a boldogság: Szabó Magdáról*, Alföld, 2017/9.

KABDEBÓ Lóránt (2019): *Sorsfordító pillanatok: Szabó Magdával beszélget Kabdebó Lóránt*, = SZABÓ Magda, *Az élet újrakezdhető: Interjúk, vallomások*, vál. JOLSVAI Júlia, szerk. TASI Géza, V. DETRE Zsuzsa, Budapest, Jaffa.

KÁDÁR János ([1972] 1972): Kádár János elvtárs előadói beszéde [A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1972. november 14–15-i ülése], Társadalmi Szemle, 1972/12.

KÁDÁR János ([1972] 2002): Kádár János levele az MSZMP Központi Bizottságának, [Budapest], 1972. május 23. = *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989*, szerk. HUSZÁR Tibor, Budapest, Osiris.

KALMÁR Melinda (2014): *Történelmi galaxisok vonzásában: Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*, Budapest, Osiris.

KAPLAN, Donald (1984): *Reflections on the Idea of Personal Fate and its Psychopathology: Helene Deutsch's „Hysterical Fate Neurosis" Revisited*, The Psychoanalytic Quaerterly, 1984/2., 240–266.

KARDOS László (1977): *Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fújják… Népi kollégiumok 1939–1949*, szerk. Budapest, Akadémiai.

KARDOS László (szerk. 1952): *A szovjet költészet antológiája*, HIDAS Antal és Szergej KIRJANOV válogatása alapján szerkesztette KARDOS László, Budapest, Új Magyar Könyvkiadó.

KATONA Éva (1963): *Tételesség és időtlenség: Elmélkedés Szabó Magda Pilátus című regényén*, Élet és Irodalom, 1963/39. (szeptember 28.).

KAUFMAN, J. C. (2006): *Why doesn't the Writing Cure Help Poets*?, Review of General Psychology, 2006/3., 268–282.

KECZÁN Mariann (2018a): *„Keressük eltűnt útjaim…" A szülőváros színeváltozása Szabó Magda műveiben* = KECZÁN, 2018b, 501–502.

KECZÁN Mariann (szerk., tan., 2018b): *Szabó Magda Debrecene: Irodalmi útikalauz*, Debrecen, Debreceni Református Kollégium Múzeuma.

KECSKEMÉTI Gábor (2016): *Hatvan év az MTA Irodalomtudományi Intézetében*, Budapest, Reciti.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

KESZEI András (2008): *Identitások és egyéb realitások = Ami rejtve van s ami látható: Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*, szerk. CSÁSZÁR Melinda, ROSTA Gergely, Piliscsaba, Budapest, Loisir (Pázmány Társadalomtudomány, 10), 311–320.

KESZEI András (2010): *Az emlékezet rétegei*, Korall, 41. (2010).

KESZEI András (2012): *Jelentés, törés, identitás = Az identitások korlátai: Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől*, szerk. BÖGRE Zsuzsanna, KESZEI András, Ö. KOVÁCS József, Budapest, L'Harmattan.

KESZEI András (2017): *Felejtés, társadalom, történelem*, Korall, 67. (2017).

KESZEI András (2017): *Memory and Contemporary Relevance of the Past*, Hungarian Historical Review, 2017/4.

KIRÁLY István (1948): *Három regény – három kórtünet*, Csillag, 1948/2.

KIRÁLY István (1973a): *Hazafiság és internacionalizmus: A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok*, Magyar Tudomány, 1973/6.

KIRÁLY István (1973b): *Hazafiság és internacionalizmus: A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok*, Kortárs, 1973/7., 8., 9. [folytatásokban].

KIRÁLY István (1973c): *Móricz öröksége és a korszerű elkötelezettség*, Kortárs, 1973/2.

KIRÁLY István (1974): *Hazafiság és forradalmiság*, Budapest, Kossuth.

KIRÁLY István (1976): *A szocialista esztétikáról – egy disszertáció kapcsán,* Kritika, 1976/10.

KIRÁLY István (1986): *Kosztolányi: Vita és vallomás*, Budapest, Szépirodalmi.

KIRÁLY István (2018[2]), *Napló 1956–1989*, szerk. SOLTÉSZ Márton, s. a. r., jegyz., KATONA Ferenc, SOLTÉSZ Márton, T. TÓTH Tünde, ford. KATONA Ferenc, bev. KIRÁLY Júlia, KIRÁLY Katalin, SOLTÉSZ Márton, utószó BABUS Antal, Budapest, Magvető Kiadó (Tények és Tanúk).

KIRÁLY István ([1978] 2019): *Levél Szabó Magdának: Budapest, 1978. szeptember 7.* = SOLTÉSZ–V. GILBERT, 2019.

KISS Ferenc (2013): *Napló (1964–1985) = Emlékkönyv Dr. Kiss Ferenc irodalomtörténész, író, kritikus, tanár 85. születésnapja alkalmából*, összeállította és szerkesztette ifj. KISS Ferenc, BAKOS István, Budapest, Kairosz.

KISS Noémi (2019): *„Nem tudom, mit kezdjek magammal": Szabó Magda száz éve született* = SOLTÉSZ–V. GILBERT, 2019.

KOCSIS Elemér, Dr. (1987): *Előszó* = SZABÓ Magda, *Záróvizsga*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

KONRÁD György, SZELÉNYI Iván (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz: Esszé*, Budapest, Gondolat.

KÓNYA Judit (1977): *Szabó Magda alkotásai és vallomásai tükrében*, Budapest, Szépirodalmi (Arcok és Vallomások).

KÓNYA Judit (2008): *Szabó Magda: Ez mind én voltam…*, Budapest, Jaffa.

KOSÁRY Domokos (1987): *A történelem veszedelmei: Írások Európáról és Magyarországról*, Budapest, Magvető.

KOSELLECK, Reinhart (2003): *Nézőpontfüggőség és időbeliség: A történeti világ historiográfiai feltárásához*, ford. HIDAS Zoltán = R. K., *Elmúlt jövő: A történeti idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán, SZABÓ Márton, Budapest, Atlantisz (Circus Maximus).

KOSZTRABSZKY Réka (2015): *Narrációs technikák és paratextusok Szabó Magda korai regényeiben*, Létünk, 2015/2.

KOZMA László (1973): *Szabó Magda: A szemlélők*, Hajdú-Bihari Napló, 1973. június 10.

KŐHÁTI Zsolt (1973): *Hangjáték-dramaturgia és történelemszemlélet: Szabó Magda rádiódrámájáról*, Rádió és Televízió Szemle, 1973/2.

KÖRMENDI Judit (1977): *Egy leányintézet falai között*, Film, Színház, Muzsika, 1977. március 5.

KÖRÖMI Gabriella, KUSPER Judit (szerk., 2018): *Kitáruló ajtók: Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, Eger, Líceum.

KŐRÖSSI P. József (2019): *Naplóromok: Ücsörgünk a kávéházban Réz Palinál*, Budapest, Kossuth.

KŐVÁRY Zoltán (2014): *Pszichobiográfia: Történet, elmélet, módszertan és alkalmazás*, Budapest, Oriold és Társai.

KÖVÉR György (2014): *Biográfia és társadalomtörténet*, Budapest, Osiris.

KUCZKA Péter (1978): *Copperfield Georgina*, Film, Színház, Muzsika, 1978/17. (április 29.).

KUCZKA Péter (1999), *Éveken át*, Budapest, Trikolor.

KULCSÁR SZABÓ Ernő (1998): *Az „én" utópiája és létesülése: Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában*, Irodalomtörténet, 1998/3.

KULCSÁR SZABÓ Ernő (2000): *„Szétterült ütem hálója": Hang és szöveg poétikája: a későmodern korszakküszöb József Attila költészetében*, Irodalomtörténet, 2000/3.

KÜLLŐS Imola (szerk., bev., 1982): *Az életrajzi módszer: Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában*, Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport (Documentatio Ethnographica, 9).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

LAKATOS István (szerk., 1997): *„Majd ha megfutottam útjaimat”: Szabó Magda köszöntése*, Budapest, Magyar Írószövetség – Belvárosi Könyvkiadó (Bibliotheca Hungarica).

LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta (szerk. 2001): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*, Budapest, Kijárat.

LÁZÁR István (1973): *A sámán ideges lett... Hozzászólás Szabó Magda rádiójátékához*, Rádió és Televízió Szemle, 1973/3.

LÁZÁR KOVÁCS Ákos (2006): *Önfeladás és megmaradás: Vallásos értelmiség Magyarországon 1948–1991 között*, Budapest, Osiris.

LENGYEL Balázs (1990): *Ellen-Aeneis*, Kortárs, 1990/9.

LEVI, Giovanni (2000): *Az életrajz használatáról*, ford. CZOCH Gábor, Korall, 2. kötet (2000. tél).

LISZKA József (2015): *Hintókában és másutt (naplórészletek)*, Irodalmi Szemle, 2015/9.

LŐCSEI Gabriella (1973): *Szabó Magda: Szemlélők*, Népszabadság, 1973. június 12.

LŐCSEI Gabriella (1978): *Abigél*, Magyar Nemzet, 1978. április 26.

LYNES, Russell (1954): *The Tastemakers*, New York, Harper.

MACZÁK Ibolya (2019): *„…érzem őket és emlékezem”: Adalékok Szabó Magda Kiálts, város! című drámájának forráshasználatához és dramaturgiájához* = SOLTÉSZ–V. GILBERT, 2019.

MÁRTONFFY Zsuzsa (2010): *Folytatása következik*, Figyelő, 2010/42. (október 21.), Ex Libris melléklet.

MENYHÉRT Anna (2008): *Elmondani az elmondhatatlant: Trauma és irodalom*, Budapest, Anonymus–Ráció, 2008.

MIZSER Attila (2018): *„a zár meg se moccan”: Kommunikációs aktusok, stratégiák Szabó Magda Az ajtó című művében* = KÖRÖMI–KUSPER, 2018.

MOHÁS Lívia (2018): *Arcképvázlat Szabó Magda rejtőzködő személyiségéhez*, Budapest, Nap.

MOLNÁR Gábor Tamás (2015): *Költészet és interpretáció: Kosztolányi Dezső: Boldog, szomorú dal*, Alföld, 2015/9.

MOLNÁR József (1947): *Debreceniek Budapesten*, Debreczeni Képes Kalendárium, 1947, 76–81.

MONOK István (2017): *Az emlékezet közgyűjteményi megőrzése: Lukács György hagyatéka kapcsán*, Magyar Tudomány, 2017/8.

MURZSA Tímea, PAPP Ágnes Klára (szerk., 2023): *„Nekem is csak maszkjaim voltak”: Tanulmányok Szabó Magda életművéről*, Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság (MIT-konferenciák, 9).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

–N (1974): *Hogyan szemléljük* A szemlélők*et?*, Könyvvilág, 1974/5.

NÁDAS Péter (1997): *Az elvarázsolt párbeszéd: Révész Sándor Aczél és korunk című könyvéről*, Nappali Ház, 1997/2.

NÁDORI Attila, REMÉNYI József Tamás (szerk., 2014): *Magyar irodalom*, Budapest, Kossuth, (Britannica Hungarica).

NÁDRA Valéria ([1990] 1997): *Rómába számtalan út vezet* [Interjú Szabó Magdával] = ACZÉL, 1997b.

NAGY Gábor (2009): *Egy-két kuruc összehajol (50., 40. és 20. évfordulós számvetés): Nagy Gábor beszélgetése Oláh Jánossal*, Magyar Napló, 2009/12.

NAGY Péter (1950): *Ellenségek: Gorkij színműve a Nemzeti Színházban*, Csillag, 26. (1950. január).

NAGY Péter (1959a): *Szabó Magda – Sárközi György – Finn költők*, Magyar Nemzet, 1959. április 18.

NAGY Péter (1959b): *Szabó Magda: Freskó*, Irodalomtörténet, 1959/2.

NAGY Péter (1959c): *Thurzó Gábor – Szobotka Tibor*, Magyar Nemzet, 1959. május 20.

NAGY Péter (1959d): *William Faulkner – Szabó Magda – Balázs János*, Magyar Nemzet, 1959. március 7.

NAGY Péter (1960): *Szabó Magda: Disznótor*, Magyar Nemzet, 1960. május 26.

NAGY Péter (1964): *Utószó* = SZABÓ Magda, *Disznótor*, Budapest, Szépirodalmi (Olcsó Könyvtár).

NAGY Péter (1965a): *Hullámok kergetésében: Szabó Magda útijegyzetei*, Népszabadság, 1965. május 26.

NAGY Péter (1965b): *Rosta*, Budapest, Szépirodalmi.

NAGY Péter (1965c): *Színházi levél: Egy örvendetes meglepetésről*, Élet és Irodalom, 1965/13. (március 27.).

NAGY Péter (1966): *Két évad – és ami megelőzte*, Budapest, Szépirodalmi.

NAGY Péter (1974): *A drámaíró Bródy Sándor*, Irodalomtörténet, 1974/1.

NAGY Péter (1976a): *Szabó Magda: Az a szép, fényes nap*, Kritika, 1976/4.

NAGY Péter (1976b): *Útjelző*, Budapest, Szépirodalmi.

NAGY Péter (1978a): *Drámai arcélek: Tanulmányok a huszadik századi magyar drámairodalom köréből*, Budapest, Szépirodalmi.

NAGY Péter (1978b): *Szabó Magda: Régimódi történet*, Kritika, 1978/2.

NAGY Péter (1980): *Szabó Magda: A meráni fiú*, Kritika, 1980/5.

NAGY Péter (1981): *Zsöllyére ítélve: Színikritikák*, Budapest, Gondolat.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

NAGY Péter (1982a): *Szabó Magda: Kívül a körön*, Kritika, 1982/1.

NAGY Péter (1982b): *Szobotka Tibor 1913–1982*, Nagyvilág, 1982/5.

NAGY Péter (1982c): *Szabó Magda: A csata*, Kritika, 1982/6.

NAGY Péter (1984): *Szabó Magda: Béla Király*, Kritika, 1984/3.

NAGY Tibor (1948): *A fiatal írónemzedék hitvallása*, Kis Újság, 1948. október 13.

NÉMETH G. Béla (1997): *Az ötvenes évekről, '56-ról, a „konszolidációról" – '69-ben*, Irodalomtörténet, 1997/3.

NORA, Pierre (1999): *Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája*, ford. K. HORVÁTH Zsolt, Aetas, 1999/3.

ODORICS Ferenc (2007): *Az értelemadás kegyelme: Ottlik Géza: Iskola a határon = A magyar irodalom történetei III: 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Budapest, Gondolat.

OLASZ Sándor (1973): *Szabó Magda: A szemlélők*, Tiszatáj, 1973/10.

OLASZ Sándor (2000): *Kiss Ferenc halálára*, Tiszatáj, 2000/2.

O'NEILL, Linda – FRASER, Tina – KITCHENHAM, Andrew – MCDONALD, Verna (2018): *Hidden Burdens: A Review of Intergenerational, Historical and Complex Trauma, Implications for Indigenous Families*, J Child Adolesc Trauma, 2018/2., 173–186.

OPPENHEIM, Louis (2005): *Psychic Boundaries in the Work of Samuel Beckett* = L. O., *A Curious Intimacy: Art and Neuro-Psychology*, London – New York, Routlegde.

ORTUTAY Gyula (2009): *Napló*, kiad. MARKÓ László, Budapest, Alexandra.

OSZTOVITS Ágnes (2010): *Kedves Éva! Kertész Imre és Szabó Magda Genfbe címzett levelei*, Heti Válasz, 2010/34. (augusztus 26.).

OSZTOVITS Ágnes (2011): *Mégis, kinek az élete? Szabó Magda és Kosztolányi közszemlére tett naplója*, Heti Válasz, 2011/34. (augusztus 25.).

OTTLIK Géza (2005[15]): *Iskola a határon*, Budapest, Magvető.

PÁLA Károly (s. a. r., szerk., írta, 1991): *Tankönyvháború: Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes–nyolcvanas években*, Budapest, MTA ITI – Argumentum (Irányított Irodalom).

PÁNDI Pál (2022): *Teherpróba: Egy irodalomkritikus pályájának kritikus pontjai*, vál. és bev. KARDOS András, szerk. SCHMAL Alexandra, KARDOS András, a szerkesztésben közreműködött AGÁRDI Péter, Budapest, Magvető (Tények és Tanúk).

PAPP István (2014): *Donáth Ferenc és a közvetlen demokrácia*, Múltunk, 2014/4.

PETRIK Béla (2013): *„...a belőtt puskák feléje hordanak..." Kiss Ferenc felszólalása az 1972-es Debreceni Irodalmi Napokon*, Hitel, 2013/11.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

POMOGÁTS Béla (1990): *Kontinuitás – diszkontinuitás*, Tiszatáj, 1990/5.

POMOGÁTS Béla (szerk., 2006): *Tiszta beszéd: A magyar irodalom forradalma 1956-ban*, Budapest, Mundus.

R. V. (1985): *Abigél*, Esti Hírlap, 1985. július 10.

RAINER M. János (1995): *A történelemmé vált Kádár-korszak: Dokumentumok a kezdetről, 1956–57 = Évkönyv IV.*, Budapest, 1956-os Intézet, 1995.

RÉVÉSZ Sándor (1997): *Aczél és korunk*, Budapest, Sík.

RICŒUR, Paul (1965): *Objectivity and Subjectivity in History* = P. R., *History and Truth*, transl., intr. Charles A. KELBLEY, Evanston, Northwestern University Press (Northwestern University Studies in Phenomenology & Existential Philosophy).

RICŒUR, Paul (1999a): *A hármas mimézis*, ford. ANGYALOSI Gergely = RICŒUR, 1999c.

RICŒUR, Paul (1999b): *Az én és az elbeszélt azonosság*, ford. JENEY Éva = RICŒUR, 1999c.

RICŒUR, Paul (1999c): *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, vál., szerk., bev. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Osiris (Osiris Könyvtár – Irodalomelmélet).

RIGÓ Béla (1996): *Szabó Magda: Abigél = Ötven nagyon fontos „gyerekkönyv”*, Budapest, Lord, Maecenas.

RUNYAN, William McKinley (1982): *Life Histories and Psychobiography: Explorations in Theory and Method*, New York, Orford University Press.

SAJÓ András (2003): *A semlegesség doktrínái és az állam*, Beszélő, 2003/10.

SARTRE, Jean-Paul (1957): *Le Fantôme de Staline*, Les Temps Modernes, 1957/129–130. (Janvier).

SARTRE, Jean-Paul (1969): *Mi az irodalom?*, vál. DOBOSSY László, ford. NAGY Géza, VIGH Árpád, utószó TORDAI Zádor, Budapest, Gondolat.

SAS György (1985): *Abigél*, Népszava, 1985. július 11.

SCHMIDT Mária (2010): *A jövő végérvényesen megbukott* = UŐ., *Politikailag inkorrekt: Esszék diktatúráról és politikáról*, Budapest, XX. Század Intézet.

SCHMIDT Mária (2020): *Országból hazát: Harminc éve szabadon*, Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány.

SCHULTZ, William Todd (2005): *How to Strike Psychological Pay Dirt in Biographical Data* = UŐ. ed., *The Handbook of Psychobiography*, New York, Oxford University Press.

SÍK Endre (2001): *Aczélhálóban: Adalék a kapcsolati tőke működésének megismeréséhez*, Szociológiai Szemle, 2001/2.

SIMON Zoltán (1991): *Szabó Magda: A pillanat*, Alföld, 1991/7.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

SIMON Zoltán (1997): *Az irodalmi interjúról* = ACZÉL, 1997b.

SIMON Zsuzsanna (írta és a dokumentumokat s. a. r., 2011): *A Nagyboldogasszony úttól a Ménesi útig: Történetek és dokumentumok az MTA Irodalomtudományi Intézet évtizedeiből*, Budapest, Nap.

SOLTÉSZ Márton (2018): *Ideológiák horizontváltása: Fejezetek a magyar irodalom háttértörténetéből*, Budapest, Orpheusz.

SOLTÉSZ Márton (2019): *Szenzáció vagy kanonizáció? Megjegyzések Szabó Magda újrainduló életműsorozatához*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2019/1.

SOLTÉSZ Márton (2021): *Észrevétlenek: Kertész Imre 1992-es levele Ancsel Évának*, Múlt és Jövő, 2021/3.

SOLTÉSZ Márton (2022): *Az irodalomtörténet respublikája? Eredmények és perspektívák az 1945 és 1989 közötti korszak irodalompolitikájának történeti kutatásában*, Magyar Tudomány, 2022/2.

SOLTÉSZ Márton, V. GILBERT Edit (szerk., 2019): *Szabó Magda száz éve*, Budapest, Széphalom – Orpheusz.

SOMOGYI Gyula (2011): *Dekonstrukció és etika között: A trauma alakzatai Shoshana Felman és Cathy Caruth írásaiban*, Studia Litteraria, 2011/3–4.

ST[AMM]., R[udolf]. (1983): *Rege Reformdiskussion in Ungarn: Liberalität mit Einschränkungen*, Neue Zürcher Zeitung, 1983/34. (10. Februar).

STAMLER Ábel (szerk. 2020): *„Vess számot avval, ami megmaradt…”: Interjúk és beszélgetések Oláh Jánossal (1969–2016)*, Budapest, Széphalom.

STANDEISKY Éva (kiad., 1990): *Gyorsírói jegyzőkönyv a pártszervezetnek 1956. július 10-én tartott taggyűléséről = Írók lázadása: 1956-os Írószövetségi jegyzőkönyvek*, kiad. STANDEISKY Éva, Budapest, MTA ITI (Irányított Irodalom).

STANDEISKY Éva (2005): *Cipő fűzővel: A hatalom és az irodalmi elit a hetvenes években* = UŐ., *Gúzsba kötve: A kulturális elit és a hatalom*, Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

SZABÓ B. István (1989): *Erkölcs – irodalom – politika: [Király István] Beszélgetés[e] Szabó B. Istvánnal*, Alföld, 1989/8.

SZAKOLCZAY Lajos (2010): *Szembenézés és tisztánlátás: Szakolczay Lajos beszélgetése Oláh Jánossal*, Agria, 2010/3. (ősz).

SZAKOLCZAY Lajos (2016): *Szembenézés és tisztánlátás: Szakolczay Lajos beszélgetése Oláh Jánossal*, Magyar Napló, 2016/11.

SZÁSZ Imre (1978): *Háló nélkül*, Budapest, Szépirodalmi.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

SZATMÁRI Lajos (1977): *Köszöntjük Szabó Magdát*, Napjaink, 1977/10.

SZEDERKÉNYI Olga (2020): *Irodalmi popikonok*, Budapest, Helikon.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1994): *Ottlik Géza*, Pozsony, Kalligram (Tegnap és Ma).

SZENTESI Zsolt (1991): *Szabó Magda: A pillanat*, Kritika, 1991/6.

SZILÁGYI Ferenc (1989): *Az irodalmi névadás Szabó Magda műveiben = Névtudomány és művelődéstörténet*, szerk. BALOGH Lajos, ÖRDÖG Ferenc, Zalaegerszeg, Városi Tanács.

SZILÁGYI Zsófia (2017): *Az éretlen Kosztolányi*, Budapest, Kalligram.

SZILI József (szerk. 1989): *Az irodalomtudomány története*, Budapest, Akadémiai, I–II.

SZOBOTKA Tibor (1959): Megbízható úriember, Budapest, Magvető.

SZOBOTKA Tibor (1977): *Egy író és tudós az irodalomról*, Nagyvilág, 1977/3.

SZOBOTKA Tibor (1982): *A vetőkártya főhadnagya*, Budapest, Magvető (Szobotka Tibor Művei).

SZOBOTKA Tibor (1984): *Hazugság – Száműzetésben,* Budapest, Magvető.

SZOBOTKA Tibor (1986): *Erényes emberek*, Budapest, Magvető.

SZOBOTKA Tibor (2017): *Menyasszonyok, vőlegények*, Budapest, Jaffa.

SZOBOTKA Tibor (2019): *Bánom is én… Naplók 1953–1961*, s. a. r., jegyz., bev. KOSZTRABSZKY Réka, szerk. KRÄHLING Edit, felelős szerk. JOLSVAI Júlia, Budapest, Jaffa.

SZŐNYEI Tamás (2012): *Titkos írás: Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, Budapest, Noran Könyvesház.

SZURMAINÉ SILKÓ Mária (2007): *Ajándékomat megbecsüld! Töredékek Szabó Magda életművéhez*, Debrecen, Tóth.

TABAJDI Gábor (2013): *A III/III krónikája*, Budapest, Jaffa.

TAKÁCS Miklós (2011): *A kulturális trauma elmélete a bírálatok tükrében*, Studia Litteraria, 2011/3–4.

TAKÁCS Péter (1974), *Szabó Magda: A szemlélők*, Alföld, 1974/7.

TAMÁS István (1978): *Leányregény felnőtteknek*, Új Tükör, 1978. április 30.

TAMÁS Menyhért (1969): *Szabó Magda: Katalin utca*, Népszava, 1969. június 1.

TARJÁN Tamás (1973): *Mai magyar próza a könyvhéten*, Napjaink, 1973/7.

TARJÁN Tamás (1983a): *Hic sunt leones (Szabó Magda)* = TARJÁN, 1983b.

TARJÁN Tamás (1983b): *Kortársi dráma: Arcképek és pályarajzok*, Budapest, Magvető (Elvek és Utak).

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

TARJÁN Tamás (1990): *Föld, föld (Szabó Magda: A pillanat)*, Népszabadság, 1990. szeptember 21.

TARJÁN Tamás (2003): *A kutyás Szabó (Szabó Magda: Für Elise)*, Holmi, 2003/6., 808–815.

TARJÁN Tamás (2009b): *Szabó Magda: Régimódi történet = 303 híres magyar regény, amit el kell olvasnod, mielőtt meghalsz*, szerk. TARJÁN Tamás, Budapest, Gabo.

TARJÁN Tamás (2019): *Macskaléptű betűk fénylő ünnepe* = UŐ., *Kézjegyek a félmúltból*, Budapest, Pont, 54–59.

TARJÁN Vera (1985): *Az Abigél a mozikban*, Pesti Műsor, 1985/28. (július 10–17.).

TASI Géza, VINCZE Ferenc (vál., szerk., 2010): *Szabó Magda*, Budapest, Napkút – Petőfi Irodalmi Múzeum (Hang – Kép – Írás)

TÉGLÁS János (kiad., 2000): *A Baumgarten-alapítvány ünnepei: Beszédek, megemlékezések*, összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta TÉGLÁS János, Budapest, Argumentum–Palatinus.

TÉGLÁS János (kiad., 2007): *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentum 1941–1951. V. kötet (1948. január 1. – 1951. május 25.)*, Budapest, Argumentum.

TENGELYI László (1998): *Élettörténet és sorsesemény*, Budapest, Atlantisz.

TÓBIÁS Áron (2015): *Megmentett hangszalagok: A megálmodott Magyarország*, Budapest, Kortárs (Kortárs Beszélgetés).

TÓBIÁS Áron (2017): *100 éve született Szabó Magda*, Kapu, 2017/6–7.

TÓTH Piroska (1983): *Szobotka Tibor: A vetőkártya főhadnagya*, Alföld, 1983/6.

TVERDOTA György (2003): *A József Attila-kutatás dilemmái*, Forrás, 2003/12.

V. B[ÁLINT]. É[va]. (1991): *Egy temetésre*, Magyar Hírlap, 1991. december 19.

VAJK Vera (1978): *Abigél*, Népszava, 1978. április 25., 5.

V[ALKÓ]. M[ihály]. (1978): *Az Abigél*, Szolnok Megyei Néplap, 1978. április 26.

VÁMOS Miklós (2019): *A Szabó-bableves* = UŐ., *Az Isten szerelmére: Hogy volt: Írhatnám polgár*, Budapest, Athenaeum, 195–201.

VÁNCSA István (1978): *Varázsbörtön*, Élet és Irodalom, 1978. április 25.

VARGA Lajos (1983): *Érkezés az irodalomba*, Kisalföld, 1983. október 1.

V[ARGA] Z[oltán] (1969): *Majdnem remekmű*, Híd, 1969/10.

VAS István (1947): *Stephen Spender, a társadalmi humanismus költője*, Új Magyarország, 1947. július 12.

VASY Géza (1998): *Szabó Magda* = V. G., *Az 1945 utáni magyar irodalom alkotói*, Budapest, Korona Nova, 1998, I.

VERES András (2004a): *A referencia védelmében* = VERES, 2004b.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

VERES András (2004b): *Az irodalomtörténet* esélye, Budapest, Gondolat.

VERES András (2017): *Hinni muszáj! Király István naplójáról*, Magyar Narancs, 2017/22. (június 1.).

VERES András (2022): *Tévedések és felismerések: Szemelgetés kritikai kiadások tapasztalataiból* = V. A., *És megint elölről… Ady, Kosztolányi, József Attila*, Budapest, Balassi (Válogatott Tanulmányok, 1).

VERESS József (1985): *Abigél*, Népszabadság, 1985. július 11.

VERRASZTÓ Gábor (2017): *Az Ajtó mögött: Ami Szabó Magda regényéből kimaradt*, Budapest, Napkút.

VILCSEK Béla (2001): *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, Budapest, Osiris (Osiris Tankönyv).

VINKÓ József (1990): *Korunk hőse: Végh Antal*, Színházi Élet, 1990/29. (december 11.).

VONYÓ József (szerk., 2017): *Személyiség és történelem – a történelmi személyiség: A történeti életrajz módszertani kérdései*, Pécs–Budapest, Magyar Történelmi Társulat, Kronosz Kiadó, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

WÉBER Antal (1983): *Szobotka Tibor: A vetőkártya főhadnagya*, Kritika, 1983/3.

WEBER, Max (2020): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, ford. ÁBRAHÁM Zoltán, szerk., a fordítást az eredetivel egybevetette, a jegyzeteket és az utószót írta HIDAS Zoltán, Budapest, L'Harmattan (Ars Sociologica).

ZAPPE László (1978): *Az Abigélről meditálva*, Népszabadság, 1978. május 6.

ZAPPE László (1980): *A meráni fiú: Szabó Magda drámája a Madách Színházban*, Népszabadság, 1980. március 12., 7.

ZAY László (1985): *Abigél*, Magyar Nemzet, 1985. július 11.

ZENTAI János (1973): *„Az a szép, fényes nap": Az eszmecsere zárszava*, Rádió és Televízió Szemle, 1973/4.

ZINNER Tibor (2001): *A kádári megtorlás rendszere*, Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet (Arc és Álarc).

ZÖLDI László (1973): *A hamishoz vezet a jó út? Jegyzetek Szabó Magda hangjátékához*, Rádió és Televízió Szemle, 1973/3.

ZÖLDI László (1985): *Cilike a vérzivatarban*, Élet és Irodalom, 1985. július 19.

Anonim források

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Név nélkül (1919): *A gazdasági tanácsnoki állás betöltése*, Debreczeni Független Ujság, 1919/95. (június 28.).

Név nélkül (1925): *Rövid életrajzok a városi állások pályázóiról*, Debreczen, 1925/293. (december 25.).

Név nélkül (1940): *A Kitűnőek Iskolájáról: Kitűnőek pályanyertes dolgozatai*, Híd, 1940/13. (december 20.).

Név nélkül (1949): *Fiatal írók között*, Szabad Nép, 1949. február 27.

Név nélkül (1958): *A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei*, Társadalmi Szemle, 1958/7–8.

Név nélkül (1962): *Francia kritikusok Szabó Magdáról*, Nagyvilág, 1962/6., 937–938.

Név nélkül (1983): *Felavatták Szobotka Tibor síremlékét*, Népszava, 1983. november 1.

Név nélkül (1991): *Eltemették Aczél Györgyöt*, Népszava, 1991. december 19., 4.

Név nélkül (2010a): *Drága Kumacs! Szabó Magda levelei svájci barátnőjének*, Népújság (Marosvásárhely), 2010/935. (június 12.), Múzsa Melléklet.

Név nélkül (2010b): *Szabó Magda levelei a svájci barátnőnek*, Vasárnapi Hírek, 2010/23. (június 6.)

A tárgykörben megjelent saját publikációk

Blanka regénye?! Az újraolvasott Katalin utca, Irodalomismeret, 2017/4., 61–71.

Debreceni Georgikon: Közelítések Szabó Magda Abigél című regényéhez, Kortárs, 2017/10., 77–89. = KÖRÖMI–KUSPER, 2018, 145–159.

Két „szakmabeli": Adalékok a Király István—Szabó Magda-vonal történetéhez = Tiszatáj, 2017/10., 71–80. = SOLTÉSZ–V. GILBERT, 2019, 49–66.

Szabó Magda korszerűsége: Adalékok egy írói gyakorlat geneziséhez, Kortárs, 2019/12., 83–93.

Szenzáció vagy kanonizáció? Megjegyzések Szabó Magda újrainduló életműsorozatához, Irodalomtörténeti Közlemények, 2019/1.

Szabó Magda száz éve, szerk. SOLTÉSZ Márton, V. GILBERT Edit Budapest, Széphalom – Orpheusz, 2019.

Megmaradt Szobotkáné?!: Gondolatok az író feleségéről és az írónő férjéről, NOE Levelek, 2020/330–331., 32–33.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Szélkakasok és széplelkek: A Nagy Péter—Szabó Magda-vonal, Irodalomtörténeti Közlemények, 2020/1.

Ecsetvonások Márquez portréjához, Országút, 2021/11., 23–25.

Egyik a másikban, avagy a forrás kritikája: Szobotka Tibor naplójáról, Literatura, 2021/4., 431–446.

Pilátus udvarában (I.): A terápiás írás mintázatai Szabó Magda regényében, Korunk, 2021/6., 93–104.

Pilátus udvarában (II.): A terápiás írás mintázatai Szabó Magda regényében, Korunk, 2021/9., 101–108.

Szabó Magda: Az ajtó = Magyar irodalmi művek 1956–2016, szerk. FALUSI Márton, PÉCSI Györgyi, Budapest, MMA, 2021, 514–515.

Szabó Magda: Erőnk szerint = Magyar irodalmi művek 1956–2016, szerk. FALUSI Márton, PÉCSI Györgyi, Budapest, MMA, 2021, 389–390.

Szabó Magda: Régimódi történet = Magyar irodalmi művek 1956–2016, szerk. FALUSI Márton, PÉCSI Györgyi, Budapest, MMA, 2021, 319–320.

A semlegesség illúziója: Közelítések az Aczél György—Szabó Magda-vonalhoz = Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021, szerk. DEZSŐ Tamás, PÓCZA István, Budapest, Batthyány Lajos Alapítvány, 2022, 710–750.

A Szabó Magda-jelenség = Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2021/2022, szerk. DEZSŐ Tamás, PÓCZA István, Budapest, Batthyány Lajos Alapítvány, 2022, 418–426.

Szabó Magda médiaszemélyiségének protestáns gyökerei = Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2022/2023, szerk. DEZSŐ Tamás, PÓCZA István, Budapest, Batthyány Lajos Alapítvány, 2023, 254–262.

A látható és láthatatlan Szabó Magda („nekem is csak maszkjaim voltak”. Tanulmányok Szabó Magda életművéről), Új Forrás, 2023/10., 82–87.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

MELLÉKLETEK

Melléklet 1.

külön PDF-fájlban

A *Katalin utca* szereplői

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Melléklet 2.

A *Katalin utca* ciklus- és szakaszrendje

I. BEVEZETŐ – *neutrális elbeszélő*

II. HELYSZÍNEK – *neutrális elbeszélő*

– 1. „A lakást egyikük se tudta megszokni…” – *a hatvanas években már új, pesti lakásában élő család tagjairól*
– 2. „A ház a földnyelv legszélén állt…” – *a szigetre száműzött Blankáról*
– 3. „Gyakran járt otthon, ezért sokan irigyelték…” – *Henriett szelleméletéről*

III. IDŐPONTOK ÉS EPIZÓDOK – *neutrális elbeszélő/Irén*

1934

– 1. „Arra a napra, amikor a Katalin utcába került…” – *neutrális elbeszélő Henriett Katalin utcába kerüléséről*
– 2. „Ugyan mit tudtok rólunk? És róla? *Őróla*?” – *Irén a családról, s azon keresztül Blankáról*
– 3. „A lányokat Heldné öltöztette…” – *neutrális elbeszélő az őrnagy 35. születésnapjára rendezett Elekes-darab előadásáról*

1944

– 1. „Mindig koránkelő voltam…” – *Irén a meghiúsult eljegyzésről*
– 2. „Mikor elérkezett a pillanat…” – *neutrális elbeszélő Henriett haláláról*
– 3. „Elmondtam már, milyenek voltunk…” – *Irén Henriett halálának hátteréről (Bálint gyöngéd fecsegése Henriettel a szökőkútnál; Blanka kerítésjavító ügyködése)*
– 4. „A csengő szavára összerándult…” – *neutrális elbeszélő Bálint hazatéréséről s Henriett elvesztése miatti részegségéről, majd Blankával való hisztérikus szeretkezéséről*

1952

– 1. „Bálint még Pesten esett fogságba…” – *Irén Bálint hazatéréséről, vegetálásáról és távozásáról*
– 2. „Később, ha szóba került köztük…” – *neutrális elbeszélő Bálint kórházi fegyelmijéről*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

– 3. „Egy negyedév ha eltelt…” – *Irén Blanka kitagadásáról és száműzetéséről*

1956

– 1. „Az autóban alig beszélt…” – *neutrális elbeszélő Bálint hazatéréséről, Blanka disszidálásáról*
– 2. „Azon az estén különösen valószerűtlen volt minden…” – *Irén a Blankánál tett látogatásról*

1961

– 1. „Ha félt is a velük való találkozástól…” – *neutrális elbeszélő Henriett szelleméletéről*
– 2. „Később megtudtam, először az iskolában keresett…” – *Irén Bálint második „lánykéréséről”*

1968

– 1. „Öreg fák voltak…” – *neutrális elbeszélő Henriett szelleméletéről*

ZÁRLAT – *Elbeszélő? Irén? Henriett?*

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Melléklet 3.

KIRÁLY ISTVÁN

Levél Szabó Magdának

Budapest, 1978. szeptember 7.[790]

Kedves Magda,

ne haragudj, hogy ily késve köszönöm meg a *Régimódi történet*et.[791] De csak most, egy kényszerpihenő alkalmából, az A-2 vírus jóvoltából volt módom elolvasni. Hálás vagyok ennek a betegségnek. Kirántott a *muss*-olvasmányokból.[792] Kedvemre olvasgathattam, nem munkából, csak úgy pihenésként. Elolvashattam így a Te könyvedet is. Úgy is mondhatnám: elolvashattam az utóbbi évek legjobb magyar regényét.

Csodáltalak, mint „szakmabelit". Így kellene művelődéstörténetet írni. Így kellene levelekből, naplókból, emlékezésekből rekonstruálni tudni a múltat. Bár úgy érzem: Nálad ez pusztán ironikus fogás – ez a dokumentumjelleg. Része a regény mondandójának. Egy oly világot mutatsz, melynek a hazugságok közt, az illúziók közt élés, az őszinteséghiány az egyik legnagyobb gyengéje. Kellenek itt a dokumentumok: az is irónia, az is kritika. A délibábok országával szemben egy más igényt jelez: szembesíti a tényekkel a jókais álmokat.

Lenyűgöző könyved sokrétűsége. Számtalan regényt sűrítettél be ebbe az egybe. Nem tematikailag, nem cselekménybelileg, hanem mondandóban. Talán azért is annyira megkavaró ez a „történet", mert (némi szakmai nagyképűséggel szólva, de nem találok jobb kifejezést): számtalan „jelentéssíkja" van. Belső gazdagsága szinte végtelen.

A regény először is egy asszony regénye. Jablonczay Lenkéé. Anyának ily szép emlékművet keveset állítottak. Az anyaság „titka" érződik benne: minden anyaság a meg nem valósult élet megvalósulni akarása, egy oly önfeláldozás, melyben az ember lemond a személyes életről, lemond önmagáról, pusztán azért, hogy a legszebbről, az értelmesen

[790] MTA KIK Kt. Ms 2192/421. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Soltész Márton.

[791] SZABÓ, 1978x. (Király Istvánnak a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteménye által őrzött könyvtárában 11876-as leltári szám alatt.)

[792] Értsd: kényszerolvasmányokból.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

leélhető emberi élet álmáról ne kelljen lemondania. Hátha megvalósul az majd a gyermekében.

Ugyanakkor a regény nemcsak *egy* asszony, de *az* asszony regénye. Az asszonysorsról, a lefojtottságról, az asszonyi kiszolgáltatottságról Kaffka Margit óta nem született ilyen könyv az irodalomunkban. A lényeget mutattad: csak másokon keresztül valósíthatja meg ő még mindig önmagát. Csak a művész kivétel. Jablonczay Lenke frigidsége az asszonysorsról oly sok mindent mond el.

De benne van a könyvben a dzsentri regénye is. A „kalmár-életelv" és a Jablonczay-féle életelv szembesítése nagyszerű ötlet. A dzsentriről így lesz hiteles a kép. Így lesz emberi. Hisz nemcsak valóságtól elszakadt donkihotizmus és nosztyferiség az ő életük, de egyben költészet. Úgy idejétmúlt, hogy mégis csillan benne valami szépség is. A „kanok" szobája a Kismester utcában feledhetetlen. Az ember egyszerre érzi a vérbajt, parazitaságot és költészetet. A kis Jablonczay [Lenke][793] tánca kiváló szimbólum. Feledhetetlen. Rickl Mari világa tisztább, puritánabb, de abban a hasznosság a törvény. Egy „cél-racionális" világgal szemben ez a másik mégis „érték-racionális", a taszításban is van így vonzása. Bukásra ítélt, de a jókais szívet valahogy mégis át kellene hozni belőle. Ily bírálóan s ily szeretettel kellene írni valahogy mindig a múltunkról. Jó, hogy példát adsz rá.

S a regény a magyar provincializmus regénye egyben. Nagyszerű, ahogy a történelem mozgásával szembesítődik mindig a Kismester utcai emberek világa. Látszik az élet két különböző szintje. Világossá válik, hogy a magyar *Buddenbrook* színhelye: Debrecen. Polgár és dzsentri egyaránt bent élt itt valami végtelen időszerűtlenségben.

S nemcsak a magyar provincializmus van benne könyvedben, de a századvégnek, a „szekuritás korának" provincializmusa is. A szembesítés ennek érzékeltetésére is kiváló eszköz. A közelgő katasztrófát jelző történelmi események montázsszerű felsorolása beszél, háttért ad. A *Jön a rozson át* olvasói nem tudták, hogy milyen világban is éltek. Éreztetni tudod: döbbenetesen gyanútlanok voltak.

De – s ez kapott meg mégis leginkább – mégsem valamiféle „leleplező" regény a *Régimódi történet*. Az olvasó végül nem fölényt érez, de szomorú gyanút: hátha ilyen végső soron az emberi élet? Hátha ez a „régimódi történet" nagyon is mai? Hátha ilyen illúziókban élők, provinciálisan látók, gyanútlanok vagyunk mindannyian, s ott élünk valahol saját Kismester utcánkban, olvasva a magunk *Jön a rozson át*-ját, s egyszer majd belőlünk is ki kell hogy szakadjon a szó: a végzet ellen semmit sem tehetek? Innen tekintve: az élőhalottak furcsa

[793] A kéziratban itt – tévesen – az „Éva" keresztnév szerepel.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

panoptikuma egyszerre mítosz lesz, hősei ott élnek valahol a végzet árnyékában. De olyan jó, hogy feloldja végül is ezt a tragédiasejtést mégis az irónia. (Remekül értesz hozzá, hogyan kell bekeverni azt halkan, finoman.) S megmarad a regény: talán mégis csupán „régimódi történet" mindez, s más is lehet az emberi élet, nem pusztán korán sötétedés, hamar eljövő élőhalottság, groteszk tragédia? Vagy talán a kettő együtt beszél, együtt a tragédia és az irónia, a *Jön a rozson át*-nak ez a különös mitológiája? S valami olyan marad hátra: hátha csak így viselhető el az emberi élet, játékkal, okos, elnéző, ironikus, megértő fölénnyel, egy kis mosollyal fölébe lendülve a Kismester utcai tragédiáknak? Úgy, ahogy Te teszed.

Nagyszerű regényt írtál, Magda. Köszönet érte.

Budapest, 1978. szept. 7.

A régi szeretettel:

Király István

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Melléklet 4.

Szabó Magda publikációi 1932–1950 (Excel-táblázatból ideilleszteni)

* Az „Új” megjegyzéssel ellátott tételek Buda Attila 1997-es életműbibliográfiájában még nem szerepelnek.

A Mi Utunk

Református Középiskolás Ifjúsági Lap

Főszerkesztő: Dr. Szondy György (1889–1961)

Felelős szerkesztő: Dr. Fónyad Dezső (1906–1965)

Szerkesztőbizottság: Dr. Ravasz László (1882–1975), Dr. Imre Sándor (1877–1945), Dr. Budai Gergely (1887–1974)

Budapest, 1932–1944

Megjelenik minden hónapban

A Magyarországi Református Egyház megbízásából kiadja a Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomda Rt.

OSZK Rakt. FM3/11832; H 16. 532

Magyarok

Ady Társaság

Debrecen, Magyar Élet Könyvkiadó, 1945–1949

1945. Kiadja a debreceni Ady Társaság. Szerkeszti: Juhász Géza (1894–1968), Kéry László (1920–1992). Szerkesztőség: Debrecen, Hatvan u. 1.

1946. Kiadja a debreceni Ady Társaság. Szerkesztőség: Budapest, Vilma királyné út 20.

1947. január–március. Alapította a debreceni Ady Társaság. Kiadja Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézete. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Központi városháza, Somogyi Béla út 28.

1947. április–május. Szerkesztőség: Budapest, IV. Mária Valéria u. 10.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

1947. június – 1948. október. Felelős szerkesztő: Kolozsvári-Grandpierre Emil (1907–1992). Szerkesztőbizottság: Juhász Géza (elnök), Bóka László (1910–1964), Tolnai Gábor (1910–1990), Zelk Zoltán (1906–1981).

1948. november–december. Szerkesztőség: Budapest, IV. Harmincad u. 3.

1949. január–május. Szerkesztőség: Budapest, IV. Bárczy István u. 5.

1949/5. (május) számmal véget ért. Május 30-án tartóztatják le Rajk Lászlót (1909–1949).

Szabó Magda: *Bárány* (1947): „Készült 1947 júliusában a Magyar Művészeti Tanács támogatásával” (2. p.) Koponyát, násfát, korcsolyákat (1946); Sírvers (1946); Ma még enyém egészen (1945); Holtakat ki ébreszt (1947); Anyám a kapun áll (1946); Mint vegyszer bontlak (1946); Útravaló (1945); Nem hívtalak, te jöttél (1947); Távolabb (1946); Mintha tű menne tenyerébe (1947); Dal az apámról (1947); Bizonyosság (1947); Sohasem (1947); Macska (1947); Segítség (1947); A homok eltemette (1946); Bárány (1947); Pentaton (1947); Lehullsz, mint sebről (1946); Ha édesedik az ecet (1947).

Szabó Magda: *Vissza az emberig* (1949): „készült a Művészeti Tanács és a Baumgarten Irodalmi alapítvány támogatásával”. (2. p.) „A versek 1947 szeptembere és 1948 decembere között készültek.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Melléklet 5.

SZABÓ MAGDA FORDÍTÁSAI

A szovjet költészet antológiája

1. és 2. kiadásában

A szovjet költészet antológiája, HIDAS Antal és Szergej KIRJANOV válogatása alapján szerkesztette KARDOS László, Bp., Új Magyar Könyvkiadó, 1952.

Pavel Ticsina: *Dicsőség a mi hadseregünk* = 348–349. *(Új)*
Mirzo Turszan-Zade: *Függőkert Bombayban* = 615–616. *(Új)*
Johannes Semper: *Ezekben a napokban* = 661.
Mart Raud: *Dísztűz* = 663.
Fjokla Bezzubova: *Dal Sztálinról* = 695–969.
Fjokla Bezzubova: *Csodafa. A Sztálini Alkotmányról* = 696–697.
Nyikul Erkaj: *A hazához* = 698–699.
Nyikul Erkaj: *Atyánkért. Pohárköszöntő* = 699. *(Új)*

*

A szovjet költészet antológiája, HIDAS Antal és Szergej KIRJANOV válogatása alapján szerkesztette KARDOS László, Bp., Új Magyar Könyvkiadó, 1955 (2., átdolgozott kiadás), I–II.

Anna Ahmatova: * * * = I. kötet, 90–91.
Anna Ahmatova: *A béke dala* = I, 91.
Pavel Ticsina: *Dicsőség a mi hadseregünk* = I, 380–381.
Mirzo Turszan-Zade: *Függőkert Bombayban* = II, 143.
Johannes Semper: *Ezekben a napokban* = II, 187.
Mart Raud: *Dísztűz* = II, 191.
Fjokla Bezzubova: *Csodafa. A Sztálini Alkotmányról* = II, 229–230.
Nyikul Erkaj: *Atyánkért. Pohárköszöntő* = II, 231.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Hogy a fordítók között az első sorban találjuk Benjámin Lászlót, Bóka Lászlót, Devecseri Gábort, Hidas Antalt, Kardos Lászlót és Lányi Saroltát, azon nem lepődünk meg. De fordít bele: Darázs Endre, Fodor András, Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Juhász Géza, Kálnoky László, Lator László, Nadányi Zoltán, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Lőrinc, Szász Imre, Vidor Miklós és Weöres Sándor.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Melléklet 6.

SZERZŐ NÉLKÜL

Fiatal írók között

(Szabad Nép, 1949. február 27., 10.)

Az őszi sárospataki értekezlet[794] óta a fiatal írók rendszeresen találkoznak, felváltva egyikük-másikuk lakásán, hogy barátságos vitákban ismerjék meg közelebbről egymás művészetét, problémáit és tisztázzák a még tisztázni való kérdéseket. Mert, félreértés ne essék, ilyen is akad még bőven. Asztalokon, földre dobott díványpárnákon üldögélve – ugyan melyik fiatal író tudna ülőhelyet adni vagy harminc embernek? – felolvasásra kerül egy-egy vers és azt bizony kíméletlenül megbírálják. Vagy egy-egy elvi kérdés vetődik fel és akörül csapnak össze fiatalos hévvel a nézetek. – Kuczka Péter, a munkásköltő hajlik a naturalizmus felé – hangzik a vád. „Öreg a gyár, kilencvenéves. / Már sok mindenkit megevett…”[795] A vita zsilipjei megnyílnak, van, aki még szigorúbb Kuczkával szemben és azt állítja, hogy a versben éppenséggel romantikus-mitologikus szemlélet mutatkozik meg, fétisnek, molochnak látja a gyárat. Kuczka hevesen védekezik. Igaza van, a vers valóban élő emberek valódi sorsáról beszél. Csakhogy más itt a baj: Kuczka szerint a gyár és dolgozója ellenséges viszonyban vannak egymással. Dátumok merülnek fel: vajon az államosítás előtt, vagy az államosítás után írta-e versét Kuczka? Mint ez gyakran megtörténik, egy jelenlevő „civil” dönti el a kérdést: nevetséges dolog a dátumon civakodni, az a kérdés, vajon *megvan-e a versben a gyár és a dolgozó új viszonyának perspektívája.* József Attila nem a Horthy-rendszer legsötétebb éveiben tűzte-e ki a gyárra „az ember ötágú csillagát?” És bizony Kuczka Péter verse ebben a vádban elmarasztaltatik.

De már kerül is terítékre az „új vad”. Hajnal Gábor rokonszenves, lelkes hangú költeménye túlságosan leegyszerűsítve nézi a szocialista optimizmust és holdvilágos, idilli romantika felé csúszik el. „Cukros szövőgyárakról álmodik” – torzítja el valaki ötletesen az ismert József Attila-sort. – Szabó Magda versének elhangzása után forróvá válik a levegő. „Ki egy vagy és örök, csak arcodat cseréled, felelj Energia, hát kevesebb az ember, mint a víz, hogy meg kell

[794] 1948 októberében a sárospataki kollégiumban rendeztek vitát a fiatal írók. Lásd erről: NAGY, 1948, 2.

[795] Kuczka Péter első nyomtatásban megjelent verse az Emberség című újságban. A vers a költő által életműve legjavából válogatott *Éveken át* c. kötet (KUCZKA, 1999) *Versek 1942–1949 között* című ciklusában kapott helyet.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

halnia?”[796] Király István, a kitűnő esztéta „atyai” szigorral rója meg a költeményt. – Ne a mindenségről, az általános és elvont emberségről beszéljen a költő – mondja –, hanem az emberről. De még csak ne is az emberről általában, hanem az egyes emberről: Klementiszről, Gál Jánosról, mint Kuczka teszi egyik versében.

Aligha fér hozzá kétség, hogy ez az álláspont, amelyben megvan az igazság magva, ebben a formában veszedelmes. A költők meg is érzik. Nemes Nagy Ágnes lelkesen vitatja a költő jogát a nagy, végső kérdések, élet, halál, természet megénekléséhez. A líra tárgykörét nem lehet leszűkíteni – mondja. – Az a kérdés, hogyan viszonylik a költő ezekhez a tárgyakhoz, és milyen szemléletesen, konkrétan fejezi ki ezeket.

Ezt az elvi álláspontot el is fogadhatjuk, még akkor is, ha a védelembe vett költemény természetszemléletében akad is kifogásolni való. *A költő igenis énekelhet és énekeljen a végső kérdésekről.* De az új, a világot, munkával és értelemmel meghódító szocialista ember hangján.

A beszélgetés során Karinthy Ferenctől megkérdezi valaki, miért nem folytatja két évvel ezelőtt elkezdett regényét. – *Mert még nem tudom* – feleli a fiatal író őszintén. – Realista társadalmi regényt akartam írni, és ez teljes világkép nyújtását igényli. Ameddig kéziratomban eddig eljutottam, az a régi rend csökevényeinek kritikája, feketézők, csalók, kizsákmányolók, a demokrácia ellenségei világának leleplezése volt, és ti azt mondjátok, hogy sikerült. Hogy a folytatása, az új, a pozitívum megmutatása nem sikerülne, azt magam érzem. *Szeretnék legalább egy félévre elmenni egy üzembe dolgozónak* – mondja türelmetlenül. – Szép, szép, hogy az író időnként „leereszkedik” egy bányába. De nem elég az üdvösséghez.

És ezzel megindul a vita a nehézségek felől, amelyek az új életet ábrázolni kívánó fiatal elbeszélőt műve során várják. – Nem tudunk elég őszinték és lelkesek lenni – vallja be Thurzó Gábor. – Túlságosan megszoktuk, hogy az érzelmek őszinte feltárása naivitás és amellett veszedelemnek teszi ki az embert. Nehéz megszoknunk, hogy ez a légkör megváltozott és *van már olyan új élet, mely mellett teljes lelkesedéssel kiállhatunk* anélkül, hogy hazugokká vagy gyermekesen nevetségesekké válnánk.

Most a társaság kedves és tehetséges szegedi „kültagjának”, Nagy Sándornak nevét említik fel. Kitűnő novelláját, „A kiskirály hídját” idézik, amely hősét, a töretlen lelkesedésű falusi párttitkárt és annak minden erényét a kulák ellenséges, ironikus hangján mutatja be. – Talán

[796] Szabó Magda *Felelj* c. verse a költő 1945 és 1949 között született verseit tartalmazó *Vissza az emberig* c. kötetében (1949) jelent meg.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

még Nagy Sándor is azért választotta a lelkesedésnek ezt a bonyolult, tükrözésszerű módját, mert még ő, a parasztszármazású író sem mer egyszerűen és nyíltan lelkes lenni. – És ebben persze van is valami: *lelkesedni – őszintén, nyíltan, hátsó gondolat nélkül és nem is csak szépen megformált sorokért, találó és hangulatos jelzőkért, hanem az új emberért, az új életért – még meg kell tanulniok fiataljainknak.*

Gyors vita pereg le a jelenlévő kritikusok közt. Lengyel Balázs türelmet és elnézést igényel azok számára, akik még csak közelednek a demokrácia felé. Király Istvánnak azonban aggodalmai vannak a „puha kéz" politikájával szemben. Leszögezi, hogy *lehetetlen nem harcolni, vagy csak lanyhán harcolni a szellemi életünkben még elterpeszkedő burzsoá-befolyás ellen*. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne kövessük aggódó figyelemmel azoknak a fiataloknak az útját, akik kisebb-nagyobb távolságból, lassabb vagy gyorsabb léptekkel, de félreérthetetlenül és véglegesen elindultak felénk. Bízni kell bennük. – A szocialista optimizmus nemcsak az íróra: a kritikusra nézve is kötelező – hangsúlyozza Sőtér István.

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

SUMMARY

The purpose of my doctoral dissertation is to outline the genesis of Magda Szabó's creative method and writer/public life/intellectual role model. I examine my subject from two directions: on the one hand, through—not only, even not primarily—the poetic analysis of the writer's oeuvre (using a complex, sociological, social-psychological, psychobiographical approach), and on the other hand, through the writing of relationship history case studies. This explains the threefold structure of my dissertation. Therefore, I use approaches that have been classified as unscientific by literary studies for decades, but which historical studies use with success.

In the first chapter, entitled *The Magda Szabó Phenomenon*, I take into account the professional consequences and inconsistencies of the normative model(s) developed in Hungarian literary studies, clarifying and interpreting basic concepts that are essential for my work, such as "phenomenon", "model" and "source". Here follows the historiographical approach, which deals with the publicity, accessibility, and legal status of the oeuvre and legacy. The first larger unit is closed by a theoretical—philosophical, literary and art theoretical—problem-solving, which is meant to argue that, of course, my enterprise does not return to the positivistic school of literary history, which follows the principle of authorial intention and holds it to account. The final unit entitled *Strategy – message – cult. Medial Aspects* examines the so-called "Magda Szabó phenomenon".

The *Methods of Approaches* chapter of my work examines the goals, merits and flaws of the immanent, genre theory, reception aesthetics, genetic-holistic poetics and psychological-psychobiographical approaches. The immanent approach examines the pioneering poetic interpretation of the first phase of Magda Szabó's oeuvre—the monograph on Magda Szabó submitted as a doctoral dissertation by my colleague Réka Kosztrabszky—, disputes its premises, and repeats and confirms its conclusions. I present an example of the arbitrariness of the genre theory approach through the reception history of the novel and film Abigél—here "girls' novel" is the central term, and "youth literature" is the broader genre classification, which—in my view—for decades limited the emergence of the literary work's literariness and the novel's poetic qualities. In my study, I compare Magda Szabó's work with Géza Ottlik's magnum opus, *School on the Border*, in connection with contemporary research—Hargita Horváth Futó and the writings published in the "school issue" of Irodalmi Magazin (Literary

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

Magazine of Hungary). When analyzing the well-known and well-loved novel *Katalin utca*, I first give space to my own interpretive vision, I follow my own impressions like a diary, and then I get to know the opinions of the real readers (internet blogs), and the official (press)reception. After my own reading crystallized, reading based on a comparison of these two sources, I looked into the documents of the author's intention in the manuscripts and archival sources, and I was surprised to find that, unlike the former guild (pro-state) critics, the laymen and myself—the late reader—had a good sense of the author's intention: the heuresis effect (catharsis) planned by the artist occurred both in terms of the structural design and the "message" of the work—even if the modern literary approaches are not tasked with reconstructing the intention. In this way, the philological research results assisted the reception aesthetic analysis as a control instance (while they did not become a limiting factor).

The genetic-holistic approach tries to reconstruct the genesis of the development of Magda Szabó's characteristic creative method and text type through the examination of some—arbitrarily selected—books. On the way from *Ókút* (1970) to *Für Elise* (2002), the writer tried herself in many genres (poem, novel, autobiography, documentary novel, monograph, essay, study, radio play, play; lyric, prose, drama), but the quintessence of her oeuvre nevertheless, they represent the completed parts of his autobiographical saga, and in essence, all his other works gain their meaning and significance in their distance from this magnum opus. The novel and film *Pilátus* proved to be the most suitable to illustrate the psychological—psychobiographical—approach; more precisely, for this intermedial analysis, I was able to use the signified in a fruitful way (because under no circumstances did I allow myself the luxury of reducing Magda Szabó's works to illustration in the spirit of my own hermeneutic ambitions). I approached *Pilate* from 1963 through the concept of therapeutic writing, from the author's biography—as a collection of sources and narratives. For my part, starting from the birth of *Pilate*, the irreversibility of the relationship between fictional allegoricality and autobiographical self-certification in the lifework.

The third major chapter of my dissertation is entitled *Relationship Stories*. I analyze the relationship of three literary historians and a cultural politician to Magda Szabó in the light of surviving documents—two of them are friends (Péter Nagy) and former suitors (István Király), the third is the writer's husband, Tibor Szobotka, and the fourth is György Aczél, with whom Magda Szabó maintained the friendship (of interest) until the politician lost his power. It seems that friendship with Péter Nagy also collapsed for similar reasons—if it existed and was not just a friendship interest association—: when the members of the critical generation of the Kádár—Aczél era became "undesirable persons", Magda Szabó tried to

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2025.026

escape the accursed “Aczél-girl” role, and of course she turned away from her “home critic”, Péter Nagy, among the characters of his past. István Király, who after 1945 also asked Magda Szabó—who was still publishing as a poet—to marry her, due to his death in 1989, he could not live to see the turn of the writer, who had already been loved and protected as a comrade in the 1980s.

Whether Magda Szabó was a victim or guilty it cannot be clearly decided, as, in my opinion, this is not the task of the (literary) historian. On the other hand, it can be said with good heart about Tibor Szobotka: he was at least a victim (to Magda Szabó), insofar as he sacrificed his health, his career—ultimately himself—for the sake of his wife’s success as a writer. Without advocating the rooting a kind of counter-cult against the Magda Szabó cult, I will attempt to reconstruct the spiritual—relational—situation of which Tibor Szobotka’s diary kept between 1953 and 1961 is an exciting document. This would be a serious contribution to understanding the compromises of an artist with a traumatized personality who was searching for her place and role as a writer in the middle of the 20th century.